



การศึกษาวิเคราะห์บทละครสั้นสกุลตเรื่องรัตนาวลี ของพระเจ้าศรีหรรษวรราช



วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาภาษาสันสกฤต

ภาควิชาภาษาตะวันออก

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2557

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

การศึกษาวิเคราะห์บทละครสันสกฤตเรื่องรัตनावลี ของพระเจ้าศรีหรรษวรมหะ



วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาภาษาสันสกฤต

ภาควิชาภาษาตะวันออก

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2557

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

AN ANALYTICAL STUDY OF THE SANSKRIT DRAMA

RATNĀVALĪ OF ŚRĪHARṢAVARDHANA



A Thesis submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree

Master of Arts Program in Sanskrit

Department of Oriental Languages

Graduate School, Silpakorn University

Academic Year 2014

Copyright of Graduate School, Silpakorn University

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร อนุมัติให้วิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์
บทละครสั้นสกฤตเรื่อง รัตनावลี ของพระเจ้าศรีหรรษวรรณะ” เสนอโดย นางสาวชลภััสสรณ์
บินอิบรอฮีม เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา ตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชา
ภาษาสันสกฤต

.....
(รองศาสตราจารย์ ดร. ปานใจ ธารทัศนวงศ์)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

วันที่.....เดือน.....พ.ศ.....

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์

1. รองศาสตราจารย์ ดร. สำเนียง เลื่อมใส
2. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

.....ประธานกรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ชัยณรงค์ กลิ่นน้อย)

...../...../.....

.....กรรมการ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. โกวิท พิมพวง)

...../...../.....

.....กรรมการ

(รองศาสตราจารย์ ดร. สำเนียง เลื่อมใส)

...../...../.....

.....กรรมการ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา)

...../...../.....

53105208: สาขาวิชาภาษาสันสกฤต

คำสำคัญ: บทละครสันสกฤต/รัตนาวลี/พระเจ้าศรีหรรษวรรณะ

ชลภัสสรณ์ บินอับรออิม: การศึกษาวิเคราะห์บทละครสันสกฤตเรื่องรัตนาวลี ของพระเจ้าศรีหรรษวรรณะ.

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์: รศ.ดร.สำเนียง เลื่อมใส และ ผศ.ดร. จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา. 229 หน้า.

วิทยานิพนธ์นี้มีวัตถุประสงค์เพื่อปริวรรตและแปลความบทละครสันสกฤตเรื่องรัตนาวลีจากต้นฉบับภาษาสันสกฤตเป็นภาษาไทยและเพื่อศึกษาความเป็นมาและลักษณะของบทละครสันสกฤตเรื่องรัตนาวลี รวมทั้งอรรถาธิบายและรสที่ปรากฏในบทละครสันสกฤตเรื่องรัตนาวลี

เบื้องต้นผู้วิจัยได้ปริวรรตบทละครสันสกฤตเรื่องรัตนาวลีจากอักษรเทวนาครีเป็นอักษรไทยและแปลความต้นฉบับภาษาสันสกฤตเป็นภาษาไทย จากนั้นก็ได้ศึกษาวิเคราะห์ตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้

ผลการศึกษาพบว่า เรื่องรัตนาวลีเป็นบทละครภาษาสันสกฤต มีความยาว 4 องก์ ประพันธ์โดย พระเจ้าศรีหรรษวรรณะ ซึ่งมีชีวิตอยู่ในช่วง ค.ศ.590 – 647 ทรงเป็นจักรพรรดิผู้ครอบครองดินแดนทางตอนเหนือของอินเดียระหว่าง ค.ศ.606 – 647 เนื้อหาในเรื่องรัตนาวลีนั้นเป็นละครสันสกฤตเกี่ยวกับความรักของพระราชาอุททนะแห่งวัตสะกับนางสาคริกา หรือเจ้าหญิงรัตนาวลีแห่งลังกา นางข้าหลวงของพระมเหสีวาสวัตตา บทละครรัตนาวลีมี 4 องก์ ประกอบด้วย บทสนทนาเป็นร้อยแก้ว และบทร้อยกรองสลับกัน โดยมีบทสนทนาร้อยแก้ว 554 ครั้ง และบทร้อยกรอง 87 บท ภาษาที่ใช้ในบทละครรัตนาวลีนั้นใช้ภาษาสันสกฤตเป็นหลัก คือในบทบรรยาย และตัวละครชั้นสูง ส่วนตัวละครหญิงและคนใช้จะใช้ภาษาปรากฤต อย่างไรก็ตาม ต้นฉบับที่ใช้ในการศึกษาครั้งนี้ ได้แสดงไว้เฉพาะภาษาสันสกฤต

บทละครรัตนาวลีใช้ฉันททั้งหมด 13 ชนิด ฉันทที่นิยมใช้เรียงลำดับจากมากไปหาน้อย ได้แก่ 1) สารทูลวิกิริฉัตฉันท มีจำนวน 33 บท 2) สรจรฉันท มีจำนวน 10 บท 3) อารยฉันท มีจำนวน 9 บท 4) อนุยูกฉันท มีจำนวน 9 บท 5) วสันตฉัตฉันท มีจำนวน 9 บท 6) ศิขริฉันท มีจำนวน 6 บท 7) มาลีฉันท มีจำนวน 3 บท 8) ปฤฉันท มีจำนวน 2 บท 9) ประหรัษฉันท มีจำนวน 1 บท 10) หริฉันท มีจำนวน 1 บท 11) ปุชปีตฉันท มีจำนวน 1 บท 12) ศาลีฉันท มีจำนวน 1 บท และ 13) อุชชาติฉันท มีจำนวน 1 บท

ตัวละครสำคัญในเรื่องนี้ได้แก่ ตัวละครชาย คือ พระราชาอุททนะ (พระเอก เป็นเจ้าชายแห่งเมืองเกาสามที) วิฑูษกะ หรืออสังคกะ (พราหมณ์ผู้เป็นเพื่อนของพระเอก) เขาคันธราชณะ (เสนาบดี) วิชยวรา (เป็นหลานของรัฐมนตรีผู้เป็นองครักษ์ของพระราชา) พากระวะยะ (กรมวัง) วสุภูติ (อำมาตย์ของพระเจ้าวิกรมพาหุผู้เป็นกษัตริย์แห่งเมืองสิงหล) และ โอนทรชาลิกะ (ผู้มีเวทมนต์)

ตัวละครหญิง ได้แก่ รัตนาวลี หรือสาคริกา (นางเอก ธิดาของพระเจ้าวิกรมพาหุแห่งสิงหล) วาสวัตตา (พระมเหสีของพระราชาอุททนะ) กาญจนมาลา (นางสนมของพระนางวาสวัตตา) และศุสัณฑา (เป็นนางสนม และเป็นเพื่อนของนางเอก)

อรรถาธิบายที่ใช้ในบทละครรัตนาวลีมีความโดดเด่นทั้งในด้านศัพท์พจนานุกรม (อรรถาธิบายทางเสียง) และอรรถาธิบายการ (อรรถาธิบายด้านความหมาย) ได้แก่ ยมก อนุปราศ อุปมา อุปมารูปกะ อุตเปรกษา ทีปกะ समाโสคติ อรรถานตรันยาสะ สวภาโวคติ

รสสำคัญที่ปรากฏในบทละครรัตนาวลี ได้แก่ สฤงคารรส (ความรัก) วีรรส (ความกล้าหาญ) หารส (ความสนุกสนาน) กรูณารส (ความสงสาร) และพีภิตสรส (ความน่ารังเกียจ)

ภาควิชาภาษาตะวันออก

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ลายมือชื่อนักศึกษา.....

ปีการศึกษา 2557

ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ 1.....2.....

53105208: MAJOR: SANSKRIT

KEY WORD: SANSKRIT DRAMA / RATNĀVALĪ / ŚRĪHARṢAVARDHANA

CHONLAPHATSORN BINIBROHIM : AN ANALYTICAL STUDY OF THE SANSKRIT DRAMA RATNĀVALĪ OF ŚRĪHARṢAVARDHANA. THESIS ADVISORS: ASSOC. PROF.SAMNIANG LEURMSAI, Ph.D.,AND ASST.PROF.CHIRAPAT PRAPANDVIDYA.Ph.D. 229 pp.

The objectives of this study are (1) to transliterate and translate the Ratnāvalī, a play by ŚRĪHARṢAVARDHANA, from Sanskrit into Thai, (2) to study the historical background and general characteristics of the play, and (3) to analyze alaṅkāra and sentiment of the play. The general characteristics of the play include brief story, structure, characters, scenes, incidence time, and form of the play. The text used in the study is The Ratnāvalī of Sriharṣa-Deva edition with English translation and commentary, edited by M.R. Kale and published by Motilal Banarsidass in 1984. The study was started with gathering the data concerned. Then transliterate the play from Devanāgarī into Thai script and translate the text from Sanskrit into Thai. Study the historical background and general characteristics of the play and, finally, analyze the play with the aspects of alaṅkāra and sentiment.

The results reveal that the Ratnāvalī was composed by the king Sriharsavardhana (590 – 647 AD) of India—he governed the northern area of India for the period 606 – 647 AD. The play is about a great love of the king Udayana of Vatsa with a beautiful princess named Ratnāvalī (Sāgarikā) of Lankā. The play consists of 4 acts with the combination of 554 prose dialogues and 87 verses. There are two languages used in the play; the major language is Sanskrit used for story describing, nobles, and actors, and the Prākṛit language is used for actresses and servants. There are 13 types of “Chanta” which can be ordered by frequency of their use as Śāravikāṅgita (33 verses), Saragadharā (10 verses), Ārayā (9 verses), Anushūbha (9 verses), Vasanradilaka (9 verses) Śikhariṅgī (6 verses), Mālinī(3 verses), Pūthavī (2 verses),and one verse for each of Prahārīṅgī, Hariṅgī,Puṅgipitagrā, Śālinī and Upajāti. The main characters of actors are Udayana (The Hero, King of Kauśambhī), Vidūṅaka or Vasanthaka (The Hero's companion and Court-wit), Yaugandharāyaṅga (The Chief Minister of Kaushāmbī), and Vasubhūti (The Minister of Vikramabāhu). The main characters of actresses are Ratnāvalī or Sāgarikā (The Heroine, Daughter of King Vikramabahu), Vāsavadattā (Queen, wife of Udayana), Kāñcanamālā (Servant of Queen Vāsavadattā), and Susaṅkatā (Servant of Queen Vāsavadattā and friend of Sāgarikā). Found here and there in slokas, alaṅkāras are both śabdāṅkāra and arthāṅkāra of various kinds. The alaṅkāras are Yamaka, Anuprāsa, Upamā, Upamārūpaka, Utpreksa, Dipaka, Samāsokti, Arthāntranyāsa, and Svabhāvokti . The main feeling of sentiment (rasa) is Śūṅgārasa, followed by Vīrarasa, Hāsayarasa, Karunārasa, and Pibhatsarasa.

Department of Oriental Languages

Graduate School, Silpakorn University

Student's signature

Academic Year 2014

Thesis Advisor's signature 1.....2.....

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยสำหรับนักศึกษาระดับปริญญา
มหาบัณฑิต คือ ทุนคิตาอาศรม ของสมาคมคิตาอาศรมแห่งประเทศไทย

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงไปได้เป็นอย่างดี ด้วยความเมตตากรุณาของคณาจารย์
และผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่ายที่มีส่วนช่วยเหลือ ส่งเสริม สนับสนุนรวมถึงให้ความอนุเคราะห์ด้านต่างๆ

ผู้วิจัยขอขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์ ดร. สำเนียง เลื่อมใส และผู้ช่วยศาสตราจารย์
จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ที่ได้ให้ความเมตตาอย่างสูง รับเป็นอาจารย์ที่
ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ให้คำปรึกษาและคำแนะนำอันมีคุณค่ายิ่งต่อการเรียบเรียงวิทยานิพนธ์

ขอขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. โกวิท พิมพวง ผู้ทรงคุณวุฒิ ที่ได้กรุณา
ตรวจแก้วิทยานิพนธ์ รวมถึงให้คำแนะนำอันเป็นประโยชน์อย่างยิ่ง และ ขอขอบพระคุณ
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ชัยณรงค์ กลิ่นน้อย ประธานกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ ที่ได้กรุณาให้
คำแนะนำ คำปรึกษา และเพิ่มพูนความรู้เพิ่มเติมแก่ผู้วิจัยตลอดระยะเวลาที่ศึกษา

ขอขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์ ดร. ประเทือง ทินรัตน์ อาจารย์ผู้สอนภาษา
สันสกฤตคนแรกและเป็นแรงบันดาลใจให้ผู้วิจัยได้มาศึกษาภาษาสันสกฤตรวมถึงสรรพวิชาการ
แขนงอื่นๆ ให้คำแนะนำปรึกษาในด้านการเรียนและการดำรงชีวิต เป็นกำลังใจให้ผู้วิจัยมาโดยตลอด
ขอขอบพระคุณคณาจารย์ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากรทุกท่านที่
ประสิทธิ์ประสาทสรรพวิชาการความรู้ต่างๆอันเป็นรากฐานที่สำคัญในการศึกษาเพื่อสร้างองค์
ความรู้วิชาการด้านภาษาสันสกฤต

ขอขอบคุณ อาจารย์จริยา ธรรมบุญ อาจารย์เสกสรรค์ - ดร. ปัทมา สว่างศรี ดร. สุภาพร
พลายเล็ก อาจารย์พาสินทร์ วงศ์วุฒิสาโรช รวมถึงเพื่อนร่วมรุ่นปริญญาโท เพื่อนและน้องๆ ผู้เป็น
กัลยาณมิตรทั้งหลายที่เป็นกำลังใจสำคัญคอยช่วยเหลือ ให้คำแนะนำ ให้กำลังใจตลอดระยะเวลาที่
ศึกษาและทำวิทยานิพนธ์จนสำเร็จลุล่วง ขอขอบคุณ อาจารย์คณาวุฒิ เขียมวัฒนพงษ์ น้องชายที่แสนดี
ที่ได้เสียสละเวลา แรงกาย แรงใจในการช่วยเหลือ ส่งเสริม สนับสนุนด้านวิชาการต่างๆ ทั้ง
เครื่องมือ อุปกรณ์ในการทำวิทยานิพนธ์ ขอขอบคุณ คุณพรทิพย์ สมฤทธิ์ และคุณสุภมาศ ศรีโนนม่วง
ที่คอยช่วยเหลือเป็นธุระด้านเอกสารข้อมูลที่ผู้วิจัยใช้ค้นคว้าอ้างอิงในการจัดทำวิทยานิพนธ์

สุดท้ายผู้วิจัยขอขอบคุณบิดา มารดา ท่านผู้มีบุญคุณและท่านผู้มีอุปการคุณทุกท่านที่
คอยให้กำลังใจและสนับสนุนผู้วิจัยด้วยดีเสมอมา คุณค่าหรือประโยชน์อันเกิดจากวิทยานิพนธ์
ฉบับนี้ ผู้วิจัยขอน้อมนุชาแด่ครูอาจารย์ทุกท่านที่ได้อบรมสั่งสอนผู้วิจัยมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน
และขอน้อมนุชาแด่พระเจ้าศรีสรรเพชญ์และกวีสันสกฤตทุกๆท่าน

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

วรรณคดีสันสกฤต หมายถึง วรรณคดีที่บันทึกด้วยภาษาสันสกฤต ทั้งภาษาสันสกฤตพระเวท (Vedic Language) และภาษาสันสกฤตแบบแผน (Classical Sanskrit)¹ มีประวัติศาสตร์ยาวนานมาหลายพันปี วรรณคดีที่เก่าแก่ที่สุดที่ยอมรับกันทั่วไปคือ วรรณคดีพระเวท อันประกอบด้วยเวทต่าง ๆ ได้แก่ ฤคเวท ยชุรเวท สามเวท และอาถรรพเวท² วรรณคดีสันสกฤตมีรูปแบบและเนื้อหาที่หลากหลาย เช่น บทกวี คำสอน เทพนิยาย นิทาน บทละคร เป็นต้น วรรณคดีสันสกฤตโดยทั่วไปแบ่งได้เป็น 4 ประเภทคือ 1) อากม หมายถึง งานเขียนด้านศาสนาและปรัชญา ได้แก่ คัมภีร์พระเวท คัมภีร์พราหมณะ คัมภีร์อาร์ณยกะ และคัมภีร์อุปนิษัต 2) ศาสตร์ หมายถึง งานเขียนเชิงวิชาการต่าง ๆ ส่วนใหญ่เป็นตำราวิชาความรู้เพื่อให้เข้าใจพระเวทได้อย่างลึกซึ้ง 3) อติहाสะ หมายถึง งานเขียนที่มีเนื้อหาอ้างอิงประวัติศาสตร์ แต่งขึ้นเพื่อสวดตีวีรบุรุษ และ 4) กาวยะ หรือ กวีนิพนธ์ หมายถึง งานเขียนที่มีวรรณศิลป์ เพื่อมุ่งสร้างอารมณ์สุนทรีย์อาจมีรูปแบบเป็นนิทาน นิยาย บทกวีหรือบทละครก็ได้

นอกจากนี้วรรณคดีสันสกฤตยังแบ่งตามวัตถุประสงค์ของเรื่องออกเป็น 2 ประเภท คือ วรรณคดีที่ให้ความเพลิดเพลินโดยการอ่านหรือการฟัง เรียกว่า ศรวย กาวย ได้แก่ กาวยเรื่องต่าง ๆ และวรรณคดีที่ให้ความเพลิดเพลินโดยการชมหรือการมอง เรียกว่า ทุฤศย กาวย⁴ ได้แก่ บทละคร เรื่องต่าง ๆ เชื่อกันว่า การละครสันสกฤตอย่างมีมาตรฐานเกิดขึ้นเมื่อประมาณศตวรรษที่ 3 ก่อนคริสต์ศักราช ในภาษาสันสกฤตคำว่า ละคร คือ นาฏก ซึ่งมาจากธาตุ ฏ หรือ ฤต แปลว่า เดินหรือ ราบ ละครอินเดียแต่เดิมนักแสดงเป็นการเดินรำ เพื่อแสดงท่าทางและอารมณ์ต่างๆ กัน ต่อมา จาก

¹ กุสุมา รักษมณี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต (กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2549), 9.

² A. A. MacDonell, *A History of Sanskrit Literature* (Delhi: Motilal Banarsidass, 1971), 30.

³ กุสุมา รักษมณี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 10-11.

⁴ จำลอง สารพัดนึก, ประวัติวรรณคดีสันสกฤต 1 (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2546), 63.

การเดินรำก็พัฒนาเป็นการแสดงท่าทางประกอบดนตรีและบางครั้งก็มีการจับร้องสลับกัน จนในที่สุดการแสดงท่าทางก็กลายเป็นเพียงส่วนประกอบสำหรับเน้นบทสนทนาแบบละคร แต่อย่างไรก็ตามการเดินรำ เคลื่อนไหวร่างกาย ประกอบการแสดงด้วยหน้าตาและมือก็เป็นสิ่งที่ขาดไม่ได้ในละครสันสกฤต

ตำราการละครสันสกฤตฉบับเก่าแก่ของอินเดีย คือ คัมภีร์นาฏยศาสตร์ของภรตมุนี⁵ ฉบับที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบันใช้ภาษาสันสกฤตซึ่งเก่าเข้าใจยาก ในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 10 นักปราชญ์ผู้หนึ่งชื่อ ฐนัญชัย ได้นำทฤษฎีในคัมภีร์นาฏยศาสตร์มาเรียบเรียงใหม่ให้เข้าใจง่ายขึ้น จึงเกิดเป็นคัมภีร์ละครชื่อว่าคัมภีร์ทศรูป และในคริสต์ศตวรรษที่ 15 วิศวนาถได้แต่งคัมภีร์ละครขึ้นอีกเล่มหนึ่งชื่อว่า สาสหิตยทรรปณะ โดยดำเนินตามแบบของฐนัญชัยและเพิ่มเติมข้อมูลบางส่วน วิศวนาถกวีราชได้จำแนกละครออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ ๆ คือ รูปกะ และอุปรูปกะ

ละครรูปกะ ได้รับการขนานนามว่าเป็นละครชั้นสูง หมายถึงละครที่มีเนื้อเรื่องเป็นเรื่องราวของบุคคลชั้นสูง เช่น เทพเจ้า หรือกษัตริย์ แบ่งออกเป็น 10 ประเภท ได้แก่ นาฏกะ ประकरणะ ภาณะ วยาโยกะ สมวการะ ทิมะ อีหามฤกะ อุตสฤฎีกางกะ วิถี (วิถี) และประหัทสนะ ซึ่งเกือบทุกประเภทจะมีตัวละครเป็นบุคคลชั้นสูง ยกเว้นเพียงประเภทเดียว คือ ประเภทประหัทสนะ

ละครอุปรูปกะ เป็นละครชั้นต่ำ หมายถึงละครที่มีเนื้อเรื่องเกี่ยวกับคนธรรมดา แบ่งออกเป็น 18 ประเภท ได้แก่ นาฏีกา โตรฎกะ โคษฐิ ตัฎฎกะ นาฏยราศกะ ประสทานะ อุลลาปะยะ กาวะเย ประงขณะ ราชกะ สันลาปะกะ ศรีคทิตะ ศิลปะกะ วิชาสีกา (ลาสิกา) ทุมลลิกา ประกรณิกา หลลิตะ และภาณิกา มีเพียงประเภทนาฏีกาและโตรฎกะเท่านั้นที่มีเรื่องราวเกี่ยวกับบุคคลชั้นสูง ละครรูปกะนั้นเป็นละครที่รู้จักกันแพร่หลายมาแต่ครั้งโบราณ และนิยมแสดงกันตลอดมา จนกระทั่งราวคริสต์ศตวรรษที่ 16 จึงมีละครอุปรูปกะขึ้น แต่ไม่ได้รับความนิยมเท่าละครรูปกะ ละครรูปกะจึงจัดเป็นละครแบบฉบับของละครสันสกฤต บทละครประเภทนาฏีกาที่เป็นละครประเภทอุปรูปกะมีลักษณะเหมือนละครนาฏกะทุกประการต่างกันเพียงจำนวนองก์เท่านั้น กล่าวคือนาฏกะไม่บังคับเรื่องจำนวนองก์แต่นาฏีกาบังคับจำนวนองก์เพียง 4 องก์เท่านั้น

วรรณคดีเป็นงานศิลปะประเภทหนึ่งที่เกิดขึ้นจากการเรียบเรียงถ้อยคำและเสียงที่ไพเราะงดงาม มุ่งให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกนึกคิดและอารมณ์ต่าง ๆ ดังที่ วิทย์ ศิวะศรียานนท์ กล่าวว่า บทประพันธ์ที่เป็นวรรณคดี คือ บทประพันธ์มุ่งให้ความเพลิดเพลิน ให้เกิดความรู้สึกนึกคิด (imagination) และอารมณ์ต่าง ๆ ตามผู้เขียน นอกจากนั้นบทประพันธ์ที่เป็นวรรณคดีจะต้องมีรูป

⁵ Antony B.S., A Study of Alaṃkāras in Sanskrit Mahākāvya and Khaṇḍakāvya (Delhi: Amar Printing Press, 1977), 49.

ศิลปะ (form) รูปศิลปะนี้เองทำให้เกิดความงาม⁶ ความงามของรูปศิลปะที่มีพลังเร้าความรู้สึกของผู้อ่านซึ่งทำให้เกิดอารมณ์ต่าง ๆ นี้ เรียกว่า สุนทรียภาพ ดวงมน จิตร์จำนงค์ อธิบายความหมายของสุนทรียภาพว่า ศิลปะเป็นเครื่องมือสื่อสารที่มีพลังเร้าอารมณ์สะท้อนใจของมนุษย์ เห็นได้ว่าวรรณคดีซึ่งก็คือศิลปะที่ใช้ภาษาเป็นอุปกรณ์นั้น สามารถให้สัมผัสที่ลึกซึ้งและรุนแรงและทำให้เกิดอารมณ์ทุกข์และสุข สุนทรียภาพหรือความงามทางศิลปะก็คือสิ่งที่เรียกว่าความจับใจนั่นเอง⁷ ดังนั้นสุนทรียภาพจะเกิดขึ้นเมื่อผู้อ่าน “รับรส” “เข้าถึง” และเกิด “สัมผัส” ทางวรรณคดี ซึ่งสัมผัสของวรรณคดีนี้ หม่อมหลวงบุญเหลือ เทพยสุวรรณ ใช้อธิบายไว้ว่า วรรณคดีมีคุณค่าทางความรู้ประการหนึ่ง กับคุณค่าทางสัมผัสหรือรูป รส กลิ่น เสียง อีกประการหนึ่ง สัมผัสของผู้รู้วรรณคดีเป็นสัมผัสประณีต สัมผัสด้วยแสงจันทร์ ด้วยเมฆหมอก ด้วยเสียงจักจั่นเรไร จากถ้อยคำที่มีความหมายหนักหรือเบา ตื้นหรือลึก เป็นคำตรงหรือเปรียบเทียบจากจังหวัด จากโวหารการบรรยายและพรรณนา สัมผัสนำมาซึ่งอิฏฐารมณ์และอนิฏฐารมณ์ ถ้าโกรธก็โกรธอย่างแสบร้อน ถ้ายินดีก็รื่นรมย์ซาบซ่า ถ้าริษยาก็ริษยาบีบรัด ถ้าเลียดก็เหมือนถูกแหะเอาดวงใจไป ถ้าทุกข์ก็ระทมขมขื่น ถ้ารักก็เหมือนจมลงในห้วงทะเลลึก เป็นสัมผัสที่ลึกซึ้งและรุนแรง ถ้าวรรณกรรมใดไม่ทำให้เกิดสัมผัสและอารมณ์ดังกล่าว วรรณกรรมนั้นก็ไม่น่าจับใจผู้อ่าน และมักไม่ได้รับการยกย่องว่าเป็นวรรณคดี⁸

องค์ประกอบข้างต้นของวรรณคดีที่ทำให้ผู้อ่านเกิดสุนทรียภาพจึงเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้วรรณคดีมีคุณค่า ถือเป็น “หนังสือดี” เป็นวรรณคดีที่มีวรรณศิลป์ มีคุณค่าทางอารมณ์และความรู้สึกแก่ผู้อ่านผู้ฟัง⁹ สุนทรียภาพจึงเป็นหน้าที่หลักอย่างหนึ่งของวรรณคดี เนื่องจากช่วยสร้างจินตนาการให้ผู้อ่าน และเป็นการปลดปล่อยจินตนาการทางความคิดของมนุษย์ ลักษณะดังกล่าวถือเป็นพันธกิจของวรรณคดี ดังที่ กุสุมา รักษมณี กล่าวไว้ว่า หน้าที่อย่างหนึ่งของวรรณคดีก็คือการปลดปล่อยผู้แต่งและผู้อ่านออกจากความกดดันทางอารมณ์¹⁰

⁶วิทย์ ศิวะศรียานนท์, วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์, พิมพ์ครั้งที่ 6 (กรุงเทพฯ: ชรรษชาติ, 2544), 31.

⁷ดวงมน จิตร์จำนงค์, สุนทรียภาพในภาษาไทย, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ธรรมสาร, 2536), 5.

⁸บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, วิเคราะห์วรรณคดีไทย (กรุงเทพฯ: โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2517), 62.

⁹มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์, ประวัติวรรณคดีสันสกฤต (นครปฐม: ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2543), 5.

¹⁰กุสุมา รักษมณี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 116.

การศึกษาวรรณศิลป์ในวรรณคดีจึงเป็นการศึกษาเรื่องของความงามในการใช้ถ้อยคำ ภาษาที่ไพเราะ เนื้อหาที่สนุกสนาน มีตัวละครที่มีบทบาทโดดเด่นไปตามจินตนาการของผู้เขียน ซึ่งทำให้ผู้อ่านเกิดความซาบซึ้งใจ เกิดอารมณ์สะเทือนใจตามรสของวรรณคดี โดยเฉพาะผลงาน บทละครของกวีท่านหนึ่งที่น่าสนใจ คือ พระเจ้าศรีหรรษวรรธนะ พระองค์ทรงเป็นกษัตริย์ที่มีความสามารถด้านการปกครอง ดังประวัติโดยย่อดังนี้

พระเจ้าศรีหรรษวรรธนะหรือพระเจ้าสีลาหิตย์ ประสูติราว พ.ศ. 1140 เป็นพระโอรสของพระเจ้าประภากรวรรธนะแห่งเมืองสถานศวร (Sthānīśvara) เมืองหลวงของพระองค์คือเมืองกันยาคุพะชะ (Kanyākubja) หรือกนาช ซึ่งอยู่ใกล้เมืองลัคเนา (Lucknow) เมืองหลวงรัฐอุตตรประเทศในปัจจุบัน ต่อมาพระเจ้าหรรษวรรธนะ (Rājyavardhana) ถูกกษัตริย์ศางกะจากเบงกอลลอบปลงพระชนม์ เมื่อเจริญวัยพระองค์ได้ถูกเชิญขึ้นครองราชย์ พระองค์มีความเลื่อมใสในพุทธศาสนาอย่างแรงกล้า ในคราวที่ทรงพระเยาว์นั้น พระองค์ทรงลำบากมาก เมื่อพระบิดาสวรรคตแล้ว พระมารดาที่กระโดดเข้ากองไฟสิ้นพระชนม์ตามพระสวามี พระองค์จึงขึ้นครองราชย์เมื่ออายุน้อยคือ อายุ 15 พระชันษา เมื่อครองราชย์แล้ว จึงกำจัดกษัตริย์ศางกะผู้เป็นภัยต่อพุทธศาสนาเสีย พระองค์ได้ถวายการอุปถัมภ์แก่พระสงฆ์เป็นอย่างดี นอกจากนั้นยังได้ทำมหาราชาที่เมืองประยาค (Prayāg) หรืออัลลาฮาบาด (Allahabad) ในสมัยปัจจุบัน โดยนิมนต์พระสงฆ์ในพุทธศาสนาและไชนะ (เชน) ตลอดทั้งฮินดูมาถวายทานตลอด 7 วัน โดยทำ 5 ปีต่อครั้ง พระองค์ดำเนินรอยตามพระจริยาวัตรของพระเจ้าอโศกมหาราช โดยการประกาศห้ามกินเนื้อห้ามฆ่าสัตว์ สร้างศาลาโรงธรรม โรงพยาบาลทั้งคนและสัตว์และครองราชย์โดยทศพิธราชธรรมทำให้มีความผาสุกทั่วหน้า

นอกจากเป็นนักปกครองที่มีความสามารถแล้วพระองค์ยังเป็นกวีและนักวรรณกรรมที่มีชื่อเสียงอีกด้วย ผลงานบทละครที่เด่น ๆ 3 เรื่องได้แก่ ปรียทรรติกา (Priyadarśikā) นาคานันทะ (Nāgānanda) และรัตนาวลี (Ratnāvalī)¹¹ ซึ่งบทละครรัตนาวลีนั้นเป็นละครประเภทนาฏิกามี 4 องก์ มีเนื้อเรื่องโดยย่อดังนี้

รัตนาวลี¹² เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับความรักของพระราชาอุทยนะแห่งวัดสะกับนางสาคริกา หรือเจ้าหญิงรัตนาวลี ธิดาของท้าววิกรมพาหุแห่งลังกา โคร่งเรื่องไม่เกี่ยวข้องกับเทพนิยาย แต่เป็นประวัติศาสตร์ ในเรื่องนี้พระราชาอุทยนะมีเมียชื่อ พระนางवासวทัตตา แต่มารักกับ

¹¹ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, ปรียทรรติกา (กรุงเทพฯ: องค์การคำคุณศัพท์, 2505), 3.

¹² เสาวภา เจริญขวัญ, วรรณคดีสันสกฤต (เชียงใหม่: ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2526), 154.

นางสาคริกาหรือรัตนาวลี เจ้าหญิงแห่งลังกา ซึ่งบังเอิญได้รับการส่งตัวมาเข้าพิธีอภิเษกสมรสด้วย เหตุผลทางการเมือง ระหว่างเดินทางเรืออับปาง รัตนาวลีรอดชีวิตแต่ถูกส่งตัวมาเป็นนางข้าหลวงของพระนางवासวทัตตา ในราชสำนักของพระราชาอุทยณะ นางสาคริกาเองก็หลงรักพระราชาอุทยณะ และวาดรูปพระองค์คู่กับนาง พระนางवासวทัตตาไม่พอพระทัย เมื่อพบภาพนั้นจึงได้ลงโทษนางสาคริกา และขู่ให้เลิกรักพระราชาอุทยณะ เมื่ออุปสรรคผ่านพ้นไป ละครก็จบลงด้วยการประนีประนอมกันระหว่างมเหสีทั้งสององค์คือ พระนางवासวทัตตาและเจ้าหญิงรัตนาวลี

รสทางวรรณคดีก็เป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้บทละครต้นสกฤตเป็นที่รู้จักและตรึงใจผู้อ่าน ทำให้เกิดความสะเทือนใจ ประทับใจ ชาวซึ่ง ดึงบทละครเรื่อง รัตนาวลี เมื่อความจริงทุกอย่างปรากฏขึ้นมา ตลอดจนอุปสรรคต่าง ๆ ก็ผ่านพ้นไป รัตนาวลีก็ได้เป็นมเหสีของพระราชาอุทยณะ สมปรารถนาในความรักในที่สุด ดังตัวอย่างต่อไปนี้

वासवः (हस्तं प्रसार्य) ऐहिरत्नवली ऐहि | ऐतावत्पि त्वानुमे गतिनिकानुरूपं भवतु | (रत्नवली सुविरागरात् नैरलंकृत्य हस्ते कृत्वा राखानमुपसृत्य) आरुयपुत्र प्रदिग्ने नाम |

वासवทัตตา : (ยื่นมือ) จงมาเถิด โอ้ รัตนาวลี จงมาเถิด แม้ในตอนนี้ ขอความเหมาะสมในฐานะที่สาวงามมีแก่นธเกิด (ตกแต่งรัตนาวลีด้วยอาภรณ์ทั้งหลายของตน ชูมือ เข้าไปใกล้พระราชา) โอ้ สวามี ขอจงยอมรับผู้นี้เถิด |

ราชา : (สปรโศษ หस्ता ประสาธ) โภ เทวเย ประสาโท น พนุ มนุเต |

พระราชาอุทยณะ : (ด้วยความยินดี ยื่นมือทั้งสอง) ความพอใจอันใดเล่าของเทวีที่เราไม่ให้ความเคารพยิ่ง |

वासवः आरुयपुत्र तु रे खल्वेतस्यैः पितृकुलम् | तत्तदा गुरु यथा न पनुश्च स्मरति | (อติ สมरप्यति) |

वासวทัตตา : โอ้ สวามี ตระกูลฝั่งบิดาของนางอยู่ไกล ดังนั้น ขอท่านโปรดจงทำในลักษณะที่นางจะไม่จดจำญาติๆ ของนาง (กล่าวจบจึงมอบให้) |

ราชา : यथाशुवाप्यति เทवि | (रत्नवली कृत्वा) |

พระราชาอุทยณะ : ตามที่เทวีบัญชา (จับรัตนาวลี) |

- วิฑู : (นฤตยุน) หี หี โกะ ปฤถวี ขลวิทานี หสุคคตา ปรียวสยสย |
- วิฑูษกะ : (กำลังเดินรำ) โส โส ท่านผู้เจริญ ตอนนี้ โลกได้เข้ามาสู่มือ
ของเพื่อนรักแล้ว |
- วสุ : อายุปมติ สุธาเน เทวีศพทุมทวลี |
- วสุภูติ : โอ้ นางผู้มีอายุ ท่านอยู่ในฐานะแห่งเทวีแล้ว |
- เขาคนุช : อิทานี สผลปรีศรโม สมิ ส่วฤตตะ | เทว ตทุจยดำ กิ เต ภูยะ ปรียมปกโรมิ |
- เขาคันธรายณะ : ตอนนี้ ข้าพเจ้าเป็นผู้มีผลอันสูงงอมแล้ว โอ้ เทวะของงกล้า ข้าพเจ้า
จักทำสิ่งใดอันเป็นที่ต้องการแก่ท่านอีก |
- ราชา : กิมตะปรมปี ปรียมสติ | ยตะ
สิ่งใดที่เป็นที่ต้องการยิ่งกว่านี้อีกหรือ เหตุเพราะ |

(รัตนาวลี : 112)

ความนิยมในบทละครสันสกฤตของพระเจ้าศรีหรรษวรรณะ ทำให้มีผู้นำผลงานของท่านมาแปล และศึกษา อาทิ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6¹³ ได้ปริวรรตและแปลเรื่อง ปรียทรรคิกา เป็นภาษาไทย ท่านผู้หญิงคุษฎี มาลากุล ณ อยุธยา¹⁴ ได้นำโครงเรื่องมาดัดแปลงเป็นบทละครรำแบบไทยเดิมและบทละครร้องสำหรับแสดงบนเวที เรื่อง รัตนาวลี พระมหากำธร ทองประคู้¹⁵ ได้ศึกษาศงการรสนในบทละครสันสกฤตเรื่อง ปรียทรรคิกา

จากงานดังกล่าวยังไม่มีผู้ใดศึกษาวิเคราะห์ด้านวรรณศิลป์เกี่ยวกับบทละครสันสกฤตเรื่อง รัตนาวลี อย่างลึกซึ้ง ผู้ศึกษาจึงมีความประสงค์ที่จะศึกษาและวิเคราะห์บทละครสันสกฤตเรื่อง รัตนาวลีของพระเจ้าศรีหรรษวรรณะเพื่อหยังลึกลงในรายละเอียดของบทละครและสะท้อนให้เห็น

¹³ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, ปรียทรรคิกา, 2505.

¹⁴ คุษฎีมาลา, [นามแฝง], รัตนาวลี นาฎกาสันสกฤต ดัดแปลงเป็นบทละครรำแบบไทยเดิม (พระนคร: โรงเรียนช่างพิมพ์วัดสังเวช, 2504).

¹⁵ พระมหากำธร ทองประคู้. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ศงการรสนในบทละครสันสกฤตเรื่อง ปรียทรรคิกา,” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาสันสกฤต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2548.

คุณค่าทางวรรณคดีและความงามของภาษาซึ่งจะเป็นสาระที่เป็นประโยชน์ต่อวรรณคดีสันสกฤต และสะท้อนให้เห็นถึงพระปรีชาสามารถด้านการประพันธ์ของพระเจ้าศรีหรรษวรณะให้ปรากฏ ยิ่งยืนสืบไป

วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. เพื่อแปลต้นฉบับบทละครสันสกฤตเรื่อง รัตนาวลี ของพระเจ้าศรีหรรษวรณะ จากภาษาสันสกฤตเป็นภาษาไทย
2. เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาและลักษณะของบทละครรัตนาวลี
3. เพื่อศึกษาวิเคราะห์ข้อสังการและรสในบทละครรัตนาวลีของพระเจ้าศรีหรรษวรณะ

ขอบเขตของการศึกษา

การศึกษาวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตในการศึกษาดังนี้

1. ศึกษาข้อมูลจากวรรณคดีสันสกฤตที่เป็นงานบทละคร ผลงานของพระเจ้าศรีหรรษวรณะเรื่องรัตนาวลี ฉบับรจนาเป็นภาษาสันสกฤตของ M.R. Kale ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 10 ตีพิมพ์ไว้เมื่อคริสต์ศักราช 1977 จัดพิมพ์โดย Motilal Banarsidass มาศึกษาวิจัยเป็นหลัก
2. ศึกษาข้อมูลจากวรรณคดีสันสกฤตที่เป็นงานบทละคร ผลงานของพระเจ้าศรีหรรษวรณะดังนี้
 - 2.1 อสังการ
 - 2.1.1 ศัพท์สังการ
 - 2.1.2 อรรถสังการ
 - 2.2 รสวรรณคดีตามหลักทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต

วิธีดำเนินการศึกษา

1. ปรีวรรคบทละครเรื่องรัตนาวลีจากอักษรเทวนาครีเป็นอักษรไทย
2. แปลความบทละครเรื่องรัตนาวลีเป็นภาษาไทย
3. รวบรวมและศึกษาข้อมูลจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องทั้งภาษาไทยและภาษาต่างประเทศ
4. ศึกษาประวัติความเป็นมาและลักษณะของบทละครรัตนาวลี
5. วิเคราะห์ข้อสังการและรสทางวรรณคดีที่ปรากฏในบทละครเรื่องรัตนาวลี

6. สรุปผลการศึกษาและนำเสนอผลการศึกษา

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการศึกษา

1. ทำให้ได้ผลงานแปลบทละครสันสกฤตเรื่อง รัตनावลียของพระเจ้าศรีหรรษวรรณะ
2. ทำให้ทราบถึงประวัติความเป็นมาและและลักษณะบทละครรัตनावลีย
3. ทำให้ทราบถึงลักษณะทางวรรณศิลป์ในบทละครสันสกฤตของพระเจ้าศรีหรรษวรรณะ

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

คารณิ บูรณวัฒน์¹⁶ ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “อุปมาในบทละครสันสกฤต ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 4 – 12” โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความหมายและลักษณะอุปมาในตำราการประพันธ์สันสกฤตและเพื่อวิเคราะห์ลักษณะอุปมาที่กวีใช้ในบทละครสันสกฤต จากการศึกษาพบว่า อุปมา หมายถึง การเปรียบเทียบระหว่างของสองสิ่งที่มีคุณสมบัติเหมือนกัน อุปมาที่สมบูรณ์จะต้องมีองค์ประกอบ 4 ประการ คือ ตัวนำมาเปรียบเทียบ (อุปมาน) , ตัวถูกเปรียบเทียบ (อุปเมย) , ลักษณะธรรมชาติที่ร่วมกัน (สาธารณธรรม) และศัพท์ที่กล่าวเปรียบเทียบ (อุปมาประติपाท) และอุปมาในบทละครสันสกฤต มีวิธีแสดงอุปมาได้ 3 วิธี คือ แสดงอุปมาด้วยศัพท์แสดงอุปมาด้วยความ และแสดงอุปมาด้วยประโยค เนื้อหาของอุปมาในบทละครสันสกฤตได้ให้ความคิดและภาพพจน์อย่างชัดเจน

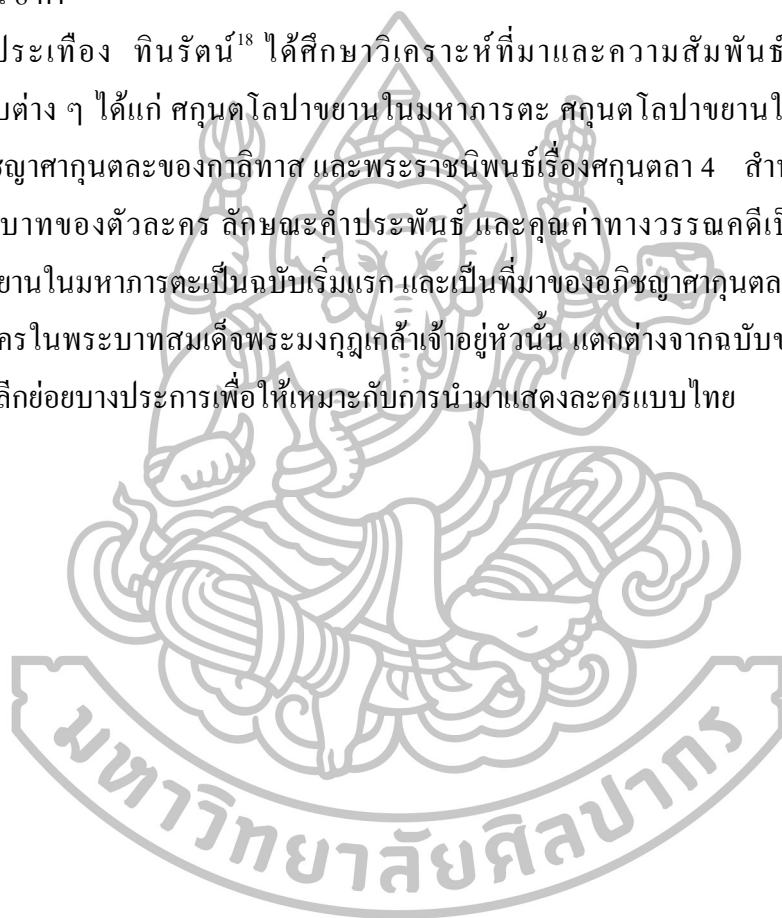
รัชชชัย คุลยสุจริต¹⁷ ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์บทละครสันสกฤต อภิชูณยานศากุนดลุม องค์กรที่ 1 – 2” โดยมีจุดประสงค์เพื่อศึกษาความหมายและประวัติความเป็นมาของบทละครอภิชูณยานศากุนดลุม ศึกษาวิเคราะห์บทละครในด้านวรรณศิลป์ ด้านภาษาและไวยากรณ์ ผลการศึกษาพบว่า บทละครอภิชูณยานศากุนดลุม เป็นผลงานของกวีกาฬิตาส มีเค้ามาจากเรื่อง ศกุนตโลปาขยานในมหาภารตะ เป็นละคร 7 องค์กร ดำเนินเรื่องตามขนบละครสันสกฤตที่เรียกว่า นาฏกะ กวีได้สร้างกลวิธีการดำเนินเรื่องที่ชวนติดตาม มีรสทางวรรณคดีที่หลากหลาย โดยเฉพาะศตุงการรสเป็นรสหลัก ทั้งยังมีกลวิธีการสร้างบุคลิกตัวละครที่สมจริง บทสนทนาจึงมี

¹⁶คารณิ บูรณวัฒน์. “อุปมาในบทละครสันสกฤต ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 4 –12,” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522.

¹⁷รัชชชัย คุลยสุจริต. “การศึกษาวิเคราะห์บทละครสันสกฤต อภิชูณยานศากุนดลุม องค์กรที่ 1–2,” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต สาขาวิชาภาษาสันสกฤต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2554.

ความสนุกสนาน ใช้ภาษาในบทร้อยกรองที่ไพเราะและใช้ถ้อยคำทางความหมาย ผลการศึกษา ด้านภาษาและไวยากรณ์พบว่า กวีใช้ธาตุจำนวนน้อยเพื่อสร้างกริยาอาขยาต ลการที่พบมากที่สุดคือ ปัจจุบันกาล รองลงมาคือ อาชญา มีการใช้กริยากรตุ โดยใช้ปัจจัย ต, ตฺวา (และ ย) และปัจจัย ตุม มากที่สุด กวียังสร้างคำด้วยวิธีสมาส ครอบคลุมสมาสแทบทุกประเภท โดยใช้ตัดปุรุยะมากที่สุด ส่วนใหญ่เป็นสมาส 2 คำแต่ใช้สมาสพิเศษเพื่อรวมเอาสมาสย่อยมาเป็นคำเดียวกัน สมาสที่ยาวที่สุด มีคำมารวมกัน 8 คำ

ประเทือง ทินรัตน์¹⁸ ได้ศึกษาวิเคราะห์ที่มาและความสัมพันธ์ระหว่างเรื่อง ศกุนตลาฉบับต่าง ๆ ได้แก่ ศกุนตโลปาขยานในมหากาพย์ ศกุนตโลปาขยานในปีทมปุราณะ บทละครอุกฤษฏาสาकुन्दละของกาลิทาส และพระราชนิพนธ์เรื่องศกุนตลา 4 ส่วน โดยศึกษา วิเคราะห์บทบาทของตัวละคร ลักษณะคำประพันธ์ และคุณค่าทางวรรณคดีเป็นหลัก พบว่า ศกุนตโลปาขยานในมหากาพย์เป็นฉบับเริ่มแรก และเป็นที่มาของอุกฤษฏาสาकुन्दละ ส่วนพระราช นิพนธ์บทละครในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น แตกต่างจากฉบับของกาลิทาสใน รายละเอียดปลีกย่อยบางประการเพื่อให้เหมาะกับการนำมาแสดงละครแบบไทย



¹⁸ประเทือง ทินรัตน์. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ที่มาและความสัมพันธ์ระหว่างเรื่องศกุนตลาฉบับต่าง ๆ,” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาบาลี-สันสกฤต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526.

บทที่ 2

การปริวรรตและแปลบทละครสันสกฤตเรื่องรัตนาวลีเป็นภาษาไทย

มหากวีศรีหรัยเทววิริจिता

รัตนาวลี |

.....

ปรถโม่งกะ

องค์ที่ 1 |

ปาทาครสูติดยา มุหะ สุตนภรณานิทยา นมรตา
สมโทะ สสบุฤห โลจนศรยปลั ยานุตยา ตทาราชเน |
หุริมตยา ศิริสีหิตะ สปลุกสุเวโททุกโมตุมปยา
วิศลิษยนกุสุมาลชลริคิริชยา กุชิปโต'นตเร ปาตุ วะ ||1||

ขอให้ดอกไม้อันมีเต็มกระพุ่มมือที่กำลังลอยไปที่พระแม่คิริชา(ปารวตี) ตั้งใจจะ
ไปรยลงไปบนเศียรพระสัมภู(พระศิวะ) แต่กลับร่วงหล่นไประหว่างทาง(ก่อนจะถึงเศียร)ในตอน
บูชา จึงคุ้มครองพวกท่านทั้งหลาย พระแม่ยื่นด้วยปลายฝ่าเท้า ตัวโน้มไปข้างหน้าอยู่เรื่อยๆ เพราะ
น้ำหนักของถัน เมื่อสบพระเนตรทั้งสามอันเต็มไปด้วยความรักของพระศิวะ จึงเกิดความเขินอาย
ร่างกายสั่นเทิ้ม มีเหงื่อซึมและขนลุก ||1||

อปิ จ |

และ

เอาตสุกเขน กฤตตวรา สหฤวา วุยาวรุตมานา หุริยา
ไตสุ ไตร พนฐวฐชนสย วจไนรุ นิตากิมุขย์ ปุนะ |
ทฤษฏวาเคร วรมาตตสาธวสรสา เคารี นเว ลักเม
สิโรหตุปุลกา หเรณ หสตา ศุลิษฎา ศิวาฮาสุตุ วะ ||2||

ในการพบกันครั้งแรกพระเคารีมีความกระตือรือร้นรีบที่จะไปหาพระศิวะ แต่ก็หัน
หลังกลับเพราะความเขินอายที่ติดตัวมาแต่เกิด พวกญาติผู้หญิงต่างพากันใช้ถ้อยคำขยันทขยอให้เข้า
ไปหาใหม่ เมื่อได้เห็นคนที่ตนจะเลือกเป็นสามีอยู่ตรงหน้าแล้ว กลับแสดงออกซึ่งความขวยเขินและ

มีขณลุกชูชัน เมื่อถูกโอบกอดโดยพระหระ(พระศิวะ) ผู้ทรงยิ้ม ขอพระแม่เคารีพระองค์นั้น จงเป็น
สิริมงคลแก่พวกท่านทั้งหลาย ||2||

อปิจ |

และ

โกเชทุไรรุทฤษฏีปาไตรสุตริกรุปสมิตา วหุนโยมิ ตฺรโยปิ
ศฺราสารดา ฤตฺวิโซ'ธศฺจปลคณหฤโตษณียปฏฺฐา ปรตนฺติ |
ทกฺษะ สฺเตาตฺยสฺย ปฺคฺนี วิลปติ กรฺณํ วิทฺรุตฺ จาปี เทโว
ศฺสนฺนิตฺยาตฺตหาโส มขมถนวิธา ปาตุ เทวโย ศิว วะ ||3||

พระศิวะผู้มีเสียงหัวเราะอยู่เสมอเมื่อบรรยายถึงการทำลายพิธีบูชาญูของท้าวทกษะ
แก่เทวี (พระปารวตี) ว่า “ไฟทั้งสามนั้นถูกดับลงด้วยการเหลือบมองจากตาทั้งสาม ที่ลุกเป็นไฟ
เพราะความโกรธ พรหมณ์ฤตฺวิษผู้ตกอยู่ในความกลัวและถูกเหล่าคณะที่ว่องไวด้านล่างดึงแย่งเอา
หมวกและเสื้อผ้าได้ล้มลง ท้าวทกษะได้สวดอ้อนวอนและภรรยาของเขาพรำร่ำพันอย่างน่าสงสาร
ส่วนเทวดาทั้งหลายก็บินหนีไป ขอให้พระศิวะองค์นั้นคุ้มครองพวกท่านทั้งหลาย ||3||

อปิจ |

และ

สฺปฺราปฺตํ มกรฺฐวเชน มถนํ ตฺวตฺโต มทรเถ ปฺรา
ตฺทฺยฤตฺ (เก ฤกฺต) พหุมารฺกคํ มม ปฺโร นิลชฺช โวตฺ (โวตฺ) ตว |
ตาเมวานฺนยสฺวภาวฤกฺตีตา เห ฤกฺษณกณฺฐศฺรหํ
มุญฺเจตฺยาห ฤษฺยา ยมทริตฺนยา ลกฺษฺมีศฺจ ปายาตุส วะ ||

พระธิดาแห่งภูเขา (ปารวตี) ผู้มีโชคดี ตรัสแล้วอย่างแค้นเคืองกับเทพเจ้า
องค์ใดว่า “เมื่อก่อนนี้ เพื่อหม่อมฉัน พระผู้มีขงมกระ (มกร) เป็นเครื่องหมาย (กามเทพ) ถูกท่าน
ทำลายแล้ว โอ ! พระผู้ปราศจากความอาย เหมาะสมแล้วหรือที่จะแบกนางผู้มีการไหลไปหลายทาง
(พระแม่คงคา) ต่อหน้าหม่อมฉัน ข้าแต่พระผู้มีพระสอดสีดำ โปรดจงปล่อยการกอดหม่อมฉันเสียเถิด
และเอาใจนางผู้มีความลดเลี้ยวเป็นธรรมชาตินั้นเถียว ||

อปิจ |

และ

ชิตมณฑุปตินา นมะ สุเรภโย ทิวิชวุธภา นิรูปทรวา ภวนตุ |

ภวตุ จ ปุถุถิวี สมฤทษสสุยา ปุรตปตุ จนุทรวปุรณเรนุทจนุทระ ||4||

ขอชัยชนะจะมีแต่พระเจ้าผู้เป็นใหญ่แห่งดวงดาว ขอความนอบน้อมจะมีแต่สุระ
(เทวดาทั้งหลาย) ขอให้พฤษภะ (คนเก่ง) ในหมู่ทิวิชะทั้งหลาย (พราหมณ์) จงปราศจากอันตรายทั้งปวง
ขอพระแม่ปฤถิวีจะมีข้าวก้างอกงามทุกเมื่อ ขอจอมกษัตริย์ผู้รุ่งเรืองดุจดวงจันทร์และมีรูปร่าง
งดงามดุจดวงจันทร์ (พระเจ้าศรีหรรษวรชณะ) จงสว่างรุ่งเรือง ||4||

สูตรธาระ : อลมติวีสุตเรน | อทฺยาหํ วสนุโตตฺสเว สพหุมาณาหุย นานาทิกุเทศาคเตน ราชญะ
ศุริหฺรยเทวสุย ปาทปทุโมปชีวินา ราชสมฺมุเห โนภโต | ยถา อสมฺตฺสวามินา
ศุริหฺรยเทเวนาปุรววสุตฺรจนาถักฤตา รตนาวลี นาม นาฏิกกา กฤตา | สา จาสุมาภิ
โศตรฺตรปรมฺปรยา ศฺรุตานตุ ปฺรโยคโต ทฤฎฺฎา | ตตตสฺสไยว ราชญะ สกลชนหฤท
ยาหฺลาทิโน พหุมานาทสฺมาสุ จานุศฺรหพฺทฺฐยา ยถาวตฺปฺรโยคณ ตฺวया นาฏยิตฺวยา
อิตฺติ | ตทฺยวาทิทานํ เนปถฺยรจนา กฤตฺวา ยถาภิลยิตํ สฺปาทยามิ | ปฺริกรรมย อวโลกฺย
จ | อเย อวารุชิตานิ สกลสามาชิกานาม นําสีติ เม นิสฺสจยะ | กุตะ |

สูตรธาระ : ทำนี้พอแล้ว ไม่ต้องพูดให้ยืดยาวต่อไป |วันนี้ข้าพเจ้าถูกเรียกตัวเข้ามาด้วยความ
เคารพโดยกลุ่มพระราชผู้มาจากนานาชาติสแลประเทศ ผู้อยู่ภายใต้อำนาจพระบาท
บงกษแห่งพระเจ้าศรีหรรษะ เนื่องโอกาสเฉลิมฉลองในวสันตฤดู และพวก
พระราชได้กล่าวกับข้าพเจ้าเช่นนี้ว่า “บทละครอันมีชื่อว่า รัตनावลี ที่ประกอบไป
ด้วยโครงเรื่องที่ไม่เคยมีมาก่อนได้ถูกจินาขึ้นแล้วโดยพระเจ้าศรีหรรษะ ผู้เป็น
นายแห่งพวกเรา บทละครนี้พวกเราได้ยื่นมาแล้วจากคนเล่ากันต่อๆมา แต่ยังไม่
เคยถูกนำมาแสดงเป็นละคร ดังนั้นด้วยความเคารพข่งเพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติ
ราชาพระองค์นั้น ผู้ทำให้จิตใจแห่งปวงชนชุ่มชื่น และด้วยจิตใจที่ต้องการ
อนุเคราะห์พวกเรา บทละครนี้ควรถูกจัดแสดงโดยท่าน อย่างเหมาะสมที่สุด”
ในตอนี้ เมื่อจัดแจงเรื่องภายในฉากเสร็จแล้ว ข้าพเจ้าจะทำตามที่ท่านต้องการ
(เดินไปรอบๆ และมองดู) เอ ข้าพเจ้ามั่นใจว่า จิตใจของพวกท่านโน้มเอียงมา
เข้าข้างพวกเราแน่แล้ว | เพราะว่า |

ศรียุโย นิปุณะ กวี ปรัชญาเยชา คุณคราหิณี
 โลเก หารี จ วตฺสราชจริตฺ นาฏเย จ ทภฺษา วยม |
 วสุตฺเวโกกมปีห วาญญิตฺผลปฺราปฺเต ปทํ กิ ปฺนร
 มทฺทากุโยปจยาทย์ สมฺทิตะ สรฺโว คุณานํ คณะ ||5||

“ศรียุโยนี้เป็นกวีผู้มีความสามารถ และผู้ชมก็สาเป็นผู้เข้าใจว่า สิ่งที่มีคุณค่าคือ
 อะไร พระราชประวัติของราชาแห่งแคว้นวัตสะเป็น ที่น่าพิงใจในโลก และพวกเราเป็นผู้เชี่ยวชาญ
 ในศิลปการแสดงละคร แม้แต่ละข้อที่กล่าวมาแล้วนี้ก็สามารถทำให้บรรลุเป้าหมายที่ต้องการ
 ได้แล้ว จึงไม่จำเป็นต้องพูดถึงความโชคดีของข้าพเจ้าที่มีหลายอย่างพร้อมกัน คือมีสิ่งที่เป็นคุณ
 ทุกอย่างเกิดขึ้นพร้อมกัน” ||5||

ตฺทยาต คฤหํ คตฺวา คฤหิณีมาหฺย สํคีตกมนฺดิษฏฺยามิ | ปรีกรมย เนปถฺยา ภิมฺขมว
 โลกฺย จ | อิทมฺสมฺทียํ คฤหฺม | ยาวตฺ ปรีวิสามิ | อารฺเช อิตฺสฺตาวตฺ | (ปรีวิศฺย)

ข้าพเจ้าจะกลับบ้านในตอนนี เรียกรรยามาแล้วเริ่มดนตรี (เดินไปรอบๆ และ
 มองไปที่ฉากกั้นเวที) นี่คือนบ้านของฉัน ให้ฉันจะเข้าไปละ (มาหน้าเวที) โอ้ นางผู้เจริญ มา
 หน่อยหนึ่งเถิด

(ออกมามาหน้าเวที)

- นฎิ : อารฺยปฺตร ! อิยมฺสมิ | อาษฺญาปยตฺวารุชะ โโก นิโยโค’นฺนฺยฺฐิตามิติ |
 นฎิ : สวามิ ฉันอยู่นี่แล้ว | ขอท่านผู้เจริญโปรดสั่งมาเถิด “มีงานอะไรหรือที่ฉันต้องทำ” |
 สุตฺรธาระ : อารฺเย รตฺนาวลีทฺรศโนตฺสโก’ยํ ราชโลกะ | ตฺท คฤหฺยตฺมา เนปถฺยม |
 สุตฺรธาระ : “นางผู้เจริญ หม่อมพระราชาต้องการจะดูละครเรื่องรัตนาวลี จึงรีบแต่งตัวเล่นละครเถิด” |
 นฎิ : (นิศฺศวสฺย | โสทฺเวคม |) อารฺยปฺตร ! นิศฺฉินฺต อิทานิมีสิ ตฺวํ ตตฺกสฺมฺมานน นฺถฺยติ
 | มม ปฺนรฺมฺนทฺทากุยาเย เอโกว ทฺหิตา | สวปี ตฺวยา กสมฺมินฺปี เทสานฺตฺเร ทตฺตา |
 กถเมว ทฺรเทศฺสฺติเตน ภฺรตฺรา สหาสุยาชะ ปาณิครฺหณํ ภฺวิษฺยตีตฺยนยา จินฺตฺยาตฺมาปี
 เม น ปฺรติภาติ | กิ ปฺนรฺนรฺตฺติตฺยม |
 นฎิ : (ถอนหายใจ พูดด้วยความขุ่นเคืองใจ) สวามิ ตอนนีท่านหมดความกังวลแล้วนี่
 ทำไมท่านไม่แสดงเองเล่า | ฉันโชคไม่ดี มีลูกสาวเพียงคนเดียว และท่านก็ได้ให้
 ลูกสาวนั้นไปแก่คนอื่นแล้วในประเทศอื่น | ฉันเอาแต่ครุ่นคิดว่า

การแต่งงานของคุณสาวกับสามีในที่อยู่ห่างไกลจะเป็นอย่างไรหนอ จนตัวเองก็ลืม
ไปแล้ว | จะให้แสดงละคร ยังไม่ต้องพูดถึง |

สูตรธาระ : อารุเย ทูรสุถิตเนตยลุมทุเวเคน | ปศุย |

สูตรธาระ : โอ้ นางผู้เจริญ พอที่เกิด กับความรู้สึกขุ่นเคืองใจเรื่องเจ้าบ่าวที่อยู่แดนไกล | จงคุณีชี |

ทวิปาทนุยสุมาทปิ มชฺยาทปิ ชลนินฺเธฺร ทิโส'ปฺยนฺดาต |

อานีย ฉฎฺฐิติ ฉฎฺฐยติ วิริริกิมตมกิมุจิจูตะ ||6||

โชคชะตาที่เข้าข้าง จะอยู่เบื้องหน้าเรา คอยนำเอาสิ่งที่เราต้องการมามอบให้อย่างรวดเร็ว แม้
จากเกาะอื่น แม้จากกลางมหาสมุทรและ แม้จากปลายสุดของทิศ ||6||

(หลังจาก)

สาธุ ภรตบุตร สาธุ | เอวเมตตฺ | กะ สัมปะหะ | (ทวิปาทนุยสุมาทิติ ปฐฺฐติ)

ดีแล้ว โอ้ บุตรแห่งภรรยา ดีแล้ว | สิ่งนี้เป็นเช่นนี้แล | ยังจะมีความสนทนาคำใด
อีกเล่า ? | (เสียงสวด ทวิปาทนุยสุมาท.....อภิมุจิจูตะ)

สูตรธาระ : (อากรณฺย | เนปถฺยาภิมุขมวโลกย | สหฺรยมฺ) อารุเย เอย มม กนีนฺยานุภฺรตา |

คฤหิตเยคณฺธรายณฺณมิกะ ปฺราปฺต เอว | ตเทหิ | อาวามปิ เนปถฺยคฺรหณาย
สชฺชิจิวาวะ |

สูตรธาระ : (เมื่อได้ยิน จึงมองดูหันหน้าไปทางฉาก พุด ด้วยความดีใจ) โอ้ นางผู้เจริญ นี่คือน้องชายของเรา ผู้ได้รับบทของเขาคันธรายณะแล้ว | มาเถอะ | เราทั้งสองก็ต้องเตรียมแต่งตัวด้วย |

(อิตติ นิษฺกรณฺเต |)

(พุดจบแล้วทั้งสองเดินออกไปจากหน้าเวที)

ปฺรสุตาวนา |

บทนาจบเพียงเท่านี้ |

(ตตะ ปฺรวิสติ เยคณฺธรายณะ)

(จากนั้น เขาคันธรายณะจึงออกมาหน้าเวที |)

เขาคณฺขรายณะ : เอวเมตตฺ | กะ สํเทหะ | (ทวิปาทนุยสุมาทิตฺ ปุณะ ปฐิตฺวา |) อนฺยถา กฺว สิทฺธา
 เทศปรตฺยขปรารุทิตายะ สีหเสศฺวรทฺหิตฺตะ สฺมทฺธฺร ยานภฺงคฺมคฺโนตฺถิตายะ
 ผลกาสาทฺนํ กฺว จ เกาศฺมพีเยน วณฺนิชา สีหเสถยะ ปรตฺยาคจฺจตา ตทวสุถายะ
 สํกาวนํ รตฺนมาลาจิทฺทนายะ ปรตฺยภิชฺฌานาทิทฺทานยนํ จ | (สฺหฺรยฺม) สฺรวธา
 สฺปฺฤศฺนฺติ นะ สุวามินมฺภยฺทฺทายะ | (วิจฺฉินฺตฺย |) มยาปิ ใจนํ เทวีสฺสฺเต สฺเคารวํ
 นิกฺขิปฺตา ยุกฺตเมวานุชฺฉิตฺม | ศฺรุตํ จ มยา – พาทฺรฺวโย ʼปี กณฺจกฺกิ
 สีหเสศฺวรามาทฺตฺย เชน วสุทฺถินา สฺห กถํ กถมฺปิ สฺมทฺธฺรทฺทฺตฺตฺริย โภศโลลิตฺตฺย
 คตวตา รุมนฺตวตา มิลิตฺ อิตฺติ | ตทวํ นิยฺปนฺนปรายมฺปิ ปรกฺกฺุปรโยชนํ น เม
 รุทฺติมาวหตฺติทกฺขโฏ ʼยํ ขลฺล ฤทฺตฺยภาวะ | กุตะ

เขาคันขรายณะ: สิ่งนี้เป็นเช่นนี้แล้ว | ยังมีความสนทน่ให้ได้อีกเล่า ? | (เสียงอ่านจากทวิปอื่น เป็นต้น
 ดังอีกครั้ง |) ไม่เช่นนั้น ที่ใดเล่าที่จะได้ค้นพบพระราชธิดาแห่งราชาสิงหลด้วย
 ความมั่นใจในคำพูดแห่งพระสีหะ ดังที่กล่าวไว้ว่าพระองค์จะปรากฏหลังจากจม
 ลงในทะเลจากเหตุเรืออัปปาง และที่ใดที่พระองค์ได้รับการช่วยเหลือจากพ่อค้า
 ชาวเกาศัมพีผู้กำลังกลับจากเมืองสิงหล พระองค์ถูกนำกลับมาที่นี่และรู้ได้ว่าเป็น
 พระองค์จากสร้อยรัตนะ (ด้วยความรื่นเริงยินดี) ความรุ่งเรืองมาถึงพระผู้เป็นนาย
 โดยประการทั้งปวงแล้ว | (ครุ่นคิด) การนำพระองค์ถวายแก่พระหัตถ์แห่งพระ
 ราชินี ข้าพเจ้าก็ได้ทำแล้วด้วยความเคารพ | ข้าพเจ้าก็ได้ยินอีกว่า พาทฺรฺวยะ
 รวมทั้งวสุทฺถิ รัชมฺนตรีแห่งราชาสิงหล ได้ขึ้นฝั่งจากมหาสมุทรแล้ว ได้ร่วมมือ
 กับรุมณฺวัต ผู้ได้ไปถอนรากถอนโคนราชาแห่งโกศล แม้ว่าวัตถุประสงค์ของ
 ราชาเกือบจะประสบความสำเร็จในด้านนี้ ก็ไม่ได้มอบความสงบสุขทางใจให้แก่
 ข้าพเจ้าเลย สถานะแห่งผู้รับใช้นี้ยากลำบากแท้ | เพราะเหตุว่า

ปรารมฺเภ ʼสฺมินฺสุวามิโน วุทฺทฺธิเตตา

ไทเวนตฺถํ ทตฺตฺหสฺตาวลฺมเพ |

สิทฺเธรฺรฺกฺรานฺตินาสฺติ สฺตยํ ตถาปี

สุเวจฺจาจารี ภิฑฺต เอวาสุมิ ภฺรตฺตะ ||7||

ในตอนต้น ในเหตุแห่งความงอกงามของนายท่านนั้น มือแห่งการช่วยเหลือได้ถูก
 ประทานให้ด้วยโชคชะตา มิต้องสงสัยเลยว่า จักประสบความสำเร็จ นี่แหละคือความจริง แต่แม้จะทำ
 สิ่งใดโดยเจตนาของตนเองนั้น เราเองก็กลัวนายท่านอยู่ไม่น้อย ||7||

(เนปถุเย กลลละ)
(เสียงปะปนกันภายหลังฉาก)

เขาคณฺชรายณะ : (อากรณฺช) อเย ขถายมภินุขมานมฤทฺมฤทฺทงคานุคคิตฺมชฺฐระ ปุระ เปารานํ้า
สมุจฺจรติ จรฺจรีชฺวณิสฺสุดถา ตฺรภฺขยามิ มทนมหมหียํสํ ปุรชฺชนปฺรโมทมวโลกยิตฺตุ°
ปฺราสาทาภิมุขํ ปฺรสุถิตฺโต เทว อิติ | (อฺรชฺฐวมวโลกย) อเย กลมชฺฐีรฺฐ เอว เทวะ
ปฺราสาทมฺ | ย เอษะ

เขาคันชรายณะ: (ไต้ยินเสียง) เอ ณ บัดนี้เสียงกลองอันแผ่วเบาพร้อมด้วยเสียงเพลงอัน
ไพเราะแห่งปวงประชาชนทั้งหลายได้สอดประสานรับกันขึ้นจนเป็นดุจเสียงแห่ง
วงมโหรี เราคะเนว่า พระราชาคงได้เสด็จมุ่งไปยังปราสาทเพื่อทอดพระเนตร
ความปราโมทย์แห่งปวงประชา อันมีงานสมโภชพระกามเทพเป็นจุดสำคัญ (มอง
ขึ้นไปด้านบน) เอ ทำไมนะ พระราชาได้เสด็จขึ้นสู่ปราสาทแล้วนี่ |

วิศฺวานตฺวิครทกโธ รติมาณชฺนสฺย
จิตฺเต วสนปฺริยวสนตคฺ เอว สากฺษยาด |
ปฺรยฺยศฺสุโก นิชมโหนตฺสวทรศฺนาย
วตฺเสศฺวระ กุสุมจาป อิวาภฺยฺไปติ ||8||

พระองค์เป็นเจ้าแห่งแคว้นวัดสะฯ คุณดั่งกามเทพที่เห็นได้ด้วยตา พระองค์ผู้ไม่มีการ
พูดถึงเรื่องสงคามอีกแล้ว คุณดั่งกามเทพซึ่งไม่มีผู้พูดถึงร่างกาย พระองค์มีรติ (ความรัก) อยู่ในใจ
ของประชาชน คุณดั่งกามเทพที่มีนางรติ พระองค์มีวสันตกะเป็นเพื่อนรักคุณดั่งกามเทพมีฤดูใบไม้
ผลิเป็นเพื่อน พระองค์เสด็จมาอย่างกระตือรือร้นเพื่อ ทอดพระเนตรงานฉลองตนเอง ||8||

ตฺทฺยวาทุ คฤหํ คตฺวา การฺยเศษํ จินฺตยามี | (อิติ นิษฺภฺรณฺตตะ)
เราจักกลับไปสู่เคหะและใคร่ครวญถึงงานที่ยังเหลืออยู่นั้น |
(กล่าวเสร็จก็เดินออกไป)

วิษฺยกมฺภกะ |
(บทโหมโรงจบเพียงเท่านี้)

(ตตะ ปฺรวิศฺตฺยาสนฺสุโธ คฤหิตฺวสนฺ โตตฺสวเวโย ราชา วิษฺยกศฺย)
(จากนั้น พระราชาผู้กำลังประทับนั่งและสวมฉลองพระองค์อันเหมาะสมกับฤดูใบไม้ผลิ รวมถึง
วิษฺยกะ เข้าฉาก)

ราชา : (สหรัชมวลโลกุย) สเข วสนุดก |

ราชาอุทยณะ : (มองดูด้วยความหรรษา) | โอ้ สหาย วสันตกะ |

วิทูษกะ : อาชญาปยศุ ภวานุ |

วิทูษกะ : ขอพระองค์ผู้เป็นนาย ได้โปรดรับสั่งมาเถิด |

ราชา : ราชย์ นิรุชิตศตรุ โยคยสจิว นุยสุตะ สมสุโต ภาระ
สมุยกपालนลาลิตาะ ปุระสมิตาเสโยปสรุคะะ ปุระชาะ |
ปุระทุโยตสุย สุตา วสนุดสมยสุ ตวิ เจติ นามนา ธฤติ
กามะ กามมูไปตวยั มม ปุนรุ มนุเยะ มหานุตสาะ ||9||

ราชาอุทยณะ : ศัตรูของราชอาณาจักรถูกพิชิตหมดแล้ว ภาระทั้งหลายก็ได้มอบหมายให้
อำมาตย์ผู้มีความสามารถ ประชาชนทั้งหลายผู้มีอุปสรรคทั้งปวงสงบดีแล้วก็ได้
ได้รับการใส่ใจด้วยการปกครองโดยชอบ รวมไปถึงพระธิดาแห่งราชปรัทโยตะ
(เป็นชายาของเรา) วสันตฤดูและตัวเจ้าด้วย ขอพระกามเทพจงบรรลุถึง
ความพึงพอใจอย่างเต็มที่ สมกับชื่อ แต่เรานั้นคิดว่างานฉลองเทศกาลอันยิ่งใหญ่
นี้เป็นของเราเอง ||9||

วิทูษกะ : (สหรัสม) | โภ วยสุย เอิวั นุวิทม | อหิ ปุนรุชานามิ น ภวโต น กามเทพสุย มไม-
ไวกลุย พุราหุมนสุยัย มทนมโหตุสวะ ยสุย ปุริยวสุยเไนวั มนุตุรยเต (วิโลกุย) |
ตตุกิมเนน | เปรุกษสวั ตาวทสุย มธุมตุดกามินีชนสวัยคุราหฤทธิตศุถุยกคชลปุระ-
หารนฤคยุนนาครชนชนิดเกาตุหลสุย สมนุดตะ สพุทายมานมรท โททุทามจรุจิ-
ศพุทมุขรรถยามุขโสภิโน ปุระกีรัมปฎฐาสปยุชปีญชริตทศทิสามุขสุย สศุริกตา
มทนมโหตุสวสุย |

วิทูษกะ : (ด้วยความยินดียิ่ง) โอ้ พระผู้เป็นสหาย มันเป็นอย่างนั้นแล แต่ข้าพระองค์กลับคิด
ว่ามหรสพอันยิ่งใหญ่นี้มีใช้ทั้งของพระองค์และของพระกามเทพ แต่เป็นของข้า
พระองค์เพียงผู้เดียวเท่านั้น ผู้เป็นพราหมณ์คนหนึ่ง มิตรของเขาได้กล่าวไว้
เช่นนั้น(สังเกตไปรอบๆ) แต่สิ่งนี้จะมีประโยชน์อะไร ขอพระองค์จง
ทอดพระเนตรไปยังความงดงามแห่งมหรสพแห่งพระกามเทพอันยิ่งใหญ่
ประชาชนพากันตื่นเต้นไปด้วยความอยากรู้อยากเห็น เต็มร่ากันในขณะที่ถูกซัด
สาดด้วยน้ำจากกระบอกถื่นน้ำที่ถูกจับและถือไว้ด้วยตนเองโดยหญิงผู้งดงามและ

เมามายด้วยน้ำเมา (มหรสพ) ทั้งดงามเนื่องจากการเปิดถนนอันมีเสียงสะท้อนก้อง
จากบทเพลงจรรจีและประสานรับกับตะโพน (กลองสองหน้า) และแฉะที่ทำให้ทิส
ทั้งสิบกลายเป็นสี่เหลืองด้วยกลุ่มก้อนของฝุ่นหอมป ภูวาสะที่ซัดกระจายไปทั่ว |

ราชา : (สมนุตาทวโลกุย) อโห ปรา โภภูมิโรหติ ปุโรโมทะ เปราณามุ | ตธา หิ |
กิริโณะ ปิยภูตเกาโฆะ กุถตทิวสมุโฆะ กุงกุมโกษทเคาโร
เหมาลการภาภิรกรณมิตสิโฆะ เศษโระ โกงกิริาโตะ |
เอษา เวษาภิลกษุช สุววิภาวิชิตาเศษวิตเตศโกศา
เกาสามพี ศาตกุมภทรวจิดชเน ไวกปีตา วิภาติ ||10||

ราชาอุทยณะ : (มองไปรอบ ๆ) โอโห ความปรามอภัยแห่งชาวเมืองทั้งหลายได้ทวีขึ้นไปถึงขีด
สุดแล้ว ที่เป็นดังนี้เพราะด้วยกลุ่มของฝุ่นปภูวาสะที่ถูกโปรยกระจายไปทั่ว ด้วย
ยามรุ่งอรุณฤดูทำให้มีสีแดงอ่อนด้วยผงกุ่มกุ่ม ด้วยแสงของเครื่องประดับที่ทำด้วย
ทอง ด้วยพวงมาลัยดอกอโศกที่ทำให้สีระยะ(ของผู้สวม)น้อมลงเพราะน้ำหนัก
นี้แหละคือเมืองเกาสามพี(ตอนนี้) ที่ชนะขุมทรัพย์ทั้งหมดของท้าวภูเวรด้วยทรัพย์
ของตนเองที่ปรากฏให้เห็นเป็นเครื่องแต่งตัวของชาวเมือง และปรากฏเป็น
สี่เหลืองสี่เดียวทั้งเมือง ราวกับว่าชาวเมืองต่างพากันใช้น้ำทองทาร่างกาย ||10||

อปีจ |

และ |

ธารายนุตรวิมุกตสัตตปะปะปุรปุลเต สรวตะ
สทยะ สานุทรวิมุกตกรทมกฤตกริเท คุษณั ปุรังคณเ |
อุททามปรมทากโปลนิปตตสินุทธูรราการุโณะ
ไสนุทธูริกริเต ชเนน จรณนยาโตะ ปุระ กุณฺณิมม ||11||

ที่ลานบ้าน ที่เจ็งบองทุกที่เพียงชั่วขณะเดียวด้วยน้ำที่ไหลออกมาอย่างไม่ขาดสายจาก
เครื่องทำน้ำพุ ทันทีนั้นก็มีการเล่นกันด้วยโคลนที่นุ่มที่เกิดจากการย่ำด้วยเท้า ส่วนที่ที่ปูลาด (ใน
ลานบ้าน) นั้น ได้ถูกประชาชนทำให้แดงไปต่อหน้าต่อตา ด้วยการย่ำด้วยเท้าที่แดงด้วยสีของผง
สินุทธูระที่ตกจากแก้มของหญิงสาวที่เดินรำกันอย่างบ้าคลั่ง ||11||

วิหุษกะ : (วิโลกย) อิทมปี ตาวตสุวิทฤษชนภริตศฤงคกชลปรหารมุกตสีตการมโนหรั
วารวิลาสินีชนวิลสิตมวโลกยตุ ปรียวสยะ |

วิหุษกะ : (มองไปรอบๆ) ขอสหายผู้เป็นที่รัก จงทอดพระเนตรการละเล่นของพวกหญิง
คณิกาที่งามเพราะเปล่งเสียงสีตออกมาเมื่อถูกคิดด้วยน้ำจากกระบอกนิกที่คน
ชำนานูบรจน้ำไว้ |

ราชา : (วิโลกย) วสย สมยคุทุษญ์ ตวยา | กุตะ |

ราชาอุทชนะ : (มองไปรอบๆ) สหายเอ๋ย เข้าได้มองเห็นแล้วโดยชอบ | เพราะเหตุใดฤ |

อสมิปรนภิรมปฏวาสกฤตงานธการ
ทุษญ์ โณ มนาง มณิวิญษณรศมิชาไละ |
ปาตลมุทุตตพณาฤตติศฤงคโก 'ย
มามทุย สัสมรยตีห ฤษงคโลกะ ||12||

นี่แหละพวกนาค (หรือหมุ่คนเจ้าชู้) ที่มีกระบอกนิกน้ำรูปเหมือนพังพานงู
ที่ชูขึ้นแล้ว อาศัยแสงของเครื่องประดับที่เป็นแก้วมณี ทำให้เห็นได้อย่างเลื่อนกลางในความมืดที่
เกิดขึ้นเพราะฝุ่นปฏวาสะที่ถูกโปรยนี้ ทำให้เรานึกถึงเมืองบาดาล ที่นี่ ||12||

วิหุษกะ : (วิโลกย) โกะ เอชา ขล มทนิกา มทนวศวิสัยจุลั วสนตาทินัย นฤตยนตี จุตลตติกา
สเทต เอวาคจติ | ตทวโลกยตเวต่า ปรียวสยะ |

วิหุษกะ : (มองไปรอบๆ) พระองค์ผู้เจริญ นี้คือ มทนิกากับจุตลตติกา ผู้กำลังร้ายรำด้วย
ลีลาอันบ่งบอกถึงวสันตฤดูและต้นลงจังหวะไม่สม่ำเสมอเนื่องจากความรัก
อันรุ่มร้อน ขอสหายผู้เป็นที่รักจงทอดพระเนตรสิ่งนี้เถิด |

(ตตะ ปรวิสโต มทนลิล่า นาญษนตุเยา ทวิปทีขณท์ คายนตุเยา เจญเยา)
(หลังจากนั้น นางรับใช้สองคนกำลังเดินรำลีลาของกามเทพ (ลีลาที่ทำให้คนลุ่มหลง) กำลังร้อง
เพลงอันแต่งด้วยฉันท์ ออกมาหน้าเวที)

เจญเยา : กุศุมายฐปรียทุตโก มุกลายิตพหุจตุกะ |

ศิถิลิตมานครุทหม โโก วาติ ทกุญปนวนกะ ||13||

ตอนนี้ลมทางใต้กำลังพัดอยู่ ทูตแห่งความรักของพระเจ้าผู้มีศรัทธาไม่ (กามเทพ) ทำให้ต้นมะม่วงจำนวนมากออกดอกและยังให้ความภูมิใจแห่งสตรีทั้งหลายผู้เยอหิ่งคลายลง ||13||

วิกสิตพิภูลาโสภกะ กางุษิตปริยชนเมลกะ |

ปรดิपालนาสมรฤทศตามุขติ ยิวติสารฤทกะ ||14||

กลุ่มสตรีแรกเริ่มผู้ยังให้ต้นพิภูลและอโศกออกดอกและกำลังรอคอยกลุ่มแห่งคนรัก ด้วยความกระวนกระวาย กำลังเศร้าหมองและไม่สามารถรอได้อีก ||14||

อิห ปรณมัม รุมาโส ชนสฺย หฤทฺยานิ กโรติ มฤทฺถุลาณิ |

ปศฺจาทฺวิษฺยติ กาโม ลพฺรปรสโรระ กุศุมพาไฉนะ ||15||

ณ บัดนี้ เดือนแห่งมธุได้ทำให้จิตใจของผู้คนอ่อนไหวและพระกามเทพจึง แหวงทะเลวักเขาด้วยศรดอกไม้ที่ได้โอกาสทีหลัง ||15||

ราชา : (นิรฺวรุณฺย สฺวิสฺมยฺม) อโห นิรฺภระ กุริทฺหารสฺสะ ปริชนสฺย | ตถา หิ |

ราชาอุทฺยชนะ : (หลังจากได้พรรณนาแล้ว กล่าวด้วยความประหลาดใจ) โอ้ รัสแห่งการละเล่น อันเอ่อท่วมมากมายแห่งนางก้านอันรายล้อมนี้ เป็นดังนี้ |

สุรสฺสตะ สฺรคฺฤทฺตาม โสภฺก่า ตฺยชฺติ วิริจิตฺตมาภุละ เกศปาสะ

ภุญฺยิตฺยา นูปฺรเรจ ทฺวิภูณฺตรมิเมว คุรฺนฺทตะ ปาทลฺคฺเณนา |

วฺยสฺสตะ กมฺปานุพนฺธาทนฺวรมฺโร หนฺติ หาโร ยมฺสฺยาะ

กุริทฺนฺตฺยาะ ปิตฺยเฆว สฺตฺนภฺรวิณฺมณฺมธฺยภฺงคานเปภฺยฺม ||16||

เปี่ยมอันยุ่งเหยิงได้หย่อนคลายลงและปล่อยพวงมาลัยอันร้อยไว้งามดีแล้วให้ หลุดร่วง ซ้อเท้าทั้งสองอันจมลงไปในเท้ากำลังรำร้องเพราะแรงกดที่เกิดขึ้นถึงสองเท้า สร้อย อัญมณีอันสั้นสะเทือนไปมาเพราะการรำรำก็ตีหน้าออกอยู่ นางรำผู้กำลังจมดิ่งอยู่กับการเต้นรำนี้ แม้จะยังให้ส่วนกลางของลำตัวแทบจะแตกออกเพราะน้ำหนักแห่งปทุมถัน ||16||

วิภูษกะ : โภ วฺยสฺย อหฺมปฺยฺเตโยรมฺธฺยเ คตฺวา นุคฺตฺยฺนุ คายฺนุ มทฺนฺม โหตฺสวฺ มานยฺชฺยามิ |

วิภูษกะ : โอ้ สหาย แม้แต่ข้าพเจ้า หลังจากไปสู่ว่ามกลางแห่งนางทั้งสองนั้นแล้ว ก็จัก ร่วมเฉลิมฉลองในพิธีบูชาพระกามเทพนี้ด้วยการเต้นรำและการขับร้อง|

- ราชา : (สสุมิตม) วายสย เอวิ กุริยตาม |
- ราชาอุทยนะ : (มีรอยยิ้ม) เพื่อนเอย จงทำเช่นนั้นเถิด |
- วิทษกะ : (อุตุถาย เจฏโยรัมชเย นฤตยนุ) ภวติ มทนิกะ ภวติ จุตลติเก มามปุเยต่า จรุจรี
ศิกษยตม |
- วิทษกะ : (ลุกขึ้น เดินร่ำระหว่างนางร่ำทั้งสอง) โอนางมทนิกาผู้เจริญ โอนางจุตลติกา
ผู้เจริญ โปรดสอนจรรจนีให้แก่ข้าพเจ้าด้วย |
- อุเก : (วิทษย) หตาศน ขลเวฆา จรุจรี |
- นางสนมทั้งสอง (หัวเราะ) คนเขลาเอย นี้แลมิใช่จรรจนี |
- วิทษกะ : ตตุ ก็ ขลเวตตุ |
- วิทษกะ : ถ้าเช่นนั้น นี่คืออะไรเล่า
- มทนิกา : ทวิปทีขณทั ขลเวตตุ
- มทนิกา : นี้แลคือ “ทวิปทีขณทั” |
- วิทษกะ : (สทรมม) กิเมเตน ขณเตน โมทกะ กุริยนเต |
- วิทษกะ : (ยินดียิ่ง) ขนมโมทกะทั้งหลายทำขึ้นจากสิ่งนี้หรือ |
- เจฏเยา : (วิทษย) น หิน หิ | ปจยเต ขลวิทม |
- นางสนมทั้งสอง : (หัวเราะ) ไม่ใช่เช่นนั้น ไม่ใช่เช่นนั้น สิ่งนี้คือฉันทอันถูกร้อง (บทสวด) |
- วิทษกะ : (สวียาทม) ยทิ ปจยเต ตทลิมโมเตน | วายสยสย สกาศเมว คมิษยามิ |
(คนตุมิจติ)
- วิทษกะ : (ด้วยอาการไม่พึงพอใจ) ถ้าเป็นสิ่งที่ถูกร้อง (บทสวด) ถ้าเช่นนั้นก็พอแล้วสำหรับ
ข้าพเจ้า | ข้าพเจ้าจักไปยังด้านหน้าของเพื่อน | (วิทษกะต้องการจะไป)
- อุเก : (หตุเต คฤหิตวา) เอหิ กุริฑามะ | วสนตค กุตร คจลสิ |
(อติ พหุวิธึ วสนตคมากฤษตะ)
- นางสนมทั้งสอง : (คว้าไว้ด้วยมือ) ท่านจงมาเถิด พวกเราเดินด้วยกัน โอ้ วสันตคะ ท่านจะไป
ไหน | (ว่าแล้วดังนี้ นางทั้งสองร้องวสันตคะไว้ด้วยวิธีการหลากหลาย)

- วิหุยกะ : (อาภุยกษย หศุด์ ปรปลถยย รชษณมฺปลศถศย) วยศย | นรุตโต 'ศุมิ | น หิ น หิ |
 กุริทิตว ปรลยิต 'ศุมิ |
- วิหุยกะ : (คิงมือออก ริงหนี เข้าไปใกล้พระราชา) โอ้สหาย ข้าพเจ้าถูกยั้งให้เดินรำ ไม่เลย
 ไม่เลย หลังจากเล่นแล้ว ข้าพเจ้าจะหนีไป |
- รชษ : สษฏ กฤตม |
- รชษอุทยณะ : ทำได้ดีแล้ว |
- จุต• : หลยเซ มทนิกะ จิริ ขลววามย่ำ กุริทิตม | ตเทหิ | นิเวทยวสตุตวทกรตุรยษ สัเทคั
 มหรรชษย |
- จุตลตติกะ : มทนิก ษหยเอัย เรทงสองเล่นกันม ปรเวलयน ญแล้ว จงไปเถิด พวกเรทง
 สองบอกแง้งข้อควมของพระนง ให้แก่มหรรชษเถิด |
- มทนิก : สช เอวั กุรวะ |
- มทนิก : โอ้เพื่อนเอัย พวกเรทงสองทำเชนนันเถิด |
- อุเก : (ปรกรมย อุปลศถศย จ) ชยตุ ชยตุ ภรต ปรคะ เทวษชญ ปรยติ
 (อิตยรุโรกเด ลขช ษนญนเย) น หิ น หิ | วิชญ ปรยติ |
- สนมทงสอง : (เดินไปรอบๆ และเข้าไปใกล้) ขอท่นผู้เป็นนยจงมีชัษชนะทุกเมื่อ โอ้ท่นผู้
 เป็นนย เทวมีค ษงม (เมื่อพูดไปได้ครั้งหนึ่งก็มทำทงขวยเงิน) มิใช่ มิใช่ ยัง
 สรรให้ทรบเจยๆ |
- รชษ : (วิหศย สษทรม) มทนิกะ นนวษชญ ปรยติศยเว รมนิยม | วิเศษโต 'ททย
 มทนมโหตุสเว | ตตุถย กิมษชญ ปรยติ เทว |
- รชษอุทยณะ : (หัวเรษด้วยควมเอินค) มทนิกเอัย แม้วจะกล่วว ปรค ษงก็ยงน ษนรมย
 วันนีเป็นนงนเจลิมจลองพระกมเทพอันวิเศษยง | เชนนันจงเลม ษงเถิด เทว ษงว
 อะไร |
- วิหุยกะ : อษ ทษยษ ปรตุริ | กิ เทว อษชญ ปรยติ |
- วิหุยกะ : อ ษตุรแห่งนงทษี เทว ษงว ษงว |

- อุเก : เอวิ เทวี วิษณุาปยติ – อหุย ขลุมยา มกรณโททุยาน คควา รกฤตาโศกปาทปตเล
 สัฎฐาปิตสย ภควตะ กุสุมายุทธย ปุชา นิรวรตยิตวยา | ตตฺรารยปุเตรณ สันทิตน
 ภวิตวยม |
- สนมทั้งสง : เทวีมีรับสั่งเช่นนี้ วันนี้เราจะต้องไปยังอุทยานมกรันทะ หลังจากตั้งรูปเคารพ ณ
 เมืองล่างแห่งต้นอโศกแดงแล้ว เราจะกระทำการบูชาแต่พระกามเทพผู้มีดอกไม้
 เป็นอาวุธ ณ ที่นั่น พระราชสวามีควรไปปรากฏพระองค์พร้อมด้วย
- ราชา : (सानนุทม |) วยสย นนุ วกตวยมุตสวาทุตสว นตรมาปิตตมิต |
- ราชาอุทยนะ : (ด้วยความปีติยินดี |) โอ้สหาย เมื่อสิ่งนั้นถูกกล่าวแล้ว หลังจากงานฉลองก็เป็น
 อีกรงานฉลองที่ต่อเนื่องกัน |
- วิษุภะ : โภ วยสย ตตฺตตยิสฺส | ตไตรว กจฺจลาโม เยน ตตร คตสย มมปิ | พฺราหฺมณสย
 สฺวสฺติวาจนํ กิมปิ ภวิษุภติ |
- วิษุภะ : โอ้ พระสหายผู้เจริญ ขอท่านจงลุกขึ้น | พวกเราจะไปที่นั่น เมื่อข้าพเจ้าผู้เป็น
 พราหมณ์ได้ไปที่นั่นแล้ว ก็จักได้รับการบูชาเช่นเดียวกัน |
- ราชา : มทนิเก คมยตฺตา เทวฺโย นิเวทยิตุมยมหมาคต เหว มกรณโททุยานมิต |
- ราชาอุทยนะ : โอ้ มทนิกา ขอท่านจงไปแจ้งแก่เทวีว่า เราได้มาแล้วสู่อุทยานมกรันทะ |
- อุเก : ยทฺทรดาชญาปยติ | (อิตี นิษุภฺรานเต |)
- สนมทั้งสง : เป็นตามที่ท่านผู้เป็นนายสั่งนั้นแล | (กล่าวเสร็จแล้วเดินออกไป |)
- ราชา : วยสย เอหิ อวตฺราวะ |
 (อุเกา ปฺราสาทาตฺรณํ นาฏยตะ |)
 วยสย อาเทศย มกรณโททุยานสย มารคม |
- ราชาอุทยนะ : เพื่อนเอ๋ย ไปเถิด ขอเราทั้งสองจงเดินก้าวลงไป (ทั้งสองทำท่าทาง
 เหมือนกำลังลงจากปราสาท |) เพื่อนเอ๋ย จงแสดงทางไปสู่อุทยานมกรันทะเถิด |
- วิษุภะ : ยทฺทวานาชญาปยติ | เอตฺเวตฺต ภาวน | (อุเกา ปฺริภฺรามตะ |)
- วิษุภะ : เป็นตามที่ท่านผู้เป็นนายสั่งนั้นแล | ขอท่านผู้เจริญจงไปทางนี้เถิด |
 (ทั้งสองเดินไปรอบๆ |)

- วิทูษกะ : (อครโต 'วโลกุย) โภ เอตตตนมกรณโททธานม | ตเทหิ | ปุริวิสาเว |
(อติ ปุริวิสาเต)
- วิทูษกะ : (มองไปด้านหน้า |) ท่านผู้เจริญ นี่แลคืออุทยานมกรันทะ ขอเชิญไปเถิด |
พวกเราทั้งสองจะเข้าไป (กล่าวเสร็จทั้งสองเดินเข้าไป)
- วิทูษกะ : (อวโลกุย สวิสุขุมม) โภ วยสุขุ เปรกุชสุวเปรกุชสุว |
เอตตขลฺ ตนมลยมารุตานุโทตนปุรพุลลตสทการมณชรีเรณุปฏลปฐิปุทฐปฐิวิตานํ
มตตมธกรมุกตมุงการมิลิตมธูร โภกิลาราวสํกิตศรูตีสุขํ
ตวาคมนทฐิตาทรมิว มกรณโททธานํ ลกุชยเต | ตตฺ เปรกุชตํ ภวานุ |
- วิทูษกะ : (ก้มลงมองพร้อมด้วยความตื่นตาตื่นใจ) โอ้ สหายผู้เจริญ จงมองเถิด จงมองเถิด
นี่แลคืออุทยานมกรันทะอันมีลักษณะคือ มีรั้วไม้อันประกอบขึ้นจากกลุ่มแห่งเรณู
จากดอกมะม่วงอันบานสะพรั่งและถูกพัดโดยลมจากเทือกเขามลยะ ทั้งยังมี
เสียงดนตรีอันขับขานไพเราะจากเสียงนกกาเหว่าระคนไปกับเสียงฮัมของ
บรรดาผึ้งที่เมาน้ำหวานดอกไม้ ทั้งหมดนี้ราวกับเพื่อถวายพระพรการเสด็จมาของ
ท่าน ขอท่านผู้เจริญจงทอดพระเนตรเถิด
- ราชา : (สมนุตาทว โลกุย) อโห รมยตา มกรณโททธานุสุขุ | อิห หิ
ราชาอุทขณะ : (มองไปทุกทิศทุกทาง) โอ้อโห ความรื่นรมย์แห่งอุทยานมกรันทะ ณ ที่นี้เป็น
เช่นนี้เอง
อุทยานวิทูรมกานติกะ กิสลโยสตาภุรา ตวิษํ พิกฺรโต
ภุฏฺฐกาลีวิรุโตะ กโโลวิศทวยหารลีลาภุตะ |
ชูรณฺนโต มลยานีลาหติจโละ ศาษาสมุไพรมุหุ
ภานุติ ปฺราปฺย มธฺุปรสฺงคฺมธฺุณา มตฺตา อิวามี ทุรฺมาเอ ||17||

ต้นไม้เหล่านั้นมีสีแดงเปล่งปลั่งเพราะมีหน่ออ่อนที่เปล่งประกายดุจทับทิม
แสดงให้เห็นถึงความรื่นเริงแห่งการเปล่งเสียงอันไร้ความหมายด้วยการฮัมอันอ่อนหวานของ
แถวแห่งผึ้ง อันชวนเซและรวดเร็ว ด้วยกิ่งก้านสาขาอันโอบกอบไปมาเพราะต้องลมจากเทือกเขา
มลยะ ต้นไม้เหล่านั้นจึงดูเหมือนเมามายเพราะถูกสัมผัสโดยมธุ (ฤดูหรือน้ำมา) ||17||

อปี จ ||

และ

มูเล คณฺหุเสกาสว อิว พุโลรวาสยเต ปุษฺปวฤชฺฐยา
มธฺวาทามเร ตรณฺยา มุขศฺสินิ จิราจฺมปฺกานฺยทฺย ภาณฺติ |
อากรณฺยาโสภปาทาหฺติษฺ จ รณฺตำ นิรฺภรฺ ฐฺปฺราณฺา
ณฺงการสฺยานุคฺติไตรนฺรณฺนมิวาร์ภยเต ฤถฺงคฺสาร์โถะ ||18||

น้ำเกสรดอกไม้จำนวนหนึ่งถูกสาครตกลงบนโคนรากคูดังถูกประพรหมด้วยฝนดอกไม้
แห่งต้นพิภูล ดอกจัมปกะทั้งหลายยิ้มยิ้มในวันหลังจากผ่านไปเนิ่นนาน ในขณะที่ใบหน้าคูดวง
จันทร์ของหญิงสาวยังคงมีสีแดงกำเพราะฤทธิ์แห่งน้ำเมา และเมื่อได้ยินเสียงกระทบกันของกำไล
ข้อเท้าจากหญิงสาวอันเป็นคู่สัญญาต่อต้นอโศก ผึ้งผึ้งจึงเริ่มเลียนแบบเสียงนั้นด้วยเพลงที่
คล้ายคลึงกัน ||18||

วิญษกะ : (อากรณฺย) โภ วยฺสย ในเต มธฺกรฺา ฐฺปฺรศฺพฺทมนฺรณฺติ | ฐฺปฺรศฺพฺท เอวฺย
เทวฺยาะ ปรีชนฺสฺย |

วิญษกะ : (เงี้ยวฟัง) โอ้ สหายผู้เจริญ สิ่งเหล่านี้มิได้เลียนแบบเสียงแห่งกำไลข้อเท้า | เสียง
กำไลข้อเท้านี้เป็นของบริวารของเทวี
เพื่อนเอ๋ย เจ้ากล่าวได้ถูกต้องแล้ว

ราชา : วยฺสย สมฺยคฺปฺลภฺยิตฺม |

ราชาอุทฺยนะ : เพื่อนเอ๋ย เจ้ากล่าวได้ถูกต้องแล้ว

(ตตะ ปฺรวิตฺติ วาสวทตฺตา กาณฺจนมาลา ปุโฆปฺรณฺหสฺตฺตา สาคฺริกา วิภวตฺสฺจ ปรีวาระ)

(จากนั้น วาสวทัตตา กาณฺจนมาลา สาคฺริกาผู้ถือเครื่องบูชาไว้ในมือ และบริวารอันมี
เครื่องประดับงดงามเข้าจาก)

वासवतृता : ह्येषे काण्जनाले आतस्य मे मकरुणोत्थानस्य मारुम् |

वासवतृता : काण्जनाला सहाये प्रोदस्तगत्योत्थानमग्रं तथैवैवै

กาญจนมาลา : เอตุ เอตุ ภรตฺรึ |

กาญจนมาลา : ขอท่านผู้เป็นนายหญิงจงมาทางนี้เถิด

वासवतृता : (ปริกรมฺย |) หลงเช กาญจนมาเล อถ กิยทุทุเรสรกฺต โสภปาทโย ยตฺร มยา ภควตฺเต
กุสุมายชฺสย ปุชา นิรวฺรตฺติยฺยติ |

वासवतृता : (เดินไปรอบๆ) กาญจนมาลา สหายเอ๋ย ต้นอโศกแดงนั้นอยู่ไกลเพียงไร ที่ที่เรา
จะทำบูชาแด่พระกามเทพผู้เป็นเจ้าของ |

กาญจนมาลา : ภรตฺรึ อาสนฺน เอว | กิ น เปรกฺษเต ภรตฺรึ | อัย ชลฺลฺลฺลฺลฺลฺลฺลฺลฺลฺลฺลฺล
โสภินี ภรตฺรฺยา ปรีกฺฤติตา มาชฺวีลตา | เอยาปฺยปฺรา นวมาลิกา ลตา ยสุยา
อกาลกุสมสมฺทกมฺศรทฺชาลฺนา ภรตฺรา อณฺุทินมายาสุยตฺ อาตุมา | ตเตตามติกรมฺย |
ทุสุยตฺ เอว สรกฺต โสภปาท โป ยตฺร เทวี ปุชา นิรวฺรตฺติยฺยติ |

กาญจนมาลา : โอ้ ท่านผู้เป็นนายเอ๋ย ไม่ไกลจากนี้แล้ว ท่านมีเห็นดอกหรือ | นี่คือเถาวัลย์มารวิ
อันท่านชื่นชอบเพราะออกดอกให้เห็นอยู่เสมอ | และนี่คือเถาวัลย์อีกอันหนึ่ง
ชื่อนวมาลิกา อันพระราชาทางปริวิตกทุกคืนวันเพราะเชื่อในการออกดอกนอก
ฤดูกาล เดินถัดจากต้นนั้นไปก็จะเห็นต้นอโศกสีแดงที่ที่เทวีจะทำพิธีบูชา |

वासवतृता : ตเทหิ ต ไตรว ลมฺลฺลฺลฺลฺล |

वासवतृता : ถ้าเช่นนั้นจงไป พวกเราไปที่นั่นโดยเร็วเถิด

กาญจนมาลา : เอตุ เอตุ ภรตฺรึ |

กาญจนมาลา : ขอท่านผู้เป็นนายหญิงจงมาทางนี้เถิด

(สรุวะะ ปริกรามนฺติ |)

(ทั้งหมดเดินไปรอบๆ)

กาญจนมาลา : ภรตฺรึ อัย ชลฺลฺลฺลฺลฺลฺลฺลฺลฺลฺลฺล สรกฺต โสภปาท โป ยตฺร เทวี ปุชา นิรวฺรตฺติยฺยติ |

กาญจนมาลา : นายแม่เอ๋ย นี่คือนอโศกแดงอันท่านจะทำพิธีบูชา |

- วาทศต : เตน หิ เม ปุชานิมิตตานุยุปกรณานุยุปนย |
- วาทศต : ถ้าเช่นนั้น ขอเธองนำมาซึ่งอุปกรณ์ทั้งหลายอันเป็นเครื่องหมายแห่งบูชาแก่เรา |
- สาคริกา : (อุปสุตตย) ภรตริ เอตตสรวิ สขชม |
- สาคริกา : (เข้าไปใกล้) นายแม่เอ๋ย ทุกอย่างนี้เตรียมพร้อมแล้ว |
- วาทศต : (นิรุပ္ย อาตุมคตม) อโห ปรมาทะ ปริชนสย | ยสุไยว ทรสนปถาตุปรยตเนน
 รกษยเต ตสุไยว ทฤษฏีโกจร ปติตา ภเวตุ | ภเวตุ เอวิ ตาวทฤษฏินยามิ | (ประกาศม)
 หลยเซ สาคริกะ กตุมาคตมทวย มทนม โหตุสวปราธินะ ปริชน
 สาริกามชชชญิตวาทศตา | ตตุไครว ลฆุ คจจ |
 เอตทปิ สรวะ ปุชูปกรณั กาลญจนมาลาया หสฺเต สมารูปย |
- วาทศต : (ก้มลงสังเกต กล่าวกับตนเอง) โอโห เป็นความประมาทของบริวาร | เธอถูกเก็บ
 ใ้พ้นจากคลองจักษุแห่งผู้ใด เธอจกตกอยู่ในสายตาแห่งผู้นั้น | มิเป็นไร เราจก
 กล่าวเช่นนี้ | (กล่าวประกาศ) สาคริกา สหายเอ๋ย เหตุใดวันนี้เจ้าจึงปล่อยนก
 สาริกาไว้ในขณะที่บริวารทั้งหลายกำลังอยู่ยู่อยู่กับพิธีเฉลิมฉลองพระกามเทพ | เจ้า
 จงไปที่นั่นเดี๋ยวนี้โดยเร็ว แล้วจงมอบอุปกรณ์บูชาทั้งหมดไว้ในมือของกาญจน
 มาลา |
- สาคริกา : ยทกรตุรยาชญาปยติ | อิติ ตถา กฤตฺวา กติจิตฺปทานิ คตฺวา | อาตุมคตม | สาริกา
 มया ปฺนุะ สุตฺตคตาया หสฺเต สมารูปิตา | เอตทปยสฺติ เม เปฺรภุชิตฺตุ เกาตุหฺลํ ก็ ยถา
 ตาตฺสยานุตะปุเร ภควานนงฺ โค ฺรจฺยเต อิทาปี ตฺไลว กิมนฺยเถติ ตทลภุชิตา ภูตฺวา
 เปฺรภุชิตฺยเย | ยาวทิทิ ปุชาสมโย ภวติ ตาวทหมีปี ภควนฺตมนงฺคเมว ปุชิตฺตุ
 กุสฺमानุชวเจษฺยามิ | (อิติ กุสฺมาวจนํ นาฏยติ)
- สาคริกา : ตามแต่ที่นายแม่สั่งเถิด | (หลังจากทำเช่นนี้แล้ว เดินไปได้ไม่กี่ก้าว กล่าวกับ
 ตนเอง |) นกสาริกาได้ถูกมอบให้ไว้ในมือของสุสังคตาแล้ว | งานเฉลิมฉลองนี้แล
 เป็นสิ่งที่เราต้องการจะดู ว่าพระกามเทพเจ้าจะได้รับการบูชาเช่นเดียวกับในเมือง
 ของพระบิดาหรือแตกต่างกันออกไป เมื่อเราทำตัวให้ไม่มีใครเห็นแล้วเราจะดู |
 ครอบจนถึงเวลาที่บูชาพระกามเทพ เราเองจะรวบรวมดอกไม้ทั้งหลายเพื่อบูชา
 พระกามเทพเจ้า (กล่าวเสร็จแสดงท่าเก็บรวบรวมดอกไม้)

วาทิตตา : กาญจนมาเล ปุริติษญาปยาโสภณมูเล ภควนุติ ปุรุทุมนม |
 วาทิตตา : กาญจนมาลาเอย จงตั้งรูปแห่งพระปุรุทุมนะ (กามเทพ) ได้ตั้งอโศก|

กาญจนมาลา : ยทุทรุชราหญาปยติ | (ตลา กโรติ)
 กาญจนมาลา : ดั่งที่นายแม่สั่ง | (ทำตามรับสั่ง)

วิทุษกะ : โภ วยสย ยถา วิสุรานโต นุรุศพทสุตถา ตรุกยามิ อากตา เทวยโสภณมูเลติ |
 วิทุษกะ : โอ้ สหายผู้เจริญ เนื่องจากเสียงของกำไลข้อเท้าหยุดไปแล้ว ข้าพเจ้าคะเนว่าเทวี
 คงมาถึงยังได้ตั้งอโศกแล้ว |

ราชา : (อวโลกย) วยสย สมยคววาริตม | ปศเยย เทวี ยากิไลยา
 ราชาอุทขณะ : (ก้มมองดู) เพื่อนเอ๋ย เข้าคาคะเนได้ขอบแล้ว จงมองเถิด นั่นคือเทวีหรือใคร
 กันแน่ |

กุสุมสุกุมารมูริทุฑติ นียเมน ตานุตรี มชยม |
 อากาติ มกรเกโตะ ปารุศุสธา จาปยษภูริวิ ||19||

ถือเอารูปแบบอันบอบบางจุดดอกไม้ ช่วงกลางลำตัวพอมลงเพราะการถือ
 พรตเคร่งครัด ส่องประกายเจิดจ้าอยู่ด้านหลังของพระผู้มีพระหทัยเป็นธงชัย (กามเทพ) ดู
 เดียวกับคันธนู ||19||

ตเทหิ อุปสรุปาวะ | (อุปสฤตย) ปริเย วาสวตเต |
 ไปเถิด พวกเราทั้งสองเข้าไปหา | (เข้าไปหา) โอ้ วาทิตตาผู้เป็นที่รัก |

วาทิตตา : (วิโลกย) กถมารยปุระ | ชยตุ ชยตุวารยปุระ | เอตทาสนม |
 วาทิตตา : |(มองดู) |อย่างไร พระสวามี | ขอชัยชนะจงมีแต่พระสวามี | นี่คือพระแท่นที่นั่ง
 ของพระสวามีนั่งลงเถิด

(ราชา นากุเยโนปวิสติ)

(พระราชาสแดงทำนั่ง)

กาณจนมาลา : ภรตริ สุวหุตตทตตงุมจวจิกาโศกิต์ กฤตฺวา รุกตาโศกปาทปมฺรจฺยตฺมา
ภควานฺปรทฺยฺมฺนะ |

กาณจนมาลา : โอ้ แม่นาย ขอให้ท่านพึงประดับต้นอโศกสีแดงนี้ด้วยพวงกุ้มจากพระหัตถ์ของท่านเองก่อน แล้วจึงบูชาพระปรัทฺยฺมฺนะเถิด|

วาสวตตฺตา : อุปนย เม ปุโฆปกรณานิ |

วาสวตตฺตา : ขอเจองนำอุปกรณ์บูชาทั้งหลายมาให้เรา |

(กาณจนมาโลปนยติ | วาสวตตฺตา ตถา กโรติ |)
(กาณจนมาลานำสิ่งของมา วาสวตตฺตาทำตามนั้น)

ราชา : ปรีเย

ราชาอุทฺยฺนะ : โอ้ ที่รัก

ปรตฺยฺครฺมชฺชนวิเศษวิวิฏฺทกานฺติเต
เกาสฺมฺภฺรฺกฺรฺจฺริสฺสุรทฺศฺกานฺตา |
วิภฺรฺชเส มกรเกตฺนมฺรจฺยฺนฺติ
พาลปรฺวาลวิภูปิปรฺกฺวา ลเดว ||20||

ด้วยศิวกายของเจ้าที่กระจางใสเพราะการสร้งสนานใหม่ๆ และด้วยชายผ้าที่เป็นเครื่องแต่งตัวของเจ้าที่ส่องประกายงดงามด้วยสีจากดอกกุสมุภะแดง เจ้าผู้กำลังบูชาแต่พระผู้มิจะเข้าเป็นธงชัย(กามเทพ)จึงปรากฏเหมือนเถาวัลย์ที่งอกขึ้นบนต้นไม้ที่ผลิใบใหม่ อันถูกชำระให้สะอาดโดยประพรมน้ำและงดงามด้วยสีอันส่องสว่างดุจดอกกุสมุภะ||20||

อปี จ |

และ

สุปฺถฺยฺภูตฺตฺวไชย ทฺยิตฺเต สฺมรฺปฺชฺวฺยาปฺฤเตน หสฺเตน |
อุทฺทินฺนาปรมฺฤตฺตรกิสฺลย อิว ลกฺษฺยเต โศกฺกะ ||21||

ไอ้ ที่รัก ต้นอโศกนี่อันเจ้าสัมผัสด้วยมือที่ใช้เพื่อการบูชาพระกามเทพ
นั้นปรากฏราวกับว่า มีใบแรกผลิใหม่ที่อ่อนยิ่งแตกออกมา ||21||

อปีจ |

และ

อนงุโค 'ขมนงคตุมทษ นินทษยติ ฐรุม |

ยทเนน น สंपราปตะ ปาณิสंपุโรตสวสทว ||22||

พระกามเทพผู้ไม่มีรูปร่างจะประณามความไม่มีรูปร่างของ
ตนในวันนี้เป็นแน่แท้ เพราะท่านไม่สามารถสัมผัสด้วยมือ
ของเจ้าได้ ||22||

กาญจนมาลา : ภรตุริ อรุจิโต ภควานปรทษุมนะ | ตตคุรุ ภรตุรุจิต ปุชาสตุการม

กาญจนมาลา : ไอ้ แม่ นาย พระปรัทษุมนะได้รับการบูชาแล้ว | ต่อไปขอให้ท่านจงมอบเครื่อง
บูชาสักการะแด่พระสวามีเถิด

वासवतुता : टेन हि उपनय मे कुसुमनि विलेपन ज |

वासवतुता : ถ้าเช่นนั้น จงนำดอกไม้ทั้งหลายและผงแต้มมาให้เรา |

กาญจนมาลา : ภรตุริ ऐतदस्रुर्वि सखम् |

กาญจนมาลา : แม่ นาย ทุกสิ่งนี้พร้อมแล้ว |

(वासवतुता नानुयेन राखानं पुष्यते |)

(वासवतुता सखेन तं पुष्यते |)

สาकरिका : (कुहि तदकुसुमा) हा चिक हा चिक | कर्त कुसुमलो गोकुम्भि पतहुतथयादिजिरेमव मया कुट्टम |
तथयावनेन सिन्धुवारविष्णुपेनापवारितस्त्रीरा गुत्वा प्रेरुषे | (तदा कुत्तवा विलोक्य
स्विसुमम्) कर्त प्रदक्षुष ऐव भक्वानकुसुमायुष ओह पुष्पा प्रदत्तिज्जति | असुमात् तादसु-
यानुत्तेप्रे पुनसुजितरुको रूयते | तथमपिह सुति त्वाविके कुसुमो रुक्वानुत्
कुसुमायुष पुष्यथिये | (कुसुमनि प्ररुम्भिये) नमसुते भक्वानकुसुमायुष ओमोत्तरुत् नो म

อิทานี คุว ภวิษยสิ | (อิติ ปรณมย |) ทุษฏฺยทุษฏฺยภูมฺ | ตพฺยาวนฺน โก ีปี มา
เปฺรกุชเต ตาวเทว คมิษฺยามิ | (อิติ กติจิตฺตปทานิ กจฺจติ |)

สาคริกา : (มีดอกไม้ที่เก็บมาด้วย) โธเอ๊ย โธเอ๊ย | เหตุใดฉันจึงมีใจอันโลภในดอกไม้และ
ไปเก็บเสียนั่นนานเช่นนี้ เราจะแอบกายอยู่ภายหลังพุ่มไม้แห่งคันสินธุวาระนี้แล้ว
ลอบมอง | (ทำเช่นนั้นแล้วลอบมองด้วยความประหลาดใจ) เหตุใดพระกามเทพ
เจ้าจึงมารับการบูชาโดยการปรากฏพระองค์เองเช่นนี้ | ในเมืองของพระบิดาเป็น
เพียงแต่รูปวาดเท่านั้นที่ได้รับการบูชา เมื่อเป็นดังนี้ เราจะบูชาพระกามเทพด้วย
ดอกไม้เหล่านี้แม้ยืนอยู่ตรงนี้ (โยนถวายดอกไม้ทั้งหลาย) ขอความนอบน้อมจง
มีแก่พระผู้มีดอกไม้เป็นอาวุธ ขอท่านจงมองมาที่ข้าพเจ้าและประทานพร ณ บัดนี้
(กล่าวจบจึงก้มไหว้) สิ่งที่ควรเห็นก็ได้เห็นแล้ว คราบเท่าที่ยังมีผู้ใดเห็นเรา
เราก็จะออกไป (กล่าวเสร็จจึงก้าวออกไปสองสามก้าว)

กาณฺจนมาลา : อารฺย วสนฺตก เอหิ สํปรตฺตํ คุวมฺปิ สุวสฺติวาจนํ ปรตฺติจฺจ | (วิทฺฐก อฺปฺสรปฺติ |)

กาณฺจนมาลา : ท่านวสันตกะผู้เจริญ จงมาเดี๋ยวนี้เถิด ท่านเองก็โปรดรับการบูชาเถิด |
(วิทฺฐกะเข้าไปใกล้ |)

วาสวทตฺตา : (วิเลปนกุสุมาภรณทานปฺรฺวรกมฺ |) อารฺย สุวสฺติวาจนํ ปรตฺติจฺจ | (อิตฺยรฺปยฺติ |)

วาสวทตฺตา : (เต็มไปด้วยผงเจิม ดอกไม้และอาภรณ์อื่นๆ แล้ว) โอ้ท่านผู้เจริญ โปรดรับเอา
ของถวายเหล่านี้เถิด (กล่าวจบจึงถวายของ)

วิทฺฐกะ : (สหรุญํ คุถฺหิตฺวา |) สุวสฺตฺติ ภาวตฺไย |

วิทฺฐกะ : (รับของด้วยความรื่นใจ) ขอความสวัสดีจงมีแก่พระเทวี |

(เนปถฺยเอ วัตตาลิกะ ปฐฺติ |)

(กวีขับร้องอยู่หลังจาก)

อสุตาปาสุตสมฺสฺตภาสิ นกฺสะ ปารี ปฺรยาเต รว-

วาสฺถานี สฺมเย สมนํ นุถฺปนฺนะ สายตฺเน สํปตฺน |

สํปรตฺตเยช สโรรฺหทุษฺติมุชฺชะ ปาทำสุตฺวาเสวิตฺติ

ปรีตฺยตฺตฺกฤษฺกฺกฺโต ทุตฺตฺตามุทฺยนฺสุเยนุ โทริโวทฺทีกุชเต ||23 ||

พระอาทิตย์ได้เดินทางไปสู่สุดขอบฟ้าแล้ว ด้วยแสงทั้งหมดที่ส่องกระทบ
ยอดเขา ณ ยามแห่งสนธยานี้ ที่ประชุมแห่งราชาที่รวมกันอยู่ในสถานที่ต่างรอคอยที่จะชื่นชม
พระบาทแห่งท่าน ราชาอุทยนะ ผู้ขโมยความรู้เรื่องแห่งดอกบัวทั้งหลายไปหมดสิ้น
ผู้มอบความปิติยินดีให้แก่ดวงตาคุณเดียวกับรังสีแห่งดวงจันทร์อันนำความร่มเย็นมาให้แก่
ดวงตา ||23||

สาคริกา : (ศรุตวา สหรัญ์ ปวิฤตฺย ราชาเน สสุปฺฤหํ ปศฺยฺนติ) กณฺมยํ ส ราชา อุทฺยโน
ยสุยํ หํ ตาเตน ทตฺตา | (เทวี นิสฺวสฺย)) ตตฺปรเปฺรยณฺทฺมปี เม ชีวิตเมตฺสฺย
ทฺรศเนเนทานิ พฺหุมนํ สํวฤตฺตม |

สาคริกา : (ได้ยินแล้ว หันหลังกลับด้วยความยินดี มองไปยังพระราชากับความสเนหา)
อย่างไรกัน นี่คือพระราชอุทยนะ ผู้ที่พระบิดามอบเราไว้ให้ (หายใจออกยาว)
แม้จะต้องรับใช้ผู้อื่น ชีวิตของเราตอนนี้ก็ได้อยู่ใกล้ชิดเพียงระยะมองเห็น

ราชา : อเย กณฺมุตฺสวาปฺหฤตฺเจ โดภิเ ระ สํรยาตฺกโม ’ปฺยสฺมาภิรุ โนปฺลภฺยิตะ |
สํปรติ ปฺริณตฺมะหะ | เทวี ปศฺย |

ราชาอุทยนะ : โอ้ ด้วยการเฉลิมฉลองอันพาจิตใจเราไป แม้การเคลื่อนไหวเข้ามาของสนธยาก็มิได้
สังเกตเห็นโดยพวกเรา ตอนนี้วันกำลังจะหมดลงแล้ว โอ้ เทวี จงมองเถิด|

อุทฺยตฺถานฺตฺริตฺมียํ ปฺราจิ สฺวยติ นิสานาถม |

ปฺริปาณฺฑนา มุเนน ปฺริยมิว หฤทฺยสฺสฺติตํ รมณิ ||24||

ทิศตะวันออก ด้วยรูปลักษณะอันซัดจาง ย่อมบ่งชี้ถึงเจ้าแห่งกลางคืน
(พระจันทร์) อันถูกเปิดเผยด้วยเหลี่ยมแห่งขุนเขา คุณเดียวกัน สตรีผู้งดงาม ด้วยใบหน้า
อันซัดเผือก ย่อมบ่งชี้ถึงสามีผู้อยู่ในหัวใจของเธอ ||24||

เทวี ตฺทตฺติยฺจ | อาวาสามฺยฺนฺตรเมว ปฺริวีสาวะ | (สฺรวเ อุตฺถาย ปฺริกรามนฺติ)

โอ้ เทวี ลูกขึ้นเถิด พวกเราทั้งสองจะเข้าไปในปราสาท (ทุกคนลุกขึ้นแล้วเดิน
ไปรอบๆ)

สาคริกา : กถํ ปฺรสุตฺติตา เทวี | ภวตฺตฺตทหมปี ตฺวาริตํ คมิยฺยามิ | ราชาเน สสุปฺฤหํ ทฺฤษฺฎฺวา |
นิสฺวสฺย) หา ชิกฺ หา ชิกฺ | มนฺทภาคินฺยา มยา เปฺรภฺยิตฺตมปี จิรํ น ปาโรโต ’ยํ ชนะ |

(อติ ราชานํ ปศุยนตี นิษุกรานตา |)

สาคริกา : โอ้ เทวีได้ลุกขึ้นแล้ว | เมื่อเป็นเช่นนั้น เราเองก็จะรีบไป | (มองพระราช
อย่างสเนहा ถอนหายใจ) โธ่เอ๊ย โธ่เอ๊ย บุคคลนี้ไม่สามารถถูกมองได้นาน
โดยฉันผู้ไร้โชค | (กล่าวจบมองดูพระราชแล้วเดินหนีไป |)

ราชา : (ปริกรามนุ |)

ราชาอุทขณะ : (กำลังเดินไปมา)

เทวี คุนมุขปงกเชนศสินะ โศภาตีสฤการินา
ปศุยาพูชานี วินรัชิตานี สหสา คจฺจนตี วิจฺจายตามุ |
ศฺรุตฺวา ตฺวตฺปรีวารวารวนิตาคีตานี ภฺถงคางฺคณา
ลียนเต มุกฺตานตฺเรษุ สนฺโกะ สํชาตลชฺชา อิว ||25||

โอ้ เทวี จงดูเถิด ดอกบัวทั้งหลายเมื่อถูกพิชิตความงาม โดยดอกบัวคือหน้าของเจ้า
ที่บดบังความงาม (ของดอกบัว) ย่อมปรากฏความเศร้าหมองในทันที ฟุ้งตัวเมียวทั้งหลายเมื่อได้ยิน
เพลงของหญิงคนอีกอันเป็นบริวารของเจ้า ก็ค่อยๆ หลบไปในดอกตูมจนหมดสิ้น ราวกับว่าเกิด
ความละอาย ||25||

(อติ นิษุกรานตาะ สรวะ |) อติ มทนมโหตุสโว นาม ปฺรโดมฺงกะ |

(กล่าวจบทุกคนเดินออกไป) องค์ที่ 1 อันมีชื่อว่า งานเฉลิมฉลองพระกามเทพ จบเพียงเท่านี้ |

ทิวติโย'งกะ

องค์ที่ 2 |

(ตตะ ปฺรวิสติ โสริกาปฺลชฺรชฺครหฺสฺตา สฺสุคฺตา |)

(หลังจากนั้น สฺสุคฺตาเข้ามาพร้อมกับกรรณกสาริกาในมือ)

สุคฺตา : หา ชิก หา ชิก | กุเศรธานี มม หฺสฺเต สารีกาปฺลชฺรํ นิกฺษิปปฺเย คตา เม ปฺริยสฺหิ
สาคริกา | ตตฺกฺว ปฺนเรนา ปฺเรกฺษิปปฺเย | (อฺคร โท'ว โลภฺย) กถเมษา ขลฺ นินฺนิเกต
เอวาคจฺจติ | ตทฺยวเทนฺนา ปฺรกฺษฺยามิ |

สุสังคตา : โห่เอ๊ย โห่เอ๊ย หลังจากเอากรรณกสริกาขึ้นใส่ในมือของฉันแล้ว เพื่อนรักของฉัน
 สาศริกา อยู่ที่ไหนแล้วตอนนี้ ฉันจักหาหล่อนได้ที่ไหน (มองไปด้านหน้า) อะไร
 กัน นี่คือนางนิปุณีกากำลังมาทางนี้นั่นเทียว ฉันจะถามเอาจากนางก็แล้วกัน

(ตตะ ปรวิศติ นิปุณิกา)

(หลังจากนั้นนางนิปุณิกาเข้ามา)

นิปุณิกา : (สวิสุขุมม) อาศุจรมมาศุจรมม | อนนุยสทฤสะ ปรภาโว มนุเช เทวคยาเย |
 อุปลพะระ ขลุมยา ภรตุรวฤตตานตะ เตทคควา กกุณินุโย นิเวทียุยามิ |
 (อติ ปริกรามติ)

นิปุณิกา : (พร้อมความประหลาดใจ) อัจจรรย อัจจรรย ฉันคิดว่าเป็นอำนาจอันไม่เป็นอัน
 แห่งเทพเจ้าแน่ๆ ข่าวดสารแห่งผู้เป็นนายอันฉันได้รับแล้ว ฉันจะไปและยังนายแม่
 ให้ทราบ (กล่าวเสร็จจึงเดินไปรอบๆ) |

สุสังคตา : (อุปลสุตตย) สขิ นิปุณิกะ กุเวทานิ ตูโว วิสมโยตถกมิปุตถุทเทเว อิท สุตติตา
 มามวธิริเยโตติกรามติ |

สุสังคตา : (เข้าไปใกล้) โอ้ สหายนิปุณิกา เธอจะไปไหนตอนนี้ เธอเดินผ่านฉันผู้ยืนอยู่ ณ
 ที่นี้ราวกับว่าจิตใจถูกพาไปแล้วด้วยความประหลาดใจ |

นิปุ : กถิ สุตติคตา | หลา สุตติคเต สุษุสุ ตวยยา ชวตตาม | เอตตขลุม มม วิสมยสุย การณม |
 อททย กิล ภรตตะ สิริปรวตาทาคตสย สิริขณททาสนามเชยสุย ชารุมิกสุย สกาสาท-
 กาลกกุสมสัชนน โททหิ ศิกมิตฺวาตมมะ ปริกฤทิตตา นวมาลิก้า กุสมสมฤทธิโสภิต้า
 กริมยตติ | ตไตรตํ วฤตตานตํ ชุฉาตุ เทวยา เปรมิตาสุมิ | ตูโว ปุณะ กุตร ปรสฤติตา |

นิปุณิกา : อ้าว นี่คือนสุสังคตา โอ้ สุตสังคตาเอ๋ย เธอมาได้ถูกต้องแล้ว นี่เป็นเหตุจากความ
 ประหลาดใจของฉันจริงๆ ได้ยินมาว่า วันนี้พระราชผู้เป็นนายจะเวียนมนตร์ลับ
 อันยังให้เกิดดอกไม้้นอกฤดูกาลต่อหน้าของผู้ทรงธรรมนามว่าศรีขณททาสผู้มา
 จากเมืองศรีบรรพต และจะยังให้ต้นนวมาลิกาอันเป็นที่พึงใจของพระองค์ออก
 ดอกสวยงาม ฉันจะยังให้เทวีได้ทราบข่าวนี้ แล้วเธอกำลังจะไปทีใดเล่า |

สุสัคตา : ปริยสจี° สาศริกามนุเวษฏุม |

สุสังคตา : กำลังตามหาสาคริกาเพื่อนรักอยู่ |

นิปฏิกา : สจี ทฤษฏา มยา เต ปริยสจี สาศริกา คุถหีตจิตฺรผลกาวุติกาสมุทกกา สมุทวิกเนว
กทลี้คุถหี ปรวิศนฺตี | ตทกจจ ตวม | อหมีปี เทวยาเย สกาศ์ คมีษยามิ |

นิปฏิกา : เพื่อนเอ๋ย ฉันได้เห็นสาคริกา เพื่อนรักของเธอถือกระดานวาดรูป พู่กันและกล่อง
สี ดูราวกับว่ากำลังตื่นเต้น กำลังเข้าไปสู่เรือนแห่งกล้วย ดังนั้นเธอจึงไปเกิด ฉัน
เองก็จักไปเฉพาะพระพักตร์ของพระเทวี |

(นิษกรานเต)

(ทั้งสองเดินออกไป)

ปรเวศกะ |

จบละครแทรกเพียงเท่านี้

(ตตะ ปรวิศติ คุถหีตจิตฺรผลกาวุติกา มทนาวสุถา นากุณนตี สาศริกา)

(จากนั้น สาคริกาเข้ามาพร้อมกับกระดานวาดรูป พู่กันและกล่องสี แสดงว่ากำลังลุ่มหลงในความรัก)

สาคริกา : (นิะศุวสุย |) หุถุทย ปรลี้ท ปรลี้ท | กิมเนนนายาสมาตฺรพเลน ทุรลภชนปรารุถนานุ-
พนฺเชน | อนฺยจจ | เยโนว ทฤษฏเนน ต อิทฤษสะ สํตาโป นนุ วรุชเตเตเมว ปฺนรปปี
เปฺรกุษิตุมภิลยสีตฺยโห เต มุตตา | กถิ จาตินุถุสฺส ชนมตะ ปรภุถติ สหสํวรุชิตมิมิ
ชนํ ปรีตฺยชฺช กุษณมาตฺรทฺรศนปรีจิตํ ชนมมนุจจฺจนุน ลชฺชเส | อถ วา กสุตว โทษะ |
อนฺจศรปตฺนภีเตน ตวไยวมทฺย วุยวสีตม | (สาสุรม |) ภวตุ | อนฺจํ ตาวทฺपालปฺสุ
เย | (อณฺชลึ พทฺชวา |) ภควนุกุสุมายฺช นีรุชิตสกลสุราสุโร ภูตฺวา สุตฺริชนํ
ปรุหรนุกถิ น ลชฺชเส | (วิจฺนิตฺย |) อถ วา อนฺจโค’ลิต | (ทีรุณฺเณ นีะศุวสุย) สรวถา มม
มนุทภาคินฺยา มรณเมวานเนน ทฺรุณิมิตฺเตโนปสุถิตม | (ผลกมว โลกฺย |) ตทฺยวานุน
โก’ปีหาคจฺจติ ตาวทาเลชฺยสมรฺปีตํ ตมภิมิตํ ชนํ เปฺรกุษย ยถาสมีหิตํ กริษฺยามิ |
(สาวษฏฺมภเมกมนา ภูตฺวา นากุเณน ผลกํ คุถหีตฺวา นีะศุวสุย |)
ยทฺยปี เม’ตีสาวฺวเสน เวปเต อยมติมาตฺรนครหฺสฺตสฺตถาปี นาสฺติ ตสฺย ชนฺสุยานุ โย
ทฺรศโนปาย อิต ยถาตถาลิขฺไยโน เปฺรกุษยเย | (อิตินากุเณน ลิจฺติ |)

สาคกริกา : (หายใจออก) หัวใจเอย จงพอใจเถิด จงพอใจเถิด ประโยชน์อะไรกับความ
 ปรารถนาดี อันมีต่อผู้ที่มิอาจเข้าถึงได้โดยง่ายและมีผลคือความเจ็บปวดทรมาน
 นอกจากนั้น โอนี่คือความโง่เขลาของเจ้า เจ้าปรารถนาจะให้เห็นอีกครั้งผู้ที่เมื่อ
 เจ้าเห็นแล้ว ความเจ็บปวดครวครวของเจ้าจักเพิ่มพูนขึ้น เหตุใดเจ้าจึงไม่รู้สึกล้อ
 อาย ไอ้ หัวใจอันโหดร้ายเอ๋ย เจ้าละทิ้งบุคคลที่เลี้ยงดูเจ้ามาแต่เกิดแล้วจะตามหา
 บุคคลซึ่งเจ้ารู้จักเพียงแค่มองเห็นชั่วขณะ หรือนี้เป็นความผิดใจของเจ้า วันนี้
 เจ้ามีท่าทางเช่นนี้เพราะกลัวลูกศรแห่งพระกามเทพตกใส่ (มีน้ำตานองหน้า)
 จงเป็นเช่นนั้นเถิด เราจะสวดภาวนาต่อพระกามเทพ (ประณมมือขึ้น)
 ไอ้ พระผู้มีพระภาค ผู้มีดอกไม้อันเป็นอาวุธ หลังจากท่านไม่พ่ายแพ้แก่ทเว
 และอสูรทั้งหมดแล้ว ท่านกำลังประหารสตรีอยู่ เหตุใดท่านจึงไม่ละอาย
 (คิดอยู่ภายใน) หรือเหตุใด ท่านจึงไม่มีรูปร่าง (หายใจออกยาว) ความตาย
 ย่อมเป็นของฉับไวซึ่งโชคด้วยประการทั้งปวง ด้วยสังเกตจากนิมิตร้ายที่ได้
 เข้ามาใกล้ฉันแล้ว (มองดูที่กระดานวาดรูป) ดังนั้น ทรายเท่าที่ไม่มีผู้ใดมาซึ่งที่
 ทรายนั้นฉันจะจ้องมองบุคคลนั้นอันจินตนาการขึ้นและวาดลงแล้ว
 แล้วจักทำตามสิ่งที่ตนปรารถนา (รวบรวมสติในการเพ่งทำที่ว่าหิบบกระดานวาดรูป
 ถอนหายใจ) แม้ว่ามือด้านหน้านี้จะสั่นเทาเนื่องจากความประหม่ายิ่ง แต่เพราะ
 ไม่มีอุบายอื่นอันจะได้เห็นคนผู้นี้อีก หลังจากเขียนตามเท่าที่ทำได้แล้ว
 ฉันจะจ้องมองรูปนั้น (กล่าวจบจึงทำท่าวาดรูป) |

(ตตะ ปุริวิศุติ สุตศคตา)

(หลังจากนั้นสุสังคตาเข้ามา)

สุตศคตา : เอตตตถกทลลคฤหม | ตตปุริวิศามิ | (ปุริวิศุโยครโต วิโลกษ สวิศุมยม |) เอชา เม
 ปุริยสชช สาคกริกา | กิม° ปุเนเรชา คुरुกานูราโคตคฤมิปุตหุฤทเทว กิมปฺยาลิขนุตี น มา
 เปรภษเต | ภวตุ | ตทฺยวาทสฺยา ทฤฎฺฎิปถํ ปรีหฤตฺย นิรุปยิษฺยามิ กิเมชาลิขตีติ |
 (สุโวริ ปฤยฐฺโโต° สฺยาะ สติตฺวา ทฤฎฺฎว สหรมฺ |) ถถํ ภรฺตาลิขิตะ | สาคู
 สาคกริเก สาคู | อถ วา น กมลาคกริ วรฺชยิตฺวา ราชหฺสฺยนฺยตฺรากริมเต |

- สุสังคตา : นี่แหละคือสวนกล้วย เราจะเข้าไป (เข้าไปแล้วก็มองไปด้านหน้า จากนั้นก็
ประหลาดใจ) นี่ก็คือสาคริกา เพื่อนรักของเรา ทำไมนางจึงกำลังวาดอะไรสักอย่าง
อยู่ดูว่าหัวใจถูกพุ่งแทงแล้วด้วยความรักอันลึกซึ้ง และไม่มองมาที่เรา ดีแล้ว
ดังนั้น หลังจากหลีกเลี่ยงคลองจักษุแห่งนางแล้ว ฉันจะดูว่านางกำลังเขียนอะไร
อยู่ (ไปด้านหลังของนางอย่างซ้าๆ ยืนอยู่ตรงนั้น มองและมีความดีใจ) เหตุใด
เป็นนายท่านที่ได้ถูกวาดแล้ว สาธุ แม่สาคริกาเอ๋ย สาธุ มิเช่นนั้น หลังจากละ
ทิ้งสระน้ำอันเต็มไปด้วยดอกบัวแล้ว นางหงส์สว่างศรัทธาจะไม่อภิมรณได้ที่นี่
- สาคริกา : อาลิขิตะ ขลุ มโยชยะ | กิ ปุณรนาวตนิปตพพาปปลิเลน น เม ทฤษฏีเ ประภษิตุ
ปุรภาติ | (มุขมุตตานิกฤตยาสุรณี นิวารยนิติ สุตติคตามุ ทฤษฏีโวกตริเยณ ผลกั ปุรจ
ฉาทยนติ สวิลกษสมิตม) กถั ปุริยสขี สุตติคตา | สขิ อิติ อุปวิท |
- สุสังคตา : เขานั้นถูกฉันทวาดแล้วอย่างแท้จริง แต่การมองเห็นของฉันทนี่ก็มิอาจเป็นไปได้
เพราะน้ำตาอันไหลเอ่ออย่างไม่รู้จบ (เงยหน้าขึ้น เช็ดน้ำตา มองเห็นสุสังคตา
ปิดกระดานวาดรูปด้วยเครื่องประดับร่างกายช่วงบน พร้อมมียิ้ม)
นั่นเพื่อนรักสุสังคตาหรือ เพื่อนเอ๋ย จงมานั่งตรงนี้ |
- สุสังคตา : (อุปวิทศย พลาตผลกมากฤษย) สขิ ก เอช ตวยาคูราลิตะ |
สุสังคตา : (นั่งลง ลากกระดานมาด้วยกำลัง) เพื่อนเอ๋ย ผู้ใดนี้ถูกเจ้าวาดที่นี่หรือ |
- สาคริกา : (สลชชม) สขิ ปุรวฤตตมทนม โหตสเว ภกวานนงคะ |
- สุสังคตา : (ด้วยความเงินอาย) เพื่อนเอ๋ย นี่คือพระผู้มีพระภาคกามเทพเจ้า ผู้ปรากฏ
พระองค์ในงานเฉลิมฉลอง |
- สุสังคตา : (สสมิตม) อโห เต นิปณตุม | กิ ปุณะ สุนยมิโวกจิจิตรี ปุริตภาติ | ตทหมปฺยาลิขย
รติสนาถั กริชยามี | (วรติกำ กฤหิตฺวา นาฏเยน รติวฺยปเทเสน สาคริกำ ลิขติ)
สุสังคตา : (พร้อมรอยยิ้ม) โอโห ช่างเป็นความสามารถของเจ้า แต่เหตุใดรูปนี้จึงงดงาม
แบบราวกับขาดสูญสิ่งใดไป ดังนั้น เราเองก็จะวาดรูปนางไว้คู่กับพระเป็นเจ้า |
(กลัวพู่กัน แสดงว่าวาดรูปนางสาคริกาในตำแหน่งของนางรติ)

- สาค• : (วิโลกย สาสุขุม) สุลค์เต กสมุตตวยาหมตฺราลิขิตา |
 สาคริกา : (มองพร้อมด้วยความไม่พอใจ) สุลค์ตาเอ๋ย เหตุใดเราจึงถูกวาดแล้วโดยเจ้าที่นี่ |
- สุลค์• : (วิหสย) สขิ กิมการณํ กุปฺยสิ | ยาทุศสุตวยา กามเทว อาลิขิตสุตาทุศี มยา
 รติรลลิตา | ตทนุยถาสถาวินิ ก็ ตไวเตนาลปีเตน | กถย ตาวตฺสรวํ วุตฺตทานุตม |
- สุลค์กตา : (หัวเราะ) เพื่อนเอ๋ย เหตุใดเจ้าจึงโกรธโดยไม่มีสาเหตุ พระกามเทพถูกวาดแล้ว
 ให้เป็นเช่นไรโดยเจ้า นางรติก็ถูกวาดแล้วให้เป็นเช่นเดียวกันโดยเรา ดังนั้น ผู้ทำ
 ให้เรื่องราวกลายเป็นอื่นเอ๋ย ประโยชน์อะไรกับการสนทนานี้ของเจ้าล่ะ จงบอก
 เรื่องราวทั้งหมดเดี๋ยวนี้เถิด |
- สาค• : (สลชชา สุวตม) นนุ ชุฉาตสมิ ปฺริยสขยา | (สุลค์ดำ หสฺเต คฤหิตฺวา ปฺรกาสม)
 ปฺริยสขิ มหตี ขลฺ เม ลชชา | ตตฺตถา กูรู ยถา น โก ’ปฺยปร เอตํ วุตฺตทานุตํ ชานาติ |
- สาคริกา : (พร้อมความเขินอาย พุดกับตนเอง) ฉันถูกรู้แล้วโดยเพื่อนรักอย่างแท้จริง (จับ
 สุลค์กตาไว้ด้วยมือและพุดประกาศเสียงดัง) เพื่อนรักเอ๋ย ความเขินอายของเรา
 นี้ใหญ่โตนัก โปรดทำราวกับว่าคนอื่นใดๆ จะไม่รู้เรื่องราวนี้ |
- สุลค์• : สขิ มา ลชชสฺว | อิทฺถุศฺสย กนฺขารตฺนสฺยวสฺยเมเวทฺถเส วเร อภิลาชฺเชณ ภวิตฺถยุม |
 ตถาปี ยถา น โก ’ปฺยปร เอตํ วุตฺตทานุตํ ชุฉาสุยติ ตถา กโรมิ |
 เอตยา ปฺนรเมธาวิญา สารีกยาตฺร การเณน ภวิตฺถยุม | กทาปฺยเมสาสุยาลาปฺสย
 คฤหิตากุชรา ภูตฺวา กสุยาปี ปฺรโต มนฺตรยิษฺยเต |
- สุลค์กตา : เพื่อนเอ๋ย จงอย่าเขินอาย รัศนะแห่งหญิงสาวอันมีลักษณะเช่นไร ก็จำเป็นต้องมี
 ความปรารถนาในคู่ครองที่มีลักษณะเช่นเดียวกัน แต่ที่ใครผู้อื่นจะไม่รู้ข่าวนี้นี้ได้
 ฉันใด ฉันจะกระทำฉันนั้น แต่นักสาคริกาอันฉลาดนี้จะเป็นเหตุได้ หลังจากจับ
 อักขรแห่งบทสนทนานี้ได้แล้ว มันอาจจะท่องบ่นต่อหน้าคนอื่น ๆ ได้ในเวลาใดๆ |
- สาค• : ตตฺถกิมิทานีมตฺร กริษฺยามิ | อโต ’ปฺยชิกตฺรํ สํตาโป วรฺชเต | (มทนาวสุถํ นาภูยติ)
 สาคริกา : ดังนั้น ตอนนี้ ฉันจะทำอะไรที่นี่ ความปวดร้าวของฉันกลายเป็นเพิ่มขึ้นอีก
 (แสดงว่ากำลังตกอยู่ในความรัก) |

สุสั• : (สาคริกายา หฤทเย หสุตำ ทควา) | สขิ สมาศุวสิหิ สมาศุวสิหิ | ยาวทสุยา ที่รุฌิกายา
 นลินีปตฺรานิ มฤณาลิกาศุจ คุฤหิตฺวา ลฆวาคจฺฉามิ | (นิษฺกรมฺย ปฺนะ ปฺรวิสฺย จ
 นาฏฺเยน นลินีปตฺระ สยนียฺ มฤณาไลรวุลยานิ จ รจยิตฺวา ปรีศิษฺฐานิ นลินีปตฺรานิ
 สาคริกายา หฤทเย นิกฺษิปติ |)

สุสังคตา : (วางมือไปที่หัวใจของสาคริกา) เพื่อนเอ๋ย จงวางใจ จงวางใจ | หลังจากที่ฉันเอา
 ไขทั้งหลายและรากทั้งหลายแห่งดอกบัวจากสระนี้แล้ว ฉันจะกลับมาโดยเร็ว
 (ออกไป จากนั้นจึงเข้ามา แสดงว่ากำลังทำเตียงอันทำจากไขบัวและกำไลข้อมือ
 อันทำจากรากบัว และขวางไขบัวที่เหลือไปยังหัวใจของสาคริกา) |

สาค• : สขิ อปนเขมานิ นลินีปตฺรานิ มฤณาลวุลยานิ จ | อลเมไตฺระ | กิมีตุยการณ อาตุมาน
 มายาสยสิ | นนุ ภณามิ |

สาคริกา : เพื่อนเอ๋ย จงนำเอาไขบัวและรากบัวเหล่านี้ออกไป พอเสียทีเกิดกับสิ่งเหล่านี้
 เหตุใดเจ้าจึงทรมาณตนเองโดยไร้สาเหตุ ดังที่ฉันกล่าว |

ทุรลภชานานุราโค ลชชา คุรวี ปรวศ อาตุมา |

ปรียสขิ วิษมฺ เปรม มรณฺ ฺสรณฺ น วรเมกํ ||1||

ความรักที่มีต่อผู้ที่มิอาจได้มา ความอับอายนั้นหนักนัก

รวมถึงตัวคนที่ตกอยู่ภายใต้อำนาจผู้อื่น

เพื่อนรักเอ๋ย รักนั้นเป็นสิ่งอันเจ็บปวดทรมาณ

ความตายจักมิใช่สรณะหนึ่งเดียวหรือ||1||

(อิตี มูรฺจฺจติ |)

(กล่าวจบจึงเป็นลม)

สุสั• : (สกรฺณมฺ) | สขิ สาคริเก สมาศุวสิหิ สมาศุวสิหิ |

สุสังคตา : (พร้อมความกรุณา) สาคริกา เพื่อนเอ๋ย จงเชื่อใจ จงเชื่อใจ |

(เนปถฺเย |)

(หลังจาก)

กณฺเฐ กุถตุตาวเศษํ กณกมยมธะ สฤษฺฐลาทาม กรุช-
 นุกรานตุวา ทวารานิ เหลาจจรณรณคฺคิกิณฺเญจกรวาละ |
 ทตตาคตุจโก ฐฺจนานามนุสฺสุตสรณิฉะ สักรฺมาทศวาปาไลฉะ
 ปฺรกรุชฺโณ ษัํ ปฺลวงคฉะ ปฺรวิสฺติ นุถปฺเตรมนุทริ มนุทฺรายาฉะ ||2||

ลิงตัวนั้นที่หลบหนีแล้วจากกรง กำลังดึงสายโซ่ที่ทำจากทองคำที่เหลื่ออยู่ที่ถูก
 ตัดที่คอ มีกระดิ่งเล็กๆ ส่งเสียงอยู่บนเท้าที่เคลื่อนที่อย่างรวดเร็ว ก้าวไปแล้วที่ประตู มอบความกลัว
 ให้แก่นางในทั้งหลาย และมีทางอันถูกตามแล้วโดยอัสวบาลทั้งหลายอย่างเร่งรีบ เข้าไปสู่มณเฑียร
 แห่งพระนฤปดี ||2||

อปิ จ |

และ

นษฺฏั วรชวโรรมนุษยคณนาภาวาทปาสฺย ตฺรปา-
 มนตะ กณฺจุกิกณฺจุกสฺย วิสฺติ ตฺราสาทษั วามนฉะ |
 ปฺรยณฺตาศฺรยิกิริณิฉสฺย สทฺฤศฺติ นามนฉะ กิราไตฉะ กุถตุ
 กุพฺพา นิฉตไชว ยานุติ สนไกราคเมกษณาสงกิณฉะ ||3||

เนื่องจากไม่ถูกนับเป็นมนุษย์ ชั้นที่ทั้งหลายหลังจากละทิ้งความเงินอายุแล้วจึง
 หายไป คนแคระนี้หลบอยู่ในเลื้อยคลุมของมหาดเล็กด้วยความตื่นกลัว นักล่าผู้อาศัยอยู่ด้านข้างได้
 ทำแล้วสมกับชื่อแห่งตน คนหลังค่อมทั้งหลายผู้มีความกลัวว่าจะมีคนเห็นจึงไปอย่างซ้าๆ ด้วย
 ความเตี้ย ||3||

สุล๑ : (อากรณฺชาครโต ว โลกฺย สสักรมมุตถาย สาศริกํ หสฺเต คฺฤหิตฺวา) สขิ อุตฺติษฺ โจตุ
 ตฺติษฺ | เอษ ขลฺ ทุษฺฏวานร อิติ เอวาคจฺฉติ | ตทลภฺยิตํ ตมาลวิภูปानุทธการ ปฺรวิสฺโย
 นมตีวาทฺหาวะ | (ตถา กุถตุวา อูเก สภยั ปศฺยณฺตฺเยา สฺถิตฺเต)

สุล๑๒ : (เงี้ยวฟัง มองไปด้านหน้า ลูกขึ้นอย่างรวดเร็ว คว้ามือของสาวกริกา) เพื่อนเอ๋ย
 จงลุกขึ้น จงลุกขึ้น นี่คือนิ่งตัวร้าย และมันกำลังมาทางนี้ หลังจากเข้าไปหลบ
 ในซอกมืดของต้นตาละ (มังคุดเปรี้ยว) เพื่อไม่ให้มองเห็นแล้ว พวกเราทั้งสอง
 จะปล่อยมันผ่านไป (ทำอย่างเช่นที่ว่า ทั้งสองยืนอยู่พร้อมกับมองดูเวลา) |

- สาค๑ : สุศักดิ์ กถั คุวยา จิตรผลก อุชฺหุณิเต | กทาศิ โท'ปี ตํ เปรุภษเต |
 สาคริกา : สุสังคตาเอัย เหตุไคกระคานวาครูปจึงถูกทิงไว้แล้วโดยเธอ ไครๆ ก็อาจมาเห็นได้ในกาลใดๆ |
- สุล๑ : อยิ สุตฺถิตเต กิมทุยาปี จิตรผลเกณ กริชฺยลล | เอษ ขลฺล ทริภกฺทลมฺปโณ สารีกาปณฺชร-
 มุทฺธาภฺยาปกรานโต ทุษฺฏวานระ | เมธาวิณฺยปฺยุทฺทํในฺยา คจฺจติ | ตเทหิ | ลฆฺวานุส-
 ราวะ | อสุยาลापสฺย คฤหิตากษฺรา กสุยาปี ปฺรุโต มนฺตุรยิชฺยเต |
- สุล๑ : โอ้ เธอผู้ยินดีแล้ว วันนี้เธอได้ทำอะไรด้วยกระดานวาครูปเล่า เจ้าถึงร้ายตัวนี้เป็นผู้ซึ่งชอบข้าวผสมนมส้มอย่างยิ่ง มันได้เปิดกรงนกสาริกาและก้าวนีไปแล้ว เจ้านกผู้ฉลาดนี้ได้บินและหนีไปแล้ว จงไปเถิด พวกเราทั้งสองจะตามมัน โดยเร็ว มันได้จับอักษรแห่งบทสนทนานี้แล้ว และจักเล่าต่อหน้าใครๆ แน่ |
- สาค๑ : สชิ เอวํ กุรวะ | (อิตล ปรีการมเต)
 สาคริกา : เพื่อนเอ๋ย พวกเราทั้งสองจะทำเช่นนั้น | (กล่าวจบ ทั้งสองเดินไปรอบๆ)
 (เนปถุเย)
 (หลังฉาก)
- สุล๑ : หึ หึ โกะ อาศุจฺรยมาศุจฺรยม |
 สุล๑ : โห โห ท่านผู้เจริญ อัสจฺรย อัสจฺรย |
- สาค๑ : (วิโลกย สภยม) สุศักดิ์ ชุณฺยเต ปฺนรปี ส ทุษฺฏวานร อาคจฺจติล |
 สาคริกา : (มองดูด้วยความกลัว) สุสังคตาเอัย รู้ลึทว่าเจ้าถึงร้ายนั้นกำลังมาทางนี้อีกแล้ว |
- สุล๑ : (วิทุชกํ ทุษฺฏวาน วิหสฺย) อยิ กาคเร มา พิลลล | ภรฺตุะ ปารุศฺวารุติ อารฺยวสนฺตุกะ
 ขลฺลเวษะ |
 สุล๑ : (เห็นวิทุชกะ หัวเราะ) โอ้ เธอผู้หวาดกลัวเอ๋ย จงอย่ากลัวเลย นี้แลคือท่านวสันตกะชายคู่กายแห่งพระราชฯ |

สาธ : (สสุปฐมวโลกย) สข สุกเต ทรศนึยะ ขลวย ชนะ |
 สาคริกา : (มองคูลอยากรู้ยอกเห็น) เพื่อนเอ๋ย คนคนนีซ่านามองเหลือเกิน |
 สุกตทา : อย สุกตเต กิมเนน ทฤษฏณ | ทูเร ภวติ ขลุ สาริกา | ตเทหิ | อนุสรวาะ |
 สุกตทา : โอ้ เธอผู้ยินดีแล้ว ประโยชน์อะไรกับการมองนี้เล่า | นกสาริกาอยู่ไกลแล้ว
 ไปเถิด พวกเราทั้งสองจะตามมันไป |

(อุเก นิษฏรานเต)

(ทั้งสองเดินออกไป)

(ตตะ ปรวิตติ ปรวฤษฏ วิษุกะ)

(หลังจากนั้นวิษุกะผู้มีใจมียองจึงเข้ามา)

วิษุกะ : หี หี โกะ อาศรยมาศรยม | สาธุ เร ศรีชณททาส ชารมิก สาธุ | เยน ทตตมาเตร
 ไฉว เคน โททเทเนทตติ นวมาลิกา ส่วตตทา เยน นรินตโรททินนกุสมคูลจ โศภิต
 วิภูปา อุปทสนตีว ลกษยเต เทวีปรีคฤหิตำ มาธวีลตาม | ตทยวทตตทา ปรียวสุย
 วรชยษยามิ | (ปรีกรรมขวโลกย จ) เอษ ขลุ ปรียวสุยสตุสตุ โทททลย
 ลพฐปรีตยชตยา ปโรกษามปี ตำ นวมาลิกา ปรีตยคษยามิว กตุมิตำ เปรคษมาณะ
 หร โษคผลลโลจน อิต เอวาคจจติ | ตทยวเทนมปสรปามิ |

(ตตะ ปรวิตติ ยถานิวฤษฏ วิษุกะ)

วิษุกะ : โห โห ท่านผู้เจริญ อัจฉรรย์ อัจฉรรย์ สาธุ ศรีชณททาส ผู้ทรงธรรม สาธุ
 ในขณะที่ถูกให้ป้อนั้น ต้นนวมาลิกาเปลี่ยนแปลงไปอย่างเห็นได้ชัด มีลักษณะ
 โสภาด้วยดอกและช่อที่แทงขึ้นมาอย่างไม่มีช่องว่าง ดูว่ากำลังยิ้มอ่อนๆ กับ
 เถวัลย์มาธวีอันที่ทรงโปรดของเทวี ดังนั้น เราจะไปและแสดงความยินดีแก่
 เพื่อนรัก (เดินไปรอบๆ และมอง) นี่แหละคือเพื่อนรัก ผู้มีดวงตาเบ่งบานด้วยความ
 ยินดีที่ได้จ้องมองต้นนวมาลิกานั้นกำลังออกดอกด้วยได้รับปัจจัยคือปุ๋ยของเขา แม้
 จะเลยพ้นสายตาไปแล้วแต่ก็ดูยังอยู่ต่อหน้า กำลังเดินมาทางนี้ ดังนั้น เราจะเดิน
 เข้าไปใกล้เขา |

(หลังจากนั้น พระราชาผู้ได้รับการบรรยายดังข้างต้นเข้ามา)

ราชา : (สทรมุม)

อุททาโมตถลิก้า วิปาณทุรรุจํ ปุรารพชชฎุมก้า กุษณา-
ทายาสํ สุวสโนทุกไมรวิริไตราตนาวัตติมาตมณะ |
อุทโททธานลตามิม้า สมทหน้า นารีมิวานย้า ชรุวั
ปศุยนโกปวิปาฏลทุติ มุขํ เทวยะ กริชยามยหม ||4||

พระราชอาทษณะ : (ด้วยความยินดี) |

วันนี้ เราผู้กำลังเห็นแถววัลย์อุทธานนี้ อันเต็มไปด้วยดอกตูม มีสีขาว
เริ่มที่จะผลิบาน แสดงออกถึงความเหนียวแน่นจากความดีใจของตน
ด้วยลมที่พัดไม่หยุด เป็นคัจฉาหญิงสาวคนอื่นที่กำลังตกหลุมรัก
เรากำลังทำให้ใบหน้าของเทวีเปล่งประกายด้วยสีแดงด้วยความโกรธ ||4||

ตทวฤตตานตมปลพฐุํ คโต วสนตโกทุยาปี นายาคี |
แต่วสันตกะผู้ได้ไปแล้วเพื่อรับทราบข่าวนี้ วันนี้ยังไม่มา |

วิทษกะ :

(สทโสปลสฤตย) ชยตุ ชยตุ ปริยวสยยะ | โภ วยสย ทิชฎุยา วรชเส |

(เขณ ทิณณเมตเตณ ชเชวเวเตณ โทเทเอณ อิทิสี โณมาลือา สั่วตเตตยาทิ ปจติ)

วิทษกะ :

(เข้ามาหาในทันที) ขอเพื่อนรักจงมีชัยชนะ จงมีชัยชนะ โอ้ เพื่อนผู้เจริญ
ท่านผู้เจริญแล้วด้วยความ โชคดี (พร้อมทั้งกล่าวซ้ำว่า “ในขณะที่ถูกให้ป้อนั้น
ต้นนวมาลิกาเปลี่ยนแปลงไปอย่างเห็นได้ชัด ฯลฯ” |

ราชา :

วยสย กะ สัเทหะ | อจินตุโย หิ มณิมนตฺเรราชินีนา ปุรภาวะ | ปศุย |

กณเจ ศรีปุรุโษตตมสย สมเร ทฤษฎุวา มณิ สตรฐภิ-
รณษฎุํ มนตฺรพลาทวสนติ วสุชามูเล กุชงกา หตาะ |
ปุรุวั ลกษุมณวีรวานรฎุา เข เมฆนาทาหตาะ
ปีตวา เตปี มหะยเชรคณนิเชรคณธํ ปุนรชิวิตะ ||5||

พระราชอาทุทนะ : เพื่อนเอ๋ย ความสนทน่ห้อันใดเล่า นี้คืออำนาจแห่งมณี มนตร์และโอสถอันเป็น
อจินไตย จงดูเถิด |

ในสงคราม ศัตรูทั้งหลายพินาศลงแล้วหลังจากเห็นมณีอันอยู่บนพระศอกแห่ง
พระวิษณุ บุรุษผู้สูงสุด ด้วยกำลังแห่งมนตร์ บรรดานาคาทั้งหลายผู้อาศัยอยู่ใต้แผ่นดินยอมถูก
สังหารสิ้น ในยามบุพกาล เมื่อพระลักษมณ์และพลทหารถึงผู้แก่ลี้ก้ำทั้งหลายถูกสังหารแล้ว
โดยเมฆนาท (อินทริชิต) หลังจากได้ดื่มกลิ่นหอมแห่งมหาโอสถอันเป็นคุณมหาสมุทรแห่งคุณ
ความดีแล้ว พวกเขาทั้งหลายก็มีชีวิตอีกครั้ง ||5||

ตทาเทศย มารค์ เชน วยมปี ตทวโลกเนน จกษุษะ ผลมฺนุกวามะ |
คังนััน จงแสดงทางเถิด พวกเราเองก็จะได้รับผลด้วยการมองเห็นด้วยตาตนเอง |

วิทูษกะ : (สาโฏปมฺ) เอตวาคู กวาน |

วิทูษกะ : (ด้วยความภูมิใจ) จงไปเถิด จงไปเถิด ท่านผู้เจริญ |

ราชา : คจฺฉนาคูระตะ |

พระราชอาทุทนะ : จงเดินไปด้านหน้าเถิด |

(อุภา สครวี ปริกฺรามตะ)

(ทั้งสองเดินไปรอบๆ ด้วยความภูมิใจ)

วิทูษกะ : (อากรณฺย สกยํ ปราวฤตฺย ราชานํ คฤหิตฺวา สสักรมมฺ) โภ เวสฺย เอหิ
ปลายาวเห |

วิทูษกะ : (เงี้ยวฟัง หันหลังกลับด้วยความกลัว คว่าตัวพระราชอาทุทนะอย่างรวดเร็ว)

ไอ้ เพื่อนผู้เจริญ ไปเถิด จงหนีไปเถิด |

ราชา : กิมรฺถมฺ |

พระราชอาทุทนะ : เพื่อสิ่งใด |

วิทูษกะ : เอตฺสุมินฺพิกุลปาทเป โภปี ภูตะ ปฺรติวสติ |

วิทูษกะ : ที่ต้นพิกุลนี้ มีภูตคนใดคนหนึ่งสิงอยู่ |

- ราชา : ชิง มูรข วิศรุพฐ์ คมยตาม | กุต อีทุฤควิธานามตฺร สัภาวะ |
 พระราชาอุทขณะ : โธเอัย เจ้าโง่ จงเดินไปโดยมิต้องกลัว การดำรงอยู่ของสิ่งเช่นนั้นจะมีที่นี่
 ได้อย่างไร
- วิทูษกะ : โกะ เอษ ขลฺ สุสุฎฐากุษรเมว มนตฺรยเต | ตทุยที มม วจันฺ น ปฺรตฺยเอษิ ตตฺทฺรโต ฎฺตุวา
 สฺวยเมว ตาวทาทรณฺย |
- วิทูษกะ : ท่านผู้เจริญ มันกำลังท่องบ่นอักขระอันอยู่ในที่ไกล หากแม่ท่านไม่เชื่อคำพูดของ
 ข้าพเจ้า โปรดมาด้านหน้าและเงี่ยหูฟังด้วยตนเองเถิด |
- ราชา : (ตถา กุตฺตฺวา สฺรุตฺวา จ)
 สฺปฺลยฎฐากุษรมิทํ ยสฺมานมตฺรํ สฺตฺริสฺวภาวเต |
 อลฺปจกฺตฺวาทนิรหฺรธาที มนฺยเอ วทติ สารีกา ||6||
 (อุรฺธฺวํ นิรฺปฺย) ถลํ สารีโกเวยฺม |
- พระราชาอุทขณะ : (ทำเช่นนั้นและฟัง)
 คำพูดอันชัดเจนนี้มีความหวานไพเราะคุณมาจากสตรี
 ทั้งยังไม่มีการสะท้ออันเนื่องมาจากร่างกายอันเล็ก
 เราคิดว่า นกสาริกากำลังพูดอยู่ ||6||
 (มองไปด้านบนอย่างถี่ถ้วน) นี่แลคือนกสาริกา
- วิทูษกะ : (อุรฺธฺวมวโลกฺย) อาะ ถลํ สฺตฺยเมว สารีกา | (สโรษํ ทณฺฑทกาศฺยจฺมฺทฺยฺมฺย) อาะ
 ทาสฺยะ ปฺตุริ ที ตฺวยา ชฺฐวาคํ สฺตฺยเมว วสนฺตโก โพิเกตีติ | ตตฺตฺติยจ มฺหุรฺตมฺ |
 ยาวทเนน ปีศฺปฺตฺชนหฺฤตฺยกฺฎิเลน ทณฺฑทกาศฺยเจเนน ปรีปฺกวมิว กปิตฺถผลมสฺมาทฺพิกฺล
 ปาทปาทาหตฺย ฎฺฐเมว ตฺวํ ปาตฺยิษฺยามิ | (อิติ หนฺตฺมฺทฺยเต)
- วิทูษกะ : (มองไปด้านบน) โอ้ แท้จริงแล้วเป็นนกสาริกาหรือนี่ (ยกไม้เท้าขึ้นด้วยความ
 โกรธ) โอ้ บุตรีแห่งนางทาสเอ๋ย เจ้าคิดว่าโดยสัจแล้ว วสันตกะนี้กลัวหรือ
 จงยืนที่นั่นชั่วลัดนิ้วเถิด เราจักทำให้เจ้าตกลงมาบนพื้นดินจากต้นพิกุลนี้
 คุณผลกปิดละที่สุกงอมด้วยไม้เท้าที่งุ่มคุณจติใจคน โฉนดเขลา

(กล่าวจบยกไม้ขึ้นเตรียมจะตี)

ราชา : (นิवारยณฺ) มุรุข กิมปุเยษา รณณียํ วุยาหระติ | ตตฺถกิเมนา ตฺรราชยตี | สฺฤณฺวสุตาวตฺ |
พระราชอุทฺทนะ : (ห้ามไว้) เจ้าโง่เอ๋ย เจ้าหนักกำลังกล่าวสิ่งอันน่ารื่นรมย์อยู่ แล้วเจ้าจะรบกวนเธอ
ทำไม พวกเราทั้งสองจงฟังเถิด

(อุภาวากรณฺยตะ)

(ทั้งสองเงี้ยวฟัง)

วิทูษกะ : (อากรณฺย) โภ วุยสุย สฺรุตํ ตฺวาย ยเทตฺยา มนฺตุริตฺม | เอษา ภณฺตี สฺชิจ ก เอษ
ตฺวยาตฺรราชยิตะ | สฺชิจ ปิรฺวฤตฺตมทนม โหตฺสเว ภควานนงฺค อิติ | ปฺนุรปุเยษา ภณฺตี
สฺชิจ กสฺมาตฺตฺวยาหมตฺรราชยิตา | สฺชิจ กิมการณฺ กุปฺยตี | ยาทฺฤตฺสฺตฺวยา กามเทว อา-
ลิจิตฺสฺตาทฺฤตี มยา รติรราชยิตฺเตติ | ตทฺนุยถาสฺภาวินี กิ ตฺไวเตนาลปีเตน | กถย สฺรวุ
ฤตฺตทานุตฺม | โภ วุยสุย กิ นฺวิทฺม |

วิทูษกะ : (เงี้ยวฟัง) โอ้ เพื่อนผู้เจริญ ท่านได้ฟังแล้วถึงสิ่งที่เจ้าหนักรำบ่น มันกล่าวว่า โอ้
เพื่อนเอ๋ย ใครคนนี้ได้เขียนแล้วโดยเจ้า โอ้เพื่อนเอ๋ย พระผู้มีพระภาคกามเทพ
ผู้ปรากฏตัวแล้วในงานเฉลิมฉลอง และมันยังกล่าวอีกว่า โอ้เพื่อนเอ๋ย เหตุใดเจ้า
จึงวาดรูปตัวเรา เพื่อนเอ๋ย เหตุใดเจ้าจึงโกรธโดยไร้สาเหตุ เจ้าวาดกามเทพ
อย่างไร เราก็วาดนางรติอย่างนั้น โอ้ เจ้าผู้เปลี่ยนแปลงเรื่องราวเอ๋ย ประโยชน์
อะไรกับการสนทนานี้ของเจ้า จงบอกเรื่องราวทั้งหมด โอ้ เพื่อนผู้เจริญ
นี่คือสิ่งใดกันเล่า

ราชา : วุยสุโยวํ ตฺรภยามี | กยาปี หฤทฺทยวฺลล โภ นฺรธาตาทาลิชฺย กามเทววุยปฺเทเสน สฺชิจปฺร
โตปฺหนฺนตะ | ตตฺสขยาปี ปฺรตฺยภิชฺชณาย วัตฺทคฺชยาทสาวปี ตฺไตรว
รติวุยปฺเทเสนาลิจิโตติ |

พระราชอุทฺทนะ : เพื่อนเอ๋ย เราคาดคะเนว่าอย่างนี้ | ผู้เป็นที่รักของนางผู้ใดผู้หนึ่งถูกวาดลงด้วย
ความรัก แล้วนำแสดงต่อหน้าเพื่อนสาวด้วยการบอกไปว่าเป็นรูปกามเทพ และ
ด้วยความฉลาด เพื่อนจึงรู้ว่านั่นคือคนรัก และวาดรูปโดยบอกไปว่าเป็นนางรติ
ลงไป

วิทู• : (โกฎีกำ ทศวา) โภ วยสฺย ยฺชฺยเต | เอวฺ ขลฺเวตตฺ |
 วิทูษกะ : (ยกนั้วให้) | โอิ เพื่อนผู้เจริญ สมเหตุสมผล | นั่นต้องเป็นเช่นนี้แน่ |

ราชา : วยสฺย ตฺมุณั ภาว | ปุณฺรปฺเยษา วฺยาหฺรติ |
 พระราชาอุทขณะ : เพื่อนเอ๋ย เจ้าจงเจียบไว้ เจ้านกร้องขึ้นอีกแล้ว |

วิทู• : โภ เอษา ภณฺติ สฺชិ มา ลชฺชสฺว | อิทฺถสฺสย กนฺยารตฺนสฺยวสฺยเมเวทฺถโส
 วเร 'ภิตาเมณ ภวิตฺวณฺม | โภ วยสฺย ไยสา อาลิจิตฺวา สฺวา ขลฺ กนฺยา ทฺรศฺนียา |
 วิทูษกะ : ท่านผู้เจริญ มันกล่าวว่า เพื่อนเอ๋ย จงอย่าเงินอาย รัตนะแห่งหญิงสาวอันมี
 ลักษณะเช่นไร ก็จำเป็นต้องมีความปรารถนาในคู่ครองที่มีลักษณะเช่นเดียวกัน
 โอิ เพื่อนผู้เจริญ หญิงใดที่ถูกกวาดลงไปนี้ จักต้องเป็นหญิงน้อยผู้มรูปร่างน่า
 ทัศนาเป็นแน่แท้ |

ราชา : ยทุเขวมวทิตฺตา ศฺตฺนฺวสฺตฺวาตฺ | อสฺตฺยตฺรฺวาทฺโก โส นระ กุฑฺดฺหลสฺย | (อิตฺถุภาวาทฺกรณฺยตฺตะ
)

พระราชาอุทขณะ : หากเป็นเช่นนั้น เราทั้งสองจงฟังอย่างตั้งใจ นี่แหละคือโอกาสสำหรับ
 ความอยากรู้ของพวกเรา (กล่าวจบ ทั้งสองเจียหูฟังต่อ) |

วิทูษกะ : โภ วยสฺย ศฺรุตฺตฺ วาย เตตฺทยา มนฺตุริตฺม | สฺชิ อปฺนเยมานิ นลฺินีปฺตุราณิ
 มฺฤณฺณาลวฺลยฺยานิ จ | อลฺเมเตน | กถฺมการณฺ อาตฺมานมายาสฺยสิ |

วิทูษกะ : โอิ เพื่อนผู้เจริญ ท่านได้ฟังแล้วถึงสิ่งที่เจ้านกพรำบ่น เพื่อนเอ๋ย จงนำใบบัวและ
 รากบัวเหล่านี้ออกไปเถิด พอเท่านั้นแล เหตุใดเจ้าต้องทรมานตนเองโดยไร้สาเหตุ
 กันเล่า |

ราชา : วยสฺย น เกวลั ศฺรุตฺตฺมภิปฺราโย 'ปิ ลกฺษฺมิตฺตะ |

พระราชาอุทขณะ : เพื่อนเอ๋ย นี่ไม่ใช่เพียงการฟังเท่านั้น แต่ยังได้รู้ถึงความคิดเห็นด้วย |

วิทูษกะ : โภ มา ตฺวํ ปาณฺชิตฺตฺยครฺวมฺทุวห | อหํ ตฺ อตฺตฺสฺยา มฺขาจฺจฺรฺตฺวา สฺรวํ วฺยาขฺยาสฺยามิ |
 ตจฺจฺฤณฺณวฺระ | อทุยาปี กุรฺกฺรฺยตฺ เอว เอษา สฺวาริกา ทาสฺยฺชะ ปฺตุริ |

วิทูษกะ : ท่านผู้เจริญ ขอท่านอย่าได้กล่าวขบถอ้างความสามารถแบบบัณฑิต
(การตีความ) เลย ข้าพเจ้าจักอธิบายให้ท่านฟังทั้งหมดหลังจากได้ฟังจากปาก
ของนางแล้ว ตอนนี้พวกเราทั้งสองจงฟังเถิด เจ้านกสาริกา นุตรีแห่งนางทาสี
เริ่มจะเอื้อนเอ่ยอีกแล้ว |

ราชา : ยุกตมภิหิตม | (ปุนรกรณยตะ |)

พระราชอาทยณะ : กล่าวได้มีประโยชน์ยิ่งแล้ว (ทั้งสองเงี้ยวฟังอีกครั้ง) |

วิทูษกะ : โภ วยสฺย เอยา ขลุ สาริกา ทาสยา ทูหิตา จตุรเวที พุราหฺมณ อิว ฤจะ ปจิตฺ
ปฺรฺวฤตฺตทา |

วิทูษกะ : โอ้ เพื่อนผู้เจริญ เจ้านกสาริกา ลูกสาวแห่งนางทาสี เริ่มท่องบ่นมนตร์ทั้งหลาย
ในฤกเวทคฺจพราหฺมณฺ์ผู้รู้เวททั้งสี่แล้ว |

ราชา : วยสฺย กถย กิมปฺยนฺยเจตฺสา มยา นาวาริตฺ กิมน โยกฺตมิตฺ |

พระราชอาทยณะ : เพื่อนเอ๋ย จงบอกเถิด เราผู้มีสติไปที่อื่นมิได้เข้าใจสิ่งที่มีนกล่าว |

วิทูษกะ : โภ เอตเตตฺยา ปจิตฺม |

ทฺรลกฺขนานฺรธาโค ลชฺชา คุรฺวี ปรวศ อาตฺมา |

ปฺรียสฺย วิษมฺ เปรมฺ มรณฺ์ สรณฺ์ น วรเมกมฺ ||7||

วิทูษกะ : ท่านผู้เจริญ นี่คือนี่สิ่งที่มีนกล่าว

ความรักที่มีต่อผู้ที่มิอาจได้มา ความอับอายนั้นหนักนัก
รวมถึงตัวคนที่ตกอยู่ภายใต้อำนาจผู้อื่น เพื่อนรักเอ๋ย
รักนั้นเป็นสิ่งอันเจ็บปวดทรมาน ความตายจักมิใช่สรณะ
หนึ่งเดียวหรือ ||7||

ราชา : (สฺสฺมิตฺม |) สาธุ ภวานฺตุ มหาพฺราหฺมณฺ์ มุกฺตฺวา โภ ฺนฺย เอยมฺฤจามภิชฺณะ |

พระราชอาทยณะ : (พร้อมรอยยิ้ม) สาธุ นอกเสียจากมหาพราหฺมณฺ์ผู้เจริญแล้ว ใครอื่นอีก
ที่จะรู้จักมนตร์ฤกเวทเหล่านี้

วิทูษกะ : ตตะ กีนุ ขลวิทม |

วิทูษกะ : แล้วสิ่งนี้คืออะไร |

ราชา : นนุ คาถยม |

พระราชอาทยณะ : แท้จริงแล้วนี่คือคาถา |

วิทูษกะ : กี่ คาถา |

วิทูษกะ : ะไรนะ คาถาหรือ |

ราชา : กยาปี ศลาธยเขวอนยา ปรียตมมนาสาทยนุตยา ชีวิตนิรเปกษโยกตม |

พระราชอาทยณะ : ถูกกล่าวโดยหญิงสาวบางคน อ่อนเยาว์และฉลาดเฉลียว ไม่ได้ยุ่งเกี่ยวกับคนที่ตนรักที่สุด ทอดทิ้งแล้วซึ่งชีวิต |

วิทูษกะ : (อุจโจรววิหสย) โกะ กิเมไตรวกรภมิไตะ | ฤษเวว กีน มณสิ ยลา มามนา
สาทยนุตยติ | อนนุตา โก นนยะ กุสมจาปวยปเทศไนวี นิหนุยเต |

(หตุตตาลั ทตไวจโจรววิหสติ)

วิทูษกะ : (หัวเราะเสียงดัง) ท่านผู้เจริญ ประโยชน์อันใดของการกล่าวอ้อมเช่นนี้ เหตุใด
ท่านไม่กล่าวตรงๆ ว่า ไม่ได้ยุ่งเกี่ยวกับคนเล่า มีเช่นนั้น ใครอื่นกันอีกเล่า
ที่จะถูกบอกไปด้วยรูปของกามเทพ (ตบมือ หัวเราะเสียงดัง) |

ราชา : (อุรฐรววโลกย) ธิง มูรบ กิมุจโจรวหสตา ตวเขยมุตตราสิตา เขโนททียานุยตร
กวาปี คตา |

พระราชอาทยณะ : (มองไปด้านบน) โธเอัย เจ้าผู้โง่เขลา ประโยชน์อะไรกับการหัวเราะเสียงดัง
เจ้าทำให้มันตลกใจและบินหนีไปที่ไหนแล้ว |

(อุภา นิรูปยตะ)

(ทั้งสองมองหา)

วิทูษกะ : (วิโลกย) โโก เอษา ขลุ กทลิกฤทเมว คตา | ตเทหิ | ลฐวนุสรวาเว |

วิทูษกะ : (มองไปด้านหน้า) ท่านผู้เจริญ เจ้านกไปสู่สวนกล้วยแล้ว จงไปเถิด
พวกเราจะตามมันไปโดยเร็ว |

ราชา : ทูรวาร้า กุสุมศรวุถำ วหนตุยา
 กามินุยา ยทกัหิตั ปุระ สชินาม |
 ตทฤยะ ศิศุศุกสาริกากิรุกติ
 ธนุยานำ สรวณปถาติถิวเมติ ||8||

พระราชอาทุทณะ : ลิงไคอันหึงผู้นำพาอยู่ซึ่งความเจ็บปวดแห่งศรดอกไม้อันมีอาจทานทน
 ได้เล่าบรรยายแล้วต่อหน้าเพื่อนทั้งหลาย สิ่งนั้นถูกกล่าวขึ้นอีกครั้งด้วยนกแก้ว
 วยเขาว์และสาริกา ย่อมเป็นผู้มาเยือนทางโสศประสาทแก่ผู้มีโชคทั้งหลาย ||8||

วิทุษกะ : เอตเวตุ กวาน | (ปริกรามตะ)

วิทุษกะ : จงไป จงไป ท่านผู้เจริญ | (ทั้งสองเดินไปรอบๆ)

วิทุษกะ : โกะ เอตตุลล กทลัคคหุม | ยาวตปุรวิศาวะ | (อุภา ปรวิศตะ)

วิทุษกะ : ท่านผู้เจริญ นี่แลคือสวนกล้วย พวกเราเข้าไปเถิด (ทั้งสองเข้าไป) |

วิทุษกะ : โกะ คตา ทาสยะ ปุตรี | อตุร ตวานมนุทมารุ โดทเวตุลทพาลกทลิตลศีเล ศิลาตล
 อูปวิศย มุหุรติ วิศรามยวะ |

วิทุษกะ : ท่านผู้เจริญ บุตรีแห่งนางทาสไปแล้ว หลังจากนั้นบนก้อนหินอันมีความเย็น

เพราะใบตองอ่อนถูกพัดด้วยลมโชย พวกเราทั้งสองพักกันสักครู่ |

ราชา : ยทกัริจิติ กเวเต | (อิตุยปวิศตะ)

พระราชอาทุทณะ : จงเป็นไปตามที่ประสงค์เถิด (กล่าวจบ ทั้งสองนั่งลง) |

ราชา : (นิะศุวสุย | ทูรวารามิตุยาที ปุณะ ปจติ)

พระราชอาทุทณะ : (ถอนหายใจ กล่าวบทกลอนที่ 8 อีกครั้ง) |

วิทุษกะ : (ปารุศุวโต 'วโลกุย) โกะ เอเตน ขลุตทฐากุติทวาเรณ ตสุยยะ สารีกายะ ปณชเรณ
 ภวิตุยมุ | เอโย 'ปี ส จิตฺรผลกะ | ยาวเทเน กุถุหุณามิ | (ผลกั กุถุหิตุวา นิรูปุย จ |
 สหฺรยุม) โโก วยสุย ทิชฺญุยา วรุชเส |

วิทุษกะ : (มองจากด้านข้าง) ท่านผู้เจริญ นี่ต้องเป็นกรงของนกสาลิกาตัวนั้นอันมีประตูเปิดไว้
 เป็นแน่ นี่คือกระดานวาดรูปอันนั้น เราจะได้หยิบมันไป (หยิบกระดาน
 มองดูอย่างพิเนิจและมีความหรรษายิ่ง) โอ้ เพื่อนผู้เจริญ ท่านเจริญยิ่งด้วยโชคลาภ |

ราชา : (สเกาคกุม) วยสย กิเมตค |

พระราชอาทขณะ : (พร้อมความอยากรู้) เพื่อนเอย นีอะไร |

วิฑู : โกะ เอตคขล ตทขนุมา ภาณิตม | ตวเมวตตราลิจิตะ | โกะ 'นุยะ กุสมจาปวยปเทศน
นิหุญต อิติ |

วิฑูษกะ : ท่านผู้เจริญ นีแลคือสิ่งที่เรากล่าวแล้ว ท่านนั้นแลถูกวาดไว้ที่นี้ ใครอื่นกันอีกเล่า
ที่จะถูกบอกไว้ด้วยรูปของกามเทพ |

ราชา : (สหรุย์ หสเดา ปุรสารย) สเช ทรศย ทรศย |

พระราชอาทขณะ : (พร้อมความดีใจ ยื่นมือไปข้างหน้า) เพื่อนเอย จงแสดงเถิด จงแสดงเถิด |

วิฑูษกะ : น เต ทรศยิยามิ | สปิ กนยกา ไตรวาลิจิตา ตยจติ | ตตกี ปารีโตยิเกณ วิเนทลค
กนยารตุนิ ทรศยเต |

วิฑูษกะ : เราจักไม่แสดงแก่ท่าน สาวน้อยคนนั้นก็ถูกวาดและยืนอยู่ตรงนี้ด้วย รัตนะแห่ง
หญิงสาวเช่นนี้จะถูกแสดงโดยมีมีรางวัลตอบแทนหรือ |

ราชา : (กฏกมรปยนเนว พลาท คฤหิตวา วิโลกย สวิสมยม)

(ถอดสร้อยให้ กว้าด้วยกำลึง มองดู พร้อมความประหลาดใจ |

ลีลาวฐตปทุมมา กถยนติ ปกษปาดมธิกั นะ |

มานสมุไปติ เกย จิตรคตา ราชหสิว ||9||

นางผู้ใดอันถูกวาดนี้ เป็นคัจฉังนางพญาหงส์ที่กำลึงไปสู่

ทะเลสาบมานสะ ได้ไหวโยกคอกบัวด้วยลีลา

และบอกเล่าเรื่องราวการสยายปีกอันยิ่งแล้วแก่พวกเรา ||9||

อปี จ |

และ |

พิชยาปุรวปุรณนุทุมสุยา มุขมภูท ฐรวม |

ธาตา นิชาสนาม โภชวินิมิตนทุสะถิตะ ||10||

หลังจากที่ใบหน้าของนางมีรูปร่างจันทน์วันเพ็ญในแบบที่ไม่เคยปรากฏมาก่อนแล้ว พระธาดา (ผู้สร้าง) จึงกลายเป็นผู้มีความทุกข์จากการปิดดอกบัวอาสนะแห่งตน ||10||

(ตตะ ปรวิศติ สาคริกา สุลัคคา จ)
(หลังจากนั้น สาคริกาและสุสังคตาก็เข้ามา)

สุตี• : สขิน สมาสาทิตาวาภุยา สาริกา | ตจจិតฺรผลกมปี ตาวทสุมาตทลิกุหาท
คฤหิตฺวา ลฆฺวาคจฺฉวาระ |

สุสังคตา : โอ้ เพื่อนเอ๋ย พวกเราทั้งสองมิได้นกสาริกาคืนมา คังนั้น พวกเราทั้งสอง
จงนำกระดานวาดรูปจากสวนกล้วยนี้และกลับไปโดยเร็ว |

สาขี• : สขี เอวํ กุรุวระ |

สาคริกา : เพื่อนเอ๋ย พวกเราทั้งสองจะทำเช่นนั้น |

(อุเก ปริกฺรามตะ)

(ทั้งสองเดินไปรอบๆ)

วิหุชกะ : โภ วยสฺย กสฺมาตฺปนฺเรชวณตมฺมุขยาลิขิตา |

วิหุชกะ : โอ้ เพื่อนผู้เจริญ เหตุใดหญิงสาวนี้จึงถูกวาดให้มีใบหน้าก้มต่ำลง |

สุลัคคา : (อากรณฺเย) สขี ขถาวสนตโก มนฺตรยเต ตถา ตฺรภยามิ ภฺรตฺราปฺยไตรว ภฺวิตฺตมฺ |
ตตททลิกุสฺมานตฺริเต ภูตฺวา เบรฺกษาวเห ตาวตฺ |

สุสังคตา : (เงี้ยวฟัง) เพื่อนเอ๋ย วสันตกะกำลังบ่นพึมพำอยู่ฉันใด เราจะเห็นว่าพระราชนางจะ
อยู่ตรงนั้นด้วยฉันนั้น พวกเราทั้งสองจะคอยจับตาดูโดยหลบอยู่ในระหว่าง
หมู่ต้นกล้วย |

(อุเก ปศฺยตะ)

(ทั้งสองมองดู)

ราชา : วยสฺย ปศฺย ปศฺย | (วิธายาปฺรูวปฺรูณฺณทฺมิตฺตยาทิ ปฺนนะ ปจฺติ)

พระราชาอุทฺทยนะ : เพื่อนเอ๋ย จงมองดู จงมองดู (ห้องโศลกที่ 10 อีกครั้ง) |

- สุตี • : สขิ ทิษฏญา วรุษเส | เอษ เต หฤททวาลุทสสุตวาเมว นิรวรณย์สุตติษจติ |
 สุตังคตา : เพื่อนเอย เธอจงเจริญขึ้นด้วยโชคดี นี่คือนักรู้ที่เป็นที่รักยิ่งของเธอ กำลังยืนอยู่
 และพรรณนาถึงเธอนั้นเทียว |
- สาธ • : (สลาชชมฺ) กศุมาศปริหาสศีลตเยมฺ ษนฺ ฌมฺ กโรมิ |
 สาคริกา : (เงินอายุ) เหตุใดเจ้าจึงทำบุคคลผู้นี้ให้ดูเบาด้วยมุกตลกอันเยือกเย็นเล่า |
- วิทู • : (ราชานํ จาลยิตฺวา) นนุ ภณามิ | กศุมาทษาวนตมฺขุยาธิขิตติ |
 วิทูษกะ : (เขย้าตัวพระราช) ข้าพเจ้ากล่าวว่ เหตุใดหญิงสาวนี้จึงถูกวาดให้มีใบหน้า
 ก้มต่ำลง |
- ราชา : นนุ สาริกไขว สกถมาเวทิตมฺ |
 พระราชาอุทขณะ : ทุกอย่างล้วนถูกบอกกล่าวโดยเจ้านกสาธิกาอย่างแท้จริง |
- สุตี • : สขิ ทษุติศํ ษลฺ เมธาวิญญาตมโน เมธาวิตุมฺ |
 สุตังคตา : เพื่อนเอย เจ้านกแสนรู้ได้แสดงความแสนรู้ของมันให้เป็นที่ประจักษ์แล้ว |
- วิทู • : โภ วยสฺย อปี สฺขยติ เต โลจนมฺ |
 วิทูษกะ : โอ้ เพื่อนผู้เจริญ แม้แต่ดวงตาของท่านก็มีความสุข |
- สาธ • : (สสาธวสตามตมกตมฺ) ภิเมษ ภณียยติติ ษตฺสศยํ ษวิตมรณโยรนตเว วรุตเต |
 สาคริกา : (กล่าวกับตนเองด้วยความกังวลใจ) เมื่อคิดว่าชายผู้นี้จะกล่าวว่อะไร
 เรายิ่งยืนอยู่ระหว่างความเป็นและความตาย |
- ราชา : สฺขยติติ ภิมุจฺยเต | ปศฺยํ |
 ก็ในเมื่อมันมีความสุข มีสิ่งใดเล่าที่จะต้องพูดอีก | เจ้าจงดู |

กฤจฺจราทฐุคฺ วยตีศฺย สฺจิริ ภูรานุตฺวา นิตมฺพสฺสเถ
 มฐฺเย'สฺยาสฺตริวลิตรจฺกวิษเม นิสฺปนฺทตามาคตา |
 มทฺททฺษฺฐิสฺตฺถยฺเตว สํปรติ ศฺไนรารุหฺย ตฺงฺเถา สฺตนา
 สากางฺกษฺ มุหฺรีกษฺเต ชลลวปรสฺยนฺทินิ โลจนเ ||11||

ดวงตาของเราได้ผ่านคู่แห่งต้นขาไปด้วยความยากลำบาก แล้วเดินวนเวียนที่
สถานที่แห่งสะโพกเป็นเวลานาน ได้ไปถึงแล้วซึ่งความหยุคนึ่งที่กลางลำตัวอันมีไม่ราบเรียบ
เพราะมีคลื่นในรูปแบบแห่งผิวหนังสามชั้นเหนือสะดือ และบัดนี้ได้ไต่ขึ้นอย่างเงิบๆ ไปที่ถันทั้ง
สองอันอ่อนนุ่ม ราวกับว่ากระหายแล้ว และต้องการเห็นแล้วเห็นอีกซึ่งดวงตาคู่นั้นอันมีหยดน้ำตา
ไหลรินออกมา ||11||

สุสัคตา : สจจิ สรุต์ ดุยา |

สุสังคตา : เพื่อนเอ๋ย เจ้าได้ขึ้นแล้ว |

สาคริกา : (วิหสฺย |) ตวเมว ศุถฺนุ ยสฺยา อาเลขยวิฆฺณานมวํ วรฺณฺยเต |

สาคริกา : (หัวเราะ) ขอเธอจงฟังเองเถิด ว่าความรู้ที่ทักษะในการวาดรูปของผู้ใด
จะได้รับการยกย่อง |

วิหฺยกะ : โภ วยสฺย ยสฺย ปุนริทฺถสฺสโย'ปะเววํ สมากมํ พฺหฺมณฺยนฺเต ตสฺยาปฺยาตฺตฺมณ อฺปฺริ กะ
ปฺราภวะ เยนนาไตรว ตยาลิจิตฺมาตฺมานัน น เปรภฺยเส |

วิหฺยกะ : โอ เพื่อนผู้เจริญ ช่างเป็นการดูถูกตนเองอะไรกันนี้
เมื่อท่านได้รวมเป็นหนึ่งกับผู้มี ความงามและความทะนงเช่นนั้น
ท่านก็มองไม่เห็นตนเองที่ถูกวาดโดยหญิงสาวผู้นั้น |

ราชา : (นิรวรฺณฺย |) วยสฺย อนฺยา ลิจิโต'หฺมิตฺย ตฺสฺตฺยํ มฺมาตฺตฺมณฺยเว พฺหฺมานสฺตฺตฺกถํ น
ปฺศฺยามี | ปศฺยะ

(เพ่งพินิจ) เพื่อนเอ๋ย เราเห็นว่าตนเองนั้นมีเกียรติเนื่องด้วยเราเองถูกวาดโดย
หญิงสาวนางนั้น เราจะไม่เห็นตนเองได้อย่างไร | จงดูเถิด |

ภาติ ปติโต ลิจนฺตฺยาสฺตฺยสา พายฺปามฺพุตฺติกรกเณวระ |

สุเวโททฺตฺม อิว กรตลลฺสฺสปฺรฺสาทฺย เม วปฺยิ ||12||

ห้วงน้ำแห่งน้ำตาอันประพรมที่ตกลงมาแล้วนี้ของนางในขณะที่
กำลังวาด ดูราวกับว่าเหมือนเป็นหยาดเหงื่อบนร่างกายของเราอันเกิดจาก
การสัมผัสฝ่ามือ |12||

- สาค• : (อาตุมคตมฺ) หุถุทย สมาศวาสหิ สมาศวาสหิ | มโนโรโปี ต เอดาวตี ภูมี น คตะ |
 สาคกริกา : (กล่าวกับตนเอง) หัวใจเอ๋ย เจ้าจงเชื่อมั่น เจ้าจงเชื่อมั่น
 แม้ความปรารถนาของเจ้าก็ไม่ไปถึงระดับนั้น |
- สุตี• : สขิ ตูวเมวไกกา สุตลาฆนียา ยยา ภรตาปะเยว มนุคฺรยเต |
 สุตสังคตา : เพื่อนเอ๋ย เจ้านั้นแหละคือผู้ที่เหมาะสมแก่การสรรเสริญ
 ผู้ที่พระราชชาติได้พรำบ่นถึง |
- วิทฺษกะ : (ปารุศฺวโต' วโลกฺย) โท วยสฺย เอตตฺ สรตกมลินีทลมฤตฺตาลวิริจิตฺ ตสฺยา เอว มท
 นาวสุถาสฺยจกั สยนิยํ ลกฺษฺยเต |
 วิทฺษกะ : (มองลงจากค้ำข้าง) โอ้ เพื่อนผู้เจริญ | นี้ดูเหมือนเป็นเตียงที่ทำจากไบบัวและ
 รากบัว อันบ่งชี้ถึงความหลงในรักของหญิงคนนั้น |
- ราชา : วยสฺย นิปฺนุณฺมฺปลกฺษิตมฺ | ตถา หิ |
 เพื่อนเอ๋ย เจ้ากล่าวถึงได้อย่างชาญฉลาด | ดังนี้แล |
 ปริมฺลานํ ปีนฺสฺตฺนชฺชนสงฺกาทุกฺยต-
 สฺตโนรุมฺชฺยสฺยานฺตะ ปริมิถนมฺปฺราปฺย หริตมฺ |
 อิทํ วยสฺตฺนยาตี สฺลลภฺชฺลตาทฺกฺษเยปฺลนเ
 กฺฤตฺสาณฺกฺยาเย สํดาปี วทติ นลินีปฺตฺรศฺยนฺมฺ ||13||

ความเหี่ยวแห้งทั้งสองข้างอันเกิดจากสัมผัสกับสะโพกและถันอันอวบอ้อม มีสีเขียว
 ตรงกลางเพราะไม่ได้รับการสัมผัสจากช่วงกลางลำตัวอันบอบบาง เตียงนอนไบบัวนี้อันมีการจัด
 วางที่ไม่เข้าที่เพราะการเคลื่อนไปมาโดยท่อนแขนคุดงเถาวัลย์อันอ่อนแอ บ่งบอกถึงความทุกข์ร้อน
 ใจของหญิงสาวผู้มีหุ่นเพรียวบาง ||13||

อปี จ |

และ |

สฺฤติตมฺรฺสฺติ วิศาถํ ปทฺมิณีปฺตฺรเมต

ตฺกถยติ น ตถานฺตฺรฺมฺนฺม โถตฺตามวสุถาม |

อดีตคุรุปริตาปมลาปีตาภยา ขณาสุขะ

สุตตยคุปรีณำห มณฑลภยา พุรวีติ ||14||

ใบบัวอันใหญ่นี้ที่ถูกวางแล้วบนหน้าอกย่อมบอกถึงขนาดของถันของหญิงสาวผู้มีร่างกายอันเขียวฉ่ำแล้วด้วยความเจ็บปวดยิ่งฉันทใด มันย่อมไม่บอกเล่าถึงภาวะในภายในอันเกิดขึ้นจากความรักอันซ่อนเร้นฉันทนั้น ||14||

วิหุชกะ : (นาฏเยน มฤณาลีกา กฤหิตวา) โภ วยสฺย อยมปรสฺตสฺยา เอว ปีนสฺตโนษฺมาภฺลิสฺย
มาน โภมฺลมฤณาลหาระ | ตตฺปรกฺษตฺวา ภาวานุ |

วิหุชกะ : (ทำท่าหีบรอกบัว) โอ้ เพื่อนผู้เจริญ นี่ก็อีกสิ่งหนึ่ง สร้อยคออันทำจากรากบัว
อันอ่อนนุ่มที่กำลังเขียวลงเพราะความร้อนอันมาจากถัน ขอท่านผู้เจริญจงดูเถิด |

ราชา : (กฤหิตุ โวรสิ วินยสฺย) อยิ ชทปรกฺชเต –
ปฺริยฺยตฺสฺตตฺกฺกฺมฺภมฺรฺยา-
ตฺกึ โสษฺมายาสึ มฤณาลหาร |
น สุกฺษมฺตนฺ โตรปี ตาวกฺสฺย
ตตฺราวกาโส ภาตตะ กิมุ สฺยาคฺ ||15||

พระราชอุทชนะ: (รับมา วางไว้แนบอก) ดูก่อน มันถูกทำให้แข็งแล้ว

เมื่อถูกตัดทิ้งจากส่วนกลางแห่งปทุมถันอันเป็นจุดคนโทน้ำแล้ว
เหตุใดเจ้าถึงเขียวแห้งเล่า โอ้ สร้อยรากบัวเอ๋ย แม้ใบบัวอันละเอียดจะเล็กบาง แต่ก็ไม่มี
โอกาสใด เหตุใดโอกาสจึงเป็นของเจ้าได้เล่า ||15||

สุลล : (สวคตมฺ) หา ธิกฺ หา ธิกฺ | คุรวฺนุราโคตฺกฺษิปฺตฺหุทฺทโย ภรฺตฺวา’สํพทฺชมปี มนฺตรฺยิตฺตุ
ปฺรวุตฺตตะ | ตนฺนุ ยุกฺตมตะ ปรมฺุเปกฺษิตฺมฺ | ภาตฺตุ | เอวํ ตาวตฺ | (ปฺรกาสมฺ) สชฺ
ยสฺย กฤเต ตวมาคตา โส’ยํ เต ปฺรตฺสฺตฺยฺจติ |

สุสังคตา : (พูดกับตนเอง) โธเอ๋ย โธเอ๋ย ผู้เป็นนาย ผู้มีหัวใจอันถูกทิ่มแทงด้วยความรัก
อันหนักหน่วง เริ่มบ่นพึมพำอย่างไม่สัมพันธ์กัน ดังนั้นการวางอุเบกขาจึงไม่ใช่
สิ่งที่สมควร ดีละ หากเช่นนั้น (พูดป่าวประกาศ) เพื่อนเอ๋ย เข้ามาที่นี่เพื่อสิ่งใด
เขาผู้นี้ยืนอยู่ตรงหน้าเจ้าแล้ว

สาธ๑ : (สาสุยม) สุก๑เต กสย กฤเต'หมตฺราคตา |
 สาคริกา : (ด๑ความไม่พอใจ) เรามาแล๑ที่นี้เพื่อไคร |

สุต๑ : (วิหสย) อยิ ๑นุสยกิเต นนุ จิตฺรผลกสย | ตตฺ กฤหาไณตม |
 สุต๑งคตา : (ห๑วเรา) คูก๑น เจ๑ผู้สงส๑ยในสิ่งอื่น เพื่อกระคานวาครูปง๑แล๑
 ค๑งนั้น จงไปเอามันมาเถิด |

สาธ๑ : (สโรษม) ๑กุศลาสุมิ ตเวทฤศานามาลาปานาม | ตทนุยโต คมิษยามิ |
 (๑ติ คนตุมิจจติ)

สาคริกา : (ด๑ความโกรธ) เรานั้นไม่ฉลาดในบทสนทนาเข๑งนี้ของเจ๑
 ค๑งนั้น เราจะไปที่อื่น (กล๑วจบ ต๑องการจะไป) |

สุต๑ : (สาคริกา หสเต กฤหิตฺวา) อยิ ๑สหน ๑อิห ติษย ตาวนุหุรต๑
 ยาวทสุมาคทล๑คฤหาจ๑จิตฺรผลก๑ กฤหิตฺวาคจนามิ |

สุต๑งคตา : (ย๑ดเอามือของสาคริกาไว้) คูก๑น เจ๑ผู้เร๑ความอดทน จงยืนที่นี้ช๑ว๑ิดใจหนึ่ง
 ตราบเท๑าที่เราจะไปและเอากระคานวาครูปจากสวนกล๑ยนี้ |

สาธ๑ : สยิ ๑เวริ กูรู |

สาคริกา : เพื่อนเข๑ย จงทำเข๑นนั้นเถิด |

(สุต๑คตา คทล๑คฤหาหมุ๑ ปริกรามติ)

(สุต๑งคตาเดินไปมารอบๆ ทางเข๑สวนกล๑ย)

วิหุ๑ : (สุต๑คต๑ ทฤษฏฺวา สต๑กรมม) โโก วยสย ปุรจนาท๑โยต๑ จิตฺรผลกม | ๑เยสา ขลุ
 เทว๑เย ปรีจาริกา สุก๑คตาคตา |

วิหุษกะ : (เห็นสุต๑งคตา มีความงุนง) ๑อิ เพื่อนผู้เจริญ จงช๑นกระคานวาครูปนี้เถิด
 สุต๑งคตา ข๑บาทปรีจาริกาของเท๑วิกา๑ล๑งมาแล้ว |

(ราชา ปฎาน๑เตน ผลก๑ ปุรจนาท๑ยติ)

(พระราช๑ปิดกระคานด๑้วยเครื่องทรงของพระ๑งค๑)

สุตี๑ : (อุปสุตตย) ชยตุ ชยตุ ภรตา |

สุสังคตา : (เข้าไปใกล้) ขอท่านผู้เป็นนายจงมีชัยชนะ จงมีชัยชนะ |

ราชา : สุตักเต สุวาคตม | อิโหปวิศยตาม |

พระราชอาทยณะ : สุตังคตา นังลงลิ |

(สุตักโตปวิศติ)

(สุตังคตานังลง) |

ราชา : สุตักเต กถมหมิสุโถ ภวตยา ชญาตยะ |

พระราชอาทยณะ : โอ้ สุตังคตา เจ้ารู้ได้อย่างไรว่าเราอยู่ที่นี้ |

สุตี๑ : (วิหสย) ภรตยะ น เกวลั ตุมยมปี จิตรผลเคน สห สรวโ วฤตตานุโต มยา

วิชญาตยะ | ตทุกตวา เทวโย นิเวทียิยามิ |

สุสังคตา : (หัวเราะ) โอ้ ท่านผู้เป็นนาย ไม่เพียงแต่ที่ท่านอยู่ที่นี้พร้อมกับกระดานวาดรูป เรื่องราวทั้งหมดนี้หม่อมฉันรับทราบทั้งหมด หม่อมฉันจะไปแจ้งแก่เทวี |

วิฑู๑ : (อุปวารย สภยม) โภ วยสย สรวุ สัภวายุเต | มุขรา ขลเวยา ครภทาสี |

ปารีโตยิเกณ สปริณ ไยนาม |

วิฑูยกะ : (ไปอยู่ด้านข้าง ด้วยความกลัว) โอ้ เพื่อนผู้เจริญ ทุกอย่างล้วนเป็นไปได้

นางผู้เกิดในครรภ์ทาสนี่เป็นผู้พูดมากอย่างแท้จริง โปรดมอบรางวัลให้นางเถิด |

ราชา : ยุกตมุกต์ ภวตา | (สุตักต่า หสฺเต คุฤหิตวา) สุตักเต กุริทามาตรเมไวตตุ |

อการณ คุวยา เทวี เขทยิตฺวา | อิหฺ เต ปารีโตยิกม | (กรณารณํ ปฺรยจฺจติ)

พระราชอาทยณะ : เข้ากล่าวถูกต้องแล้ว (ดึงมือของสุตังคตา) โอ้ สุตังคตา นี่เป็นเพียงการเล่นฆ่า

เท่านั้น เทวีไม่พึงถูกรบกวนโดยเจ้าโดยไม่มีสาเหตุ นี่คือรางวัลของเจ้า

(มอบเครื่องประดับหูให้) |

สุตี • : (ปฐมนุย สสุมิตมฺ) ภรตฺเต อลฺลํ สกฺกยา | มยาปิ ภรตฺเต ปฺรสาเทน กุรีทิตเมว | ตตฺถกี
กรฺณากรณฺน | เอชฺ เอว เม กุระ ปฺรสาโท ขตฺถสฺมาตฺตวยาหมตฺร จิตฺรผลก
อาลิจิเตติ กุปีตา เม ปฺรียสซี สาคริกกา | ตทฺทคฺวา ปฺรสาทขตฺเวนา ภรตฺตา |

สุสังคตา : (น้อมไหว้พร้อมรอยยิ้ม) โอ้ นายท่าน มิต้องมีสังข์ดอก เพื่อความพอใจของ
นายท่าน ข้าพเจ้าก็เล่นตลกเช่นกัน เครื่องประดับหูนี้จะมีประโยชน์อันใดเล่า
นี่จักเป็นความพอใจยิ่งของหม่อมฉัน สาคริกกา เพื่อนรักของหม่อมฉันโกรธ
ว่าทำไมตัวนางจึงถูกวาดลงบนกระดานวาดรูป ขอนายท่านจงไปและยังให้
นางพอใจเถิด |

ราชา : (สตีกรรมมุตถาย) กฺวาเสา กฺวาเสา |
พระราชาอุทฺทษณะ : (ลุกขึ้นอย่างรวดเร็ว) นางอยู่ที่ใด นางอยู่ที่ใด |

สุตี • : อิต อิตฺ ภรตฺตา |

สุสังคตา : นายท่าน ที่นี่แล ที่นี่แล |

วิฑู • : โภ กฺฤทฺหมามิ เอตฺ จิตฺรผลกมฺ | กทาปิ ปฺนรปฺเยเตน การุญฺ ภวียติ |

วิฑูษกะ : ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าจักนำกระดานวาดรูปไปด้วย อาจมีงานบางอย่าง
ที่ต้องใช้มันอีกในกาลใดๆ |

สุตี • : ภรตฺเต อียํ สวา |

สุสังคตา : นายท่าน นี่คือนาง |

(สรุเว กทลึคฺฤทานุญฺญกรามนฺติ)

(ทุกคนออกจากสวนกล้วย)

สาค • : (ราชานํ ทุภฺษฏฺวา สหรัญฺ สสาชฺวตฺถํ สกมฺปํ จ สฺวคตมฺ) หา ชิกฺ หา ชิกฺ | เอตฺ
เปฺรฺกษฺยาติสสาชฺวเสน น สกฺโนมิ ปทาตฺปทมฺปิ คนฺตมฺ | ตตฺถกิมิทานิมตฺร กริชฺยามิ |

สาคริกกา : (เห็นพระราชา ตีใจ ประหม่า สั่น กล่าวกับตนเอง) โธเอ๊ย โธเอ๊ย เมื่อเห็น
เช่นนี้แล้ว ตัวเรามีอาจก้าวขาออกแม้แต่ก้าวเดียวเพราะความประหม่า |

วิฑู• : (สาคริก้า ทฤษฏีวา) หี หี โกะ อาศุจรมมาศุจรม | อีทฤษฏี รูปี่ มนุษย์โลกเ น
ปุนรทฤษฏีเต | ตตตรุกยามิ ปุรชาปะเตรปะเยตุนิรมายุย วิสุมยะ สมุคูปนุณ อิติ |

วิฑูษกะ : (เห็นสาคริก้า) โฮ โฮ ท่านผู้เจริญ อัสจรรย อัสจรรย รูปปร่างเช่นนี้มีอาจเห็น
ได้อีกแล้วในมนุษย์โลก ข้าพเจ้าคะเนาว่า แม้ว่าพระประชาบดีจะเนรมิตแล้ว
ยังต้องเกิดความพิสมัยเป็นแน่แท้ |

ราชา : วยสุข มมาปุเยวี่ มนลึ วรุตเต |
เพื่อนเอ๋ย สิ่งนี้ก็เกิดขึ้นในใจของเราเช่นกัน |

ทุกสะ ปฤฤตรีฤฤตา ชิตนึชาพชปตฤตวิย-
ศุจตุรภิรปี สาธุ สาธุวิติ มุโหะ สมั วุยาหฤตม |
ศิริลึ จลิตานี วิสุมยวศาทุ ฐรุวั เวธธา
วิธาย ลลน้า ชคตตุรยลลามภูตามิมาม ||16||

หลังจากสร้างหญิงนางนี้ผู้ให้เป็นเครื่องประดับแห่งสามโลกแล้ว พระพรหม
ผู้สร้างคงจะเบิกตาทั้งหลายอันงคมยิ่งกว่ากลีบบัวของตนให้กว้างขึ้น และในขณะเดียวกันก็กล่าว
ว่า สาธุ สาธุ ด้วยปากทั้งสี่ ทั้งยังให้ศีรษะทั้งหลายเคลื่อนที่อย่างรวดเร็วด้วยความพิสมัยด้วย ||16||

สาค• : (สาสูยี่ สู้สัคตามา โลกยุ) สขิ อีทฤษฏี จิตรผลกสตุวยา อานีตะ | (อิติ กจุนติ)

สาคริก้า : (มองดูสูสัคตาด้วยความไม่พอใจ) เพื่อนเอ๋ย กระดานวาดรูปเช่นนี้เอง
ที่เขอนำมา (กล่าวจบก็ไป) |

ราชา : ทฤษฏี ฐุษา กุษิปลึ ภามินิ ยทุษปีม่า
สนึคุเชยเมษยติ ตถาปี น ฐุกษภาม |
ตฤยกตุวา ตุวร้า วุรช ปทสุขลึ ไตรยี่ เต
เงทึ กริชยติ คुरुณิตร้า นิตมพะ ||17||

พระราชอุทฺทนะ : แม่เจ้าขว้างสายตาด้วยความโกรธ โอ้ นางผู้มีโชคเอ๋ย แต่ว่ามันจักได้รับความสเนหา
มิใช่ความเกี่ยวกราด หลังจากละทิ้งความเร่รืบแล้ว ขอเจ้าจงเดินเถิด
ด้วยก้าวเดินทั้งหลายอันโอชะ สะโพกอันหนักของเจ้าจักได้รับความ
ความเคียดรื้ออันยิ่งยวด ||17||

สุลล : ภรตะ อติโกปนา ขลเวยา | ตทุสเสเต กุถุหิตฺวา ปุรสาทโยนาม |
สุลลคตา : นายท่าน นางโกรธใหญ่แล้ว ดังนั้น ขอให้ท่านจับมือนางเพื่อยังให้นางพอใจ |

ราชา : (สเนนุทฺม) ยถาห ภวตี | (สาคริก้า หสฺเต กุถุหิตฺวา สปุรฺสสุขํ นาฏยตี |)
พระราชอุทฺทนะ : (ด้วยความยินดี) ให้เป็นดังที่นางผู้เจริญกล่าว (จับมือของสาคริกาแสดงว่า
มีความสุขจากการสัมผัส |)

วิฑู : โกะ เอยา ขลฺ ตฺวยา 'ปุรฺวา สุริเ สมาสาทิตา |
วิฑูษกะ : ท่านผู้เจริญ นี่คือพระแม่ลักษมีในรูปแบบที่ไม่เคยมีมาก่อนที่ท่านได้รับ |

ราชา : วยสุย สตุยฺม |
เพื่อนเอ๋ย คือสัตว์แท้ |
สุริเรธา ปาณิรปฺยสุยา ปาริชาตสุย ปุลลพะ |
กุโตะ 'นฺยถา สุรวตฺเตยฺ สเวทจฺจทฺมามฤตฺทฺระ ||18||

นี่แลคือพระศรี (ลักษมี) และมือของนางคือหน่ออ่อนแห่งต้นปาริชาติ มิเช่นนั้น
เหตุใดมือนี้จึงไหลอยู่ซึ่งน้ำอมฤตอันถูกปิดบังไว้ด้วยรูปแบบแห่งเหงื่อ ||18||

สุลล : สขิ อตินิษฺฐเรทานิมสิ ตฺวํ ไยว ภรฺตฺรา หสฺเต กุถุหิตาปี โกะปํ น มฺลฺยจฺสิ |
สุลลคตา : เพื่อนเอ๋ย ตอนนี้เจ้าช่างใจแข็งยิ่งนัก | แม้ว่านายท่านจะจับมือแล้ว
แต่เจ้ายังไม่ลดละความโกรธ |

สาคร : (สภฺรฺภงฺกมฺ) อหิ สุลลคเต อทฺยาปี น วิรมสิ |
สาคริกา : (มีคิ้วผูกแน่น) คุณก่อน สุลลคตาเอ๋ย วันนี้เจ้าไม่หยุดเลย |

ราชา : อธิ ปรุสสีท | น ขลุ ยุกตะ สชีชน เอวิวิระ โโกปานุพนุระ |
 พระราชาอุทขณะ : ลูกอ่อน จงพอใจเถิด | การผูกโกรธเช่นนี้ต่อเพื่อมิใช่สิ่งที่เหมาะสมเลย |

วิฑู• : เอษา ขลุปรุเทวี วาสวทตฺตา |
 วิฑูษกะ : นี้แลคือเทวีอีกองค์หนึ่ง วาสวทตฺตา |

(ราชา สจกิต์ สาศริกายา หสตุ มุญจติ |)
 (พระราชาปล่อยมือสาศริกาด้วยความตกใจ)

สาค• : (สสักรมม) | สุสัคเต กิมิทานิมตฺร กริชฺเย |
 สาศริกา : (อย่างรวดเร็ว) | โอ้ สุสังคตา ตอนนี้นั้นจะทำอะไร |
 สุสัค : สจฺจิ เอดำ ตมาลวิธิกามนฺตรยิตฺวา นิยมามาวะ |
 สุสังคตา : เพื่อนเอ๋ย พวกเราทั้งสองจะออกไปหลังจากหลบอยู่ในทางแห่งต้นตมาละ |

(นิษกรานเต |)
 (ทั้งสองออกไป)

ราชา : (ปารุสฺวาโต วัวโลกฺย) | วยสฺย กฺว สาทฺเทวี วาสวทตฺตา |
 พระราชาอุทขณะ : (มองไปด้านข้าง) | เพื่อนเอ๋ย เทวีวาสวทตฺตาอยู่ไหนกัน

วิฑู• : โภ น ชานามิ กฺว สาท | มยา เอษา ขลุปรุเทวี วาสวทตฺตาดิที่รุมโรษตเขตติ ภณิตม |
 วิฑูษกะ : ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าไม่รู้ว่าพระนางอยู่ที่ไหน | ข้าพเจ้ากล่าวว่า นี่คือเทวี
 อีกองค์หนึ่ง วาสวทตฺตา เนื่องจากความโกรธที่ยาวนานของนาง |

ราชา : ชิงฺ มุรฺช |
 โธเอ๋ย เจ้าโง่เขลา |

ปฺราปฺตา กถมปีไทฺวาตคณฺฐมนิไตฺว สาท ปฺรกกฺฐาราคา |
 รตฺนาวลิว กานฺตาท มม หสฺตาทฺทฺรฺคิตา ภวตาท ||19||

นางผู้มีความรักปรากฏชัดแจ้งอยู่ อันเราได้มาแล้วในทางใดทางหนึ่งด้วย
โศกชะตา ผู้นำหลงไหลคลงเดียวกับสร้อยอัญมณี แต่ต้องหลุดพราวจากมือไป และไม่ได้
ถูกสวมกอดที่คอ ||19||

(ตตะ ปุริวัติ วาสวตตดา กาณจนมาลา จ)

(หลังจากนั้น วาสวตตดาและกาณจนมาลา ก็เข้ามา)

वासवतुता : ह्येव गणजनाले ओ गियतुर ओतानी सारुपुत्रेण प्रिकुहिता नवमालिका |

वासवतुता : ओ เพื่อนเอ๋ย กาณจนมาลา ตอนนี้ต้นนวมาลิกาอันเป็นที่โปรดปรานของสวามี
อยู่ไกลเท่าใด |

กาณจนมาลา : ภรตริ เอตตุกทลิกฤหมติกรมย ทตุศยต เอว |

กาณจนมาลา : นายแม่ เมื่อเลยสวนกล้วยไปแล้วก็จะเห็นได้เพคะ |

वासव• : ततातस्य मारुम् |

वासवतुता : เช่นนั้น จงแสดงหนทางเถิด |

กาณจน• : ऐतु ऐतु गुरुत्री |

กาณจนมาลา : จงไป จงไป นายแม่ |

राजा : वसुय कुवतानी प्रिया तुरभुवया |

พระราชอาทยณะ : เพื่อนเอ๋ย ตอนนี้ เราจะพบหญิงอันเป็นที่รักได้ที่ไหน |

กาณจน• : भरतुरि यला समीपे भरता मनुरयते तला तरुक्यामी भरतुरิเมव पुढिपाल्यसुदिभुจตีदि |
ตทุปสรูปตุ ภรตुरี |

กาณจนมาลา : นายแม่ ในที่อันใกล้นี้ นายท่านกำลังบ่นพึมพำฉันใด หม่อมฉันกะเนว่า
นายท่านกำลังยื่นรอนายแม่ฉันนั้น | ขอนายแม่เดินเข้าไปใกล้เถิด |

वासव• : (อุปสุฤศย) หยตุ หยตุวารุยปุระ |

वासवतुता : (เดินเข้าไปใกล้) โอ อารยบุตร ของงมีชัยชนะ ของงมีชัยชนะ |

ราชา : (อุปวารุข) วยศุข ปรุจณาทย จิตรผลกม |

พระราชอาทุทนะ : (ถอยไปด้านข้าง) เพื่อนเอย จงปกปิดกระดานวาดรูป |

(วิทษกะ กกุษาฆ่า ผลกั ปรุกษิปโยคตรีเยณ ปรุจณาทยติ |)

(วิทษกะนำกระดานวาดรูปวางไว้ที่รักแร้และปกปิดด้วยเครื่องแต่งกาย)

वासः : อารุขปुत्र ओठ कुसुमिता नवमालिका |

वासहतता : स्वामी दूँननवमालिकाओकओकओक |

ราชา : เทวี ปรุถมมิहाค ไตรปยุสมากิสตุวั จิริยสิตี ไนว ทฤษฎา | ตเทหิ | สหิตาเวว ต้า
ปศุยวอะ |

พระราชอาทุทนะ : โอ้ เทวี แม้วพวกเรามาก่อน แต่เพราะเจ้าทำตัวซักซ้าอยู่ จึงมิได้เห็น
ไปเถิด พวกเราทั้งสองไปคุดมันพร้อมกัน |

वासः : (นิรุวรณุข) อารุขปुत्र मुखराकाठेव मया शुवात् यथा कुसुमिता नवमालिका | ตनु
คมิษยามิ |

वासहतता : (เฟ่งพินิจ) स्वामी जकसीहनाओतान हमओमलिनतरावว่าदूँननवमालिका
ओकओकओक | คิงนूँน हमओमलिनจะไมไป |

विभुः : ही ही ङोख सिती सित्मसुमाकि | (อิตติ พาहु ปรุสสารุข นฤคตุยติ | นฤคตุยตะ กกุษานนุตราตุ
ผลกะ ปตติ |) | (ราชา อุปวารุข วิทษกมงกุลุยา ตรุชยติ |)

विटषकः : ओ ओ तानผู้เจริणु พวกเราชนะแล้ว พวกเราชนะแล้ว | (กล่าวจบ ยึดแขนออก
เพื่อเดินร้า | ในขณะที่เดินร้า กระดานวาดรูปตกลงจากรักแร้ |)
(พระราชอาทุทนะไปด้านข้าง ข่มขู่วิทษกะด้วยนิ้ว)

विभुः : (อุปวารุข) ङो मा कुपुय | तुषณिकसुतिष | ओहमेवतर शुवाสุยามि |

विटषकः : (ไปด้านข้าง) तानผู้เจริणु ओतानจงอย่าโกรธ | จงอยู่เจียบๆ เถิด |
ข้าพเจ้าจะรู้ที่นี้ |

कानुजनः : (ผลกั คฤทิตวา นิรุขปวารุข) ङरुคुरि ปรุรกุษสุว ตาวคुकิมตุร จิตรผลเก ओลิติม |

कानुजनमाला : (หีบกระดานขึ้นมา เฟ่งพินิจและไปด้านข้าง) नायमे ओतानจงคุด
สิ่งใดที่ถูกวาดลงบนกระดานนี้ |

वासवः (निरुपयापवारय) काण्डजन्माले ओय आरुयपुत्रे | ओय पुने साक्रिका | गी नुवेत्तु |

वासवत्तता : (पेंगพิณิจและไปด้านข้าง) โย้ काण्डजन्माला नीकौसवामी नीकौसाक्रिका
नीमनอะไรกัน |

काण्डजनः ऋत्तुरि ओहम्पुयेत्तेव जिन्दयामी |

काण्डजन्माला : นายแม่ หม่อมฉันเองก็กังวลเรื่องนี้ |

वासवः (สโกปหาสม) อารุยปुत्र เกเนทมาลิจิตม |

वासवत्तता : (ยิ้มด้วยความโกรธ) สวामी नीक्रवादหรือ |

ราชา : (สไวลกุษยสมิตม | อปวารย) วยศุย กิ พุรวิมิ |

พระราชอาทุทนะ : (ด้วยรอยยิ้มอันอับอาย ไปด้านข้าง) เพื่อนเอ๋ย เราจะกล่าวอะไร |

วิฑู : (อปวารย) โภ มา जिन्दय | ओहमुत्तर् तासुयामी | (ประกาศ वासवत्तता प्रुदि) ภาदि
मानुष्ठा सभाव | आत्मा गित तुखेनालिखत् ओदि म्म वज्जि सुत्तुवा
प्रियवसुयेनित्तालेख्यविख्यानं त्रुศित्म |

विण्डกะ : (ไปด้านข้าง) ท่านผู้เจริญ จงอย่าวิตก | ข้าพเจ้าจะให้คำตอบ | (กล่าวเสียงดังไป
ทางवासवत्तता) นายแม่ โปรดอย่าคิดเป็นอย่างอื่น | เมื่อได้ฟังคำของข้าพเจ้าว่า
ตนเองเป็นผู้วาดอย่างยากลำบากแล้ว เพื่อนรักของข้าพเจ้าได้ยังสามารถด้าน
การวาดรูปให้ปรากฏแล้ว |

ราชา : (สาสมิตม) เทวี ओलมนุष्ठा सङ्गया | ओय हि कापि กनुष्ठा सुवเจत्तไสว

प्रिक्लुपयालिखिता | न तु तृण्युपुรुवा |

พระราชอาทुทนะ : (พร้อมรอยยิ้ม) โย้ เทวี ความสงสัยอันเป็นอื่นพอแค่นี้เถิด

นี่คือสวาน้อยที่ถูกวาดโดยจินตนาการของเราเอง เป็นผู้ที่ไม่เคยเห็นมาก่อน |

วิฑู : ภาदि सत्थं सत्थम् | सपे พุรहुมสุत्ตรณ यतिทุत्ति กथाปยุสมารितृण्युปुรुवा |

विण्डกะ : นายแม่ สัตย์แท้ สัตย์แท้ | ข้าพเจ้าขอสาปด้วยเส้นด้ายแห่งพราหมณ์

พวกเราไม่เคยเห็นหญิงลักษณะเช่นนี้มาก่อนเลย |

กาญจน๑ : (อปวารุข) ภรตริ ชุมภากษรมปี กทาปี สัภวตุเยว |

กาญจนมาลา : (ไปด้านข้าง) นายแม่ ความบังเอิญเช่นนี้เป็นไปได้ในเวลาใดๆ |

วาสว๑ : (อปวารุข) อยิ ฤชเต วสนุดกะ ชลเวษะ | น ชานาสี ตูเมตสุย วกรภณิตานี |

(ปรกาศม) อารุขปุตฺร มม ปุนเรตจจิตรผลกั เปรภษมาณาเยะ สีรุษเวทนา
สตฺปนฺนา | ตทกมิษยามยหม | (ปรสฤติตา)

วาสวทัตตา : (ไปด้านข้าง) คุณก่อน เจ้าผู้โง่เขลา นี้แลคือวสันตกะ | เจ้าไม่เข้าใจคำพูด
อันวกไปวนมาของเขา (เสียงดัง) สวามี อาการปวดหัวเกิดขึ้นแก่หม่อมฉัน
เนื่องจากการมองดูกระดานวาดรูปนี้ | ดังนั้น หม่อมฉันจักกลับ (ออกไป)

ราชา : (ปฏิญาณตน คุณที่ควา) เทวี |

(กลัวไว้ด้วยเครื่องทรง) โอ้ เทวี |

ปรีเสเทติ พุรุษามิทมสติ โภเป น ฆฎเต
กริชยามเวว โน ปุนริติ ภเวทกฺยุปคมะ |
น เม โทโย 'สฺตติ ตุมิทมปี จ ชุลาสุยสิ มฤธา
กิเมตสมินฺวคฺคฺ กุษมมิติน เวทมิ ปรียตเม ||20||

หากเรากล่าวว่า “ขอเจ้าจงพอใจเถิด” ก็จะไม่เหมาะสมเพราะความโกรธ
นั้นไม่มีอยู่ “เราจะไม่ทำเช่นนี้อีก” ก็จะเป็นการสารภาพบาป “ความนี้มิใช่ของเรา” เจ้าก็จะ
เข้าใจสิ่งนี้อย่างผิดๆ ดังนั้นเราจึงไม่รู้ว่ในขณะนี้ควรพูดอะไร โอ้ เจ้าผู้เป็นยอดรักเอ๋ย ||20||

วาสวทัตตา : (สวีนัย ปฏิญาณตมารุษนุติ) | อารุขปุตฺร มานุยถา สัภวาย | สตฺยเมว ม่า สีรุษเวทนา
พาธเต | ตทกมิษยามิ |

วาสวทัตตา : (ดึงเครื่องทรงของตนด้วยความเคารพ) โอ้ สวามี โปรดอย่าคิดเป็นอื่น |
เป็นความสัตย์จริงที่อาการปวดหัวสร้างความเดือดร้อนแก่หม่อมฉัน |
หม่อมฉันจักกลับ |

(อุเก นิษุกรานเต)

(ทิ้งสองออกไป)

วิหุษกะ : (ปารุศฺวาณยวโลกย) โภ ทิษฏุยา วรชเส | เกษเมณาสุมากมตฺกฺรานตา '
กาลวาทาวลี |

วิหุษกะ : (มองไปยังด้านข้าง) ท่านผู้เจริญ ท่านเจริญในความมีโชค |
พายุออกฤดูได้ผ่านพวกเราไปแล้วในช่วงณะ |

ราชา : ชิง มุรข กุฑต์ ปริโตเมณ | ยานุตฺยา อากิชาตฺยานนฺคฺโคโธ น ลกฺษิตฺตฺตฺวยา เทวฺยาะ
โกปานุพนฺธะ |

โธเอี้ย เจ้าผู้โง่เขลา 'ไม่ต้องยินดีอะไรแล้ว ความผูกโกรธแห่งเทวี อันเจ้ามิได้
สังเกตเห็น เพราะนางซ่อนไว้ในระหว่างเดินออกไปด้วยชาติกำเนิดอันสูงส่ง |

ภฺรฺรฺกฺเจ สหฺโสทุกเต ปี วทนฺ นีตฺ ปฺรา นมฺรตา-
มิษนฺมา ปฺรติ เกทถาริ หลิตฺ โนกตฺ วโจ นิษฺจฺรม |
อนฺตรพาสฺยชฺชทฺกฺกฺตฺ ปฺรภฺคฺตฺยา จกฺษฺรฺน วิสฺสฺวาริตฺ
โกปฺศจ ปฺรภฺกฺกฺกฺโต ทฺยิตฺยา มุคฺตฺศจ น ปฺรศฺรยะ ||21||

เมื่อการขมวดคิ้วได้เกิดขึ้นแล้วโดยทันที แม้ว่าใบหน้าถูกทำให้ต่ำลงยิ่งแล้ว เสียง
หัวเราะอย่างเสแสร้งเล็กน้อยต่อเรา วาจาอันรุนแรงมีถูกกล่าวขึ้น ดวงตาไม่กรอกไปมาเพราะมี
น้ำตาภายในและไม่เบิกกว้างออกเพราะการควบคุมตนเองอย่างดี ความโกรธนั้นถูกทำให้ปรากฏ
ชัดแล้ว แต่ความสง่างามนั้นไม่ถูกเปิดเผยโดยคนรักของเรา ||21||

ดเทหิ | เทวิมว ปฺรสาทยิตฺ คจฺฉาวะ |
ไปเถิด พวกเราทั้งสองจะไปเพื่อทำให้เทวีพอใจ

(อติ นิษฺกรานฺตาะ สรฺเว)

(พูดจบ ทุกคนออกไป)

อติ กทลิตฺกฺโห นาม ทฺวิตฺติโย ํงกะ |
องค์ที่ 2 อันมีชื่อว่า สวณกล้าย จบเพียงแค่นี้

ตฤติโย วังกะ |

องค์ที่ 3

(หลังจากนั้น มทนิกาเข้ามา)

มทนิกา : (อากาศ) เกาศามพิเก เกาศามพิเก อปี ทุฤษฎา ตูยา ภรตฺตะ สกาโส กาณจนมาลา
น วา | (กรณฺ์ เทตฺวา) ก็ ภณฺสิ | โภ ฺปิ กาลสฺตฺตฺยา อากตฺย คตฺยา อิติ |
ตตฺกฺตฺเรทานิ เปฺรภฺมิเย | (อฺครฺโต ฺว โลกฺย) กถเมษา ขลฺ กณฺจนมาเลต
เอวากจฺจติ | ตทฺยวเทนามฺปสฺรปามิ |

มทนิกา : (ในอากาศ) เกาศัมพิกาเอ๋ย เกาศัมพิกาเอ๋ย เจ้าเห็นกาญจนมาลาพร้อมด้วยนายท่าน
หรือไม่ (ตั้งใจฟัง) เจ้ากำลังกล่าวอะไร นางมาแล้วและไปแล้วในช่วงเวลาใด
เวลาหนึ่งแล้ว ดังนั้น ตอนนี้เราจะไปหาที่ไหน (มองไปข้างหน้า) โอ้ นั่นกาญจนมาลา
กำลังมาที่นี้นั่นเทียว ดังนั้น เราจะเดินไปหานาง |

(ตตะ ปรวิศฺติ กาณจนมาลา) |

(หลังจากนั้น กาณจนมาเข้ามา)

กาณจนมาลา : (โสฺตฺปราสม) สาธุ เร อมาตฺยวสนฺตกฺ สาธุ | อติศฺยิตฺตฺวยามาตฺยเขาคณฺชรายโณ
นยา สํวิกรฺหจินฺตฺยา |

กาณจนมาลา : (พร้อมสีหน้าขบขัน) สาธุ โอ้ อมาตย์วสันตกะเอ๋ย สาธุ อมาตย์เขาคันชรายณะถูก
ท่านนำหน้าแล้วด้วยความคิดที่จะให้เจอกันและแตกแยกกันนี้ |

มท๑ : (อุปสฺตฺตฺย สสฺमितฺม) หลา กาณจนมาเล ก็มารุยวสนฺตเกณ กุถฺตํ เยน ส เอิ
ศฺลาณฺยเต |

มทนิกา : (ตามมาแล้ว พร้อมรอยยิ้ม) โอ้ กาณจนมาลาที่รัก ท่านวสันตกะผู้อารยะกระทำ
แล้วซึ่งสิ่งใด จึงได้รับการสรรเสริญเช่นนี้หนอ |

กาณจน๑ : หลา มทนิเก ก็ ตฺไวเตน ชฺฌาเตน | ตฺวมิทํ รหฺสฺยํ รกฺษิตฺตํ น ปารยฺสิ |

กาณจนมาลา : โอ้ มทนิกาที่รัก อะไรจักเป็นของเจ้าด้วยการรู้สิ่งนี้ เจ้าจักไม่สามารถเก็บ
ความลับนี้ได้หรอก |

มท๑ : ศเป เทวฺยาศฺจฺจณฺภฺยํ ยทิ กสฺยาปิ ปฺรตฺตะ ปฺรกาศยามิ |

มทนิกา : เรขาอบานด้วยเบื่องบาททั้งสองแห่งเทวี หากเราประกาศต่อหน้าผู้ใดก็ตาม |

กาณจน๑ : ยทเยว้ ตจกฤณ | อทย ขล มยา ราชกุลาดปรดิเนิวรตมานยา จิตรศาลิกาทวาร
วสนตกสย สุกศตยา สมมาลาปะ สรุตะ |

กาณจนมาลา : หากเป็นเช่นนั้นก็ขอเธองฟัง วันนี้เอง บทสนทนาของวสันตกะกับสุสังคตา ณ
ทวารแห่งศาลารูปภาพถูกได้ยินแล้วโดยฉันผู้กำลังกลับจากปราสาท |

มท๑ : (สเกาคุม) สจิกิทีฤตะ |

มทนิกา : (พร้อมด้วยความสงสัย) เพื่อนเอ๋ย เป็นเช่นไร |

กาณจน๑ : ยดา สุกศเต น ขลุ สาคริก้า วรชยิตวา อนยตกิมปี ปรีวยยสยสยาสุวสุตตยา
การณม | ตจจินตยาตร ปรีตการมิต |

กาณจนมาลา : ว่า สุกศตาเอ๋ย นอกจากสาคริก้าแล้ว จะมีเหตุอื่นใดแห่งอาการประชวรของ
สหายรัก คั้งนั้น ขอเจ้าจงคิดถึงวิธีการรักษาเถิด |

มท๑ : ตตะ สุกศตยา กิ ภาณิตม |

มทนิกา : หลังจากนั้น สุกศตาได้กล่าวเช่นไร |

กาณจน๑ : เอว้ ตยา ภาณิตม | อทย ขล เทวยา จิตรผลกฤตตานตสจกิตยา สาคริก้า รกษิตู มม
หสตะ สมรปยนตยา ยนเนปถยั เม ปรีสาทีกฤต เตไนว วิรจิตภฏกฐินิเวษ้า สาคริก้า
คฤทิตวามปี กาณจนมาลาเวษธารินิ ภูตวา ปรีโทษ อีหาคมิษยามิ | ตวมปี ไหว
จิตรศาลิกาทวาร ม้า ปรีตปาลยนิยสิ | ตโต มาชวีลตามณชปะ ตยา สห ภรตุตะ
สมากโม ภวียชตีติ |

กาณจนมาลา : นางกล่าวเช่นนี้ วันนี้เทวีผู้มีความเคลือบแคลงสงสัยกับเรื่องราวของภาพวาดได้
มอบสาคริก้าไว้ในมือของฉันเพื่อให้ฉันดูแล เครื่องแต่งกายใดที่เทวีมอบให้แก่ฉัน
ฉันพาตัวสาคริก้าผู้แต่งกายแบบนายแม่ได้ประดิษฐ์ขึ้น ส่วนฉันก็จะแต่งตัวเป็น
กาณจนมาลา และจักมาที่นี้ในเวลาค่ำ หลังจากนั้น การพบกันของนายท่านและ
นางจะมีขึ้น ณ มณชปะแห่งเถาว์ลัยมารวี |

มท๑ : (สโรษม) สุกศเต หตานิ ขลุ ตว้ ไวยว้ ปรีชวตสล้า เทวี วลยเส |

มทนิกา : (พร้อมความโกรธ) สุกศตาเอ๋ย เจ้าผู้ตายแล้ว เจ้าจะหลอกลวงพระเทวีผู้รัก
บริวารคจบุตรเช่นนี้ |

กาญจน๑ : หลา ตวมิทานี กุตร ปุสฺสิดา |

กาญจนมาลา : เพื่อนเอ๋ย ตอนนี้เจ้าจะไปทีแห่งใด |

มท๑ : อหิ ขลวสุวสุตศรียสย ภรตฺเต กุสฺลวฤตฺตานตฺ ชุณฺดาตฺ กตา ตวํ จิรยสึตฺยตฺตตามฺนฺนฺตฺยา
เทวฺยา ตว สกาสิ เปรมิตาสุมิ |

มทนิกา : เราถูกพระเทวีส่งมาเพื่อตามหาเจ้า พระนางทรงเคียดแค้นพระทัยอยู่ว่าเจ้าได้ไป
แล้วเพื่อทราบข่าวอันเป็นกุศลของนายท่านผู้มีพระประจวบในพระวรกายแต่ก็ยังไม่
ซักข่าวอยู่ |

กาญจน๑ : อติชุกุเททานี สาทเทวี ไยวี ปฺรตฺยติ | เอย ขลฺ ภรตา สุวสุตตามิเมณาตฺมโน
มทนาวสุถา ปฺรจฺญาทฺยนฺนฺทตฺ ไตรณวลฺภฺยา คฺยฺจติ | ตเทหิ | เอตํ วฤตฺตานตฺ
ภรตฺรฺโย นิเวทฺยวะ |

กาญจนมาลา : ณ ตอนนี้เป็นพระเทวีที่ใส่ชื่อเหลือเกินที่ยังเชื่อเช่นนี้ นี่แลคือนายท่านผู้กำลังยืน
อยู่ ณ ระเบียบอันประดับด้วยงาช้างกำลังปิดบังโรครักด้วยอาการป่วย ไปเถิด
พวกเราทั้งสองจะไปแจ้งข่าวนี้แด่นายแม่ |

(อติ นิษกรานเต)

(กล่าวจบ ออกไปทั้งสองคน)

ปฺรเวศกะ |

(จบบทแทรก)

(ตตะ ปฺรวิศติ มทนาวสุถา นาฏฺยนฺนฺปวิษฺโณ ราชาน)

(จากนั้น พระราชาผู้กำลังนั่งอยู่และกำลังแสดงว่าป่วยจากโรครักเข้ามา)

ราชา : (หายใจออก)

สึตาโป หฤทฺทย สฺมฺรานลภฤตฺเต สฺปฺรตฺยํ สหฺยตฺตา

นาสุตฺยเอวปฺสโม ’สฺย ตฺมา ปฺรติ ปฺนุชะ ก็ ตวํ มฺฐา ตามฺยสึ |

ยฺนฺมฺเฒน มฺยา ตทา กถมปิ ปฺราปฺโต คุฤหิตฺวา จิรํ

วินฺยสุตฺตฺตฺวยิ สานฺนทฺรจฺนฺทนฺรสฺสฺปฺร โส น ตฺสฺยชะ กระจ ||1||

หัวใจเอ๋ย ขอเจ้าจงอดทนต่อความร้อนร้อนอันเกิดจากไฟแห่งความรักนี้เถิด ความสงบ
ระงับแห่งมันย่อมไม่มีดอก แต่เหตุใดเจ้าจึงทนทุกข์ถึงนางโดยไร้ประโยชน์เช่นนี้ เพราะว่าคนโง่
เช่นเรา ในตอนนั้นได้รับการสัมผัสสรสแห่งผงจันทน์อันหอมหวานและจับมือของนางไว้เนิ่นนาน
แต่ก็มีได้นำมาวางไว้ที่ตัวเจ้า ||1||

อโห มหตาศุขรุม |

ไอ้อโฮ มห้ศจรรยั้ง |

มนศุจถ์ ปรกฤตไยว ทุรลฤษย์ จ ตถาปี เม |

กามะในตตถกถ์ วิทฐ์ สม่ สรโวะ ศิลิมุไซะ ||2||

ใจอันไหลลื่นโดยธรรมชาติ และมีอาจบอกรูปร่างลักษณะได้โดยง่าย ใจ
ของฉันทก็เช่นเดียวกัน แต่มันถูกแทงด้วยพระกามเทพด้วยลูกศรทั้งหมดโดยเสมอกัน ได้
อย่างไร ||2||

(อุรฐวมโลกย) กุศุมธนวน |

(มองไปด้านบน) ไอ้ เทวะผู้ถือศรดอกไม้

พาณะ ปณจ มโนทวสย นียตาสเตชามสํโย ชนะ

ปราโย 'สุมาทวิธ เอว ลฤษย อติ ยลโลเก ปรสิทฐิ คตม |

ทฤษฎุ คตตวย วิปรติปมธนา ยสุมาทสํโยราย

วิทฐะ กามิชนะ ศโรรสรโณ นิตสตุวยา ปณจตามุ ||3||

เป็นที่รู้โดยทั่วไปในโลกนี้ว่า ลูกศรแห่งพระผู้เกิดจากจิต (กามเทพ) ถูกกำหนด
ไว้ว่ามี 5 และโดยทั่วไปแล้ว คนจำนวนนับไม่ถ้วนที่ลักษณะเช่นเดียวกับเราจะเป็นเป้าหมายแห่ง
ลูกศรเหล่านั้น แต่ ณ ตอนนี้อย่างตรงกันข้ามกลับเห็นได้ในตัวท่านว่า คนผู้กำลังตกหลุมรักและไร้ที่
พึ่งคนนี้ถูกแทงด้วยลูกศรนับไม่ถ้วน และถูกนำไปสู่ความเป็น 5 (หมายถึงตายโดยสลายเป็นธาตุ
ทั้ง 5) โดยท่าน ||3||

(วิจินตย) | น ตถาหเมววิธวสตุมาตมานมนุจินตยามิ ยถานตฺรนิคฺคโปกปสิรมุภายา

เทวยา โลจนโคจรคตา ตปสฺวินิ สาคริกามุ | ตถา หิ |

(ครุ่นคิด) เราไม่เห็นตนเองในสภาพเช่นนี้เลย รวมถึงสาคริกามีที่เดินเข้าไป
ในคลองจักษุแห่งพระเทวีผู้กดทับความโกรธแห่งตนไว้ภายใน | ดังนั้นแล |

หุริยา สรวสุยาเสา หรติ วิทิตาสุมิตี วทน
ทวโยรทุญญวาลาปี กลยติ กถามาตุมิชยาม |
สชัชช สเมราสุ ปุรกฤษติ ไวลกษุมมริก
ปฺริยา ปฺราเยณาสุเต หฤทยนินิตาตงกวิฐุรา ||4||

ด้วยคิดว่า “ฉันเป็นที่รู้จักแก่ทุกคน” นางจึงก้มหน้าลงด้วยความเขินอาย
เมื่อได้เห็นบทสนทนาของคน 2 คน นางก็ทึกทักเอาว่าเป็นเรื่องราวที่มีหัวข้อเกี่ยวกับตน เมื่อ
เพื่อนหญิงทั้งหลายยิ้ม นางก็แสดงความเขินอายมากขึ้นไปอีก โดยส่วนมากแล้ว นางนั่งอยู่โดยที่
ความหดหู่อันเกิดจากความเจ็บปวดที่ถูกนำมาวางแล้วในหัวใจ ||4||

ตทวารุทานเวษณาย คตะ กถํ จิริยติ วสนตกะ |
เหตุใดวสันตกะผู้ไปแล้วเพื่อหาข่าวมันจึงยังชักช้าอยู่

(ตตะ ปฺริวสิติ หฤญญวสนตกะ |)

(หลังจากนั้น วสันตกะผู้มีความยินดีแล้วเข้ามา)

วิทู :

(สปริโตษม |) หี หี โกะ เกาสามพิราชยลาเนนาปี น ตาทฤศะ ปฺริยวสุยสุย ปฺริโตษ
อาสิทฺยาทุโส สฺยทฺย มม สกาสาตฺปฺริยวจนํ สฺรุตฺวา ภวียุยตีติ ตฺรกกยามิ | ตทฺยวาท
คตฺวา ปฺริยวสุย นินเวทียุชยามิ | (ปฺริกรมฺยวาลอกฺย จ |) กถเมช ปฺริยวสุย อิมามเว
ทิสฺมวโลกยฺสฺตียฺจติ ตถา ตฺรกกยามิ มาเมว ปฺริติปาลยตีติ | ตทฺปฺสรปามฺเชนม |
(อุปฺสฤตฺย |) ชยตุ ชยตุ ปฺริยวสุย | โภ วยสุย ทิชฺญุยา วรฺชเส สมิทิตากฺยธิกฺยา
การุยสิทฺฐยา |

วิทุษกะ :

(พร้อมด้วยความยินดียิ่ง) โส โส | ท่านผู้เจริญ เราจะเห็นว่า ความยินดีของเพื่อนรัก
เหตุเพราะได้รับอาณาจักรแก่สัมภีก็จะไม่ดูเหมือนกับที่วันนี้ได้รับจากการปรากฏ
ตัวของเราและได้ยื่นถ้อยคำอันเป็นที่รัก | ทั้งนี้เพราะเราได้ไปแล้วและจักแจ้งความ
แก่เพื่อนรัก (เดินไปรอบๆ และมองดู) เหตุใดเพื่อนรักนี้จึงยืนอยู่และจ้องมองไป
ยังทิศนี้ เราจะเห็นว่าคงกำลังรอเราอยู่นั้นเทียว ดังนั้น เราจะเข้าไปใกล้เขา (เข้าไป
ใกล้) ขอเพื่อนรักจงมีชัย จงมีชัย โอ้ เพื่อนผู้เจริญ ท่านจงพอกพูนขึ้นด้วยโชค
ชัยเหตุเพราะความสำเร็จแห่งการงานอันมากกว่าที่คาดหวัง |

ราชา : (สหรรม) วยสย อปี กุศล ปริยายะ |

พระราชอาทนะ : (ด้วยความหรรษา) เพื่อนเอ๋ย นางอันเป็นที่รักสบายดีหรือไม่ |

วิทู : (สครวม) โภ อจิเรณ สยเมว เปรกษย ชญาสยล |

วิทูษกะ : (ด้วยความภูมิใจ) ไม่นานจากนี้ ท่านจะให้เห็นและรับรู้ด้วยตนเอง |

ราชา : (สปริโตษม) วยสย ทรสนมปี ภวิษยติ ปริยายะ |

พระราชอาทนะ : (ด้วยความยินดียิ่ง) เพื่อนเอ๋ย การมองเห็นนางผู้เป็นที่รักจะมีขึ้นแก่เราหรือ |

วิทู : (ส่าการม) โภะ กสมานน ภวิษยติ สยเต อุปลิตพฤษสยติ พฤษวิภโว 'หมมาคยะ |

วิทูษกะ : (ด้วยความอหังการ) ท่านผู้เจริญ เหตุใดจะไม่เกิดขึ้น ในเมื่อมีข้าพเจ้าผู้หัวเราะเยาะกำลังพฤษปัญญาของพระพลหัสติเป็นอำมาตย์ของท่าน |

ราชา : (วิหสย) น ชล จิตรม | ถีน สภาวยเต ตวย | ตตถย วิสตรตะ สรตุมิจจามิ |

พระราชอาทนะ : (หัวเราะ) ไม่แปลกเลยแม้แต่น้อย สิ่งใดจะไม่เป็นไปได้ในตัวเจ้าเล่า จงบอกโดยพิศดารเลย เราปรารถนาจะฟัง |

วิทูษกะ : (กรณ) เอวเมวม |

วิทูษกะ : (ด้วยหู) เช่นนี้ เช่นนี้ |

ราชา : (สหรรม) สาร วยสย สาร | อิท เต ปารีโตษิม | (อติ หสตาทปนีย กฏกั ททาติ)

พระราชอาทนะ : สาร เพื่อนเอ๋ย สาร นี้แลคือรางวัลของเจ้า (กล่าวจบ ถอดสร้อยข้อมือจากมือแล้วมอบให้) |

วิทูษกะ : (กฏกั ปรัชาย อาตุมานั นีวรณย) โภ อิมั ตาวจตุทฐสวรณกฏกมณัฑิตหสตุมาตุ
มโน พุราหุณไย คตวา ทฤษยิษยมิ |

วิทูษกะ : (สวมสร้อยข้อมือ มองดูตนเองอย่างละเอียด) ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าจะไปแสดงมืออันประดับด้วยทองบริสุทธิ์นี้แก่นางพราหมณีของคุณ |

ราชา : (หสเต คฤหิตวา นีวารย) สเช ปศจาทู ทฤษยิษยล |

ชญาต่า ตาวคกิมวสิษฎุมหุน อติ |

พระราชอุทขณะ : (คว้ามือ ห้ามไว้) เพื่อนเอ๋ย เจ้าจะแสดงสิ่งนั้นภายหลัง | จงบอกให้รู้เถิดว่าวัน
เหลืออีกเท่าใด

วิหุษกะ : (วิโลกย) โกะ เปรกษสว เปรกษสว | เอษ ขลุ คุรวนุราโคตฤษิปุตหฤทษะ สัชยา
วฐุตตสัเกต อิวาสตคิริศิขรگانนมนุสรติ ภควานุสหัสสรรมิ |

วิหุษกะ : (มองดู) ท่านผู้เจริญ จงดูเถิด จงดูเถิด | นี่แลคือพระผู้มีพระภาคสุริยะเจ้า ผู้มี
หัวใจถูกทิ่มแทงแล้วด้วยความรักอันยิ่งยวด เดินตามไปยังป่าแห่งยอดเขาอันมี
เจ้าสาวคือสนธยาทำเครื่องหมายไว้ |

ราชา : (วิโลกย สหรัชม) สเช สมยคุปลกษิตม | ปรยวสิตมหะ | ตถา หิ |
(มองด้วยความหรรษา) เพื่อนเอ๋ย อธิบายได้ชอบแล้ว | วันกำลังจะหมดลงแล้ว |
ดังนี้ |

อชวานัน ในจกระ ปรกวัตติ ภูวนภรานติที่รุม วิลงมย
ปราตตะ ปร่าปตุ รโธ เม ปุนริติ มนาสิ นยสตุจินตาดิการะ |
สิริยามฤษาวคิษฏสวกรปริกรสพญุมหารปงกุตติ
วยาฤษยวารสทธิโต 'สตุกษิติภฤติ นยตีไวย ทิกจกรมรกะ ||5||

“รถล้อเดียวของเรา หลังจากเดินทางรอบวงโคจรอันยาวไกลรอบโลกแล้ว
ไม่สามารถกลับไปได้อีกตอนเช้า” พระสุริยะผู้มีภาวะความกังวลอันหนักหน่วงในจิตใจยอมคิด ผู้มี
ลำแสงสีทองปรากฏเป็นรังสีจำนวนมากที่เหลือไว้หลังจากลากรถผ่านสนธยาทั้งสอง ดูว่า
หลังจากได้นำลากรถอันศักดิ์สิทธิ์ผ่านภูเขาทิศตะวันตก ก็ได้พักแล้ว ||5||

อปีจ |

และ

ยาโต 'สุมิ ปทุมณนเน สมโย มไมย
สุปตา มไชว ภวติ ปรดิโพธเนีย |
ปรตุยายนามยมิตีว สโรรุหิณยะ
สุโรโย 'สตุตมสตุกนิวิษฏกระ กโรติ ||6||

“เราไปแล้ว โอ้ นางผู้มีใบหน้าเป็นดอกบัวเอ๋ย เวลานี้เป็นของเราแล้ว ขอเจ้าจงหลับ และจะถูกปลุกโดยเรา (ในวันรุ่งขึ้น)” พระสุริยะนี้ผู้วางพระหัตถ์ลงบนภูเขาทิศตะวันตก ดูว่า กำลังมอบความมั่นใจให้แก่ดอกบัว ||6||

ตฤติษฐ มาชวีลตามณฑป คตวา ปริยตมาสังเกตาวสรี ปริติपालยาเว |
 คังนี้ จงลุกขึ้นเถิด เราทั้งสองจะไปยังมณฑปแห่งถาวรลย์มาชวีเพื่อรอเวลาอันได้
 นัดหมายไว้กับสุดที่รัก|

วิหุชกะ : โกะ โสภณ ภณิตม | (อิตยุตติษฐตะ)

วิหุชกะ : ท่านผู้เจริญ กล่าวได้ดังงามแล้ว (กล่าวจบ ทั้งสองลุกขึ้น)

วิหุชกะ : (วิโลกย) โภ วยสย เปรกษสว เปรกษสว | เอษ ขลุ พหลิภุตวิรวานราชิสนิเวโส
 คุฤหิตฉนปงกปีรวานวราหมิษกฤษณฉนวิะ ปุสรติ ปูรวทิสึ ปุรฉนาทยัสมิติมิรสังฆะ |

วิหุชกะ : (มองดู) โอ้ สหายผู้เจริญ จงมองดูเถิด จงมองดูเถิด | นี่แลคือกลุ่มแห่งความมืด
 อันยืดอกออกไปครอบคลุมแถวแห่งพรรณไม้เล็กๆ และมีรอยสีด้าแห่งควายและหมู
 ป่าอันปกคลุมด้วยโคลน กำลังครอบคลุมทิศตะวันออก |

ราชา : (สมนตาทวิโลกย) สเช สาธุ ทฤษฏม | ตฉา หิ |

(มองไปรอบๆ) เพื่อนเอ๋ย มองได้ดีแล้ว | ดังนี้ |

ปุระ ปูรวาเมว สฤคยติ ตโต ’นยามปี ทิศ
 คุรมาตุกรรมนนทริทุมปุรวิกาศุติรยติ |

อุเปตะ ปินตวํ ตทนุ ภูวนสเยกษณผลั

ตมะสังฆาโต ’ยั หรติ หรกณฺสทฺยติหระ ||7||

กลุ่มก้อนแห่งความมืดนี้ อันตรงไว้ซึ่งสีของศอแห่งพระศิวะ
 ก่อนอื่นปกคลุมทิศตะวันออกไว้ จากนั้นจึงปกคลุมอีกทิศด้วย (ตะวันตก)
 ในขณะที่กำลังก้าวทีละก้าว มันครอบคลุมส่วนทั้งหลายตั้งแต่ภูเขา ต้นไม้
 และเมือง หลังจากนั้น มันเข้าไปใกล้แล้วซึ่งความเข้มข้น และพาคอง
 จักขุแห่งชนไป ||7||

ตทาเทศย มารุคม |
 ดังนั้น จงแสดงทางเกิด

วิทู• : เอตเวตุ ปริยวสฺยชะ |
 วิทูษกะ : ขอเพื่อนรักจงไปเกิด จงไปเกิด

(ปริกรามตะ)
 (ทั้งสองเดินไปรอบๆ) |

วิทู• : (นิรุบฺย) โภ วสฺย เอตคฺขลฺ สฺมาสนฺนํ สํสฺกตพฺหฺลปฺตฺรปาทปฺลตฺตาทิชะ
 ปิณฺฑทิกฺฤตฺตานุชการมิว มกรนฺโททฺยฺานมฺ | ตตฺถกมฺตฺร มารุโค ลกฺษฺยเต |

วิทูษกะ : (เพ่งดู) โอ้ สหายผู้เจริญ นี่แลคืออุทยานมกรันทะอันอยู่ใกล้ | อันจุดตกอยู่ใน
 ความมืดเพราะอัดแน่นไปด้วยใบไม้ ต้นไม้และเถาวัลย์มากมายประกอบกัน ดังนี้
 แล้วทางจะสังเกตเห็นได้อย่างไร |

ราชา : (กนฺธมาฆุราย) วสฺย กฺจนฺนาคฺรตะ | นนฺ สุปริชฺฌาต เอวาตฺร มารุชะ | ตถา หิ |
 (ดมกลิ่นหอม) เพื่อนเอ๋ย จงไปด้านหน้าเกิด ทางที่นี้ย่อมเป็นที่รู้จักดีแล้ว ดังนี้ |

ปาสิยฺ จมฺปกาณฺา นิยตฺมยฺมเสา สฺนุทฺระ สฺนินฺทฺวาระ
 สานฺทฺรา วิถิ ตเถยฺ พิกุลวิภูปีนา ปาฏฺลาปงฺกติเรชา |
 อาฆฺรฺยาฆฺรฺยา คนฺธ วิวิธมฺชิกฺไตะ ปาทไปเรวมฺสมิ-
 นฺวฺยฺกฺติ ปนฺถาชะ ปฺรยาติ ทฺวิคฺคฺตฺรตฺโมนิหฺนฺโต ปฺเยษฺ จิหฺไนชะ ||8||

นี่คือแถวแห่งดอกจัมปกะทั้งหลาย แน่นอนว่านี่คือต้นสินทวาระอันงดงาม และ
 นี่คือแถวอันหนาแน่นแห่งต้นพิกุลทั้งหลาย นี่คือทิวแถวต้นปาฏละทั้งหลาย หลังจากดมแล้วดม
 อีกซึ่งกลิ่นหอมอันหลากหลาย ณ ที่นี้' แม้ว่าจะถูกซ่อนด้วยความมืดเป็นสองเท่า หนทางนี้ยังจะ
 ปรากฏชัดด้วยเครื่องหมายคือต้นไม้อันคุ้นเคยทั้งหลาย ||8||

(อิติ ปริกรามตะ)
 (กล่าวจบ ทั้งสองเดินไปรอบๆ)

- วิทู• : โภ เอตํ ขลु นิปตฺนํมตฺตมธฺกัรํ กุสุมาโมทวาสิตทศทิสํ
มสฺสฤณมรคตมณิสิตากุฏฺฐิมสุขายมานจรณสํจารสูจิตํ ตเมว มาชวีลตามณฺทปํ
สํปฺราปฺเตา สุวะ | ตทิว ไหวว คิชฺชตุ ภาวนุ ยาวททํ เทวีเวษชาริณิํ สาคริกํ คฤหิํควา
ลฆฺวาคจฺฉามิ |
- วิทูษกะ : ท่านผู้เจริญ พวกเราทั้งสองมาถึงแล้วซึ่งมณฑปแห่งเถาว์ลัยมาชวี อันฝั่งที่เมามาย
ทั้งหลายบินลงมาแล้ว อันมีดอกหอมฟุ้งกระจายไปทั่วทั้งสิบทิศ อันสังเกตได้จาก
ความสุขที่เกิดขึ้นระหว่างเดินบนทางเดินที่ทำจากศิลามรกตอันอ่อนนุ่ม |
ดังนั้น ขอท่านจงยืนรอที่นี่ แล้วข้าพเจ้าจะไปนำตัวนางสาคริกาที่แต่งองค์เป็นเทวี
และกลับมาโดยเร็ว |
- ราชา : วยสฺย เตน หิ ตฺวรายตํ ตฺวรายตาม |
พระราชอาอุทฺยณะ : เพื่อนเอ๋ย เจ้านั้นเที่ยวจงรีบเถิด จงรีบเถิด |
- วิทู• : โภะ มา อุตฺตามฺย | เอษ อากโต 'สฺมิ | (อิตฺ นิษฺกานฺตะ)
วิทูษกะ : ท่านผู้เจริญ จงอย่าร้อนใจ ข้าพเจ้าจะไปแล้ว (กล่าวจบ เดินออกไป) |
- ราชา : ยาวทหมปฺยสฺยํ มรคตคิลเวทิกายามุปฺวิศฺย ปฺริยาเย สํเกตสมฺมํ ปฺรติปาลยามิ |
(อุปฺวิศฺย สจฺฉินฺตมฺ) อโห โค 'ปี กามิชนฺสฺย สวคฤหิณิสฺมาคมปฺริภาวิโน
ชนมภินวํ ปฺรติ ปฺรฤชฺปาตะ ตถา หิ |
- ในขณะที่เดียวกันเราจะนั่งรอตรงพื้นศิลามรกต และรอเวลาการนัดหมายของที่รัก
ของมัน | (ทรงนั่งลงแล้วครุ่นคิด) เช่นนั้นเราเองก็จะนั่งลงที่พื้นศิลามรกตนี้และรอเวลาที่นัดหมาย
กับนางอันเป็นที่รัก (นั่งลง พร้อมความกังวล) อโห ความลำเอียงแก่คนใหม่อันใดเล่าของคนผู้มี
ความรักผู้ละทิ้งการสมาคมกับภรรยาตนเอง | ดังนี้ |

ปฺรณฺยวิศทํ ทุณฺยฎฺฐิ วกฺเขร ททาทิ น สงฺกิตา
ฆฺภูยติ ฆนํ กณฺจาสฺสเลเช รसानฺน ปโยชฺเรฯ |
วทติ พหุ โส คจฺฉามิติ ปฺรยตฺนธฺฤตาปฺยโห
รมยติตรา สํเกตฺสฺธา ตถาปี หิ กามินิ ||๑||

หญิงสาวอันตคอยู่ในห้วงรักแต่ยังมีความสงกา ย่อมไม่มอบดวงตาที่ปรากฏชัดเจน
ว่ามีความรักบนใบหน้า ย่อมไม่กอดหน้าอกด้วยความเสนหาในขณะที่ถูกโอบที่คอ ย่อมกล่าวอยู่
เสมอว่า “ฉันจะไป” แม้ถูกจับไว้ด้วยกำลัง ไอ้โฮ แต่นางจักษียืนอยู่ตรงสถานที่นั้นคพบ และนี่เองที่
นำรีนรมย์กว่า ||9||

อเย ถถิ จิริยติ วสนุตกะ | ตต กิ นุ ขล วิทิตะ สุยาทย วุตตทานุ โด เทวยา |
ไอ้ เหตุใดวสันตกะจึงชักช้าอยู่ อันใดกันเล่า | หรือข่าวนี้นิ่งถูกรู้แล้วโดยเทวี |

(ตตะ ปรวิศติ วาสวตตตา กาญจนมาลา จ)

(หลังจากนั้น วาสวตตตาและกาญจนมาลาจึงเข้ามา)

वासव० : หฺวยเช กาญจนมาเล สตุยเมว มม เวษํ กุตุวา สากริการุชปุตฺรมกิสริษฺยติ |
वासवतตता : ไอ้ เพื่อนเฮ้ย กาญจนมาลา เป็นความสัจย์หรือที่สาคริกาหลังจากใส่เครื่องทรง
 ของเราแล้วจะเข้าไปหาสามี |
 กาญจน๐ : กถมนฺยถา ภฺภูภฺนิโย นิเวยเต | อถ วา จิตฺรสาสิกาทวารे सुतिदे वसनुत्क एव ते
 प्रदुष्यमुत्पाथयिष्यति |
 กาญจนมาลา : นายแม่จกได้รับการบอกกล่าวเป็นอื่นได้อย่างไร | หรือว่าวสันตกะที่ยืนอยู่ ณ
 ทวารแห่งหอภาพวาดจักสร้างคำอธิบายอื่นแก่ท่าน |
 वासव० : เตन हि त्तिरुव कज्जवारे |
 वासवततता : เช่นนั้นแล้ว เราทั้งสองจะไปที่นี่ |
 กาญจน๐ : เอตเวตุ ภฺภูภฺนิ |
 กาญจนมาลา : ขอนายแม่จงไปเถิด จงไปเถิด |

(อุเก ปริกรามตะ)

(ทั้งสองเดินไปรอบๆ)

(ตตะ ปรวิศติ กุตุตาวคฺคฺจโน วสนุตกะ)

(หลังจากนั้น วสันตกะผู้สวมผ้าคลุมอยู่จึงเข้ามา)

- วสันตกะ• : (กรณฺ์ ทตฺตฺวา) ยถา จิตฺรสาธิตาทฺวาเร ปทศพฺทះ ศฺรฺยเต ตถา ตฺรฺกขามฺยาคตา
 สาคริเกติ |
- วสันตกะ : (เงี้ยวฟัง) เสียงแห่งทำนองได้ยินแล้ว ณ ทวารแห่งหอภาพวาดฉันใด เราคะเนว่า
 สาคริกามาแล้วฉันนั้น |
- กาณจน• : ภฺภูณฺิ อธิ สา จิตฺรสาธิตา | ตฺพฺยวทฺวสันตกฺสฺย สํขณฺา กโรมิ | (อิตฺติ โฉณฺิกํ ททาติ)
 กาณจนมาลา : นายแม่ นี่คือหอภาพวาด | ข้าพเจ้าจะทำสัญญาณแก้วสันตกะ (กล่าวจบ จึงดีฉันนี้)
- วิฑู• : (สฺหฺรฺษมฺุปสฺถตฺย สสฺมิตฺมฺ) สฺสุสฺสฺกเต สฺสุยฺจ ขลฺล กุณฺตสฺตฺยวา เอษ กานฺจนมาลาฯ
 เวษะ | อถ สาคริเกทานิ กุณฺตร |
- วิฑูษกะ : (เข้าไปใกล้ด้วยความหรรษา พร้อมรอยยิ้ม) โอ้ สู้สังคตา เจ้าทำได้ดีอย่างแท้จริง
 นี่คือเครื่องแต่งกายของกาณจนมาลา แล้วตอนนี้สาคริกาอยู่ที่ไหน |
- กาณจน• : (องคุลยา ตรฺชฺยฺนฺติ) นนฺเวษา |
 กาณจนมาลา : (แสดงให้เห็นโดยใช้นิ้ว) นี่แล |
- วิฑู• : (ทฤณฺภูวา สฺวิสฺมยฺมฺ) เอษ สฺพฺภูเมว เทวี วาสวทตฺตา |
 วิฑูษกะ : (มองดู ด้วยความประหลาดใจ) นี่แลคือเทวีวาสวทตตาโดยแท้ |
- วาสว• : (สาสฺงฺกมาตฺมคตฺมฺ) กถํ ชฺฌาตาสุมิ |
 วาสวทตตา : (กล่าวกับตนเองด้วยความสงสัย) ฉันถูกรู้แล้วหรือ |
- วิฑู• : (โฉณฺิกํ ททาติ) ภฺวติ สาคริเก อิตฺ อากฺจฺจ | (วาสวทตฺตา วิหฺสฺย
 กานฺจนมาลามว โลกฺยติ)
- วิฑูษกะ : (ดีฉันนี้) โอ้ สาคริกาผู้เจริญ ขอเจ้าจงมาทางนี้ (วาสวทตตาหัวเราะและมองไป
 ทางกาณจนมาลา)
- กาณจน• : (อปวารฺย อกฺคุลยา ตฺรชฺยฺนฺติ) หตาสฺ สฺมฺริษฺยสฺยเตทาทฺมโน วจนฺม |
 กาณจนมาลา : (ไปด้านข้าง ข่มขู่ด้วยนิ้วมือ) เจ้าโง่ เจ้าจงจำคำพูดของฉันนี้ให้ดี |

- วิฑู• : ศุวรตำ ศุวรตำ สาศริกา | เอษ ขลุ ปุรวทิส อุทจจติ ภควานมุถลาณณะ |
(ปริกรามติ)
- วิฑูษกะ : ขอท่านสาศริกาจรับเถิด จงรับเถิด | นี้แลคือพระผู้มีพระภาคผู้ร่อยเป็นต้วมฤติ
(ดวงจันทร์) กำลั้งขึ้นทางทิศตะวันออก | (เดินไปรอบๆ)
- ราชา : อเย อุปสุถิตปริยาสมาคมสุขยาปี กิมทมศุยธมุตตามยาติ เม เจตะ | อถ วา |
ไอ้ เหตุใดใจของข้าจึงเร้าร้อนยิ่งเช่นนี้ในการที่จะได้พบกับนางอันเป็นที่รัก
ที่รอกอย หรือว่า
- ตีวระ สุมรส์ตาโป น ตถาเท พาทเต ยถาสนุเน |
ตปติ ปุรวาฤษี นิตรามภุยธมชลาคโม ทิวสะ ||10||
- ความรุ่มร้อนจากความรักอันแผดเผาเช่นนี้ ไม่ทำร้ายในตอนต้นเท่ากับที่ทำร้าย
ในตอนนี้ ในฤดูฝน วันอันมีน้ำฝนเข้ามาใกล้ย่อมแผดเผาเร้าร้อนกว่า ||10||
- วิฑู• : (กรณ ทตตว่า) ภวติ สาศริเก เอษ ขลุ ปุริยวศุยศุควาเมโวททิสโยตถกณจทานิรุกร
มนศุยเต | ตนนินเวทยามยสุไม ตวาคมนม |
- วิฑูษกะ : (เงี้ยวฟัง) ไอ้ นางสาศริกาผู้เจริญ นี้แลคือเพื่อนรักผู้กำลังพำปอนจากลำคออย่าง
หนักหน่วงเกี่ยวกับท่าน ข้าพเจ้าจะไปแจ้งการมาถึงของท่านแก่เขา |
- วาสว• : (ศิระสังฆณี ททาติ)
- วาสวทัตตา : (ให้สัญญาณด้วยศิระสังฆณี)
- วิฑู• : (ราชานมูปลศุถตุย) โภ วศุย ทิษฎุยา วรุษเส | เอษา ขลุ มยานีตา สาศริกา |
- วิฑูษกะ : (เข้าไปใกล้พระราช) ไอ้ เพื่อนผู้เจริญ ท่านเจริญแล้วด้วยโชค นี้แลคือนาง
สาศริกาที่ข้าพเจ้านำมาแล้ว |
- ราชา : (สหรุษ์ สห โสตุถาย) วศุย กุวาเสา กุวาเสา |
- พระราชอุทชนะ : (ลุกขึ้นยืนทันทีด้วยความดีใจ) เพื่อนเอ๋ย นางอยู่ไหน นางอยู่ไหน |
- วิฑูษกะ : นนุเวษา |
- วิฑูษกะ : นี้แล |

ราชา : (อุปสฤตย) ปรีเย สาคริเก |
(เข้าไปใกล้) โไอ้ สาคริกา นางผู้เป็นที่รักเอ๋ย

คีตาสุรมุขมุตปลเต ทว ทฤเสสา ปทุมานุกาเรกา เรกา
รมภาครุภนิภี ต โถรุยุคคิ พาหุ มฤณาโลปเมมา |
อิติยาหุลาททราขิลางคิ รกसानุนิะสงุมมาลิ่งคฺย มา-
มุงฺกานิ ตวมนงฺกตาปวิฐฺราณเยหฺยหิ นิรวาปย ||11||

ใบหน้าของเจ้าคือพระจันทร์ ดวงตาทั้งสองคือบัวอุบล มือทั้งสองมีลักษณะคล้ายบัวปัทมา สะโพกทั้งคู่ของเจ้าคล้ายภายในแห่งต้นกล้วย แขนทั้งสองมีอุปมาจากรากบัว โไอ้ นางผู้มีองค์กายพรั่งพร้อมอันมอปีติสุขเอ๋ย จงมาเถิด จงมาเถิด หลังจากที่สวมกอดเราอย่างรุนแรงโดยไร้ความกลัวแล้ว จงทำให้หัวใจวาระทั้งหลายที่ถูกแผดเผาด้วยความรักสงบเย็นเถิด ||11||

वासः : (สพายปมปวารय) กาญจนมาเล เอวมปี มนฺตฺริยิตฺวารยฺปฺตฺระ ปฺนฺรปปี
มามาตปิษยตีคฺยโห อาศฺจฺรยฺม |

वासत्तदा : (ไปด้านข้างพร้อมน้ำตา) กาญจนมาลาเอ๋ย ช่างเป็นเรื่องอัศจรรย์ที่สามีได้กล่าว
เช่นนี้แล้วจะกล่าวต้อนรับเราอีก |

काञ्चनः : (อปวารय) ภฺรฺตฺริ เอวํ นิวิทฺม | กิ ปฺนฺระ สาหฺลิกานํ ปฺรฺฐานํ น สมฺภาวฺยเต |

काञ्चनमाला : (ไปด้านข้าง) นายแม่เอ๋ย เป็นเช่นนี้ ทำไมจะเป็นไปไม่ได้สำหรับบุรุษที่ชอบ
การทำทายเป็นทั้งหลาย |

विभूषकः : ภวติ สาครिगे विसृष्टा ऋतुवा प्रियवसुस्यमालप | อพฺยาปิ ตาวทสฺย นิตฺยรฺฐภฺยา
เทวฺยา वाสวทตฺตยา ทฺยฺฆวํไนะ กฺภูกิตะ โศฺรฺเตร สามปฺรตฺ สฺขยฺตฺ ตว
มฐฺรจโนปฺนฺยาสะ |

विभूषकः : โไอ้ นางสาคริกาผู้เจริญ ขอเจ้าจงกล้าและกล่าวสนทนากับเพื่อนรักเถิด วันนี้
ขอให้คำพูดอันอ่อนหวานของเจ้ายังความสุข ณ บัดนี้ให้แก่ทั้งคู่สองอันถูกรบกวน
ด้วยคำพูดอันน่าระคายเคืองของเทวีवासวตตดาผู้โกรธเกรี้ยวอยู่เป็นนิตย์ |

वासवः : (อปวราช स्त्रीसुमितम् ।) काण्डजन्माले ओमिहृदि गणुकायिनि । आरुवसुत्के पुने
प्रियवते ।

वासवत्तदा : (ไปด้านข้าง ด้วยรอยยิ้มอันไม่พอใจ) โอ้ กาญจนมาลา เราเป็นผู้มีคำพูดอันน่า
ระคายเคืองเช่นนี้เอง ท่านวสันตกะผู้เจริญเป็นผู้กล่าววาจาอันเป็นที่รักอีกครั้ง!

กาญจนः : (อปวราช) หตาส สุมิรัชสุเตตทวจนม ।

กาญจนมาลา : (ไปด้านข้าง) เจ้าโง่ เจ้าจะระลึกถึงคำพูดนี้ ।

วิष्णुः : (วิโลก्य) โภ วยสย เปรภษสว เปรภษสว । เอษ ขลु กุปีตคามินีกโปลสันนิกะ
ปुरुวทิสึ ปุรกาศยนนุทีโต ภควานมฤคลาญจนะ ।

วิष्णุกะ : (มองดู) โอ้ เพื่อนผู้เจริญ จงดูเถิด จงดูเถิด นี่แลคือพระผู้มีพระภาคผู้มีรอยเป็น
ตัวมฤคิอันขึ้นมาแล้วและส่องแสงไปยังทิศตะวันออกและรุ่งเรืองดุจแก้มของหญิง
ผู้มีความรักผู้ไกรธแล้ว ।

ราชา : ปรีเย สาศริเก ปศุย ।

โอ้ สาศริกาผู้เป็นที่รักเอ๋ย จงดูเถิด ।

อารุห्य ใสลศิขริ์ ตวทวทนาปหฤตกานติสรวสวะ ।

ปฺรติกรตุภิวโรฐวระ สติตะ ปฺรสตานิศานาถะ ॥12॥

หลังจากปีนขึ้นสู่ยอดเขาแล้ว พระผู้เป็นที่พึ่งแห่งกลางคืน (พระจันทร์) ผู้ที่ความงาม
ทั้งหมดถูกทำลายลงสิ้นด้วยใบหน้าของเจ้า ยืนอยู่ด้านหน้าและส่องแสงลงมาด้านล่างดูว่าจะทำ
ทนายเจ้า ॥12॥

อปี จ । त्रुत्तिमनेनोत्तज्जता प्रकुटिच्छत्तवम् । कुत्ते ।

และ | ความมั่นใจโดยธรรมชาติถูกแสดงแล้วด้วยการขึ้นของพระจันทร์ | เพราะเหตุใดฤา |

ก็ ปทุมสย รุจัน หนุตติ นยนานนุที วิชตุเต น ก็

วฤทุธี วา ฉษเกตนสย กुरुเต นาโลกมาเตรณ กิม |

วฤเตรนทา ตว สตยยั ยทประ สีตาสุรภูทุกโต

ทรปะ สฺยาทมฤเตน โจทิต ททปฺยเวาสติ พิมพาธเร ॥13॥

(พระจันทร์หรือใบหน้าของเจ้า) มิได้ทำลายความงามแห่งดอกบัวหรือ มิได้มอบความปีติสุขแก่ดวงตาหรือ มิได้ขยายใหญ่ขึ้นเมื่ออยู่ในทะเลหรือเพียงแค่ปรากฏตัวหรือ เมื่อมีใบหน้าของเจ้าอันเป็นจุดดวงจันทร์ และดวงจันทร์อีกดวงหนึ่งจะลอยขึ้น หากดวงจันทร์จะพึงมีความภาคภูมิใจด้วยน้ำอมฤต ความภูมิใจก็ควรมีแก่เจ้าเช่นกันด้วยริมฝีปากต่างอันดูผลพิมพะ ||13||

वासः : (สโรษมวคฺฉนฺมปนีย |) อารยบุตร สดฺยเมวาทฺ สาศริกา | ตฺวํ ปฺนุञ्
 สาศริโกตคฺฤมิปฺตทฺฤทฺษะ สรวเมว สาศริกา มยํ เปรฺกฺษเส |

वासतत्ता : (ตั้งฝ่าคลุมหน้าออกแล้วด้วยความโกรธ) สวามี แท้จริงแล้วหม่อมฉันนี้แลคือ
 สาศริกา ท่านผู้มีหัวใจถูกตีเมแทงแล้วด้วยสาศริกาย่อมมองเห็นทุกอย่างเป็น
 สาศริกาไปหมด |

राजा : (สโวลกฺษฺยมปวารย |) กถํ เทวีวาสวตตฺตา | วยสฺย กิเมตคฺ |

พระราชอุทฺษณะ : (ไปด้านข้างด้วยความมึนงง) เหตุใดจึงเป็นเทวีวาสวตตฺตา เพื่อนเอ๋ย
 นี้คืออะไร |

विभुः : (สวียาทมฺ |) โภ วยสฺย กิเมปรฺม | อสมากํ ชีวิตสฺสโย ชาต เอษะ |

วิภูษกะ : (ด้วยความสิ้นหวัง) โอ้ เพื่อนผู้เจริญ จะเป็นอะไรอื่น ความไม่แน่นอนแห่งชีวิต
 ของพวกเราได้เกิดขึ้นแล้ว |

राजा : (อุปวิศฺยาณชฺลี พทฺฐวา |) ปฺริเย วาสวตตฺตา ปฺรสีท ปฺรสีท |

พระราชอุทฺษณะ : (นั่งลง พร้อมพนมมือ) โอ้ วาสวตตฺตาที่รัก โปรดจงใจเย็น โปรดจงใจเย็น |

वासः : (ตฺนฺมุขาภิมุขํ หสฺเตตา ปฺรสารฺยาศฺรุณฺนิ วิชารยฺนฺติ |) อารยบุตร ใม่วิ ภณ |
 อนุยคฺตานีมานุยกฺษราณฺนิ |

वासतत्ता : (หันมาเผชิญหน้า ยึดมือทั้งสองออก กลืนน้ำตา) สวามี ขอท่านจงอย่ากล่าว
 อันใด คำพูดเหล่านี้จักกลายเป็นอื่น |

विभुः : (อาตฺมคตฺม |) กิมีทานิเมตฺร กริชฺยามิ | ภวตฺเววํ ตาวตฺ | (ปฺรกาสมฺ |) ภวตี มหानุภาวา
 ขลฺ ตฺวมฺ | ตตฺกฺษมฺยตฺตา ตาวเทโก ปฺราชะ ปฺริยวยสฺยสฺย |

วิทูษกะ : (กล่าวกับตนเอง) ตอนนึ้เราควรทำเช่นไร นายแม่เป็นเช่นนี้แล้ว (กล่าวเสียงดัง)
โธ่ นายหญิงผู้เจริญ ท่านช่างยิ่งใหญ่เหลือเกิน ขอโปรดให้อภัยแก่ความคิดนี้ของ
เพื่อนรักด้วยเถิด

वासवः : อารย วัฒนตก นนุ ปุรณมส์คเม วิฆนั กุวคยา มโยไวตศยาปราชุชม |

वासवतत्ता : โธ่ ท่านวสันตกะผู้เจริญ แท้จริงแล้วฉันเองผู้สร้างอุปสรรคในการเจอกันครั้งแรก
คือผู้คิดบาป |

राजा : เทวี เอวํ ปุรตฺยกุชฺยทฤชฺญวฺยลึกะ กิ พุริวมิ | ตถาปิ วิชฺฌาปยามิ |

โธ่ เทวี ความเจ็บปวดอันเห็นได้ชัดต่อหน้าเช่นนี้ เราจะกล่าวอะไรได้อีก เราเอง
ขอยอมรับว่า |

(ปาทโยชะ ปตติ)

(ลดตัวลงไปท่าทั้งสอง)

आतामुरतामपन्यामि विलुक्ष ऐष

लाक्ष्याकुतदा जरन् योस्तव เทवि मूर्च्छना |

โก गोप्राकचनित्ता तु मुखेन तुพिमเพ

हरत् कुषโม यथि परि กรन्ना मยि स्यात् ||14||

เราผู้เป็นบุรุษผู้ซึ่งจางคนนี้จะนำเอาสีแดงแห่งท่าทั้งสองของเจ้าอันเกิดจากการย้อม
แดงออกไป โธ่ เทวี ด้วยศึรยะ หากแต่ความกรุณาของเจ้าจะพึงมีต่อเรา เราสามารถที่จะนำ (สีแดง)
อันเกิดจากความซอกซำจากความโกรธบนใบหน้าอันดูพระจันทร์ที่แดงก่ำออกไปได้ ||14||

वासवः : (हतुदेन वारयन्ती) आरुपुत्र उदुक्षि जोदुक्षि | निरुक्ष च खु स च नो य आरुपुत्रसु
येतुक्ष हुदुथ्य शुवात्वा पुनरपि गुपयति | तदसुखं क्षिस्तुत्वारुपुत्रसु | कमियामयम् |
(อติ คนฺตุมิจฺจติ)

वासवतत्ता : (ห้ามด้วยมือ) โธ่ สวามี จงลุกขึ้นเถิด จงลุกขึ้นเถิด | ผู้ใดได้รับรู้ว่าหัวใจแห่ง
สวามีของตนเป็นเช่นนี้แล้วยังโกรธอยู่อีก ผู้นั้นคือผู้ไร้ความละอาย | ดังนั้น ขอ
สวามีจงอยู่ด้วยความสุขเถิด ข้าพเจ้าจักไปแล้ว | (กล่าวจบ ต้องการจะไป)

กาญจน๑ : ภรตฤ กुरु ปุรสาทม | เอิ จรณปติดี มหาราชมฤชิตวา คตยา เทวยา อวสุย
 ปศุจาดตาเปน ภวิตวุม |
 กาญจนมาลา : โอิ นายแม่ โปรคพึงพอใจเถิด | ความทุกข์ร้อนภายหลังย่อมเกิดขึ้นอย่างแน่แท้
 แก่เทวีผู้เสด็จไปแล้วโดยทิ้งให้ราชาลดตัวอยู่กับพระบาทเช่นนั้น |

 วาสว๑ : อเปหิ อปณฺธิเต กิมตฺร ปุรสาทสฺย ปศุจาดตาปสฺย วา การณฺม | ตเทหิ คจฺฉวเ |
 วาสวทตฺตา : จงหลีกไปเถิด เจ้าผู้โง่เขลา อะไรคือเหตุแห่งความพึงพอใจหรือความทุกข์ร้อน
 ภายหลังกันเล่า | จงไปเถิด พวกเราทั้งสองจะออกไป |

 ราชา : เทวี ปุรสีท ปุรสีท | (อาตามรตามปนายมิ อิตฺยาท ปุณเ ปจติ)
 พระราชาอุทฺยณะ : โอิ เทวี จงพอใจเถิด จงพอใจเถิด | (ท่องโศลกที่ 14 อีกครั้ง)

 วิฑู๑ : โภ อุตฺติษฺจ | คตา เทวี | ตตฺกิมตฺรารณฺยรุตฺติ กโรมิ |
 วิฑูษกะ : ท่านผู้เจริญ ลูกขึ้นเถิด เทวีเสด็จไปแล้ว | ท่านจะรำให้กลางอรัญนี้ไปเพื่อเหตุใด |

 ราชา : (มุขมุนนฺมยฺ ทฤษฺฏว) กถมกฺกุตฺไวว ปุรสาทํ คตา เทวี |
 พระราชาอุทฺยณะ : (เงยหน้าขึ้นมอง) เหตุใดเทวีจึงไม่พอใจแล้วเสด็จไป |

 วิฑู๑ : กถิ น กฺกุตฺเต ปุรสาโท ยทฺทฺยฺปยฺกษตฺศรีเรว ติชฺฐวเ |
 วิฑูษกะ : เหตุใดจึงไม่พอพระทัย เพราะเราทั้งสองอันร่างกายยังไม่แตกดับยังยืนอยู่ |

 ราชา : ชิงฺ มุรฺช กิเมว มามฺปฺหสฺสิ | นนฺ ตฺวตฺกฺกุตฺ เอวามปติโต 'สุมากํ มหानนฺรฺถะ |
 กฺกุตฺเต |
 โชเอยฺ เจ้าโง่ เหตุใดจึงหัวเราะเยาะเรา | แท้จริงแล้วโชคร้ายอันใหญ่หลวงของ
 พวกเราที่มาถึงเพราะเจ้าทำไว้ | เหตุใดฤ |

สมารุตา ปรีติละ ปุณฺณพฺพฺมานาทนฺทินิ
 วุยฺลิกํ วิฑูษเยทํ กฺกุตฺมกฺกุตฺปุรฺวํ ขลฺ มยา |
 ปุริยา มฺลฺจตฺยฺทฺย สฺสุณฺณมฺสหนา จีวิตฺมเสว
 ปุรฺกฺกฤษฺฏสฺย เปรมฺณะ สฺขลิตฺมวียฺหฺยํ หิ ภวติ ||15||

ความรักอันเติบโตขึ้นแล้วทุกวันด้วยมานะอันยิ่งยวดในเรื่องความรัก หรือหลังจากได้เห็นการกระทำที่น่าเข้าใจที่เราไม่เคยทำมาก่อน คนรักของเราผู้ไม่อาจทนได้ย่อมสละชีวิตในวันนี้เป็นแน่แท้ เพราะความผิดพลาดแห่งความรักอันมั่นคงย่อมไม่อาจทนรับได้ ||15||

วิทู• : โภ ฤษฏา เทวี ก็ กรีษยตีติ น ชานามิ | สาคริกา ปุณรทุษกร์ ชีวียยตีติ ตรุกยามิ |

วิทุษกะ : ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าไม่รู้ว่าเทวีผู้เกี่ยววราดจะทำสิ่งใด แต่ข้าพเจ้าจะเนาว่า
สาคริกาจักมีชีวิตที่ลำบาก|

ราชา : วยสุข อหมปุเยว จินุตยามิ | หา ปุริเย สาคริกะ |

พระราชอุทขณะ : เพื่อนเอ๋ย เราเองก็กังวลเช่นนี้ โอ้ สาคริกา นางผู้เป็นที่รัก |

(ตตะ ปุริวิตติ วาสวตตาวะชาริณี สาคริกา)

(หลังจากนั้น สาคริกาผู้สวมใส่เครื่องทรงของवासวตตาดำจึงเข้ามา)

สาคริ• : (โศทเวทคม) | พิชญญา นานมเนน วิรจิตเทวีเวเมณาสุยาสุจิตุสกาลิกายา นิษุกรกามนุติ
เกนาปี ลกุกยิตาสุมิ | ตพิทานี ก็ กรีษยามิ | (สาสุตฺร จินุตยติ) |

สาคริกา : (ด้วยความตื่นเต้น) ด้วยโชคดี เราไม่ถูกดูออกโดยใครๆ ในขณะที่เดินออกจากหอ
ภาพวาดขณะที่สวมชุดของเทวีอันงดงามนี้ ตอนนีเราจะทำเช่นไร (กังวลพร้อม
น้ำตา) |

วิทู• : โภกะ ก็ มุฒ อิว ติชยสิ | จินุตยาคฺร ปุริตการม |

วิทุษกะ : ท่านผู้เจริญ เหตุใดท่านยืนอยู่ดูบ้าใบ้เช่นนี้ ขอท่านจงคิดวิธีการแก้ไขเถิด |

ราชา : นนุ ตเมว จินุตยามิ | วยสุข เทวีปฺรสาทนํ มุกตฺวา นานุยม โตรปายํ ปศุยามิ | ตเทหิ |
ตไตุรว คจฺฉาวะ |

พระราชอุทขณะ : เรากำลังคิดถึงสิ่งนั้นอยู่ เพื่อนเอ๋ย นอกจากความพึงพอใจของเทวีแล้ว เราไม่
เห็นอุบายอื่นใดอีก จงไปเถิด พวกเราทั้งสองจะไปที่นั่น|

(อติ ปริกฺรามตตะ)

(กล่าวจบ เดินไปรอบๆ)

- สาคริกา : (วิมฤศุข) วมิทานี สุวยเมวตุมานมทุพชโยปรตาน ปุนรชฐาตสัเกตวฤค-
ตานุตยา เทวยา ปรีภูตาสุมิ | ตพฺยวาทหม โสภปาทปี่ คตฺวา ยถาสมีหิตั กฤษยามิ |
- สาคริกา : (บ่นพึมพำ) ดีกว่าในตอนนี หากเราล้มเลิกและผูกคอตายด้วยตนเอง หากต้องถูก
ทำให้อับอายโดยพระเทวีผู้ได้รู้หรือสังเกตเห็นเรื่องราวนี้ ดังนั้น เราจะไปยังต้น
อโศกและทำในสิ่งที่เราปรารถนา |
- วิทู : (อากรณฺย) ติมฺช ตาวตฺติยฺช โกะ ปทศฺพฺทะ สฺรฺยเต | ชานามิ กทามิ
คฤหิตปศฺจตฺตาปา ปุนรปี่ เทวยาคตา ภเวต |
- วิทุษกะ : (เงี้ยวฟัง) จงหยุดก่อน ตอนนี้ จงหยุดก่อน ท่านผู้เจริญ เสียงผีเท่านั้น ได้ยินชัด
เรารู้ว่าอาจเป็นเทวีผู้รู้สึกผิดภายหลังกำลังเสด็จมาแล้วอีกก็เป็นได้ |
- ราชา : วยสุย มหานุภาวา ขลุ เทวี | กทาจิเทวมปี่ สฺยวต | ตตฺตฺวริตํ นิรูปฺยตาม |
พระราชาอุทฺยนะ : เพื่อนเอ๋ย เทวีนั่นเป็นผู้มีใจกว้างโดยแท้จริง อาจเป็นเช่นนั้นก็ได้ ดังนั้น
จงไปพินิจโดยเร็วเถิด |
- วิทุษกะ : ยทฺภวานาชฺฐาปยติ | (อิตี ปรีภฺรทมิ) |
- วิทุษกะ : ตามที่ท่านผู้เจริญออกบัญชา (กล่าวจบ เดินไปรอบๆ) |
- สาคริกา : (อุปสฤตฺย) ตพฺยวาทเตตยา มาธวีลตฺยายะ ปาศำ วิรจฺยยา โสภปาทป
อาตฺมมานมทุพชฺช วฺยาปาทยามิ | (อิตี ลตฺปาศำ รจฺยนฺติ) | หา ตาต หา อมพ
เอษทานิมหมนาถา 'ศรณฺา วิปทุษเย มนุทภาคินี | (อิตี กณฺฺเจ ลตฺปาศมรฺปยติ) |
- สาคริกา : (เข้ามาใกล้) หลังจากสร้างบ่วงจากเถาวัลย์มาธวีนี้แล้วผูกตนเข้ากับต้นอโศก เรา
จักถึงแก่ความวิบัติ (กล่าวจบ สร้างบ่วงจากเถาวัลย์) โอ้ พระบิดาโอ้ พระมารดา
ลูกคนนี่ผู้ไร้ซึ่งโชควาสนาตอนนี้ทั้งอนาถาและไร้ที่พึ่งกำลังสู่ความวิบัติแล้ว
(กล่าวจบ นำบ่วงมาศเถาวัลย์ไว้ที่คอ) |
- วิทุษกะ : (วิโลกฺย) กา ปุนเรษา | กถึ เทวี วาสวทตฺตา | (สสัภฺรรมฺจฺไจะ) โภ วยสุย
ปรีตฺรยสฺว ปรีตฺรยสฺว | เอษา ขลุ เทวี วาสวทตฺโตตฺพชฺชยาตฺมมาน วฺยาปาทยติ |

วิญญะ : (มองไปด้านหน้า) นั่นคือใครกัน ทำไมเป็นเทวีวาสวทัตตา (ด้วยความมุงง ด้วยเสียงอันดัง) โอ้ เพื่อนผู้เจริญ จงช่วยเหลือเถิด จงช่วยเหลือเถิด นี่แลคือ เทวีวาสวทัตตาผู้จะเข้าสู่ความวิบัติหลังผูกตนเองแล้ว |

ราชา : (สัทกรรมมุขสุตตฺย) กุวาเสา กิวาเสา |

พระราชอาทฺยณะ : (เข้าไปใกล้ด้วยความเร่งรีบ) นางอยู่ไหน นางอยู่ไหน |

วิญญะ : นนเวษา

วิญญะ : นั่นแล |

ราชา : (อุปสุตตฺย กณฺจาทฺตฺยปาทมปณฺย) อโย สาหสการิณิ กิมิทมการุญฺ กุริยเต |
(เข้าไปใกล้ นำบ่วงออกจากคอ) โอ้ เจ้าผู้กระทำอย่างรีบด่วน เหตุใด จึงทำสิ่งอันโง่เขลาเช่นนี้ |

มม กณฺจคตาะ ปราณะ ปาโศ กณฺจคเต ตว |

อตะ สุวารละ ปุริยฺโน อยํ คยชฺชตํ สาหสํ ปุริเย ||16||

ปราณทั้งหลายของเราไปสู่แล้วที่คอ (ลำคอก) เมื่อบ่วงบาศอยู่ที่คอของเจ้า
ดังนั้น นี่คือการพยายามเพื่อตนเองของเรา โอ้ ที่รักเอ๋ย จงละทิ้งความโหดร้ายป่าเถื่อนเถิด ||16||

สาคริกา : (ราชานํ ทฤษฺฐวํ) อมฺโม กถเมษ ทรฺตา | (สทฺรยฺมาตมคตมฺ) ยตฺสยฺเมนนํ เปฺรฺกษฺย
ปฺนฺรปี เม ชีวิตาภิลายะ สํวตฺตตะ | อถ ิวานํ เปฺรฺกษฺย กถตารฺธา ภูตฺวา สุขฺเขโนว ชีวิตํ
ปริตฺยกษฺยามี | (ปรคาสมฺ) มนฺยจตุ มนฺยจตุ มํ ทรฺตา | ปฺราชีนยะ ขลวฺยํ ชนยะ น
ปฺนฺรทฺฤสมวสฺรํ มรฺตํ ปฺราปฺโนติ | (อิติ ปฺนฺระ ปาคำ กณฺเจ ทาตุมิจฺจติ)

สาคริกา : (มองพระราช) โอ้ว้าว นี่เป็นนายท่านได้อย่างไร (กล่าวกับตนเองด้วยความยินดี)
เป็นความสัจย์แท้ว่าหลังจากได้เห็นเขาแล้ว ความต้องการในการมีชีวิตอยู่
ของเราเริ่มขึ้นอีกครั้ง ไม่เช่นนั้น มองเห็นเขาแล้ว ฉันจะถือว่าได้บรรลุความ
ประสงค์แล้วและจักสละชีวิตด้วยความสุข (เสียงดัง) ขอนายท่าน ปล่อยหม่อม
ฉันเถิด ปล่อยหม่อมฉันเถิด คนผู้นี้อยู่ในอำนาจแห่งผู้อื่นแล้วและจะไม่ได้รับ
โอกาสเพื่อความตายเช่นนี้อีก (กล่าวจบ ต้องการจะนำบ่วงมาคล้องที่คอ)

ราชา : (นิรฺวรุณฺย สหฺรุษฺมาตฺมคตฺมฺ) กถํ ปฺริยา เม สาคฺริกา | (กณฺจาทฺปาศฺมากุญฺปิย)
(มองดูอย่างพิจารณา กล่าวกับตนเองด้วยความยินดี) เหตุใดจึงเป็นสาคริก
ผู้เป็นที่รักของเรา (โยนบ่วงบาศออกไปจากคอ)

อลมฺลตฺมาตฺรํ สาหเสนามฺนา เต

ตฺวาริตฺมยิ วิมฺลจ ตฺวํ ลตฺปาศฺเมตฺม |

จลิตฺมปี นิโรทฺฐํ ชีวํ ชีวิตฺเศ

กฺษณฺมิห มม กณฺเจ พาหุปาศํ นิเชหิ ||17||

พอแล้ว พอแล้ว สำหรับความโหดร้ายนี้ของเจ้าอันมากเกินไป ขอเจ้าจงปล่อยทิ้ง
บ่วงบาศเถาวัลย์นี้โดยเร็วเถิด โอ้ เจ้าแห่งชีวิตของเราเอ๋ย ขอเจ้าจงวางบ่วงบาศแห่งแขนลงบนคอ
ของเราชั่วขณะหนึ่งเถิด เพื่อหยุดชีวิตอันสิ้นกลิ่นของเรา ||17||

(อิติ พาหุมากุญฺปิย กณฺเจ กุตุวา สฺปรศํ นาฏฺยํ) สเช อฺยมนภฺรา วุญฺญิเช |

(กล่าวจบ นำแขนของนางวางไว้รอบคอ แสดงให้เห็นการสัมผัส) เพื่อนเอ๋ย
นี่คือสายฝนอันปราศจากเมฆ

วิทู• : โภ เอวํ นฺวิทํ ยทุทฺทกาลฺวตฺวาสิ กุตุวา นยาติ เทวี วาสวทตฺตา |

วิทุยฺกะ : ท่านผู้เจริญ เป็นเช่นนั้นแล หากเทวีวาสวทัตตามิได้มาและทำตนเป็นกำแพง
ลมนอกฤดู |

(ตตะ ปฺรวิตฺติ วาสวทตฺตา กานฺจนฺมาลา จ)

(หลังจากนั้น วาสวทัตตาและกาญจนมาลาก็เข้ามา)

वासव• : ह्येष कान्जन्माले तं तदा जघनपतिमारुपपुत्रमवस्थिराज्जन्तुया मयादिनिष्ठुरि
कुतम् | तथितानीं सुवमेव कतवारुपुत्रमनुनेष्यामि |

वासवทัตตา : โอ้ กาญจนมาลา เพื่อนเอ๋ย หลังจากทิ้งให้สวามีนั่งอยู่กับเท้าเช่นนั้น เราได้ทำใน
สิ่งที่โหดร้ายยิ่ง ดังนั้น ตอนนี้เราจะไปด้วยตนเองและนำสวามีกลับมา |

กานฺจน• : โภ ’นฺโย เทวี วรุชฺยิตฺไวรํ ภณฺติ ชานาติ | วรํ ส เอว เทโว ทฺรุชฺโน ภวตฺน ปฺนฺร
เทวี | ตเตทฺเวตฺถุ ภณฺฏินิ |

กาญจนมาลา : กาญจนมาลา : ใครอื่นเล่าจะรู้การพูดเช่นนี้นอกจากพระเทวี | ดีกว่าหากจะให้
พระราชาราชเป็นผู้ที่ชั่วร้าย แต่ไม่ใช่เทวี จงไปเถิด จงไปเถิด นายแม่ |

(ปริกรามตะ)
(ทั้งสองเดินไปรอบๆ)

ราชา : อหิ มุคเช กิมทยาปี มรยสฤตยา วย วิพลมโนรณะ กริยามเห |

พระราชอาทุยณะ : โอ้ เจ้าผู้โง่เขลา เหตุใดพวกเราในวันนี้ถูกทำให้ไม่ได้รับผลตามใจปรารถนา
ด้วยการแทรกกลางเล่า |

กาญจน• : (กรุณี ทตฺตฺวา) ภฏฺฐิณี เอษ ขลฺยถา สมิเป ภรฺตฺวา มนฺตรฺยเต ตถา ตรฺกยามิ
ควาเมวานุเนตฺตฺมิต เอวาคจฺจติ |

กาญจนมาลา : (เงี้ยวฟัง) โอ้ นายแม่ นี่แลคือนายท่านกำลังพำนักอยู่ฉันใด ข้าพเจ้าจะเห็นว่า
นายท่านกำลังมาที่นี่เพื่อมารับท่านเป็นแม่แท้ |

वासव• : (สหรยฺม) เตน หุยลภฺยิตฺว ปฺลฺยสฺโต คตฺวา กณฺเจ คฤหิตฺวา ปฺรสาทยิษฺยามิ |

वासवทตฺตา : (ด้วยความร่าเริง) เราจะไปด้านหลังโดยมิให้เขาสังเกตเห็น กอดคอและจะทำให้
เขาพอใจ |

วิหุ• : ภวติ สาคริกे विवसुता गुत्वा प्रियवसुमालप |

วิหุຍະ : โอ้ นางสาวศริกาผู้เจริญ โปรดจงเชื่อใจและสนทนากับเพื่อนรักเถิด |

वासव• : (อากรณฺย สวิษาทฺม) กาญจนมาเล กถิ สาคริเกตฺ เอวาคตา | ตจฺ โนรฺยฺยามิ
ดาวตฺปฺจฺจาทฺุปฺสรฺปฺสฺยามิ | (ตถา กโรติ)

वासवทตฺตา : (เงี้ยวฟัง ด้วยความไม่พอใจ) กาญจนมาลาเอ๋ย เหตุใดศริกาก็มาที่นี่ด้วย
ดังนั้นเราจะฟัง แล้วหลังจากนั้นจะเข้าไปใกล้ (ทำเช่นที่กล่าว) |

साक• : भ्रुते गिमेतेनालिकतागुण्येन शिवितापी वल्लभतरया त्वया आत्मानमप्रातिक
करोमि |

साक्रिका : โอ้ นายท่าน เหตุใดท่านจึงให้ตนเองมีความผิดต่อพระเทวีผู้รักท่านยิ่งกว่าชีวิต
ด้วยความการณย์อันไม่จริงแท้ |

ราชา : อัย มิถุยาวาทีนี ขลวสิ | กุตะ |
 ไอ้ เจ้านั้นแลคือผู้คำพุดอันเป็นมัจฉา | เหตุใดฤฯ |

ศุวาโสตุกมุปีนิ กมุปีตฺ กุญฺญเค เมมาน ปุริยํ ภาษิตํ
 วกุเทร 'สฺยาะ กุฎฺฐิกุฏฺถกรฺณนิ ตถา ยาคํ มยา ปาทโยชะ |
 อิตฺถึ นะ สหชาภิชาศุยชนิตาเสไวว เทวฺยชะ ปรี
 เปรมาพฺนุรวิวรฺธิตาธิกรฺสา ปรีติสฺตุ ยา สา คฺวยิ ||18||

เมื่อคู่แห่งถันสั้นไหวเพราะการหายใจ เราสั้นไหว เมื่อนางนั่งเจียบ เรากล่าวถ้อยคำ
 รัก เมื่อใบหน้าของนางมีคิ้วขมวดกันปรากฏ เรายอมลดตัวไปสู่เท้าทั้งสอง ดังนั้น การรับใช้อัน
 เกิดขึ้นเพราะชาติกำเนิดของเราตามธรรมชาตินั้นมีต่อเทวี แต่ความหลงใหลอันเพิ่มทวีขึ้นเพราะ
 ถูกพันแล้วด้วยความรักนั้นมีต่อเจ้าเท่านั้น ||18||

वासवः : (สหोऽपस्तुत्य स्त्रोभम्) आरुपुत्र युक्तमेतत् सतुक्तमेतत् |

वासवतृता : (เข้าไปใกล้ในทันที ด้วยความโกรธเกรี้ยว) ไอ้ สวามี นี่แลเหมาะสม
 นี้แลเป็นเช่นนี้ |

ราชา : (ทฤชภูวา ส'ไวลกษฺยมฺ) เทวี น ขลวการณ มามูपालพฺรุมฺรหฺสิ | สตุยํ คฺวาเมว
 มคฺวา เวษสาทุศฺยวิปฺรลพฺรา วยมิหาคตาชะ | ตตฺกษฺมฺยตามฺ | (อิตฺติ ปาทโยชะ ปตติ) |

พระราชอาทษณะ : (มองดู พร้อมความงุนงง) ไอ้ เทวี เจ้าไม่ควรตำหนิเราโดยไม่มีสาเหตุ
 ความจริงคือเราคิดว่าเป็นเจ้า ถูกหลอกแล้วโดยลักษณะของเครื่องทรง
 จึงมาขังที่นี่ ขอจงให้อภัยเถิด (กล่าวจบจึงลดตัวไปที่เท้า) |

वासवः : (ส'โรभम्) आरुपुत्र उदुत्थिञ्ज उदुत्थिञ्ज | गिमथुयापी सहाभिशायञ्ज सेवया
 तुञ्जम्नुญते |

वासवतृता : (ด้วยความโกรธเกรี้ยว) ไอ้ สวามี จงลุกขึ้นเถิด จงลุกขึ้นเถิด เหตุใดวันนี้
 ท่านถูกความทุกข์ครอบงำด้วยการรับใช้แห่งผู้มีชาติตระกูลสูงโดยกำเนิด |

ราชา : (ส'วคตมฺ) गिमत्थपी सुरुत् तेवुया | तत्सुरुवा तेविप्रसाथนํ प्रुति निरासिगुताชะ सुम्ชะ |
 (อ'โรหมฺขสฺตุติษฺจติ) |

พระราชอาทษณะ : (กล่าวกับตนเอง) เหตุใดเทวีจึงได้ยั้งสิ่งนี้ เช่นนั้นพวกเราก็ไร้ความหวังที่จะ
 ทำให้เทวีพึงพอใจไม่ว่าจะทำเช่นไร (ยังคงก้มหน้า) |

- วิทู• : ภาวติ ตูว์ กิมุฑุพชยาตุมานัน วุยาปาทยลิตติ เวชสาทุสุโยโมหิตน มยา ปุริยวสุโย ‘
 ตุรานิตะ | ยทิ มม วจนัน น ปุรตุยชิ ตตุเปรุกษสุไวัต ลตาปาสม | (อิตติ ลตาปาศั
 ทุรุษยติ |)
- วิทูษกะ : นายหญิงผู้เจริญ โดยความลุ่มหลงไปกับลักษณะของเครื่องทรงและโดยกล่าวว่า
 ท่านจะทำลายตนเองด้วยการผูกคอต เพื่อรักภักดีมาแล้วโดยข้าพเจ้าที่นี่ หาก
 ท่านไม่เชื่อคำพูดของข้าพเจ้า ดังนั้น ขอท่านโปรดมองดูบ่วงเถาวัลย์นี้เถิด
 (กล่าวจบ แสดงบ่วงบาศเถาวัลย์ให้ดู)|
- วาสว• : (สโกปมฺ) กาญจนมาเลเอเตโนว ลตาปาเสน พุฑุชา คุฤหาไฉนน์ พุราหุณมฺ |
 เอตํ จ ทุรวินิตํ กนยคามคุรตุะ คุรุ |
- วาสวทัตตา : (ด้วยความโกรธ) โอ้ กาญจนมาลา หลังจากผูกบ่วงบาศเถาวัลย์นี้แล้ว
 จงมัดพราหมณ์ผู้นี้ไว้ และจงนำเด็กหญิงที่ไม่ได้รับการขัดเกลาไว้ด้านหลัง |
- กาญจน• : ยทุเทวาชลาปยติ | (ลตาปาเสน วิทูษกะ พุรณติ) หตาส อนุเกเวทานีมาตุมโน
 ทุรุษยสย ผลมฺ | สาศริเก ตุมปยคุร โต ภา |
- กาญจนมาลา : เป็นไปตามที่เทวีรับสั่ง (ผูกวิทูษกะด้วยบ่วงบาศเถาวัลย์) เจ้าโง่เขลา ตอนนี
 จงรับผลจากแผนการชั่วของตนเอง โอ้ สาศริกา เจ้าเองก็จ้งอยู่ด้านหลัง |
- สาค• : (สวคตมฺ) हा ऋि कुमकुत्पुन्ययामया मरुत्पयात्तमन औज्ययान पारितम् |
- สาศริกา : (กล่าวกับตนเอง) โง่เขลา เหตุใดผู้ที่มิได้มีบุญอันกระทำแล้วเช่นเราและต้องการ
 ที่จะตายด้วยตนเองจึงไม่สามารถทำได้สำเร็จ
- วิทู• : (สวियाทำ ราชานมวโลกย) โโก วยสุย สุมร मामनात् तेवुया पुनुचनातुวิपुथमानम् |
- วิทูษกะ : (มองไปที่พระราชินีด้วยความไม่พอใจ) โอ้ เพื่อนผู้เจริญ ขอท่านจงจดจำข้าพเจ้า
 ผู้ไร้ที่พึ่งพิงและกำลังมุ่งสู่ความวิบัติเพราะพันธนาการแห่งเทวี |

(สรุวนาทาย นิษุกรานดา วาสวทัตตา |)

(วาสวทัตตาออกไปพร้อมกับทุกคน)

ราชา : (สเขตมฺ) กษฺฏฺ โกะ กษฺฏมฺ |
(ด้วยความเศร้ายั้ง) ลำบากหนอ ท่านผู้เจริญ ลำบากหนอ

ก็ เทวฺยาะ กฤตทฺิรฺหม โรษมฺยิตฺสนิคุชฺสุมิตฺ ตนมฺขฺ
ตุรฺสุตฺตา สาศริกา สฺสุตฺกฤตฺตฺรฺยา ก็ ตฺรฺชฺยมาณา ตยา |
พทฺฐวา นิตฺมิโต วสนฺตกมฺหํ ก็ จินฺตยา มีตฺยโ
สรวาการกฤตฺวฺยตะ กุชฺณมฺปี ปฺราปฺโนมิ โน นิรฺวฤตฺติมฺ ||19||

ใบหน้านั้นของเทวีอันรอยยิ้มแห่งความรักถูกขโมยไปเพราะความโกรธอันยาวนาน สาศริกาผู้ตกอยู่ในความกลัวและกำลังถูกข่มขู่ด้วยความโกรธอันปมไว้ดีแล้ว วสันตกะผู้ถูกมัดแล้วและนำตัวไป เหล่านี้ฉันจะลืมได้อย่างไร โอ้อโฮ ฉันผู้ถูกความทุกข์ในทุกรูปแบบมิอาจได้รับความสบายใจได้เลยแม้ขณะเดียว ||19||

ตตฺกิมิทานิมิทฺ สฺสุติเตนฺ | เทวี° ปฺรสาทฺยิตฺตมฺกฺยฺนฺตฺรเมว ปฺรวิสามิ |
แล้วประโยชน์อะไรกับการยืนที่นี่ | เราต้องเข้าไปด้านในเพื่อทำให้เทวีพึงพอใจ |

(อติ นิษฺกรานฺตาะ สรวเ)

(กล่าวจบ ทุกคนออกไปหมด)

อิตฺติ สฺสเกโต นาม ตฺฤตฺติโย ’งฺกะ |

องค์ที่ 3 อันมีนามว่า สังเกต จบแล้ว |

จตุรฺโธ ’งฺกะ |

องค์ที่ 4

(ตตะ ปฺรวิสติ กฤตฺหิตฺรตฺนมาลา สาสฺตรา สฺสุตฺตฺตา)

(หลังจากนั้น สฺสุตฺตฺตามีนํ้าตาและถือสร้อยอัญมณีเข้ามา)

สุตฺตฺตฺตา : (สกรฺณฺ นิสฺวาสุยฺ) हा प्रियसखि साक्रीहे हा लक्ष्म्यादिहा अुत्तरसिले हा सखिचन्द्रसले
हा साम्यत्रुत्तेन कुत्तरतानी तुवं मया प्रेरुष्यित्वा | (อติ โรทิตฺติ | อูรฺชฺวมาโลกฺย
นิสฺวาสุยฺ จ) ойи !твождотк отгронн отсаманурупокога даатудити тувая хти нирмита
तदुक्तसुमात्पुनरितुक्तमवसुदानुत्तरं प्रापिता | ойи ! च रतनमाला शिवदनिरासया तया

กศยาปี พุราหุณศุข หสฺเต ปฺรติปาทยติ ภณิตฺวา มม หสฺเต สมฺรปิตา | ตฺพฺยาวต
กมปี พุราหุณมนฺวิษฺยามิ | (ปริกรรมฺยาคฺรโต วิโลกฺย จ) อเย เอษ ขลฺวารฺยวสนฺตก
อิตฺ เอวาคจฺจติ | ตฺพฺยาวเทตฺสฺมา เอวไถตฺมา ปฺรติปาทยิษฺยามิ |

สุสังคตา : (ถอนหายใจออกด้วยความกรุณา) โธ เพื่อนรักสาคริกา โธ นางผู้มีความเงินอายุ
โธ นางผู้มีความใจกว้างอยู่เสมอ โธ ผู้รักเพื่อนฝูงดุจรักบุตร โธ ผู้มีทัศนะอัน
อ่อนโยน ตอนนี้ฉันจะเจอเธอได้ที่ไหน (กล่าวจบ ร้องให้ | มองขึ้นไปด้านบน
และถอนหายใจ) โธ โขกษะตาอันย่าแยะเอ๋ย ผู้ไร้ความกรุณาเอ๋ย หากท่านเนรมิต
หญิงงามโสภานันต์แตกต่างจากสามัญชนนี้ เหตุใดจึงทำให้ได้อยู่ในสถานะอันด้อย
ต่ำเช่นนี้ | นี่แหละคือสร้อยอัญมณีถูกมอบไว้ในมือของฉันโดยนางผู้ไร้ความหวังใน
ชีวิต ทั้งกล่าวว่า “เจ้าจงมอบไว้ในมือของพราหมณ์คนใดคนหนึ่ง” ดังนั้น ฉันจะ
ตามหาพราหมณ์ผู้นั้น | (เดินไปรอบๆ และมองไปด้านหน้า) โธ นี่แหละคือท่าน
วสันตกะผู้เจริญกำลังเดินมาทางนี้ ดังนั้น ฉันจะมอบสิ่งนี้ให้กับเขาคนนี้แหละ |

(ตตะ ปฺรวิศฺติ ปฺรหุณฺญ โกฎฺ วสนฺตกะ)

(หลังจากนั้น วสันตกะผู้มีความดีใจยิ่งจึงเข้ามา)

วสนฺตกะ : หี หี โภ อหฺย จลฺ ปฺรียวสฺเสน ปฺรสาทิตฺยา ตฺตฺรภวตฺยา วาสวตฺตฺยา พนฺธฺนํ
โมยิตฺวา สฺวหฺสฺตตฺตฺโร โมทโกศฺจิสฺสฺย ตาวตฺกาสฺโยทฺร เม สฺปฺริตฺ กฺตฺม |
อนฺยจฺ ใจตฺตฺปฏฺฐาสุกฺยฺกฺลฺ กรฺณํภณฺ จ ทตฺม | ตฺพฺยาวทิตฺทานิ คตฺวา ปฺรียวสฺยํ
เปฺรเกษ | (ปริกรรมติ)

วสันตกะ : โส โส ท่านผู้เจริญ วันนี้หลังจากได้รับการปล่อยจากพันธนาการโดยพระนาง
वासวทัตตาสู่เจริญผู้อันเพื่อนรักทำให้พอใจแล้ว ท้องของเราถูกทำให้เต็มแล้วเป็น
เวลานานด้วยขนมโมทกะอันได้รับจากมือของพระนางเอง นอกจากนั้นยังได้รับ
เครื่องประดับก้อนี่และต่างหูอีกด้วย ดังนั้น ตอนนี้เราจะไปหาเพื่อนรัก
(เดินไปรอบๆ) |

สุลล : (รุตฺติ สหฺโสปฺสฺตฺตฺย) อารฺย วสนฺตก คิษฺย ตาวนฺมฺหฺรฺตฺม |

สุสังคตา : (กำลังร้องให้ เข้าไปหาในทันที) โธ ท่านวสันตกะผู้เจริญ
โปรดหยุดอยู่สักครู่หนึ่งเถิด |

วิทู• : (ทฤณภูวา |) กถิ์ สุตังคตา | สุตังคเต เกินิมิตต์ รุทฺยเต | น ขลฺล สาศริกายา อคฺยชาติถิ์ กิมปิ สัฎฺถคตฺตม |

วิทูษกะ : (มองคฺ) เหตุใดเป็นสุตังคตา โอิ สุตังคตาเอยฺ เพราะเหตุใดเล่าเจ้าจึงร้องไห้ เรื่องไม่คิอันใดเป็นไปแก่สาศริกาทหรือ |

สุตังคตา : อารฺย วสนตฺก เอตเทว นินเวทฺธิยฺยามิ | สทา ขลฺล ตปสฺวินี เทวฺยา อฺชฺชยฺยนิ° นียต อิติ ปุรฺวาทิ กุฏฺถโวปสฺสฺสิตฺเต ’รชฺชราเตร น ชฺฌายเต กุฏฺฐ นีเตติ |

สุตังคตา : โอิ ท่านวสันตคเษผู้เจริญ ข้าพเจ้าจกบอกล่าเรื่องรวานี้แล นางชางน่าสงสาร ถูกเข้ามาหายามเที่ยงคืนและมีข่าวชบชิบว่าถูกนำตัวไปเมืองอฺชฺชยฺยนิโดยพระเทวี ไม่มีใครรู้ว่าถูกนำตัวไปแล้วทีใดแน่ |

วิทู• : (โสเทวตฺตม |) อติ นินฺรณฺณํ ขลฺล กุฏฺถํ เทวฺยา |

วิทูษกะ : (ด้วยความกระสับกระส่าย) เทวีทำแล้วด้วยความเคียดแค้นยิ่ง |

สุตังคตา : อียิ จ รตฺมาลา ตฺยา ชีวิตนินฺรชฺยา อารฺยวสนตฺกสฺย หสฺสเต ปฺรติปาทเยติ ภาณิตฺวา มม หสฺสเต สมนฺรปิตา | ตตฺถกุฏฺถนาตฺเวตามารฺยยะ |

สุตังคตา : นี่แลคือสร้อยอัญมณีถูกมอบให้ในมือของฉันท โดยนางผู้ไร้ความหวังในชีวิต ทั้งกล่าวว่ “เจ้าจงมอบให้ในมือของท่านวสันตคเษผู้เจริญ” ขอท่านผู้อริยะ ได้ไปครับเอาสิ่งนี้ด้วยเถิด |

วิทู• : (สาสรฺม |) ภาวติ น ม อิทฺถเส ปฺรตฺตวาเว หสฺสเตา คฺรหิตุํ ปฺรสรฺตยะ |

วิทูษกะ : (ด้วยน้ำตา) โอิ นางผู้เจริญ ภายในลักษณะการเช่นนี้ มือทั้งสองของข้าพเจ้า ไม่สามารถยื่นไปเพื่อรับได้ |

(อุภา รุทิตะ |)

(ทั้งสองร้องไห้)

สุตังคตา : (อณฺชฺลิตฺ พทฺฐวา |) ตสฺยา เอวานุคฺรหิ กุรวนฺนํจกฺกโรตฺเวตามารฺยยะ |

สุตังคตา : (พนมมือ) ขอท่านผู้อริยะ ได้โปรดยอมรับสิ่งนี้เพื่อเป็นการอนุเคราะห์แก่ฉันท ด้วยเถิด |

วิฑู• : (วิจินตย) อถ โวปนย |เขนานไวย สาคริกาวิริหะจิด ปริยวสย วิโนทมิษยามิ |
 วิฑูษกะ : (กรุ่นคิด) หรือไม่เช่นนั้น เจ้าจงนำออกมาเถิด เราจะทำให้เพื่อนรักอันตกอยู่ใน
 ความทุกข์เพราะต้องแยกห่างจากสาคริกามีความรื่นรมย์ด้วยสิ่งนี้ |

(สุตฺกโตปนยติ |)

(สุตฺกต่ายนให้)

วิฑู• : (คฤหิตฺวา นิรวรณฺย สวิสุมยฺม) | สุตฺกเต กุตะ ปฺนสฺตสฺยา
 อิทฺทศฺยาลํการสฺย สมากมะ |

วิฑูษกะ : (รับมา ฟังมอง พร้อมความประหลาดใจ) โอ้ สุตฺกต่ายน นางได้พบกับ
 เครื่องประดับอันมีลักษณะเช่นนี้จากไหนหรือ |

สุตฺ• : อารฺย มยาปี สา เกาคฺทฺเลน ปญฺช โทฺวาสิตฺ |

สุตฺกต่า : โอ้ ท่านผู้เจริญ นางก็ถูกข้าพเจ้าถามเช่นกันเพราะความอยากรู้อยากเห็น |

วิฑู• : ตตฺสฺตยา กิ ภาณิตฺม |

วิฑูษกะ : แล้วนางกล่าวเช่นไร |

สุตฺ• : ตตะ โสรัจฺวี เปรัภฺย ทิรัจฺมิ นิระศฺวสฺย สุตฺกเต กิมิทานี ตไวตฺยา กถฺยติ ภาณิตฺวา
 โรทิตฺุํ ปฺรวฤตฺต่า |

สุตฺกต่า : หลังจากนั้น นางมองขึ้นไปด้านบนและถอนหายใจอยู่นาน พร้อมกล่าวว่า
 โอ้ สุตฺกต่ายน ตอนนี้เรื่องราวนี้จะมีประโยชน์อะไรกับเจ้า แล้วก็เริ่มร้องให้ |

วิฑู• : นนุ กถิตเมว สามานุชฺชนทฺุเรนาเนน ปรีจฺจเทน สรวถา มหากุลปฺรสฺตยา ตยา
 ภวิทฺวยมิตฺิ | สุตฺกเต ปริยวสฺย อิทานี กุศฺร |

วิฑูษกะ : แน่นอนว่า ด้วยเครื่องประดับอันสามัญชนได้มาโดยยากนี้ นางจะต้องเกิดใน
 ตระกูลใหญ่อย่างไม่ต้องสงสัย โอ้ สุตฺกต่า เพื่อนรักตอนนี้อยู่ที่ใด |

สุล๑ : อารุข เอษ ขลุ ภรตา เทวีภวานานุณิษกรมย สฬฎิกสิตามณ๑ทป คตะ | ตทคจตุวาระ
| อหมีปี เทวยะ ปารุศรวรตนิ ภวิษยามิ |

สุล๑คดา : โอ้ ท่านผู้อรិยะ นี้แลคือนายท่านผู้ออกมาจากที่ประทับของพระเทวีและได้ไป
แล้วสู่มณ๑ทปแห่งแก้วผลึก ขอท่านผู้อริยะจงไปเถิด ข้าพเจ้าเองก็จะไปคอยรับใช้
อยู่ข้างๆ พระเทวี |

วิฑู๑ : เอวม |

วิฑูษกะ : เป็นเช่นนั้นแล

ราชา : (วิจินตย)

(ครุ่นคิด)

สวยาไชระ ศป๑ละ ปรีเยณ วาสา จิตตานวุตตยธาธิก
ไวลภุเยณ ปเรณ ปาทปต๑นรวาคุโยะ สจินำ มุหะ |
ปรตยาปต๑ติม๑ปาคตา น หิ ตลาเทวี รุทตยา ยถา
ปรกษยาลเขว ต๑ยว พาย๑ปสลิ๑ละ โกโป ๑ปนิตะ สวขม ||1||

ด้วยการกล่าวคำสบถทั้งหลายที่กำกวม ด้วยวาจาอันอ่อนหวาน ยิ่งกว่านั้น ด้วย
ความรู้สึกพึงพอใจแห่งจิตใจ ด้วยความหดหู่อันยิ่งยวด ด้วยการลดลงไปที่เท้า หรือแม้แต่ด้วย
คำพูดทั้งหลายของเพื่อนทั้งหลาย เทวีไม่ไปแล้วสู่ความสงบราบเรียบด้วยสิ่งเหล่านี้ รวมถึงการร้องไห้ก็
เช่นกัน ดูจเดียวกับกรล้างมือ ด้วยการปล่อยให้ น้ำตาไหลหลั่ง ความโกรธจะถูกชำระล้างให้
หายไปด้วยตนเอง ||1||

(โสดกณฐ์ นิเศศวสย) อิทานี เทวยา ปุรสนนยา สาศริกาจินุไตว เกวลี ม่า พาทเต | กุตะ |
 (ถอนหายใจพร้อมความไม่สบายใจ) ตอนนี้เทวีรู้สึกพึงพอใจแล้ว มีเพียง
 ความกังวลถึงสาคริกาเพียงอย่างเดียวเท่านั้นที่รบกวนใจเราไว้ | เหตุใดฤๅ |

อมโกชครภสุกุมารตनुตถาเสา
 กณจครเห ปุรณมราชน วิลีย |
 สทยะปตนมทนมารุณนฐรมารุ-
 รมนเย มม ปริยตมา หฤทย์ ปุรวิชญา ||2||

หญิงที่เรารักที่สุดนี้ มีร่างกายอ่อนบางดูภายในแห่งดอกบัว ได้ละลายแล้วใน
 การสวมกอดที่คออันอัดแน่นไปด้วยความรักครั้งแรก ฉันเชื่อว่านางได้เข้ามาในหัวใจของฉัน
 ในทันทีด้วยทางทั้งหลายอันเป็นรูจากศรของกามเทพที่พุ่งมา ||2||

(วิจินตฺย) โย 'ปี เม วิศวาตถานัน วสนตกะ โส 'ปี เทวยา สยตสฺติษฺจติ
 ตตฺกสฺยาเคร พายปโมกฺษ กฤษเย | (อิตี นิเศศวสฺติ) |

(ครุ่นคิด) แม้แต่วสันตกะผู้เป็นที่ไว้วางใจของเรา ยังถูกจำคุกโดยเทวี แล้วเราจะ
 ปลดปล่อยนำตาต่อหน้าผู้ใดกันเล่า (กล่าวจบก็ถอนหายใจ)

(ตตะ ปุรวิสฺติ วสนตกะ) |

(หลังจากนั้น วสันตกะก็เข้ามา)

วส• : (ราชานัน ทฤษฏา) | เอช ขลฺ นีรฺกโรตฺกณฺจาปริภฺษามามปิ สฺลาขนิยลาตฺตยา ตนฺ
 สมฺทวหนฺนุทิต อิว ทฺวิตียาจนฺโทร 'ชิตฺร โสภเต ปฺริยวสฺย |
 ตทฺยวเทนฺมฺปสรฺปามิ | (อุปสฺถตฺย) | สฺวสฺติ ภวติ | ทิชฺญฺยา ทฤษฺฏฺ โส
 เทวีหฺสฺตคเตนาปิ มยา ปฺนรฺปฺเชตาภฺยามกฺษิภฺยาม |

วสันตกะ : (มองไปที่พระราชา) นี่แหละคือเพื่อนรักผู้มีรูปร่างอันงดงามจนเป็นที่เลื่องลือแม้จะ
 เหือดแห้งด้วยความกระสับกระส่ายอันลึกซึ้ง กำลังส่องประกายอยู่คู่จพระจันทร์
 ในปักษ์ที่สองที่กำลังขึ้นแต่สว่างไสวกว่านั้น ดังนั้น เราจะเข้าไปใกล้เขา | (เข้าไป
 ใกล้แล้ว) ขอความสวัสดิ์จงมี ด้วยโชคดี ข้าพเจ้าผู้ซึ่งเคยตกไปอยู่ในมือของ
 พระเทวียังได้เห็นท่านด้วยดวงตาทั้งสองนี้ |

ราชา : (ทฤษฏีวา สหรัสม) อเย วสนุตะปะ ราปะตะ | สเช ปรีษวษสู มาม |
 พระราชาอุทขณะ : (มองดูด้วยความยินดี) โอิ วสันตะกะกินมาแล้ว เพื่อนเอ๋ย จงสวมกอดเรา |

วิฑู• : (ปรีษวษติ)

วิฑูษกะ : (สวมกอด)

ราชา : วยสุย เวษไฉว นิเวทิตสุเต เทวยาสะ ปุรสาทะ | ตตถุถตามิทานี สาศริกาเย
 กวารุเตติ |

พระราชาอุทขณะ : เพื่อนเอ๋ย เครื่องแต่งกายได้บ่งบอกแล้วถึงความพึงพอใจของเทวีต่อเจ้า ตอนนี
 ของงบอกเล่าถึงข่าวคราวของศาคริกาเถิดว่าเป็นเช่นไร

(วิฑูษกะ สไวลกษยมโรมุขตติยจติ)

(วิฑูษกะยื่นก้มหน้าพร้อมความไม่สบายใจ)

ราชา : วยสุย กีน กถยสี |

พระราชาอุทขณะ : เพื่อนเอ๋ย เหตุใดเจ้าจึงไม่กล่าว |

วิฑู• : อปรีษ เต นิเวทิตตุ น ปารยามิ |

วิฑูษกะ : ข้าพเจ้ามีสามารถจะบอกความอัปรีษแก่ท่านได้ |

ราชา : (โสเทวคฺม) วยสุย กถมปรีษม | วยกตมตฺสฤษภู จีวิตฺ ตยา | หา ปรีเย สาศริเก |
 (อติ มุรจติ)

พระราชาอุทขณะ : (ด้วยความกังวล) เพื่อนเอ๋ย อัปรีษอย่างไร แน่แน่นอนว่าชีวิตถูกทำให้สิ้นไปแล้ว
 โดยนาง โอิ สาศริกาที่รัก (กล่าวจบก็เป็นลม) |

วิฑู• : (สตักรมม) สมาสฺวสิตฺ สมาสฺวสิตฺ ปรีษวษุชเย |

วิฑูษกะ : (ด้วยความตกใจ) ขอเพื่อนรักจงพินเกิด จงพินเกิด |

ราชา : (สมาสฺวสุย | สาสฺรม)

(หลังจากพินแล้ว พร้อมน้ำตา)

ปราณะ ปรีตยชต กามมทกษิณั ม่า
 เร ทกษิณา ภวต มทวจนั กुरुชวุม |
 ศิษุรึ น ยาด ยทิ ดนุมุขิตาตะ สุต นุณั
 ยาดา สทุรมธนา คชคามินี สทา ||3||

ไอ้ ปราณทั้งหลายเอ๋ยขอท่านจงละทิ้งซึ่งเราผู้ไร้ทักษะตามแต่ท่านปรารถนาเกิด
 ขอท่านทั้งหลายจงเป็นผู้มีทักษะและฟังวณะของเราเกิด หากท่านไม่ไปโดยเร็วท่านทั้งหลายผู้จะ
 ถูกหลอกโดยนางจะกลายเป็นคนโง่ นางผู้มีลึกลับอย่างคุณนางข้างบัดนี้ได้ไปไกลแล้ว ||3||

วิทู• : โภ วยสุษ มานยถา สัภวาย | สทา ขลุ ตปสฺวิณี เทว โยชชยิณี เปรมิตติ สรุยเต | อโ
 มยา 'ปรียมิติ ภณิตุม |

วิทูษกะ : ไอ้ เพื่อนผู้เจริญ ขอท่านจงอย่าคิดเป็นอื่น ได้ยินว่านางผู้นำสงสารถูกส่งไปแล้ว
 สู่เมืองอุชชยิณีโดยเทวี ดังนั้น เราจึงกล่าวว่าเป็นเรื่องอัปรียั |

ราชา : กถมุชชยิณี เปรมิตตา | อโ โห นิรนุโรธา มยิ เทวี | วยสุษ เกน ตไวตทาขยาตม |

พระราชอุทขณะ : นางถูกส่งไปเมืองอุชชยิณีได้อย่างไร ไอ้โฮ เทวีผู้ไร้ความเห็นใจต่อตัวเรา
 เพื่อนเอ๋ย ใครบอกเรื่องนี้แก่เจ้าหรือ |

วิทู• : (สาสรุ นิระสวสุษ) โภทะ สุลักตยา | อนนยจ มม หสฺเต ตยา กิมปีนิมิตฺตมยั
 รตนมมาลา เปรมิตตา |

วิทูษกะ : (ถอนหายใจพร้อมน้ำตา) ท่านผู้เจริญ สุลักตยา นอกจากนั้น ในมือของข้าพเจ้านี้
 คือสร้อยอัญมณีที่นางส่งให้โดยมินิมิตบางประการ |

ราชา : กิมปรี ม่า สมาสวาสยิตุม | ตทวยสฺโยปนย |

พระราชอุทขณะ : จักมีสิ่งอื่นใดเพื่อการปลอบประโลมเรอีก โปรดส่งสิ่งนั้นให้เราเถิด เพื่อนเอ๋ย |

(วิทูษกะ อุปนยติ |)

(วิทูษกะ ส่งให้)

ราชา : (คุฤหิตฺวา รตนมาลา นิรวรุณฺย หฤทฺย นิธาย |) อหห |
(รับมา พิจารณาสร้อยอัญมณี วางไว้ใกล้กับหัวใจ) อ่า |

กณฺจาศุเลษฺ สมာสาทฺย ตสฺยาะ ปฺรภฺรชฺญานยา |
ตุลฺยาวสฺถา สขีเวยฺ คณฺรจฺวาตฺยเต มม ||4||

หลังจากได้รับการสวมกอดที่คอของนาง ร่างกายนี้ของเราผู้เป็นคู่แข่งกับผู้มี
สถานะเดียวกัน ได้รับการปลอบประโลมแล้วโดยการร่ว่งหล่อนของสร้อยนี้ ||4||

วฺยสฺย ตฺวํ ปฺริชฺตฺสฺ วัตฺตม | เยน วฺยเมนา ตาวทฺ ทฺถุชฺชฺวา ฐฺฤตี กริษฺยามะ |
เพ็ญเอ๋ย จงสวมสิ่งนี้ไว้ ตราบเท่าที่เราเห็นสิ่งนี้ เราก็จะมีกำลังความเข้มแข็ง
วิฑู• : ยทฺกวานาชฺญาปยติ | (ปฺริชฺธาติ |)
วิฑูษกะ : ตามที่ท่านผู้เจริญออกคำสั่ง | (สวมใส่ |)

ราชา : (สาสุรมฺ |) วฺยสฺย ทฺวํ ฐฺฤทฺ กํ ปฺนนะ ทฺรศฺนํ ปฺริยาเย |
พระราชาอุทฺยนะ : (พร้อมน้ำตา) เพ็ญเอ๋ย การได้เห็นหญิงคนที่รักก็เป็นเรื่องยากที่จะได้มาอีกครั้ง |

วิฑู• : (ทิสฺ วัวลกฺย สกฺยम् |) โท วฺยสฺย ใวมฺมฺจฺ ใจฺรฺมฺนฺตฺรยสฺว | กทาปี โท'ปี เทวฺยา อิท
สัจฺจติ |
วิฑูษกะ : (มองไปยังทิศ มีความกลัว) โอ้ เพ็ญผู้เจริญ ขอท่านโปรดอย่าร่ำป่นเช่นนั้น
ด้วยเสียงอันดัง บางทีอาจมีผู้ใดที่นำไปแจ้งแก่เทวีได้ |

(ตตะ ปฺรวิคฺติ เวตฺรหฺสฺตา วสุชฺรา |)
(หลังจากนั้น วสุนฺชราในมือถือต้นอ้อยเข้ามา)

วสุ• : (อุปฺสฺถฺตฺย) ชยตฺ ชยตฺ ภฺรฺตา | ภฺรฺตะ เอช ชลฺ รุมนฺวโต ภากิเนโย วิชฺยวฺรฺมา ปฺริยํ
กิมปี นิเวทฺยิตฺกามา ทฺวาวเร ตฺมิชฺจติ |

วสุนฺชรา : (เข้าไปใกล้) ขอนายท่านจงมีชัยชนะ จงมีชัยชนะ นายท่าน นี่คือวิชยวรมัน
บุตรชายแห่งน้องสาวของรุม്മณวัด ยืนอยู่ที่ประตูเพราะต้องการแจ้งข่าวดีบางอย่าง |

ราชา : วสุธร อวิลมพิติ ปุรวศย |

พระราชอาทขณะ : โไอ้ วสุธรธาเอัย จงยังให้เขาเข้ามาโดยมิชักช้า |

ปฐติหารี : ยทุทเวว อาชญาปยติ | (อติ นิษกรมย วิชยวรมณา สห ปุณะ ปุริวิศย) วิชยวรมนุ เอษ
ขลุ ภรดา | ตทุปสรูปตวาระยะ |

ผู้รักษาประตู : ตามที่นายท่านบัญชา (กล่าวจบเดินออกไป กลับเข้ามาพร้อมกับวิชยวรมัน)
โไอ้ วิชยวรมันเอัย นี่แลคือนายท่าน ขอเจ้าผู้เจริญจงเข้าไปใกล้เถิด |

วิชย• : (อุปลศฤคย) ชยตุ ชยตุ เทวะ | เทว ทิชญญา วรฐเส รุมนวโต วิชยเนน |

วิชยวรมัน : (เข้าไปใกล้) ขอเทวะจงมีชัยชนะ จงมีชัยชนะ โไอ้ เทวะ ท่านผู้เจริญแล้วด้วย
โชคเพราะชัยชนะแห่งรัมมัต |

ราชา : สาธุ รุมนวนุ สาธุ | อจิรานุมหตปุริโยชนมนุชิตม | วิชยวรมนุ อิต อาศยตาม |

พระราชอาทขณะ : สาธุ โไอ้ รุมนัตเอัย สาธุ เจ้าบรรลุดึงประโยชน์อันยิ่งใหญ่ด้วยเวลาเพียงไม่
นาน | โไอ้ วิชยวรมันเอัย จงนั่งลงตรงนี้เถิด |

(วิชยวรุโมปวิศติ)

(วิชยวรมันนั่งลง)

ราชา : วิชยวรมนุ ชิตะ โกสลาริปติะ |

พระราชอาทขณะ : โไอ้ วิชยวรมันเอัย เจ้าแห่งเมืองโกสลก็พ่ายแพ้หรือไม่ |

วิชย• : เทวศย ปุรภาเวณ |

วิชยวรมัน : ด้วยอานุภาพแห่งพระองค์นั้นแล |

ราชา : วิชยวรมนุ ตตถกถย กถมิต | วิศุตระตะ โศรตุมิจจามิ |

พระราชอาทขณะ : โไอ้ วิชยวรมันเอัย เช่นนั้นจงบอกเถิดว่าอย่างไร เราต้องการฟังโดยพิสดาร |

วิษย๑ : เทว ศรุตตาม | วยมิโต เทวาเทศาคติปิไยเรวาโหกริเนกกริตุรคปตฺติทุรนิวาระณ
มหตา พลสมุเหณ คตฺวา วินุชฺยทุรคาวสุถิตสฺย โกสลธาธิปเตรทวารมวญญุชฺย เสนาะ
สมาเวศิตุมารพุชชะ |

วิษยวรมัน : โอ้ เทวะ ของจงฟัง ด้วยคำบัญชาจากพระองค์ จากตรงนี้พวกเราได้ไปด้วยกอง
กำลังใหญ่อันแวดล้อมไปด้วยช้าง ม้าและพลรบอันนับจำนวนมากมายในเวลา
สองสามวัน ได้สกัดกั้นประตูแห่งเจ้าเมืองโกสลที่ตั้งฐานกำลังอยู่ที่ป้อมบน
เทือกเขาวิรัช จากนั้นจึงเริ่มตั้งกองทัพทั้งหลาย |

ราชา : ตตสฺตตะ |

พระราชอาทยณะ : หลังจากนั้น หลังจากนั้น |

วิษย๑ : ตตะ โกสลธาธิปตริปิ ทฺรปาทปรีกวมสหมานโน หาสฺตคิปรายมเสษมาตุไมสนุຍ
สชชีกฤตวาน |

วิษยวรมัน : หลังจากนั้น เจ้าแห่งเมืองโกสลผู้มีมานะอันมีอดทนการดูหมิ่นได้เนื่องจากความ
เย่อหยิ่ง จึงได้เตรียมกองทัพของทั้งหมดคนอันมีพลช้างเป็นส่วนประกอบหลัก |

วิฑู๑ : โภ ลฆฺวจากุชฺว | เวปต อิว เม หฤทฺทม |

วิฑูชกะ : โอ้ ท่านผู้เจริญ โปรดกล่าวต่อโดยเร็วเถิด หัวใจของข้าพเจ้าจะสั่นไหวแล้ว |

ราชา : ตตสฺตตะ |

พระราชอาทยณะ : หลังจากนั้น หลังจากนั้น |

วิษย๑ : เทว กฤตนิศฺยชฺจาเสา |

วิษยวรมัน : โอ้ เทวะ เเขานั้นเองคือผู้ก่อให้เกิดการตัดสิน

โยทุธฺ นีรุตฺตย วินุชฺยาทภวทภิมุขสุตฺตคฺษณฺ ติคฺวิภาคา-
นุวินุชฺเยเนวปาเรณ ทฺวิปตฺติปฤตฺตนาปีทพฺนฺเรน รุณฺชน |
เวคาทพฺทานานุวิมฺลฺจนฺสมทกริฆฺ โภฏตฺปิษฺฏปตฺติรฺนิปตฺย
ปรตฺไยจฺทพฺวาณฺฉิตาปตฺติทฺวิคฺฉิตฺรภสฺสตฺ รุณฺณวานุชฺเชณ ||5||

หลังจากออกจากเทือกเขาวิรัชแล้วเพื่อการยุทธ ในขณะที่กำลังปิดกั้นหนทาง
ทั้งหลายด้วยกองแถวแห่งพญาช้างอันดุจดั่งเทือกเขาวิรัชอีกเทือกหนึ่ง การเผชิญหน้ากันจึงเกิดขึ้น
รุ่มณวัตผู้ปล่อยลูกศรทั้งหลายด้วยความรวดเร็วในช่วงขณะนั้น ผู้มีพลทหารอันถูกบดขยี้ด้วยกองทัพ
ช้างตกมันและมีความโหดเหี้ยมถูกทำให้ทวิคุณด้วยการเผชิญหน้าที่เขาต้องการ ได้เข้าไปใกล้เขา
(เจ้าแห่งโกศล) และกล่าวท้าทายแล้ว ||5||

อปิจ

และ

อสตรวยสุดศิริสตรศสตรกษ โนมตฤฤโตตตมางเค กษณั
วูฒาสฤฤสริติ สวานตปรหระณ วรุ โมทวลทวหุณินิ |
อาหุยาชิมเข สโกสลปติรภงคปติปีภา-
นุเนเกไนว รุมณวตา ศรศไตรมตตทวิปสโธ หตะ ||6||

ขณะนั้น เมื่อกองกำลังหลักถูกตีพ่าย ศิระษะถูกตัดด้วยการลากอาวุธไปกระทบกับ
เครื่องป้องกันศิระษะที่โคนธนูยิง ชารแห่งเลือดออกเป็นสาย อาวุธทั้งหลายส่งเสียง
ประกายไฟพุ่งออกจากเกราะ เขา (รุ่มณวัต) ได้เรียกแล้วซึ่งเจ้าแห่งโกศล ณ สงครามเปิด
ด้วยรุ่มณวัตเพียงผู้เดียว เขา (เจ้าแห่งโกศล) ถูกฆ่าแล้วขณะที่ประทับบนช้างตกมัน ||6||

วิทู• :

ชยตุ ชยตุ ภวานุ | ชิตมสุมาภิระ | (อิตยตุถาย นฤตยติ |)

วิทฤษกะ :

ขอท่านผู้เจริญจงมีชัย จงมีชัย พวกเราชนะแล้ว (กล่าวจบ ลุกขึ้นยืน พร้อมเดินร่ำ) |

ราชา :

สาธุ โกศลปเต สาธุ | มฤตยูรปี เต ศุลาฆโย ยสุย ศตรโว ปรเยว ปรุชการี วรณยุนติ |
ตตสตุตตะ |

พระราชอุทขณะ : สาธุ โอ้ เจ้าแห่งโกศลเอ๋ย สาธุ แม้ความตายของท่าน ผู้ที่แม่แต่ศัตรูทั้งหลาย
ยังพรรณนาถึงความมองอาจ ย่อมควรแก่การสรรเสริญ หลังจากนั้น หลังจากนั้น |

วิชย• :

เทว ตโต รุมณวานปี โกสเลษุ มฤธาตริ ชยาฆ่าสั ชยวรมานั สุถาปยิตวา
สมรวรณิตมเศษพลมนูรุตมานะ ศโนะ ศโนราจจตุยเว |

วิชยวรมัน :

โอ้ เทวะ หลังจากนั้น รุ่มณวัตสถาปนาชยวรมัน พี่ชายใหญ่ของข้าพเจ้าเหนือ
เมืองโกศล ตอนนี้นำมาอย่างเงียบๆ โดยนำกองทัพทั้งหมดที่บาดเจ็บจาก
สงครามมา |

ราชา : วสุธรเร อัจจุรดา เขาคณธรายณะ ทียคำ มคฺปรสาโท 'สุยติ |

พระราชอาทุทณะ : โไอ้ วสุธรรายเอัย จงบอกแก่เขาคณธรายณะว่า ความพึงพอใจของเราจงถูกให้แก่
คนผู้นี้ |

วสุ• : ยทุทเว อาชฎาปยติ |

วสุธรราย : ตามที่พระองค์บัญชา

(อิติ วิชยวรมณา สห นิชฺกรานตา |)
(กล่าวจบ ออกไปพร้อมด้วยวิชัยวรมัน)

(ตตะ ปรวิศติ กาญจนมาลา |)
(หลังจากนั้น กาญจนมาลาเข้ามา)

กาญจน• : อาชฎาปตาสมิ เทวยา ยธา:หฬเช กาญจนมาเล คจฺจ | เอตโมนุทราชาลิกมารยปฺตราย
ทรศย | (ปริกรมยว โลกย จ |) เอช ขลฺ ทรตา | ตทฺยวทฺสปฺรามิ | (อุปสฺตตฺย |)
ชยตุ ชยตุ ทรตา | เทวี วิชฎาปยติ:เอช ขลฺชยนิตะ สรวลิตฺธิรนาโมนุทราชาลิก
อาคตะ | ตตฺปรกฺษตามนมารยปฺตร อิติ |

กาญจนมาลา : หม่อมฉันถูกบัญชาโดยเทวีคั้งนี้ โไอ้ กาญจนมาลา เพื่อนเอัย จงไปเกิด
จงนำนักรมายากลผู้นี้ไปแสดงแก่พระสวามี (เดินไปรอบๆ และมอง) นี่แลค็ือ
นายท่าน คั้งนั้น ฉันจะเข้าไปหา (เข้าไปใกล้) ขอนายท่านจงมีชัย จงมีชัย
พระเทวีให้มาแจ้งว่า นี่ค็ือนักรมายากลจากเมืองอุชชยนิผู้มีชื่อว่า สรรพลิตฺธิ
ได้มาแล้ว จงนำไปให้พระสวามีเห็น |

ราชา : อสุติ นะ เกาตุกมินุทราชาเล | ตจฺฉิฆฺรํ ปรเวศย |

พระราชอาทุทณะ : เรามีความชื่นชอบในมายากล เจ้าจงนำเขาเข้ามาโดยเร็ว |

กาญจน• : ยทุทเว อาชฎาปยติ |

กาญจนมาลา : ตามพระองค์บัญชา

(นิชฺกมฺย ปฺนะ ปิจฺฉิกาหสฺเตโมนุทราชาลิกน สห ปรวิศติ |)
(ออกไป แล้วเข้ามาอีกคั้งพร้อมกับนักรมายากลที่มีขนนกอยู่ในมือ)

ไอนุทราชาลิกะ : (ปัจฉิมภา ฤทมยณ)

(โบกขนนกงยงไปรอบๆ)

ปรณมต จรณาวินุทสุยณุทราชาลิกป็นทฐนามนุชะ |

ตไถว สมุพรสุย มายาสุปรดิษฐิตยศสชะ ||7||

ขอท่านทั้งหลายจงก้มศีรษะลงแทบเท้าแห่งพระอินทร์

ผู้มีนามว่านักมายากล ผู้มียศตั้งมั่นดีแล้ว ผู้เก่งฉลาด ||7||

กาณจน• : (อุปสุตตย) ฤตตะ เอษ ขลุไวนุทราชาลิกะ |

กาณจนมาลา : (เข้าไปใกล้) โไอ้ นายท่าน นี่แลคือนักมายากล |

ไอนุทร• : ชยตุ ชยตุ เทวะ | เทวะ |

ขอพระองค์จงมีชัยชนะ จงมีชัยชนะ โไอ้ พระองค์

ก็ ธรณย้า มฤคางคก อากาศเมหิธโร ชลชวลนะ |

มรฺยาคูเน ปรโทโย ทรศยค้ำ เทหฺยาคูณปติม ||8||

ดวงจันทร์บนพื้นดิน ภูเขาในอากาศ ประกายไฟในน้ำ คำสิ้นในเวลาเที่ยงวัน
ฉันควรจะแสดงอะไร ขอท่านได้โปรดออกคำสั่ง ||8||

อถ วา ก็ พหฺนา ชลปิเตน |

มิเช่นนั้น ประโยชน์อะไรกับการพำบันมากมาย |

มม ปรดิชฺไยษา ยทยท หฤทเยเนหเส สํทรฺมม |

ตตตททศยามยหํ คุโรรมนฺตรปรภาเวณ ||9||

ความรอบรู้ของเรา นี่ สิ่งใดที่ท่านต้องการด้วยหัวใจที่จะมองเห็น

เราจะแสดงสิ่งนั้นออกมาด้วยอำนาจของมนตร์แห่งครูของเรา ||9||

วิทฺษกะ : โโก วยสุย อวหิโต ภว | อิทฺตุโส 'สฺยวามฺมฺโก เยน สรวฺ สํกาวฺยเต |

วิทฺษกะ : โไอ้ เพื่อนผู้เจริญ ขอท่านจงตั้งใจเถิด นี่คือนิเวศน์ใจในตนเองของเขาที่ทุกอย่าง
สามารถทำให้เป็นไปได้ |

ราชา : ภัทร ดิษฐ ดาวด | กาญจนมาเล อุชยดำ เทวี | ยุษมทีย เอวายไมนุทราชาลิโก วิชนี-
ฤตศุจายมทุเทศะ | ตเทหิ | สหิตาเวไวน์ ปศุยาว อิติ |

พระราชอุทขณะ : โอ้ ท่านผู้ดีงาม จงหยุดก่อนสักครู่เถิด โอ้ กาญจนมาลาเอ๋ย จงไปบอกแก่เทวี
ว่า นักมายากลนี้เป็นของเจ้าและสถานที่นี้จะไร้ผู้อื่น จงมาเถิด เราทั้งสองจะดู
เขาด้วยกัน |

กาญจน• : ยทุรตาชญาปยติ | (อิตี นิษุกรานตา)
ตามที่นายท่านบัญชา (กล่าวจบเดินออกไป) |

(ตตะ ปรวิศติ วาสวทตตา กาญจนมาลา จ)
(หลังจากนั้น วาสวทัตตาและกาญจนมาลาเข้ามา)

वासव• : กาญจนมาเล อุชยขนิต อาคต อิตยสฺติ เม ตสมินุ ไมนุทราชาลิเก ปกษปาตะ |

वासवत्तता : โอ้ กาญจนมาลาเอ๋ย เราเข้าข้านักมายากลคนนี้ ผู้มาจากเมืองอุชยขนิ |

กาญจน• : ชุลาติกุลพหุมานะ ขลเวษ ภัทรุชยะ | ตเทเวตุ ภัทรุตรี | (อิตี ปริกฺรามตะ)

กาญจนมาลา : นี่แลคือความเชื่อมั่นต่อผู้เป็นญาติของนายแม่ ขอนายแม่จงไปเถิด
จงไปเถิด (กล่าวจบ ทั้งสองออกไป) |

वासव• : (อุปสฤตฺย) ชยตุ ชยตุวารยปฺตระ |

वासवत्तता : (เข้าไปใกล้) ขอพระสวามีจงมีชัย จงมีชัย |

ราชา : เทวี พหุตรมเนน คุรฺชิตฺม | ตทิโหปาวิสฺยตาม | ปศุยามสฺดาวด |

พระราชอุทขณะ : โอ้ เทวี เจ้านี่ช่างกล่าวโอ้อวดเหลือเกิน ดังนั้น จงมานั่งตรงนี้เถิด
พวกเราจะได้ดูต่อไป |

(वासवतुटोपविस्ति)

(वासवत्ततानङ्ग)

ราชา : ภัทร ปรสตุยตามินุทธชาลม |

พระราชอาทษณะ : โฉ้ ท่านผู้ตั้งม ขอการแสดงมายากลจงเริ่มขึ้นเกิด |

ไอนุทธชา• : ยทเทว อาชญาปยติ | (อติ พหุวิธึ นาญญ กฤตวา ปิจฉิกำ ภมยณ |)

นักมายากล : ตามที่พระองค์บัญชา (กล่าวจบ แสดงและทำอะไรหลายอย่างในขณะโบก
ขนนกยงไปมา)

หริหรรพรมปรมุขานูเทวานุทธศยามิ เทวราชั จ |

คคเน สิทธจารณศรวรฐสารถึ จ นฤตยนตม ||10||

ข้าพเจ้าจะแสดงให้เห็นซึ่งบรรดาเทวดาทั้งหลายมีพระวิษณุ พระศิวะ
พระพรหมเป็นประมุข รวมถึงเทวราชาด้วย รวมกลุ่มสิทธะ จารณะ เทวดาและนางฟ้าบน
สวรรค์ที่เด่นร่าอยู่ ||10||

ตตปรุภษตำ เทวะ |

ขอพระองค์ทรงทอดพระเนตรเกิด |

ราชา : (อูรฐวมวโลกยาศนาทวตฺรณ |) อาศุจรมมาศุจรม | เทวิ ปศุย |

(มองไปด้านบนและลงจากอาสนะ) อัศจรรย อัศจรรย โฉ้ เทวิ ขอเจ้าจงดู

เอษ พุรหฺมา สโรเช รชนิกรกลาเสษระ คักโร'ยั

โทรฺกิริ'โทตฺยานุตโก'เสา สชนุรสิคทวจกริจิ'ในศจตุรฺกิ'ะ |

โย'ป'โยราวตสฺถศฺตริทศปติรมิ เทวิ เทวาสฺตถานเย

นฤตยนติ วุโยมฺนิ 'ใจตาสฺจจจรณรณนฺนุปรุรา ทิวยนารุยะ ||11||

นี่คือพระพรหมบนดอกบัว นี่คือพระสังกรผู้มียอดมวยมมเป็นพระจันทร์ นั่นคือ
ผู้สังหารแทตย์ด้วยแขนทั้ง 4 ที่แสดงด้วยธนู ดาบ คทาและจักร (พระวิษณุ) นี่คือพระผู้เป็นเจ้าของ
แห่งเทพทั้งสามสิบผู้ประทับบนช้างเอราวัณ (พระอินทร์) โฉ้ เทวิ เหล่านี้คือเทพเจ้าทั้งหลายอื่นๆ
บนท้องฟ้ายังมีทิพยนารีทั้งหลายผู้มีกำไลข้อเท้าส่งเสียงดังในขณะที่เดินกำลังร่าร่า ||11||

वासव• : आसुज्रमआसुज्रम |

वासवत्तदा : अक्षरर्य अक्षरर्य |

วิทูษกะ : (อปวารุช) อาะ ทาสยะ บุตร ใอนุทราชาลิก กิเมไตเรเทเวรปโรภิกจ ทฐสีไตะ | ยทิ
เต 'เนน ปริตุษฏเณน การยั ตตฺสาครีก้า ทฐศย |

วิทูษกะ : (ไปด้านข้าง) โอ้ เจ้านักมายากล บุตรแห่งนางทาสี ประโยชน์อะไรกับการยังให้
เห็นทเวอื่นเหล่านี้ หากเจ้าจะทำให้เขาพอใจ จงยังสาครีกาให้ปรากฏ |

(ตตะ ปรวิศติ วสุธรา)

(หลังจากนั้น วสุนธราเข้ามา)

วสุธรา• : (ราชานมฺปสฺถคฺย) ชยตุ ชยตุ ภรฺตทา | อมาตุโย เยาคธรายโณ วิหฺญาปยติ | เอษ ขลุ
วิกฺรมพาโหะ ปรฺธานามาตุโย วสุภูติรุพาภฺรเวณ กณฺจุกินา สหาคตะ | ตทรฺหติ
เทโว 'สฺมินเนว สุนฺทรนฺทรเต เปฺรภฺยิตฺม | อหฺมปิ การยเสษํ สฺมาปฺยาคต เอเวติ |

วสุนธรา : (เข้าไปใกล้พระราช) ขอนายท่านจงมีชัย จงมีชัย อ้ามาตย์เยาคันธรายณะแจ้งให้
ทราบ ว่า นี้แลคือวสุภูติ ประธานอ้ามาตย์แห่งพระราชวิกฺรมพาหุ ได้มาแล้ว
พร้อมด้วยพาภระวะยะ มหาดเล็กของเรา พระองค์ควรได้เห็นพวกเราในเวลาแห่ง
ความสุนทรนี้ ข้าพเจ้าเมื่อเสร็จสิ้นภารกิจที่เหลือแล้วก็จะมาเช่นเดียวกัน |

वासว• : อารยฺบุตร ดิษฺจตุ ดาวทินุทราชาลมฺ | มาตุลลภฺตฺพฺรฺธานามาตุโย วสุภูติราคตะ | ตํ
ดาวตฺเปฺรภฺยิตามารยฺบุตร |

वासวทัตตา : สวามี ขอการแสดงมายากลหยุดลงชั่วคราว วสุภูติ ประธานอ้ามาตย์จากบ้านของ
ปิตุลาฝั่งพระมารดาของหม่อมฉันมาแล้ว ขอให้มาพบสวามีในที่นี้

ราชา : ยถาห เทวี | (ใอนุทราชาลิกํ บุรติ) ภทฺร วิศฺรมยตามิทานิम् |

พระราชอุทขณะ : เป็นอย่างทีเทวีกล่าว (หันไปทางนักมายากล) โอ้ ท่านผู้ดีงาม
ของงหยุดกลเดี๋ยวนี้ |

ใอนุทราชาลิกะ : ยทฺเทว อาชฺญาปยติ | (ปฺนุชะ ปิจฺฉนิก้า ภฺรมยติ) (นิษฺภฺรามน) เอกะ ปฺนุรฺมมฺ เษโล '
วสุยฺ เทเวน เปฺรภฺยิตวฺยะ |

นักมายากล : ตามทีพระองค์บัญชา (โบกขนนกออกไปมาอีกครั้ง) (กำลังออกไป)
แต่มีการละเล่นอีกอย่างหนึ่งของข้าพเจ้าทีพระองค์ต้องรับชม |

ราชา : ภทฺร ทฺรภฺยยามะ |

พระราชอุทขณะ โอ้ ท่านผู้ดีงาม เราจะดู |

वासवः : काव्यजन्माले कञ्च कुर्वि तेह्यस्य परिचयिगम् ।

वासवत्तता : ओँ काव्यजन्माला जगไปเถิด जงให้รางวัลแก่เขา ।

काव्यजनः : यत्तेवैयाख्यापयति । (โอินุทุรชาลิเกน สห นิษักรานตา)

काव्यजन्माला : ตามที่เทวีบัญญัติ (ออกไปพร้อมกับนักมายากล)

ราชา : वसन्तक प्रत्युत्कम्भ्य प्रवेशयता वसुधिते ।

พระราชอาทยณะ : โอँ วสันตคะเอ๋ย จงออกไปและนำวสุฤติเข้ามา ।

วิष्णुः : यत्तेवैयाख्यापयति । (อิติ वसुँरथा सह นิษकानตะ)

วสันตคะ : ตามที่พระองค์บัญญัติ (กล่าวจบ ออกไปพร้อมกับวสุนธรา) ।

(ตตะ ปรวิสติ वसन्तकेनानुकम्भ्यมาโน वसुधित्तरพากรว्यस्य)

(หลังจากนั้น วสุฤติและพากรวณะที่กำลังถูกนำทางโดยวสันตคะจึงเข้ามา)

वसुधिते : (สมนุดาทวโลกย) อโห วตเสศวรสฺยานุกาเว | อิห หิ

(มองไปรอบๆ) โอโห ความยิ่งใหญ่แห่งผู้เป็นใหญ่แห่งรัตตะ | ที่นี่แล |

आक्यिप्ति चयकुण्ठरेण तुरकानि रुरण्यनवल्लग-
नसुक्तिरुनिना हुत्तरे कुยिदिग्दता कोयजिषु दियजनकुण्ठम् ।
सत्तो विसुद्धसिंहलेन तुर्विगवे कक्याप्रते सो 'पुयो
तुवारसुले नो व कुहुलेन महता कुराम् पो यथाห कुत्तरे ||12||

เราถูกดึงดูดด้วยช้างแห่งชัยชนะในขณะที่กำลังชื่นชมม้าอันเป็นที่รักทั้งหลาย เรา
ถูกพาไปแล้วด้วยเสียงกังวานแห่งดนตรีในขณะที่ยืนอยู่ในหอประชุมทั้งหลายแห่งราชาทั้งหลาย ใน
ทันใดนั้น ความรุ่งเรืองแห่งเจ้าสิงหลถูกลืม ในส่วนในของตำหนัก โอโห เราถูกทำให้ดูบ้านนอก
ด้วยวัตถุอันน่าสนใจที่อยู่บนประตู ||12||

พากรวณะ : वसुधते अथ खलु जिरातुसुवामिन् तुरकुष्यामिति यत्सद्यमाननुतादिस्येन

กิมปฺยวสุถานุตรมนุภวามิ | กุत्तरे |

ไอ้ วสุภูติเอ๊ย ด้วยความสัจย์ที่ว่าเราจะพบนายท่านหลังจากที่ไม่ได้พบมานาน
ในวันนี้ เราสัมผัสได้ถึงความเปลี่ยนแปลงภายในบางอย่างที่เกิดขึ้นจาก
ความเบิกบานยิ่ง | เหตุใดฤๅ |

วิฤทธิ กมฺปสฺย ปฺรตฺยติตฺรํ สาธุสวสา-
ทวิสุปฺยภูํ ทุณฺยภูํ ติริยติตฺรํ พายฺปปฺภูโลละ |
สุขลทวฺรณํ วาณิ ชทฺยติตฺรํ คทฺททตฺยา
ชฺรยาเย สาหาเย มฺม หิ ปฺริโตโย ’ทฺย กุรุเต ||13||

วันนี้ ความดีใจของเราได้ทำการช่วยเหลือความชรา เพิ่มอัตรชีพจรอันเพิ่มขึ้นเร็วกว่า
จากความตกประหม่า ปิดกั้นสายตาให้มองเห็นไม่ชัดอีกครั้งด้วยน้ำตาอันไหลริน สร้างคำพูดอันมี
พยางค์กระท่อนกระแท่นอันคุ่มิ่งงมากกว่าเพราะความเก้กั๊ง ||13||

วิหฺษกะ : (อฺกฺเร ภูตฺวา) เอตฺเวตฺวมาตฺยะ |

วิหฺษกะ : (ไปด้านหน้า) ขอท่านอำมาตย์จงไปเถิด จงไปเถิด |

วสุภู• : (วิหฺษกฺสฺย กณฺเฑ รตนมมาลา ทุณฺยภูวา ’ปวารุย) พากฺรวุยฺ ชานเ ไสเวย
รตนมมาลา ยา เทเวน ราชปฺตุโรโย ปฺรตฺถานกาคเ ทตฺตา |

วสุภูติ : (มองเห็นสร้อยอัญมณีที่คอของวิหฺษกะ ไปด้านข้าง) ไอ้ พากฺระวเย เรา รู้จัก
สร้อยอัญมณีเส้นนี้ ที่นายท่านให้ไว้แก่ราชบุตรในตอนที่พระองค์เสด็จออกไป |

พากฺรวุยฺ : อมาตฺย อสฺติ สาทุกฺสฺย | ตตฺกิ วสนตฺกํ ปฺฤจฺฉามิ ปฺราปฺติมฺสฺยาเย |

พากฺระวเย : ไอ้ ท่านอำมาตย์ ดูเหมือนจะเป็นเช่นนั้น เราจะถามวสันตคะว่าเขาได้รับสิ่งนั้น
ได้อย่างไร |

วสุภู• : พากฺรวุยฺ มา ไมวม | มหติ ราชกุเล รตนพาทฺลฺยานนฺ ทุรฺลโก ภูษณานํ สํวาทะ |
(อิติ ปฺริกรามติ)

วสุภูติ : ไอ้ พากฺระวเย อย่า อย่าทำเช่นนั้น จากอัญมณีที่มีอยู่มากมายในราชตระกูลอัน
ยิ่งใหญ่ ความคล้ายคลึงกันแห่งเครื่องประดับทั้งหลายมิได้เป็นไปได้โดยยาก
(กล่าวจบ เดินไปรอบๆ) |

วิฑู• : โภ เอษ ขลุ มหาราชะ | ตทุปสรูปตวมาตยะ |
 วิฑูษกะ : ท่านผู้เจริญ นี้แลคือพระมหาราช ขอท่านอำมาตย์จงเข้าไปใกล้เถิด |

วสุ• : (อุปสุตตย |) วิชยตำ มหาราชะ |
 วสุภูติ : (เข้าไปใกล้) ขอมหาราชจะมีแต่ชัยชนะ|

ราชา : (อุตถาย |) อารย อภิวาทเย |
 พระราชาอุทขณะ : (ลุกขึ้น) โอ้ ท่านผู้อรियะ ข้าพเจ้าขอต้อนรับ |

วสุ• : อายุษุมาณุกว |
 วสุภูติ : ขอท่านจงเป็นผู้มีอายุ

ราชา : อาสนมาสนมารยช |
 พระราชาอุทขณะ อาสนะ อาสนะ สำหรับท่านผู้อรियะ

วิฑู• : เอตทาสนม | อุปวิศตวมาตยะ |
 วิฑูษกะ : นี่ค้ออาสนะ ขอท่านอำมาตย์จงนั่งเถิด

(วสุภูติรูปวิศติ |)

(วสุภูตินั่งลง)

พากรวษะ : เทว พากรวษะ ปุรณมติ |
 พากรวษะ : โอ้ เทวะ พากรวษะขอน้อมไหว้ |

ราชา : (ปฤษุเจ หสตุ์ ทตฺวา |) พากรวษ อิต อาสยตาม (พากรวษ อุปวิศติ |)
 พระราชาอุทขณะ : (วางมือบนหลัง) โอ้ พากรวษะ จงนั่งลงที่นี่ (พากรวษะนั่งลง)|

วิฑู• : อมาตย เอษา เทวี วาสวตตฺตา ปุรณมติ |
 วิฑูษกะ : โอ้ อำมาตย์เอ๋ย นี่ค้อเทวีวาสวตตตาน้อมไหว้แต่ท่าน |

वासवः : आरुष प्रणमामि ।

वासवतत्ता : ओ तान्ผู้อรियะ ข้าพเจ้าขออน้อมไหว้ ।

วสุภุ : आयुष्मदि वत्सराक्षसतुक्त् पुत्रमाप्नुहि ।

วสุภุติ : โอ ท่านผู้มีอายุ ขอท่านจงได้รับบุตรผู้มีลักษณะดุจดั่งราชาแห่งวัดสะ ।

(สรเว อูปวิศนติ)

(ทั้งหมดนั่งลง)

ราชา : आरुष वसुभुते अपि कुस्लिं तत्रभवतः सिंहलेखरसुष ।

พระราชอาทุทนะ : โอ วสุภุติผู้อรियะ เจ้าแห่งสิงหลสบายดีหรือไม่ ।

วสุภุ : (อุรธวมวโลกษ นิระศุสสุย จ) เทว น ชานะ เกี วิชฌาปายามิ । (อโหมมุขสุติษยติ)

วสุภุติ : (มองไปด้านบน พร้อมถอนหายใจออก) โอ เทวะ ข้าพเจ้ามิรู้ว่าจะรายงานท่าน
เช่นไร (ก้มหน้านั่ง)

वासवः : (स्वियात्मात्मकम्) हा रिक् हा रिक् । किमिथानि वसुभुतिः कथयिष्यति ।

वासवतत्ता : (กล่าวกับตนเองด้วยความไม่พอใจ) โธเอ๊ย โธเอ๊ย ।
ตอนนี้วสุภุติจะกล่าวอะไรหนอ

ราชา : कथ गिमेत्तु । आरुष आगुल ओ व मे वनत्रात्तमा ।

พระราชอาทุทนะ : จงเล่าเถิดว่าอะไรเป็นอย่างไร ท่านผู้อรियะ วิญญานภายในของเรา
คุณจะถูกทำลายแล้ว ।

พากรวษะ : (อปวารุष) อมาตย จิรมปี สติตุวา กถนियม । ตตถกถยตาม ।

พากรวษะ : (ไปด้านข้าง) โอ ท่านอำมาตย์ แม้จะรอนิ้นนานอยู่แต่ก็ควรถูกเล่า
ดังนั้น จงบอกเล่าเถิด ।

วสุภุ : (สาสุรม) เทว น ศกยํ นิเวทิตุํ ตถาปฺเชษ กถยามิ मनुष्याकुषे । यासा
सिंहलेखरेण सुवतुहितारनुवालि नाम आयुष्मदि वासवतत्ता तक्षामुपसृद्य
तेवाय पुर्वु प्रारुतिता स्ति तत्ता ।

วสุภูติ : (พร้อมน้ำตา) โอ้ เทวะ มันมีอาจจะบอกเล่ามาถึงได้แต่ข้าพเจ้าผู้อัปโชคผู้นี้จะบอกกล่าว พระราชธิดาแห่งพระเจ้าสิงหลอันมีนามว่ารัตนาวลี เมื่อได้ยินว่า พระนางวาสวทัตตาผู้มีอายุสิ้นพระชนม์ในกองไฟแล้ว จึงได้ถูกส่งมาให้แก่พระองค์ในกาลก่อน |

ราชา : (อปวารุข) เทวี กิเมตทลิกเมว ตวนมาตุลามาตยะ กลยติ |

พระราชอาทุทนะ : (ไปด้านข้าง) โอ้ เทวี คำโกหกอะไรนี้ที่อำมาตย์ของลุงเจ้ากำลังกล่าวอยู่ |

วาสว• : (สุมิตวา) อารยปุตร น ชญาเต โก 'ลิก มนุสฺรยต อิติ |

วาสวทัตตา : (ยิ้มแล้ว) โอ้ สวามี หม่อมฉันไม่รู้ว่าใครกำลังกล่าวคำเท็จอยู่ |

วิฑู• : ตตสฺตสฺยาะ กิ วุคฺตม |

วิฑูษกะ : หลังจากนั้น สิ่งใดเกิดขึ้นกับนาง |

วสุ• : สาจ ชุขุมทนต์กมานิยมานา ยานมงฺกาคุสฺสาคเร นิมคฺนา (อิติ รุทฺหน โธมุขสุตฺติยจฺติ)

วสุภูติ : ในระหว่างที่ถูกนำตัวมาให้แก่พระองค์ นางได้จมลงในมหาสมุทรแล้วจากเหตุเรืออัปปาง (กล่าวจบ ร้องให้พร้อมก้มหน้านิ่ง)

วาสว• : (สาสุรม) หา หตาสมิ มนฺทภาคินิ | หา ภคินิ รตฺนวลี กุเชฺรทานิมสิ |

เทหิ เม ปฺรติวจนม |

วาสวทัตตา : (พร้อมน้ำตา) โธ่ ฉันผู้อัปโชคถูกฆ่าแล้ว โอ้ น้องรัตนาวลีเอ๋ย ตอนนี้เจ้าอยู่ที่ใด จงตอบเราที่เกิด |

ราชา : เทวี สมาสฺวสิหิ สมาสฺวสิหิ | ทูรวคาหา คตฺริ ใทวสุย | ยานภฺงคปติโตตฺติเตา

นนฺเวตาเวว เต นิทฺรสนม | (อิติ วสุภูติพาภุรวุเยา ทฺรศยติ)

พระราชอาทุทนะ : โอ้ พระเทวี จงคลายโศกเถิด จงคลายโศกเถิด คติแห่งฟ้านั้นมีอาจเข้าถึงได้ ทั้งสองนี่คือ ผู้ที่ตกไปในเรืออัปปางและกลับขึ้นมาได้ เป็นตัวอย่างให้เจ้าได้ (กล่าวจบ ชี้ไปยังวสุภูติและพาภุรวุเย)

วาสา• : อารุยปุตร ชุชุต เอตต | ปรี กุโต มไมดาวทฤภาคเชม |

วาสาทัตตา : โอ สวามี นีสมเหตุผลแล้ว แล้วโชคดีเช่นนี้ของหม่อมฉันอยู่ไหนเสีย |

(เนปถุเข มหามุกลกละ)

(หลังจากมีเสียงดังไววาย)

หรมุขานำ เหมศุฏกุศริยมิว นิจโยริจยามาทธานะ
 สานทโรทธานทรมุครกุปนปีคุนิตาตุนตติวารภิตาปะ |
 กุรวนุกรีทามหิธร์ สชชลชรศยามลั ธุมปาไต-
 เรษ โปโลษารตโยมิชชน อีห สหไสโวลิตโต 'นตะปุเร 'คุนิยะ ||14||

ไฟนี้เกิดขึ้นแล้วในตำหนักในอย่างรวดเร็ว คุณว่าสร้างความงามให้แก่ยอดทองคำ
 แห่งอาคารทั้งหลายด้วยกลุ่มแห่งเปลวทั้งหลาย มีความร้อนอันยิ่งยวดโดยคุณได้จากความเหี่ยวเฉา
 ของยอดต้นไม้ในอุทยานอันเขียวขจี ทำให้ภูเขาอันน่ารื่นรมย์กลายเป็นสีดำจุกเมฆฝนด้วย
 การปล่อยควัน และยังให้หญิงสาวเจ็บปวดด้วยกระบวนการเผาไหม้ ||14||

อปีจ |

และ |

เทวีทาหปรวาโท 'เสา โย 'ภูตลาวาณเก ปุรา |

กริษยนนิว ตั สดขมยมคุนิยะ สมุตติตะ ||15||

ข่าวลือที่ว่าเทวีถูกไฟเผาในลาวาณกะได้เกิดขึ้นแล้วในกาลก่อน ไฟนี้ได้
 เกิดขึ้นที่นี่จะทำให้ (ข่าวลือ) เป็นความจริง ||15||

(สรเว สักรานตะ ปศุยนติ)

(ทุกคนมองดูด้วยความตกประหม่า)

ราชา : (สัถ์กรมมุตถาย |) กถมนุตะปุเร 'คุนิะ | กษุญ์ เทวี วาสวทตฺตา ทคฺชา | หา ปุริเย
 วาสวทตฺเต |

พระราชาอุทฺทนะ : (ลุกขึ้นด้วยอาการตกใจ) ไฟในพระราชฐานชั้นในได้อย่างไร แยะแล้ว
 เทวีวาสวทตฺตาถูกเผาแล้ว โอ้ วาสวทตฺตาที่รัก |

वासव० : อารุยปुत्र प्रित्तरायसु प्रित्तरायसु |

वासवतत्ता : โอ้ สวามี โปรดช่วยเหลือเถิด โปรดช่วยเหลือเถิด |

ราชา : อเย กถมตีสัถ์รมาทิสถาปิ เทวี โนปลกฺษิตา | เทวี समासुसिหิ समासुसिหิ |

พระราชาอุทฺทนะ : โอ้ เหตุใดแม่เทวียืนอยู่แล้วที่นี้แต่ไม่ถูกสังเฆตเห็นเพราะความตกใจ โอ้ เทวี
 จงฟื้นเถิด จงฟื้นเถิด |

वासव० : อารुयपुत्र मयात्मनः कृते कथितम् | ऐषा खलु मया निरम्बुद्धयेह निकेतेन स्यमिता
 साक्रिका विपथयेत् | तत्तदा प्रित्तरायतामारुयपुत्रे |

वासवतत्ता : โอ้ สวามี หม่อมฉันมิได้กล่าวเพื่อตนเอง นี้แลคือสาคริกาผู้ถูกหม่อมฉันล่ามไว้
 ด้วยโซ่ที่ข้อเท้าด้วยความไร้เมตตา กำลังเข้าสู่ความวิบัติ ดังนั้น ขอสวามีจงไป
 ช่วยเหลือนางเถิด |

ราชา : กถึ เทวี साक्रिका विपथयेत् | ऐष कज्जामि |

พระราชาอุทฺทนะ : อย่างไรกัน โอ้ เทวี สาคริกากำลังเข้าสู่ความวิบัติ เราจะไปเดี๋ยวนี้ |

वसु० : गिमकारणमेव पतित्वावृत्ति कुरियते |

वसुवृत्ति : โอ้ เทวะ เหตุใดจึงทำพฤติกรรมอันเร้งริบนี้โดยไม่มีเหตุผลเล่า |

पागुरव्ये : त्वे युक्तमाह वसुवृत्ति |

पागरव्ये : โอ้ เทวะ วสุวृตติกล่าวได้สมเหตุสมผลแล้ว |

विभु० : (ราชानमुत्ตรिये कृतीत्वा |) वयस्य मा खलुर्वे साहसं कुरु |

วิभุยกะ : (จับพระราชชาติเครื่องทรงส่วนบน) โอ้ เพื่อนเอ๋ย โปรดอย่าทำอย่างลูกละหุก
 เช่นนี้ |

ราชา : (อุตุตรียมุตฺตฤชฺชย) ชิงฺ มุรฺช สาคฺริกา วิปฺทฺยเต | กิมีทฺยาปี ปฺราณา ชาเรณฺเต | (อิตฺติ
ชฺวาลนปฺรเวศํ นาฏฺยิตฺวา ชฺฐมาภิกวํ นาฏฺยณฺ)

(ถอดเครื่องทรงส่วนบนทิ้ง) โธ เจ้าโง่เอ๊ย สาคริกากำลังเข้าสู่ความวิบัติ
ปราณทั้งหลายจะถูกค้ำจุนไว้ได้อย่างไร (กล่าวจบ แสดงว่าเข้าไปในกองเพลิง
และแสดงว่าถูกควั่นกลบเอาไว้) |

วิรม วิรม วหฺเน มฺลจ ชฺฐมานุพนฺธํ
ปฺรกฏฺยตี กิมีจฺ ใจฺรฺรจฺฉินฺา จกรฺวาลมฺ |
วิรฺหฺตฺกฺษาหํ โย น ทฺคฺระ ปฺรียายะ
ปฺรลยฺทหนฺภาสา ตฺสฺย กิ ตฺวํ กโรมิ ||16||

จงหยุดเถิด จงหยุดเถิด โอ ไฟเอ๊ย จงยกเลิกควั่นไฟอันต่อเนื่องเถิด เจ้ายังให้
วงกลมปรากฏด้วยเปลวไฟอันสูงตระหง่านเพราะเหตุใด เราอันไม่ถูกเผาไหม้ด้วยไฟแห่ง
การลาจากจากคนรัก อันเป็นไฟแห่งการทำลายล้าง แต่เหตุใดท่านจึงทำเช่นนี้กับเรา ||16||

वासवः : कर्त्तुं मम तृषणादिभ्या वचनात्त्वामभ्युदितमारुप्युत्तरेण |
तत्त्वमप्यारुप्युत्तरमेवानुक्रमिष्यामि |

वासवतत्ता : हेतुदिसवामिज्जตั้งใจทำเช่นนี้จากคำพูดของหม่อมฉันผู้มีทุกขไร้โชค ดังนั้น
เราเองก็จักตามสวามีไป |

विष्णुः : (प्रिक्रामन्ननुकुरितो गुत्तुवा) क्वदि ओमपी ते प्लुत्युत्तेโก क्वामि |

วิหฺษฺกะ : (เดินไปรอบๆ อยู่ด้านหน้า) โอ้ นางผู้เจริญ ข้าพเจ้าจักเป็นผู้แสดงทางให้แก่ท่าน

वसुः : कर्त्तुं प्रविष्णु एव श्वलनं वत्सराचे | तन्ममापी तृषणात्तराखुत्तริविपुत्तริโหว
ยฺกฺตฺมาตฺมานมาหฺตฺติกรฺตฺม |

วสฺภูติ : เหตุใดราชาแห่งวัดสะจึงเข้าไปในกองไฟเล่า ดังนั้น จึงสมเหตุสมผลที่เราผู้ได้
มองเห็นความวิบัติแห่งราชบุตรีควรทำการสังเวทตนเองที่นี้ |

พากรวณะ : หา เทว กิมิทมการณเมว ภรตกุลล์ สัศยตุลามาโรปีตม | อถ วา ก็ ปุรลาเปน | อหมีปี
ภกุตีสทฤตสมาจรามิ |

พกรวณะ : โธ้ พระองค์ เหตุใดตระกูลแห่งภรตนะนี้จึงถูกกำหนดไว้ที่ตราซึ่งแห่งการเลี้ยงภัย
โดยไม่มีสาเหตุ อย่างไรก็ดี ประโยชน์อันใดกับการสนทนา ข้าพเจ้าเองก็จะทำ
อันสิ่งทีแสดงออกซึ่งความภักดี |

(สรเว 'คฺนิปุรเวศํ นาฏยนติ |)

(ทุกคนแสดงว่าเข้าสู่กองไฟ)

(ตตะ ปุรวิสติ นิกทสัยตา สาศริกา |)

(ศาสริกาซึ่งถูกพันธนาการด้วยโซ่ตรวนเข้ามา)

สาค๑ : (ทีโศ 'วโลกษ |) หา ธิก สมนุตตะ ปุรชวลิตอ หุตวหะ | (วิจินตฺย สปริโตษม |) อทฺย
หุตวโห ทิชฎยา กริชยติ มม ทูชวสานม |

สาศริกา : (มองไปยังทิศ) โธ้เอ๋ย เปลวเพลิงลุกโชนไปเสียทุกทิศทุกทาง (ครุ่นคิด
มีความยินดียิ่ง) วันนี้ ด้วยโชคอันดี ไฟจักทำที่สุดแห่งความทุกข์ของเรา |

ราชา : อเย อียมมาสนนหุตวหา วรุตเต สาศริกา | ตตตุวริตเมนา สัภวยามิ |
(ตวริตมปสตุตฺย |) อชิ ปุริเย กิมทฺยาปี สักรเม สวสตุยวสตุยเต |

พระราชอาทฺยนะ : นี้ไอ้ นี่คือศาสริกาผู้นั่งแล้วอยู่ในไฟ ดังนั้น เราจะเข้าไปใกล้นางโดยเร็ว
(เข้าไปใกล้โดยเร็ว) ไอ้ ที่รัก เหตุใดตอนนี้เจ้ายังคงอยู่อย่างไม่ทุกข์ร้อน
ในท่ามกลางหายนะ |

สาศริกา : (ราชานํ ทฤชฎวา | สวคตม |) กถมารุชปฺตุระ | ตเทตํ เปรภุชฺย ปฺนุรปี เม
ชีวิตาภิลายะ สัวตุตตะ | (ปุรกาสม |) ปริตฺรรายตํ ปริตฺรรายตํ ภรตา |

สาศริกา : (เห็นพระราชแล้ว กล่าวกับตนเอง) เหตุใดจึงเป็นสวามี เมื่อเห็นเขาแล้ว
ความยินดีในชีวิตของเราก็ได้เริ่มต้นอีกแล้ว (กล่าวเสียงดัง)
ขอนายท่านโปรดช่วยเหลือ โปรดช่วยเหลือ |

ราชา : กิรู อลั ภยเนน |

พระราชอาทษณะ : โไอ้ เจ้าผู้ตักอยู่ในความกลัวเอ๋ย พอแล้วสำหรับความกลัว

มูหุรุตมปี สาหุตำ พหล เอษ ฐโมทุกโม (อครโต 'วโลกุย |)

หหา ธิกิทม์ศุก์ ชวลติ เต สุตนาตปรุจยุตม |

(วิโลกุย |) มุหะ สขลสิ กิ กถ์ นิคทสัยตาสิ (ปริกร์ พทฐวา |)

ทुरुตัม นยามิ ภวติมิตะ ปริยตเม'วลมพสุว มาม ||17||

เพียงชั่วอึดใจ ของอดทนต่อความหนาแน่นนี้ที่เกิดขึ้นจากวันเกิด (มองไป
ด้านหน้า) โธเอ๋ย ผ้าไหมนี้ที่หล่นแล้วจากอกของเจ้ากำลังติดไฟ (มองออกไป) เหตุใดเจ้ายัง
ตกประหม่าอีก อย่างไรกัน เจ้ายังถูกล่ามโซ่ไว้ที่ขาอีกหรือ (พันเข็มขัด) เราจะนำเจ้าออกจากที่นี่
ไอ้ ผู้เป็นที่รักที่สุดเอ๋ย จงฟังเราเถิด ||17||

(กณฺเจ คุฤหิตฺวา นิมิตฺตาทุษะ สปรุสสุขํ นาฏฺยณฺ) อโห กุษณานเม'ปคโต'ยั
ลัตาปะ | ปรีเย สมาสวลิหิ สมาสวลิหิ |

(จับที่คอ หลับตาลง แสดงถึงความสุขจากการสัมผัส) ไอ้โฮ ความร้อน
อันแผดเผานี้หลีกไปแล้วจากเราในช่วงขณะ ไอ้ ที่รัก จงพินเกิด จงพินเกิด |

วุกุตฺ ลลฺโน'ปี ภวติ น ทหตุเยว ปาวกะ |

ยตะ ลัตาปเมวายั สปรุสสุเต หรติ ปรีเย ||18||

แม้เห็นได้ชัดว่าโดนตัวเจ้า แต่ไฟกลับไม่เผาเจ้าเลย

ในขณะที่การสัมผัสเจ้านี้ก็นำพาความร้อนออกไป ไอ้ ที่รักเอ๋ย ||18||

(อุณฺมิคฺยากุณฺธิ ทิโศ'วโลกุย สาคริก้า จ มุกฺตฺวา |) อโห มหทาสุจฺรยฺม |

(สัมตัจฉิณ มอญไปยังทิส ปล่อยสาคริกา) ไอ้โฮ มห้ศจฺรยั

กฺวาเสา คโต หุตวหฺสฺตทวสุถเมต-

ทนฺตะปฺริ (วาสวทตฺตำ ทุณฺญฺวาทฺวา |) กถมวณฺติณฺฤปาตฺมเชชม |

(เปิดตา มองแวบหนึ่งและออกจากอ้อมกอดของสาคริกา) โอ น่าประหลาดใจที่สุด
ไฟนั้นไปไหนเสียแล้ว ตำนกในอยู่ในสภาพเช่นเดิม (มองไปที่วาสวัตตา) อย่งไรกัน นี่แลคือ
บุตรสาวแห่งราชาแห่งวันดี

วาสว• : (ราชณะ ศรีรั ปรามฤศย สหรมม |) ทิษฎยา'กษตศรัร อารยปฺตุระ |

วาสวัตตา : (สัฒสร่างกายแห่งพระราชา ด้วยความยินดี) ด้วยโชคดี สวามีผู้มีร่างกายอันมิได้
แตกสลายไป |

ราชา : พากรวยเอษ

พระราชอาทยณะ : โอ้ พากระวษะเอัย นี้คือ |

พากรวยะ : เทว อิทานี ปรตยชชิวิตะ สมะ |

พากรวยะ : โอ้ เทวะ ตอนนีพวกเราได้กลับขึ้นมีชีวิตอีกครั้งแล้ว |

ราชา : วสุฎติรยั

พระราชอาทยณะ : วสุฎติ นี้คือ |

วสุ• : วิชยดำ มหาราชะ |

วสุฎติ : ขอมหาราชางมีชัยชนะ |

ราชา : วยศุย

พระราชอาทยณะ : เพื่อน |

วิฑู• : ชยตุ ชยตุ ภวานุ |

วิฑูษกะ : ขอท่านผู้เจริญจงชนะ จงชนะ |

ราชา : สุวปฺเน มตฺริภุรุมติ ก็ นุวิทมนุฑรชาลม ||19||

พระราชอาทยณะ : ความคิดอันดำเนินไปในความฝัน ะไรกัน นี้คือมายากล |

วิฑู• : โกะ มา สัเทหั กุรุ | อินุฑรชาลเมเวทม | ภณิตั เตน ทาสุยาะ ปุเตรไณนุฑรชาลิเกน
ยไถโก มม ปฺนนะ เขโล 'วศุยั เทเวณ เปรกุษิตวุย อิติ | ตตุตเทไวตตุ |

วิหุยกะ : โอ้ ท่านผู้เจริญ จงอย่าสนเท่ห์เลย นี่แลคือมายากล เจ้านักมายากลบุตรแห่งนาง
ทาสีได้กล่าวแล้วว่า ยังมีอีกการเล่นหนึ่งของหม่อมฉันที่พระองค์จะต้องดู
ให้ได้ นี่แลคือสิ่งนั้น |

ราชา : เทวี อัย้ ตวทวจนาทสมุภากรินันดา สาศกริกา |

พระราชอาทขณะ : โอ้ เทวี นี่คือสาศกริกาผู้ถูกนำตัวมาโดยเราด้วยวาจาของเจ้า |

วาสว• : (สสุมิตมฺ) อารยปฺตร ชุณตํ มยา |

วาสวทตดา : (พร้อมรอยยิ้ม) โอ้ สวามี หม่อมฉันทราบแล้ว |

วสุ• : (สาศกริกา ทฤษฏววาปวารยฺ) พากรวย สทฤศิยฺ ราชปฺตรยา |

วสุภูติ : (มองไปที่สาศกริกา ไปด้วยข้าง) โอ้ พากรวยะ คุณลัยราชปฺตรียฺ |

พากรวย : อมาตย มมาปฺเขตเทว มนสิ วรุตเต |

พากรวยะ : โอ้ อมาตยเอัย สิ่งนี้เทียวยอยู่ในใจของเราเช่นกัน |

วสุ• : (ราชานมฺททศยฺ) เทว กุต อัยิ กนฺยกา |

วสุภูติ : (กล่าวขึ้นต่อพระราช) โอ้ เทวะ หลิงสาวผู้นี้มาแต่ทางใด |

ราชา : เทวี ชานาติ |

พระราชอาทขณะ : พระเทวีทราบ |

วสุ• : เทวี กุตะ ปฺนริยิ กนฺยกา |

วสุภูติ : โอ้ พระเทวี หลิงสาวผู้นี้มาจากที่ใดฤ |

วาสว• : อมาตย เอษา ขลฺู สาศราตฺปฺราปฺเตติ ภาณิตวามาตยเฮาคนฺชรายณฺเนน มม หสฺเต
นิกฺษิปฺตา | อต เอว สาศกริเกติ สพฺทฺยเต |

วาสวทตดา : โอ้ อมาตยเอัย อมาตยเฮาคันชรายณะได้กล่าวแล้วว่า หลิงผู้นี้ได้มาจากสาศร
(มหาสมุทฺร) แล้วถูกส่งมาแล้วในมือของเรา ดังนั้น จึงถูกเรียกว่า สาศกริกา
(นางผู้มาจากมหาสมุทฺร) |

- ราชา : (สวคตมฺ) เยาคนุชรายณน นุยสุตา | กถมเสา มามนิเวทฺย กิจิตฺกฤษฺยติ |
- พระราชอาทฺยณะ : (กล่าวกับตนเอง) ถูกลำมาวางโดยเขาคันธรายณะ เหตุใดเขาจึงทำสิ่งใดๆ โดยมีได้แจ้งแก่เรา |
- วสุ• : (อปวารุชฺ) พากฺรวุชฺ ยถา สฺสทฺฤตี วสนฺตกสฺย กณฺเจ รตฺนมาลา อสฺยาศฺจ
 สาคฺราตฺปราปฺติชฺ ตถา วุยกฺตํ สีหเสศฺวารสฺย ทฺหิตา รตฺนาวลีเยมฺ | (ปรกาสมฺ) |
 อายุขฺมฺติ น ขลฺ ราชบุตฺริ รตฺนาวลี ตฺวเมนามวสุถามฺปกฺตา |
- วสุภูติ : (ไปด้านข้าง) โอ้ พากฺระวชฺ สร้อยอัญมณีที่คอของวสันตกะอันมีลักษณะ
 เหมือนยิ่ง และนางถูกนำตัวมาจากมหาสมุทร ดั่งนั้น ชัดเจนแล้ว นี่คือรัตนาวลี
 บุตรสาวแห่งเจ้าสิงหล (ด้วยเสียงดัง) โอ้ นางผู้มีอายุ นี่คือรัตนาวลี
 พระราชบุตรีมิใช่หรือ ท่านทรุดโทรมลงไปถึงเพียงนี้แล้ว |
- สาค• : (วสุภูติ วิโลกฺย สาสฺตรมฺ) | กถมมาตฺโย วสุภูติชฺ |
- สาคฺริกา : (มองไปที่วสุภูติ พร้อมน้ำตา) อันใดกัน ท่านอำมาตย์วสุภูติ |
- วสุ• : (สาสฺตรมฺ) | หาทฺโต 'สฺมิ มนฺทภาคฺชชฺ | (ภูเมนา นิปตฺติ) |
- วสุภูติ : (พร้อมน้ำตา) โอ้ ข้าพเจ้าผู้ไร้วาสนาถูกฆ่าเสียแล้ว (ทรุดลงไปกับพื้น) |
- สาค• : หาทฺต หามฺพ กุตฺราลี เทหิ เม ปรฺติวจนฺมฺ | (อิตฺติ วสุภูเตรฺบุริ ปตฺนตี
 โมหฺมฺปกฺตา) |
- สาคฺริกา : โอ้ พระบิดา โอ้ พระมารดา พวกท่านอยู่ไหน โปรดตอบข้าเถิด
 (กล่าวจบตกลงไปบนวสุภูติ เป็นลม) |
- วาสว• : (สํภฺรุมฺ) | อารุชฺ กณฺจุกินฺ อึยฺ สามฺ ภคินี รตฺนาวลี |
- วาสวทตฺตา : (ด้วยความมึนงง) โอ้ ท่านมหาเด็กรัษฏริยะ นี่คือรัตนาวลี น้องสาวของเราหรือ |
- พากร• : เทวี อึยเมว สา |
- พากรุชฺ : โอ้ เทวี นางนั้นแล |

- ราช• : (รัตนาวลีมาลิกขุย) ภคินี สมาสวสลิหิ สมาสวสลิหิ |
 ราชวทตตา : (สววมกอดรัตนาวลี) โอ์ น้อยสาวเอ๋ย จงพินเกิด จงพินเกิด |
- ราช : กถมูทาคตวสสขย สี่หเลศวรสขย วิกรมพาโหราชคุมเขยม |
 พระราชอาทษณะ : อย่างไรรกัน นี้คือเลือดเนื้อเชื้อไขของพระเจ้าวิกรมพาหุ เจ้าแห่งสิงหล
 ตระกูลอันสูงศักดิ์ |
- วิทู• : (รัตนมาล้า สุปถุสน สวคตม) ปุรถเมว มยา ชวถัน น ขลุ สามานยชนสขยทุกษะ
 ปริจถโท ภวตีติ |
- วิทูษกะ : (สัมผัสสร้อยอัญมณี กล่าวกับตนเอง) เราเองรู้เป็นคนแรกว่า เครื่องประดับอันมี
 ลักษณะเช่นนี้มีไซ้ของสามัญชนแน่ |
- วสุ• : (อุตุถาย) อายขุมติ สมาสวสลิหิ สมาสวสลิหิ | นนวิขัย ชยายสี เต ภคินี ทุฆะมาสเด |
 ตตปุริษวขสไวนาม |
- วสุภูติ : (ลูกขึ้น) โอ์ นางผู้มีอายุ จงพินเกิด จงพินเกิด พี่สาวของท่านตอนนี้ นั่งอยู่บน
 ความทุกข์ คั้งนั้น จงสววมกอดนางเกิด |
- สาค• : (สมาสวสขย ราชวทตต้า ทฤษฏฐา สวคตม) กฤตปาปราชา ขลวหิ เทวยา น ศกุนอมิ
 มุขิ ทรศยิตุม | (อิตยโชมุจิติ ดยจติ)
- สาคริกา : (พินแล้ว มองไปที่ราชวทตตา กล่าวกับตนเอง) เราได้ทำการก้าวล่วงแล้ว ไม่
 สามารถแสดงหน้าต่อเทวีได้ (กล่าวจบ ยังคงก้มหน้าอยู่) |
- ราชว• : (สาสุตฺร พาหุ ปุรสารย) เอหุเขหุยตินิษฐเร อิทานิมีปี ดาวคสุเนหฺ ทรศย | (อิติ
 กถเจ กฤทฆมาติ | รัตนาวลี สขลิต นากฺยติ) (อปวารย) อารยปุตฺร ลขเข
 ขลวเนนาตุ มโน นฤคัสตฺเวน | ตทปนยาสุยา พนุชมม |
- ราชวทตตา : (พร้อมหน้าตา กางแขนทั้งสอง) จงมาเกิด จงมาเกิด เจ้าผู้หัวดี ตอนนี่ของ
 แสดงความสเนหาเกิด (กล่าวจบ กอดที่คอ รัตนาวลีแสดงท่าทางโอนเอน)

(ไปด้านข้าง) โอ้ สวามี หม่อมฉันอับอายด้วยความโหดร้ายของตนเองนี้ ดังนั้น
ได้โปรดปลดพันธนาการของนางเถิด |

ราชา : (สปริโถมฺ) | ยถา ทเว | (อติ ตถา กโรติ |)

พระราชอาชุยนะ : (ด้วยความยินดียิ่ง) ตามที่เทวีได้กล่าวแล้ว (กล่าวจบ ทำเช่นนั้น) |

वासु• : อารยบุตร อมาตย์เขาคณธรายณะในดาวนุต ขลุ กาลิ ทูรชณีกฤตาสุมิ | เยน ชานดาปี
น นิเวทิตมฺ |

वासुทตฺตา : โอ้ สวามี หม่อมฉันถูกทำให้เป็นทुरुชนตลอดเวลาที่ผ่านมาโดยอมาตย์
เขาคณธรายณะ ผู้ที่แม่จะรู้แต่ก็ไม่แจ้งบอก |

(ตตะ ปรวิสติ เขาคณธรายณะ |)

(หลังจากนั้น เขาคณธรายณะก็เข้ามา)

เขาคณธ• :

เทวยามทวนาทุยทากุยกตตะ ปตฺยรวิโยคตฺตา

สา เทวสุย กตฺตรสํมฺภูนยา ทูชะ มยา สฺถาปีตา |

ตฺสุยาะ ปรีติมยํ กริษยติ ชคตฺสวามิตฺวลาภะ ปฺร โกะ

สฺตฺยํ ทฺรศยิตฺ ฺตถาปี วทนํ สกฺ โนมิ โน ลชฺชยา ||20||

ตอนนั้น ด้วยคำพูดของข้าพเจ้า เมื่อการแยกจากของเทวีกับพระสวามีเป็นที่รู้ไปทั่ว
เทวินั้นจักได้รับความทุกข์ยิ่งจากการเจ็บใจกันของภรรยาอื่น การได้มาซึ่งความเป็นเจ้าแห่งโลก
ของพระสวามีจะทำความปิติให้แก่เทวี นี้แลคือความสัจย์ แต่ข้าพเจ้าก็มีอาจแสดงหน้าได้เพราะ
ความอับอาย ||20||

(กษณํ วิจินฺตฺย |) อถ วา ก็ กริษเต | อิทฺถสมตฺยฺนฺตฺมานนีเยชฺวปี นิรฺนุโรชฺวฤตฺติ

สฺวามิกฤตฺวิรตฺมฺ | (วิโลกฺย |) อยํ เทวะ | ยาวทฺุปฺสรปามิ | (อุปฺสฤตฺย |)

ชยตฺ ชยตฺ เทวะ | เทว กฺษมฺยตฺตา ยนฺมยา เทวสุยานิเวทฺย กฤตฺมฺ |

เขาคันธราชณะ : (ครุ่นคิดอยู่ขณะหนึ่ง) จันควรทำเช่นไร พรตแห่งภักดีต่อนายท่านเป็นเช่นนี้คือ การตัดสิ้นความอันไม่แบ่งแยกแม้ในหมู่มนุษย์ที่ได้ควรแก่การให้ความเคารพสูงสุด (มองไปด้านหน้า) นี่แลคือนายท่าน เราจะเข้าไปหา (เข้าไปแล้ว) ขอพระองค์ จงมีชัย จงมีชัย โอ้ เทวะ ขอท่านจงให้อภัย ที่ข้าพเจ้าได้ทำไปแล้วโดยมิได้แจ้ง กล่าวแก่พระองค์

ราชา : เขาคันธราชณ กถย กิมนิเวทย กฤตมฺ |
พระราชอาทุชณะ โอิ้ เขาคันธราชณะเอ๊ย จงกล่าวเถิดว่า สิ่งในที่เจ้าทำแล้วโดยมิได้แจ้งกล่าว |

เขาคันธ : กโรตฺวาสนปริศฺรหิ เทวะ | สฺรวํ วิชฺฌาปยามิ |
เขาคันธราชณะ : ขอพระองค์นั่งลงเถิด ข้าพเจ้าจักเล่าเรื่องทั้งหมด
(สรวเอ ยถาสถานมฺปวิศฺนติ)
(ทุกคนนั่งลงบนอาสนะของตน)

เขาคันธ : (กฤตถาณชฺชิตึ) เทว สฺรุษตมฺ | อียํ สีหสฺวารทฺหิตาสีทฺเรนาทิษฺฐา ยถา โย 'สุยาะ
ปामी คุรทึชฺยติ ส สारวเกาโม ราชา ภวึชฺยติ | ตตสฺตตฺปรตฺยยาทสฺมาภึะ สฺวามฺยรฺถํ
พหุสะ ปฺรารุญฺมาเนนาปี สีหเสศฺวเรณ เทวยา วาสวทตฺตยาสาสุจิตฺตเขทฺ ปริหรดา
ยทาน ทตฺตา |

เขาคันธราชณะ : (พนมมือ) โอ้ เทวะ จงฟังเถิด ชิดาแห่งเจ้าสิงหลผู้นี้ ได้ถูกทำนายโดยสิทธิ์ว่า ผู้ใดจับมือของนาง (แต่งงาน) ผู้นั้นจักเป็นราชาแห่งแผ่นดินทั้งหมด ดังนั้น ด้วยเหตุนี้ แม้พวกเราจะร้องขอเพื่อนายท่านหลายครั้ง แต่เมื่อเจ้าแห่งสิงหลผู้ต้องการ หลีกเลี้ยงความเศร้าโศกแห่งเทวีवासวทตฺตาไม่ยกให้ |

ราชา : ตทา กิมฺ |
พระราชอาทุชณะ : แล้วอะไรต่อ |

เขาคันธ : ตทา ลาวาณเกน วหฺนินา เทวี ทคฺเชติ ปฺรสิทฺธิมฺตฺปาทย ตทนฺตํ พากฺรวฺยะ
ปฺรหิตะ |

เขาคันธราชณะ : ตอนนั้น หลังจากที่เป็นที่เลื่องลือว่า เทวีถูกเผาโดยไฟแห่งลาวาณกะ
ในที่สุดพากรวะยะก็ถูกส่งไป |

ราชา : ตตะ ปรี ศรุติ มยา | อเถย เทวยา หสฺเต กิมนฺจินฺตฺย สฺถาปีตา |
 พระราชาอุทฺทนะ : หลังจากนั้นเราได้ฟังแล้ว เจ้าคิดอย่างไรจึงส่งให้มาอยู่ในมือของเทวี |

วิฑู• : โภ อนาคตมฺปฺเขตฺตชฺชฌายตฺ เอว ยถา อนตะปฺรคฺตา สฺสุเขน เต นยฺนปถํ คมิชฺยตีติ |
 วิฑูษกะ : ท่านผู้เจริญ แม้ว่าจะมิได้กล่าวออกไปแต่สิ่งนี้ก็รู้ได้ชัดเจน เมื่อนางเดินไปมาใน
 ตำแหน่งนี้ ก็อาจจะไปเจอกับคลองจักษุแห่งพระองค์ได้โดยง่าย |

ราชา : (วิหฺสฺย |) เขาคันธฺรายณฺ กุฑฺหิตาภิปรายโ 'สิ วสนฺตเกน |
 พระราชาอุทฺทนะ (หัวเราะ) โ้อ เขาคันธฺรายณฺเอยฺย เสนของเจ้าถูกจับแล้วโดยวสันตกะ |

เขาคันธ : ยทาชฺฌาปยติ เทวะ |
 เขาคันธฺรายณฺ : เป็นตามที่พระองค์รับสั่ง |

ราชา : โอนุทฺรชาลิกวฺตฺตฺตานํ โตะ ปิ มนฺเย ตวตฺปฺรโยคฺ เอว |
 พระราชาอุทฺทนะ : แม้เรื่องของนักมายากล เราคิดว่า ก็เป็นสิ่งที่เจ้าวางแผน |

เขาคันธ : เทว เอวมฺ | อนฺยถา นตะปฺเร พุทฺธา ยาสฺส ยะ กุโตะ เทเวณ ทฺรศฺนมนฺ | อทฺถุชฺฌายาสฺจ
 วสุทฺตฺตินา กุตะ ปฺริชฺฌานมนฺ | (วิหฺสฺย |) ปฺริชฺฌาตฺยาสฺจ ภคินฺยยะ สํปฺรติ ยถาภณฺนียํ
 ตตฺร เทวี ปฺรมานมนฺ |

เขาคันธฺรายณฺ : โ้อ เทวะ เช่นนั้นแล มิเช่นนั้น พระองค์จะได้เห็นนางผู้ถูกมัดอยู่ในตำแหน่งนี้ได้
 อย่างไร และหากนางไม่ถูกเห็น ท่านวสุทฺตฺติจะมองออกได้อย่างไร (หัวเราะ)
 และเมื่อมองออกโดยที่สาวแล้ว ตอนนี้ เทวีจะเป็นผู้ประมาทว่าจะควรทำเช่นไร |

วาสว• : (สฺสฺมิตฺตมฺ |) อารฺย สฺมุฏฺเมว กิ น ภณฺสิ ยถา ปฺรติปาทยาสฺไม รตฺนาวลิมิตฺติ |
 วาสวทตฺตา : (พร้อมรอยยิ้ม) โ้อ ท่านผู้อริยะ เหตุใดจึงไม่กล่าวให้ชัดเจนว่า ขกฺรตฺนาวลิมิตฺติ
 ให้แก่เขา |

วิฑู• : ภวติ สฺมุชฺชฺ ตวยา ชฺฌาโต 'มาตฺยสฺยาภิปรายะ |
 วิฑูษกะ : โ้อ นางผู้เจริญ ท่านรู้แผนของอำมาตย์เป็นอย่างดี |

- ราชสว : (หตุคฺ ปรุสายุ) เอหิ รตนาวลิต เอหิ | เอตาวทปิ ตวานุเม ภคินิกานูรูป ภาตฺ |
 (รตนาวลิต สฺวารากรไณรลํกฤตฺย หตุเต คฤทิตฺวา ราชานมฺปสฺตุตฺย)
 อารุยปฺตฺร ปรุตฺติจฺไณนาม |
- ราชสวทตฺตา : (ยื่นมือ) จงมาเถิด โอ้ รตนาวลิต จงมาเถิด แม้ในตอนนี้ ขอความเหมาะสมใน
 ฐานะที่สาวจะมีแก่ฉันเถิด (ตกแต่งรตนาวลิตด้วยอาภรณ์ทั้งหลายของตน
 จูงมือ เข้าไปใกล้พระราช) โอ้ สวามี ขอจงยอมรับผู้นี้เถิด |
- ราชา : (สปริโตษํ หตุเตา ปรุสายุ) โโก เทวฺยาะ ปรุสาทอ น พหุ มนฺยเต |
 พระราชาอุทฺยณะ : (ด้วยความยินดียิ่ง ยื่นมือทั้งสอง) ความพอใจอันใดเล่าของเทวีที่เรา
 ไม่ให้ความเคารพอิ่ง |
- ราชสว : อารุยปฺตฺร ทูเร ขลเวตฺสยาะ ปิตฺถกฺกลม | ตตฺตถา กูรู ยถา น พนฺธุชนํ สุมรติ | (อิตติ
 สมรฺปยติ)
- ราชสวทตฺตา : โอ้ สวามี ตระกูลฝั่งบิดาของนางอยู่ไกล ดังนั้น ขอท่านโปรดจงทำในลักษณะที่
 นางจะไม่จดจำญาติๆ ของนาง (กล่าวจบจึงมอบให้) |
- ราชา : ยถาชฺญาปยติ เทวี | (รตนาวลิต คฤทฺถนาคิต)
 พระราชาอุทฺยณะ : ตามที่เทวีบัญชา (จับรตนาวลิต)
- ราชวิฑู : (นฤตฺยน) หี หี โกะ ปฤถฺวิ ขลฺวิทานี หตุคฺคตา ปรุริวยสฺยสฺย |
 ราชวิฑูษกะ : (กำลังเดินร่า) โอ้ โอ้ ท่านผู้เจริญ ตอนนี้ โลกได้เข้ามาสู่มือของเพื่อนรักแล้ว |
- ราชสว : आयुष्मति सुदाने त्वेतिषुत्वमुत्तुहसि |
 ราชสวภูคิต : โอ้ นางผู้มีอายุ ท่านอยู่ในฐานะแห่งเทวีแล้ว |
- ราชเยคณฺธ : อิทานี สफलปริศฺรโม 'สฺมิ สํวฤตฺเต | เทว ตฺทฺยจฺตา กิ เต ภูยะ ปรุริยมฺปกโรมิ |
 ราชเยคณฺธ : ตอนนี้ ข้าพเจ้าเป็นผู้มีผลอันสูงงอมแล้ว โอ้ เทวะ ขอจงกล่าว ข้าพเจ้าจักทำ
 สิ่งใดอันเป็นที่ต้องการแก่ท่านอีก |
- ราชา : กิมตะปรมปิ ปรุริยมฺสฺติ | ยตะ
 สิ่งใดที่เป็นที่ต้องการยิ่งกว่านี้หรือ เหตุเพราะ |

นีโต วิกรมพาหุราตมสมต่า ปราปเตยมรุวิตเล
 สารี สาคริกา สสาครมที่ปราปเตยกเหตุะ ปริยา |
 เทวี ปริติมุปาคตา จ ภคินีลาภาชชิตาะ โกสลาะ
 กิ นาสติ ดุวยิ สตุยมาตยวฤชเย ยสุไม กโรมิ สุปฤหาม ||21||

วิกรมพาหุถูกนำไปให้สู่ความเสมอกันกับตัวเรา สาคริกาผู้เป็นที่รัก ผู้เป็นทรัพย์
 สมบัติบนพื้นโลก ผู้เป็นเหตุหนึ่งเดียวสำหรับการได้มาซึ่งโลกทั้งใบ เราก็ได้รับแล้ว เทวีกี่มีความ
 ปิติยินดีเพราะได้รับน้องสาวคืนมา เมืองโกสลกก็ถูกปราบแล้ว ในขณะที่มีเจ้าเป็นยอดพฤษภในหมู่
 อำมาตย์ ยังมีสิ่งใดอีกหรือที่เราควรจะปรารถนา ||21||

ตลาปีทมสตุ | (ภรตวากยุม |)
 และของงเป็นคังนี้ (ภรตพากย์ คำกล่าวอวยพรจากนักแสดง)

อูรวีมุททามสสย้า ษนยตุ วิสฤชชวาสโว วฤชฤทธิษญา-
 มียิ ไถสตุ ไตรวิษณุพาน่า วิทตตุ วิริวตุปริณน วิปรมุชยะ |
 อากลปานต์ จ ฤยาคสมุปจิตสุชะ สักมะ สชชานาน่า
 นิะเศษย์ ษานตุ ศานตุ ปีสุนชนคิโร ทูรชษา วหุรเลปะ ||22||

ขอพระอินทร์ผู้ไปรยปรายอยู่ซึ่งฝนอันเป็นที่ต้องการ จงทำให้กำเนิดพื้นดินที่เต็ม
 ไปด้วยข้าวกล้า ขอให้ยอดแห่งพราหมณ์ทั้งหลายจงทรงไว้ซึ่งการบำเรอแห่งเทพเจ้าทั้งหลายด้วย
 พิธีกรรมอันบัญญัติไว้แล้วนั้น ขอพึงมีการสังคัมแห่งคนดีทั้งหลายอันยังให้ความสุขงอกงามไป
 จนถึงสิ้นกาลป์ ขอให้ลิ้นทั้งหลายของคนชั่วที่ไม่อาจบังคับได้โดยง่ายและแข็งเหมือนหินจงไปสู่
 ความสงบทั่วทั้งหมด ||22||

(อิติ นิษกรานตาระ สรวเว |)

(กล่าวจบ ทั้งหมดออกไป)

อิตุไยนุทราชาลิโก นาม จตุโรล 'งกะ |
 องค์กรที่ 4 อันมีชื่อว่า นักมายากล จบเท่านี้ |

อิติ ศรีหรัษเทวสุย กฤติชะ สมาปเตย รตุนาวลี นาม นาฎิกา |
 บทละครชื่อรัตนาวลีอันประพันธ์โดยศรีหรัษเทวะจบเท่านี้ |

บทที่ 3

ข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับบทละครรัตนาลี

ละครสันสกฤตกล่าวกันว่ามีการกำเนิดมาจากพระเวทคือ พระพรหมเป็นผู้สร้างละครสันสกฤตขึ้นตามคำร้องขอของเทวดาทั้งหลาย เพื่อทำให้เกิดความบันเทิงและความเพลิดเพลินขึ้นในโลก พระพรหมได้นำลักษณะสำคัญของพระเวททั้ง 4 มาประกอบกันขึ้นเป็นละครสันสกฤต คือนำคำพูดเจรจามาจากคัมภีร์ฤคเวท การขับร้องมาจากคัมภีร์สามเวท กิริยาท่าทางมาจากคัมภีร์ยชุรเวท และรสจากคัมภีร์อาถรรพเวท¹

เพื่อสร้างความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับบทละครสันสกฤตเรื่องรัตนาลีและวรรณคดีประเภทบทละคร ดังนั้นในบทนี้จะกล่าวถึงประวัติความเป็นมาของผู้แต่ง เนื้อเรื่องย่อของบทละคร โครงสร้างของบทละคร ตัวละคร ตัวละครหลัก ฉาก เวลาในเรื่องและคำประพันธ์ที่ใช้ในบทละครเรื่องรัตนาลี ซึ่งมีรายละเอียดตามลำดับดังนี้

ประวัติผู้แต่งบทละครเรื่องรัตนาลี

พระเจ้าศรีหรรษวรรชนะหรือพระเจ้าศีลาทิตย์ทรงครองราชย์เมื่อประมาณ พ.ศ.1149-พ.ศ. 1191 (ค.ศ. 606 – ค.ศ. 648) พระองค์เป็นกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ ทำสงครามอยู่ 36 ปี ก่อนที่จะทรงสามารถรวบรวมอินเดียเข้าเป็นปึกแผ่นภายใต้การปกครองของกษัตริย์เพียงพระองค์เดียว หลังจากนั้นพระองค์ทรงใฝ่พระทัยในสันติภาพ ทรงเป็นผู้อุปถัมภ์การศึกษาที่สำคัญ พระเจ้าศรีหรรษวรรชนะทรงเป็นทั้งนักประพันธ์ผู้มีชื่อเสียง และยังเป็นผู้อุปถัมภ์กวีอีกด้วย กล่าวคือพระองค์ทรงเป็นผู้อุปถัมภ์กวี เช่น พาณะ ซึ่งได้สรรเสริญพระองค์โดยการแต่งกวีเยเรื่อง หรรษจริต และพระองค์ทรงแต่งบทละครไว้ 3 เรื่อง ได้แก่ ปรียธรรมิกา (Priyadarsikā) นาคานันทะ (Nāgānanda) และ รัตนาลี (Ratnāvalī) ดังนั้นผู้ศึกษาจะกล่าวถึงชีวประวัติตลอดจนผลงานของพระเจ้าศรีหรรษวรรชนะโดยลำดับดังนี้

พระเจ้าศรีหรรษวรรชนะเป็นเชื้อสายกษัตริย์สี่พันตติวงศ์ต่อเนื่องกันมาหลายชั้นแล้ว พระอัยยิกาฝ่ายพระบิดาเป็นเจ้าหญิงราชตระกูลคุปตะ กษัตริย์แห่งราชวงศ์ของพระเจ้าศรีหรรษวรรชนะนั้นใช้นาม “วรรชนะ” เป็นนามสำหรับตระกูล พระบิดาทรงพระนามว่า พระเจ้าประภากรวรรชนะ และพระมารดาพระนามว่า พระนางโยสมตี มีพระเชษฐภคินี คือ ราชวรรชนะ และมีพระ

¹แสง มนวิฑูร, นาฏยศาสตร์ วิชาโดยท่านภคตมุนีฉบับกรมศิลปากรจัดพิมพ์ พุทธศักราช 2541. (กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์กรมศิลปากร, 2541), 7.

กนิษฐกนิคือ พระนางราชยศรี พระบิดาของพระเจ้าศรีหรรษวรรณะครองราชย์ประมาณ พ.ศ. 1127 -1148 (ค.ศ. 584-605) พระองค์เป็นกษัตริย์ผู้ใฝ่สูงในทางอำนาจ เสวยราชย์ ณ กรุงสถานศวร ได้ทำศึกชนะกษัตริย์ผู้ครองแคว้นใกล้เคียงในดินแดนตะวันตกและตะวันตกเฉียงเหนือของอินเดีย หลายคราวซึ่งเป็นเหมือนกับการสถาปนาราชอาณาจักรขึ้นใหม่แทนที่ราชอาณาจักรคุปตะ สำหรับ ราชการกิจสุดท้ายของพระเจ้าประภากรวรรณะในทางสงครามคือ ได้ส่งพระโอรสองค์ใหญ่คือ ราชยวรรณะไปปราบพวกหุณะที่ยังหลงเหลืออยู่และได้เสด็จทิวศตในปลายปี พ.ศ. 1148 (ค.ศ. 605)¹

ในสมัยยังทรงพระเยาว์ พระเจ้าศรีหรรษวรรณะได้ทรงเห็นความทุกข์ในพระราชสกุลของพระองค์ พระมารดาของพระองค์นั้นเมื่อพระสวามีสวรรคตแล้ว ก็ได้ทรงเผาพระนางเอง สิ้นพระชนม์ตามเสด็จพระสวามี ณ ฝั่งแม่น้ำสรสดี ราชยวรรณะ (Rājya vardhana) เซษฐกาดาของพระองค์ก็ถูกพระเจ้าศางกะ (Śaśangka) กษัตริย์แห่งเกาฑะ (Gauda) ปลงพระชนม์ นอกจากนี้ พระนางราชยศรี (Rajya śrī) กนิษฐกนิของพระองค์ทรงประสบความทุกข์ทรมานอย่างแสนสาหัส กล่าวคือพระเจ้าฤหรวมา (Gr̥havaramā) พระสวามีของพระนางถูกกษัตริย์ของมาลวา (Mālavā) ปลงพระชนม์ พระนางกำลังจะเผาตัวเองให้สิ้นพระชนม์ตามพระสวามีอีกเช่นกัน แต่พระเจ้าศรีหรรษวรรณะได้ทรงช่วยพระนางไว้ทัน ความทุกข์ความทรมานเหล่านี้ย่อมกระทบกระเทือนถึงพระหฤทัยของพระเจ้าศรีหรรษวรรณะอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ พระองค์ยังทรงเตรียมตัวไม่พร้อมที่จะทรงรับราชอาณาจักรฐานศวร หลังจากพระเจ้าราชยวรรณะสิ้นพระชนม์ก็ทรงรับราชอาณาจักรกเนาช (Kanauj) เมื่อพระเจ้าฤหรวมาสิ้นพระชนม์ทั้งสองราชอาณาจักรนี้ไม่มีรัชทายาทอื่นอีกแล้ว นอกจากพระองค์ผู้เดียว ความจริงพระองค์มีทรงพระประสงค์จะเสด็จออกผนวช ประพฤติพรตพรหมจรรย์เป็นถุณีแต่สิ่งแวดล้อมและความจำเป็นได้บังคับให้พระองค์จำเป็นต้องทรงรับพระราชอาณาจักรฐานศวร และราชอาณาจักรกเนาช ไซแต่เท่านั้นยังคงบังคับให้พระองค์จำเป็นต้องทำสงครามทั่วอินเดีย เพื่อรวบรวมอาณาจักรต่างๆ ให้เป็นเอกราชอันเดียวกัน นี่เป็นความจำเป็นทางการเมือง และวัฒนธรรมแห่งยุคที่พระเจ้าศรีหรรษวรรณะทรงพระชนม์อยู่ พระองค์จำเป็นต้องทรงรับภาระหนักอันนี้ไว้เพื่อไม่ให้เสียราชประเพณี²

นักจาริกแสวงบุญชาวจีนท่านหนึ่งชื่อฮวนฉาง กล่าวว่า เมื่อพระเจ้าศรีหรรษวรรณะถูกคณะมนตรีอัญเชิญให้เสวยราชย์ หลังจากพระเจ้าราชยวรรณะสิ้นพระชนม์ พระองค์ทรงรู้สึกลำบากพระราชหฤทัย และไม่สามารถจะทรงตัดสินใจว่าจะทรงทำอะไร พระองค์ก็ได้เสด็จไปที่รูปของพระอวโลกิเตศวร โพธิสัตว์ ณ ริมฝั่งแม่น้ำคงคา เพื่อทรงขอคำแนะนำ พระองค์ทรงรู้สึกว่

¹M.R. Kale, *The ratnāvalī of Śrīharṣa-deva* (Varanasi: Motilal Banarsidass, 2004), xiv.

²Ibid, x-xiii.

เป็นเจตจำนงของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ที่ให้พระองค์ทรงรับภารกิจของประเทศรับใช้พระพุทธรศาสนาแต่ไม่ควรตั้งพระองค์เองเป็นมหาราช ด้วยเหตุนี้เอง ทั้งๆ ที่ไม่ได้มีพระทัย พระเจ้าศรีธรรมวรณะก็ทรงรับเป็นผู้ปกครองประเทศแต่ไม่ทรงพระนามว่า มหาราช กลับเรียกพระองค์เองเพียงว่า ราชบุตรหรือศิลาทิตย¹

ราชการกิจของพระเจ้าศรีธรรมวรณะ

ราชการกิจแรกของพระเจ้าศรีธรรมวรณะ คือออกติดตามหาตัวพระภิกษุที่หนีไปซ่อนตัวอยู่ในภูเขาวินธะให้กลับคืนมาสู่ฐานศวร จากนั้นพระนางก็ปฏิบัติต่อพระอนุชาด้วยความรักดี ยิ่ง และได้โน้มน้าวพระอนุชาให้เลื่อมใสพระพุทธรศาสนาซึ่งพระนางก็ถือนั่นอยู่แล้ว พระองค์ทรงเป็นนับถือพุทธมาตั้งแต่กำเนิด ทรงรักใคร่คนดี ดำเนินรอยตามพระเจ้าอโศกมหาราชเอื้อเฟื้อต่อทุกคนทุกศาสนา ทรงสร้างบ้านพัก สร้างโรงพยาบาลตามสถานที่ต่าง ๆ สร้างวิหารและธรรมศาลาในที่ศักดิ์สิทธิ์ทางด้านศาสนามากมาย ทั้งยังทรงเตรียมอาหารและยาไว้ตามสถานที่เหล่านั้นเพื่อคนยากจน และอีกภารกิจหนึ่งที่พระองค์ยังไม่ได้กระทำคือ ตามล่ากษัตริย์ศตางกะผู้ปลงพระชนม์พระเชษฐา แต่กษัตริย์ศตางกะก็ปกครองแคว้นที่อยู่ในความปกครองของพระองค์อย่างอ่อนน้อมถ่อมตนจึงรอดชีวิตมาได้ จากนั้นพระองค์ก็ได้แผ่อำนาจขยายไปทางเหนือของอินเดีย ด้วยการทำศึกหลายครั้งจนนักประพันธ์จีนผู้หนึ่งชื่อ ยวนฉาง ที่ไปกราบไหว้พระบรมธาตุของพระพุทธเจ้าในที่ต่าง ๆ ได้กล่าวว่า พระองค์ได้เสด็จผ่านตะวันออกไปตะวันตกทรงปราบปรามผู้ไม่อ่อนน้อม ความชนะอันยิ่งใหญ่ของพระองค์นั้นส่งผลภายใน 6 ปี นับตั้งตั้งขึ้นครองราชย์ และประกาศพระองค์เป็นสมเด็จพระมหาราชอิราช ทรงอำนาจบริบูรณ์ เมื่อ พ.ศ. 1155 (ค.ศ. 612) ตลอดระยะเวลายาวนาน 30 ปีเศษ ก็มีการบริหารจัดการบ้านเมือง การรักษาความสงบ และมุ่งหมายจะแผ่ราชอาณาจักรไปทางทิศใต้อีกด้วย แต่ความพยายามอันนี้ไม่ประสบความสำเร็จ เพราะพระองค์พลาดท่าเสียทีแก่พระเจ้าปุลเกสินที่ 2 (Pulakesin II) กษัตริย์แห่งจาลุกยะ (Calukya) แคว้นมหาราษฎร์ (Mahārāṣṭra) และเป็นครั้งเดียวที่พระองค์ต้องพราชัย จากนั้นพระองค์ก็จัดระเบียบการปกครองโดยการย้ายเมืองหลวงไปอยู่ที่เมืองกันยาคุพะหรือกเนช ตลอดจนได้บำรุงการศึกษาทั่วราชอาณาจักร พระองค์ทราบดีว่าพระเกียรติยศของพระองค์จะปรากฏอยู่ได้นานก็ต้องมีกวีประดิษฐานกวีนิพนธ์ขึ้นแทนอนุสาวรีย์ดีกว่าคำจารึกขอพระเกียรติในแผ่นโลหะหรือแผ่นศิลา

พระเจ้าศรีธรรมวรณะทรงเป็นทั้งกวีและเป็นผู้อุปถัมภ์กวี มีคำกล่าวว่า พระเจ้าแผ่นดินที่ทรงบำรุงอุปถัมภ์กวีและผู้ประพันธ์นั้นหาไม่ยาก แต่พระเจ้าแผ่นดินที่ทรงเป็นทั้งกวีเป็นผู้ประพันธ์เองด้วยนั้นหายากยิ่ง พระองค์ทรงเป็นอัจฉริยบุคคลที่เป็นทั้งผู้ทรงเชษานุภาพ

¹M.R. Kale, *The ratnāvalī of Śrīharṣa-deva*, xii.

ยิ่งใหญ่ทั้งเป็นผู้อุปถัมภ์กวีและทรงเป็นกวีเอง กล่าวคือพระราชาธิบดีที่เป็นกวีก็เคยมีมาหลายพระองค์ทั้งก่อนและหลังพระเจ้าศรีธรรมวรรคนะ ดังนั้นจึงไม่น่าสงสัยว่าพระองค์ก็เป็นกวีได้เช่นกัน โดยมีพยานเป็นพยานเพราะพระองค์เป็นกวีที่อยู่ในราชูปถัมภ์ประจำในราชสำนักของพระองค์ และยังมีพยานอื่นๆ อีกที่เป็นหลักฐานยืนยันถึงความเป็นกวีของพระองค์ นั่นคือข้อความในจดหมายเหตุของนักประพันธ์ชาวจีนชื่อ อี้เซ่ง (I - ching) กล่าวไว้ว่า “พระเจ้าศิลาทิตย์ โปรดหนังสือเป็นยี่งนัก พระองค์มีพระดำรัสสั่งให้รวบรวมกาพย์ไว้เป็นจำนวนมาก”

เหตุการณ์สำคัญในสมัยพระเจ้าศรีธรรมวรรคนะ

หลังจากจักรวรรดิคุปตะสิ้นอำนาจในตอนกลางของคริสต์ศตวรรษที่ 6 อินเดียตอนเหนือก็กลายเป็นสาธารณรัฐขนาดเล็ก และราชรัฐขนาดเล็กที่ปกครองโดยเจ้าผู้ปกครองแห่งคุปตะ ภายหลังจากพระเจ้าศรีธรรมวรรคนะเปลี่ยนจากนับถือศาสนาฮินดูมานับถือศาสนาพุทธ ทรงผนวกสาธารณรัฐขนาดเล็กทั้งหลายจากปัญจาบเข้ากับอินเดียตอนกลาง และบรรดาตัวแทนรัฐได้ยกให้พระองค์เป็นพระราชานในสภาเมื่อเดือนเมษายน พ.ศ. 1149 (ค.ศ. 606) จึงทรงได้พระนามว่า ราชบุตรเมื่ออายุเพียง 16 พระชันษา ด้วยความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา พระเจ้าศรีธรรมวรรคนะทรงทำนุบำรุงและอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาเป็นอย่างดี ซึ่งพระองค์ทรงนับถือพุทธศาสนานิกายมหายาน แต่พระเชษฐาทรงนับถือนิกายเถรวาท อย่างไรก็ตาม พระองค์ทรงเกื้อกูลทั้งพุทธศาสนาฮินดู และไชนะ(เชน) ในช่วงต้นแห่งพระชนม์ชีพดูเหมือนจะทรงนับถือพระสวิตฤ (คือพระอาทิตย์) และภายหลังได้อุปถัมภ์ไสวณิกาย และพุทธศาสนา ตามลำดับ

นักจาริกแสวงบุญภิกษุชาวจีน ชื่อเสวียนจั้ง (Xuanzang)¹ ได้เดินทางไปยังพระราชอาณาจักรแห่งพระเจ้าศรีธรรมวรรคนะเมื่อ พ.ศ. 1179 (ค.ศ. 636) ได้เล่าว่า พระองค์สร้างสถูปเป็นจำนวนมากเพื่อถวายเป็นพุทธบูชา และยังสนับสนุนมหาวิทยาลัยนาลันทาอันเป็นมหาวิทยาลัยที่ศึกษาวิชาการด้านพุทธศาสนาที่ยิ่งใหญ่ ในภายหลังมีการค้นพบดวงตราสองชิ้นของพระองค์ในซากปรักหักพังของมหาวิทยาลัยนาลันทาบอกถึงการอุปถัมภ์มหาวิทยาลัยแห่งนี้ และเมื่อ พ.ศ. 1184 (ค.ศ. 641) หลังจากพระภิกษุเสวียนจั้งกลับแล้ว พระเจ้าศรีธรรมวรรคนะได้ส่งคณะทูตเดินทางไปสัมพันธ์ไมตรีกับจีนด้วย

พระเจ้าศรีธรรมวรรคนะพบภิกษุชาวจีนชื่อเสวียนจั้งครั้งแรกที่ กัจจลละ (Kajangala) ใกล้ราชมหารั (Rajmahal) ขณะที่พระองค์เสด็จกลับจากสงครามที่แคว้นโอริสสา (Orissa) พระองค์ทรงปฏิบัติต่อนักจาริกแสวงบุญชาวจีนผู้นี้ด้วยความเคารพนับถืออย่างสูง และได้ทรงนิมนต์ท่านไปยังแคว้นกเนาหรือกันยาคุพะระ ซึ่งได้จัดให้มีการประชุมพิเศษเพื่อเป็นเกียรติแก่แขกผู้มีเกียรติท่าน

¹อาจเรียกชื่ออื่น ๆ เช่น ฮ่วนจวง หยวนฉ่าง หรือพระถังซัมจั๋ง.

นี้ ในที่ประชุมนี้มีผู้เข้าประชุมกันเป็นอันมากเช่น พระเจ้าภัสกรวรรมา (Bhāskaravarma) ราชานแห่ง กามรูป (Kamruba) ซึ่งปัจจุบันเรียกว่า “อัสสัม” และกษัตริย์อื่น ๆ ที่เป็นประเทศราชของพระเจ้าศรี ธรรมวราช และยังมีพระภิกษุเข้าร่วมประชุม 4,000 รูป ในบรรดาภิกษุเหล่านี้ 1,000 รูปมาจาก มหาวิทยาลัยนาลันทา และมีนักบวชไชนะ (เซน) ตลอดจนพราหมณ์เข้าร่วม 3,000 คน ขุนนาง ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นเจ้าแห่งการไต่สวนในหอคอยสูง 100 ฟุต ในที่ประชุมนี้มีพระพุทธรูป ทองคำขนาดเท่าองค์พระเจ้าศรีธรรมวราช ได้มีการบูชาพระรัตนตรัย คือ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ด้วยความเคารพยิ่ง

หลังจากเสร็จการประชุมแล้ว พระเจ้าศรีธรรมวราช ทรงเชิญแขกผู้มีเกียรติไปที่ เมืองประยาก (prayāg) ซึ่งเป็นที่บรรจบกันของแม่น้ำคงคา (Gangā) และยมนา (yamunā) เพื่อ ประกอบพิธีกรรม นักแสวงบุญชาวจีนผู้นี้ ได้บรรยายพิธีกรรมครั้งนี้อย่างละเอียด ในพิธีกรรมนี้ พระราชาผู้เป็นประเทศราช (Vassal) ของพระเจ้าศรีธรรมวราช ตลอดจนนักปราชญ์ของทุก ศาสนาในอินเดียเข้าประชุม โดยพร้อมเพรียงกัน พิธีในครั้งนี้ใช้เวลาถึง 75 วัน วันแรกทำการบูชา พระพุทธเจ้า วันที่สองและวันที่สามบูชาเทพเจ้าแห่งดวงอาทิตย์ และพระศิวะ ตามลำดับ พระเจ้า ศรีธรรมวราชทรงสละทุกอย่างของพระองค์ จนขุนนางกล่าวว่า เมื่อพระองค์ทรงสละหมดแล้ว พระองค์ทรงขอลองพระองค์เก่า ๆ ก็จากพระนางราชยศรีกนิษฐภคินีของพระองค์ แล้วพระองค์ ก็ทรงทดลองพระองค์นี้ ไปบูชาพระพุทธเจ้าในสถานที่ต่าง ๆ พระเจ้าศรีธรรมวราช ครองราชย์อยู่ 38 ปี และเสด็จทิวงคตในปี พ.ศ.1190 (ค.ศ. 647)¹

ความสัมพันธ์ทางการทูต

พระเจ้าศรีธรรมวราชทรงรักษาความสัมพันธ์ทางการทูตกับจักรพรรดิจีนไว้เป็น อย่างดี พระองค์ทรงส่งราชทูตเป็นราชสาส์นไปยังพระเจ้าจักรพรรดิจีน ๆ ก็ทรงส่งราชสาส์นตอบ มาเป็นการแลกเปลี่ยนกันระหว่างอินเดียกับจีนในสมัยพระเจ้าศรีธรรมวราช อันเป็นผลมาจาก มิตรภาพระหว่างพระองค์กับขุนนาง ความสัมพันธ์ครั้งนั้นถือเป็นจุดเด่นในประวัติศาสตร์แห่ง มิตรภาพระหว่างจีนกับอินเดียบนพื้นฐานแห่งความรักและความนับถือกันและกัน

หลังจากที่ได้ชมพิธีที่ประยากแล้ว ขุนนางได้พำนักอยู่กับพระเจ้าศรีธรรมวราช เป็นเวลา 10 วัน จากนั้นก็เดินทางกลับประเทศจีน ภายใต้การคุ้มกันทางทหารโดยพระเจ้า ภัสกรวรรมาผู้ได้รับพระบรมราชโองการจากพระเจ้าศรีธรรมวราชให้ไปส่งขุนนางจนพ้นเขต แคน²

¹M.R. Kale, *The ratnāvalī of Śrīharṣa-deva*, xiii.

²Ibid, xiv.

งานด้านมนุษยธรรม

งานด้านมนุษยธรรม พระเจ้าศรีหรรษวรรณะทรงบำเพ็ญทานด้วยการทรงห้ามฆ่าสัตว์เป็นอาหาร ทรงสร้างโรงพยาบาลเพื่อเป็นที่แจกอาหาร น้ำดื่ม และยา แก่คนจนและคนเจ็บไข้ กล่าวกันว่าพระองค์ทรงสนพระทัยในการทำบุญเหล่านี้จนทรงลืมนิเวศน์และเสวย¹

ผลงานบทละคร

พระเจ้าศรีหรรษวรรณะ นอกจากจะเป็นผู้อุปถัมภ์กวีแล้ว พระองค์ยังมีพระปรีชาด้านวรรณคดีได้เป็นนักประพันธ์งานเขียนด้วยพระองค์เองอีกด้วย จนมีกวีหลาย ๆ ท่าน ได้ออกนามของพระองค์ไว้เป็นคำฉันท์ต่าง ๆ มากมาย ดังกวีชื่อมธุสุทนะ (Madhusūdana) ออกนามพระเจ้าศรีหรรษวรรณะองค์นี้ว่า

“มาลวราชสุโยชชยนิราชธานีกลุสย กวิชนมูรุษยสุย /
 รตนาวลยาขยนาฎิกากรตุร มหาราชศรีหรัษสุย /
 พระมหาราชศรีหรัษะ เป็นผู้ใหญ่ในบรรดากวีทั้งหลาย ผู้ทรงแตงนาฎิกาเรื่อง
 รัตนาวลี ผู้เป็นราชาแห่งแคว้นมาลวะ มีกรุงอุชชยนิเป็นราชธานี”²

นอกจากนั้น ก็ยังมีข้อความที่จารึกบนแผ่นทองแดงอีก 2 แผ่น ได้แก่ พันสเชระบักู ที่มีลายพระหัตถ์ของพระองค์เอง และมรุพันบักู มีข้อความแสดงไว้ชัดเจนว่า

“สุวสุโต มม มหาราชาธิราชศรีหรัษสุย /
 จากลายมือของเราเอง มหาราชาธิราชศรีหรัษะ”³

ลายพระหัตถ์นั้นงดงามมาก แสดงว่าพระองค์ ได้ทรงการศึกษาอย่างจริงจัง นอกจากนี้ยังมีหลักฐานสำคัญยิ่งในเชิงประพันธ์ของพระองค์คือ บทละคร 3 เรื่อง ได้แก่ นาคานันทะ ปริยทรรคิกา และ รัตนาวลีแล้ว ยังมีบทกวีด้านพุทธศาสนาอีกสองเรื่อง ได้แก่ อัมภุมหาศรี-ไจตยัส โตตระ (บทสรรเสริญมหาไจตยะทั้งแปด) และสุประภาตัสย โตตระ (บทสรรเสริญอรุณรุ่ง) และตำราไวยากรณ์ชื่อลึงคานุศาสนัม

¹M.R. Kale, *The ratnāvalī of Śrīharsa-deva*, xiv.

²พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, *ปริยทรรคิกา* (กรุงเทพฯ: องค์การตำราคุรุสภา, 2505), 19.

³เรื่องเดียวกัน, 19.

ในฐานะของการเป็นผู้ปล้ำกวีของพระเจ้าศรีหรรษวรรณะ นอกจากกวีประจำราชสำนักของพระองค์ที่รู้จักกันดีอย่างพาณะแล้ว ยังมีกวีอีกท่านหนึ่งที่มีความสำคัญต่อพระองค์และสัมพันธ์กับบทละครเรื่องรัตनावลีก็คือ ชาวกะ ซึ่งเป็นกวีในพระราชสำนักของพระเจ้าศรีหรรษวรรณะเช่นเดียวกับพาณะ นักปราชญ์หลายท่านเชื่อว่าเขาเป็นผู้แต่งบทละครเรื่องรัตनावลี แต่ถวายพระเจ้าศรีหรรษวรรณะเพื่อทรงใช้พระนามในฐานะผู้ประพันธ์ ดังข้อความของนาโคชิในหนังสือกาวยประทีปโศทยตะ (Kāvya-pradīpodyota) ว่า “ชาวกะ กวี ส หิ ศรีหรรษนามนา รตนาวลีมกฤตวา พหู ฌนํ ลพฺชวานํ อิติ ปฺรลิตฺทมฺ” ความว่า “เชื่อกันว่า กวีชื่อชาวกะ ได้ประพันธ์เรื่องรัตनावลี โดยใช้พระนามศรีหรรษะ ทำให้ได้รับทรัพย์มากมาย”¹

นักปราชญ์อีกคนหนึ่งชื่อ ปรมานันทะ ได้กล่าวอีกว่า กวีชื่อ ชาวกะ ได้ขายผลงานของตนเรื่อง รัตनावลี ทำให้ได้รับความร่ำรวยมากจากพระราชอาชญาพระนามว่าศรีหรรษะ²

นอกจากนี้กวีชาวคัมภีระชื่อ มัมมกะ (Mammata) ซึ่งมีชีวิตในราวคริสต์ศตวรรษที่ 7 ได้กล่าวไว้ในหนังสือเรื่องกาวยประกาศ (Kāvya-prakāśa) ว่า บทกวีนั้นให้ชื่อเสียงและให้ความร่ำรวย (กาวยํ ชคเส อรฺถกฤเต) โดยยกตัวอย่างว่า ผู้มีชื่อเสียง เช่น กาลิทาส ผู้มีความร่ำรวย เช่น ชาวกะจากพระเจ้าศรีหรรษะ เป็นต้น (กาลิทาสาทินามิว ชคเส ศรีหรรษาทฺรชาวาทินามิว ฌนมฺ)³

แม้ว่าชาวกะจะมีชื่อในเอกสารต่าง ๆ แต่ผลงานที่แท้จริงของเขาไม่ปรากฏชัดเจน โคเวลล์ (Cowell) ได้กล่าวว่า บทละครนาคานันทะน่าจะเป็นผลงานของชาวกะ และยังมีต้นฉบับอีกประมาณสิบเรื่องที่ยังไม่ได้ตีพิมพ์ และอาจเป็นผลงานของชาวกะ ทว่าโคเวลล์ไม่ได้ระบุชื่อเรื่องเหล่านั้นไว้⁴

พระเจ้าศรีหรรษวรรณะเสด็จสวรรคตเมื่อ พ.ศ. 1190 (ค.ศ. 647) หลังจากนั้นจักรวรรดิของพระองค์ก็สิ้นสลายตามไปด้วย พระราชอาณาจักรแตกกระจายเป็นรัฐน้อยใหญ่ในเวลาอันรวดเร็ว เหตุการณ์ในสมัยต่อมาไม่ปรากฏชัดเนื่องจากขาดหลักฐานและการจดบันทึก เนื้อเรื่องย่อของบทละครเรื่องรัตनावลี

รัตनावลี เป็นละครประเภทนาฏิกามี 4 องก์ เนื้อเรื่องเกี่ยวกับความรักของพระราชอาชญาแห่งวัดสะกับนางสาคริกา หรือเจ้าหญิงรัตनावลีแห่งลังกา นางข้าหลวงของพระมเหสี

¹R. S. Tripathi, *History of Kanauj: To the Moslem Conquest*, (Delhi: Motilal Banarsidass, 1989), 186.

²Ibid., xvii.

³Ibid., 185.

⁴Palmer Boyd, *Naganada of the Joy of the Snake-World*, (London: Trübner & Co., 1872), viii.

วาสวทัตตา โครมเรื่องไม่เกี่ยวข้องกับเทพนิยาย แต่เป็นประวัติศาสตร์ ในเรื่องนี้พระราชอุทขณะมีมเหสีชื่อ พระนางวาสวทัตตาแต่มารักกับนางสาคริกาหรือรัตนาวลีเจ้าหญิงแห่งลังกา ซึ่งบังเอิญถูกนำมาอยู่ในพระราชสำนักของพระราชอุทขณะเพราะเรืออัปปาง นางสาคริกาเองก็หลงรักพระราชอุทขณะและวาดรูปพระองค์ พระนางวาสวทัตตาอิจฉาเมื่อพบภาพนั้นจึงลงโทษนางสาคริกาและขู่ให้เลิกรักพระราชอุทขณะ เมื่ออุปสรรคต่าง ๆ ผ่านพ้นไป ละครก็จบลงด้วยการประนีประนอมกันระหว่างพระมเหสีทั้งสององค์ คือ พระนางวาสวทัตตา และเจ้าหญิงรัตนาวลี โดยมีรายละเอียดในแต่ละองค์ ดังนี้

องค์ที่ 1

หลังจากจบการให้พร (นานที) สูตธรร (นายโรง) ได้แนะนำบทละครแก่ผู้ชมที่จะจัดแสดงเรื่อง รัตนาวลี ซึ่งประพันธ์โดยกษัตริย์ศรีหรรษวรรณะ หลังจากการแสดงเริ่มต้นอย่างถูกกาลเทศะ กษัตริย์วิกรมพาหุแห่งเมืองสิงหล มีพระชิตานามว่า รัตนาวลี ผู้รู้ (นักปราชญ์บัณฑิต) ทำนายว่าใครก็ตามที่ได้อภิเษกสมรสกับนาง จะได้เป็นกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ (सारวเกมะ) เขาคันธรายณะ รัฐมนตรีของพระราชอุทขณะได้ยินเรื่องเล่าลือนี้และได้ดำเนินการขอให้เจ้าหญิงรัตนาวลีมาอภิเษกสมรสกับเจ้านายของเขา พระราชอุทขณะมีมเหสีแล้วคือ พระนางวาสวทัตตา และด้วยความเกรงจะไปละเมิดพระนาง การร้องขอนี้จะไม่ได้รับความยินยอมจากกษัตริย์วิกรมพาหุ เขาคันธรายณะได้กระพือข่าวลือว่าพระนางวาสวทัตตาสิ้นพระชนม์ในเปลวเพลิงที่ราวณะเพียงเพื่อจะไม่ให้เกิดการคิดค้านการอภิเษกสมรส กษัตริย์วิกรมพาหุยินยอมและส่งเจ้าหญิงรัตนาวลีไปที่เมืองเกาสามพิโดยทางเรือ เรืออัปปางกลางมหาสมุทร อย่างไรก็ตามเจ้าหญิงโชคดีที่ได้รับความช่วยเหลือจากพ่อค้าเมืองเกาสามพิ ขณะที่นางลอยคออยู่กลางมหาสมุทร พ่อค้าจำนางได้จากสร้อยคออัญมณี (รัตนมาลา ซึ่งเป็นที่มาของชื่อนางคือ รัตนาวลี) ซึ่งนางสวมไว้อยู่เสมอ รัฐมนตรีเขาคันธรายณะซึ่งได้ช่วยเหลือเจ้าหญิงจากพ่อค้า ไม่ได้เปิดเผยตัวตนหรือฐานะของเจ้าหญิงด้วยเหตุผลที่ชัดเจน แต่ได้นำเจ้าหญิงรัตนาวลีให้ไปอยู่ในวังของพระราชินี ที่ซึ่งนางจะต้องทำงานเป็นนางสนมรับใช้ในชื่อว่า สาคริกา โดยเขาคันธรายณะคิดว่า ความสาวความสวยของสาคริกาจะเอาชนะใจพระราชอุทขณะได้ในฐานะหญิงสามัญชน พระราชอุทขณะและวิหุยกะได้บรรยายเทศกาลงานแห่งความรักในงานประจำปี นางสนมรับใช้สองคน คือ มทนิกาและจตุลลิกาซึ่งเต้นรำและร้องเพลงอยู่บนเวที วิหุยกะรู้สึกเอนเอียงที่จะร่วมเต้นรำด้วยเช่นกัน หลังจากความเพลิดเพลินเล็กน้อย นางสนมรับใช้ก็ได้ส่งข้อความจากพระราชินีถึงพระราชินี ร้องขอให้มาชมสวนมกรันทะ พระราชอุทขณะและวิหุยกะตอบรับคำเชิญ ไม่นานพระราชินีเสด็จพระราชดำเนินมาพร้อมกับนางสนมรับใช้ กาญจนมาลา สาคริกาและคนอื่น ๆ พระราชินีเกรงว่าความสาวความสวยของสาคริกาจะเป็นที่ต้องตาต้องใจพระราชินี จึงได้ส่งนางไปเป็นข้ออ้าง แต่สาคริกาผู้เต็มไป

ด้วยความอยากรู้อยากเห็นเกี่ยวกับเทศกาลแห่งความรักซึ่งได้เฉลิมฉลองในต่างแดน ซ่อนตัวเองอยู่หลังต้นไม้และมองดู ขณะที่พระราชินีบุชากามเทพ (เทพแห่งความรัก) และสาคริกาก็ได้พบกับสาวมีของพระนางซึ่งสาคริกาไม่เคยเห็นพระราชอาชุนะมาก่อน จึงตกหลุมรักพระองค์ทันทีและได้ทราบต่อมาว่า เป็นคนเดียวกับพระราชอาชุนะที่พระราชบิดาส่งมาให้เป็นคู่หมั้นคู่หมาย ความรักองกวมอย่างมั่นคง ในตอนเย็นเทศกาลจบลงด้วยการลงจากเวทีเพื่อออกเดินทางกลับวัง

องค์ที่ 2

ในการแสดงสลับนก (ประเวศกะ) นางสนมรับใช้สองคนป่าวประกาศว่า พระราชาได้ไปในวันที่ได้เยี่ยมชมไม้เลื้อยนวนมลิคาด้วยการพิสูจน์การทดลองซึ่งจะทำให้มันออกดอกนอกฤดูกาล สาคริกาได้ไปแล้วที่ชุ่มชื้นได้ต้นกัทลีพร้อมกับอุปกรณ์วาดรูป ดังนั้นพวกเราทั้งสองได้รับการแนะนำให้รู้จักสาคริกาผู้ซึ่งป่วยเพราะความรักและทำให้หันเหความปรารถนาของนาง ด้วยการวาดรูปเจ้าเนื้อห้าวของนางและมองดูรูปวาด ในสภาพเช่นนี้นางถูกสังเวยจากสุสังคตา เพื่อนรักของนางผู้ซึ่งมอบกรงนกของพระราชินีให้ดูแล (นกสาธิตา) จากผลของการสนทนาท้ายที่สุดทำให้สาคริกาได้สารภาพความรักของนางที่มีต่อพระราชามีการสร้างเรื่องเพื่อเบี่ยงเบนในฉากนี้โดยข่าวที่ว่า ลิงตัวหนึ่งถูกปล่อยให้เป็นอิสระ เป็นที่หวาดกลัวของผู้หญิงและเด็ก สาคริกาและนางสนมรับใช้สุสังคตาซึ่งอยู่กับนาง ทั้งคู่ออกจากฉากละครด้วยความรีบร้อน นกสาธิตาบินออกไปจากกรงเพราะลิงเปิดกรงนก ต่อมาวิฑูษกะเข้ามาพร้อมกับข่าวความสำเร็จของการทดลองต้นไม้เลื้อยนวนมลิคา ซึ่งเขาเล่าเรื่องให้พระราชินีฟัง พวกเขาพบนก (สาธิตา) นกแก้ว ซึ่งได้ยินซ้ำ ๆ ซึ่งคำพูดที่เต็มไปด้วยอารมณ์ของสาคริกาที่นางได้ยินอยู่ และการตอบของสุสังคตากับพวกเขา ไม่มีชื่อซึ่งถูกอ้างถึง พระราชาและวิฑูษกะได้สนทนาเกี่ยวกับคำพูดเหล่านั้นว่าผู้ใดที่เขากล่าวถึง พวกเขาเดินเตร็ดเตร่ และพบภาพวาดที่สาคริกาทิ้งไว้อย่างเร่งรีบ ในที่นั้นวิฑูษกะจำพระราชินีได้ เขาทั้งคู่ไม่สามารถจำสาคริกาซึ่งวาดภาพด้านข้างเขา ทั้งสองคนไม่เคยเห็นมาก่อน ในขณะที่เดียวกันสาคริกาและสุสังคตาย้อนกลับมาหานกและกระดานวาดรูป และตามหาพระราชากับวิฑูษกะ ที่นั่น พวกเขาฟังการสนทนาของคนทั้งสอง ในไม่ช้าเรื่องก็กระจ่างชัดสำหรับทั้งคู่ว่า พระราชาก็ตกหลุมรักหญิงสาวที่ไม่รู้จักอีกด้วย เพราะฉะนั้นสุสังคตาได้แนะนำเพื่อนของนางแก่พระราชินี ความกลัว การไปมาหาสู่จากราชินี สาคริกาได้หนีไป พระนางวาสวทัตตาผู้ซึ่งจับสังเกตจากกระดานวาดภาพ รับรู้เรื่องนี้ของสาวใช้จากด้านข้างของสามีของพระองค์ ก็กริ้วโกรธ ไม่พอใจอย่างแรง เพราะฉะนั้นพระราชินีผู้เศร้าซึมจึงออกไปกับวิฑูษกะ

องค์ที่ 3

ในการแสดงสลับนก เกี่ยวข้องกับนางสนมรับใช้สองคน สุสังคตาได้มีการวางแผนให้มีการพบกันระหว่างพระราชินีและสาคริกาผู้ซึ่งปลอมตัวเป็นพระนางวาสวทัตตา สุสังคตาปลอม

ตัวเป็นสาวรับใช้ กาญจนมาลา พระราชาอุทยนะผู้ซึ่งสนิทสนมกับวิฑูษกะรู้แผนการลงนี้ ทั้งคู่ไปยังสถานที่นัดพบ ในขณะที่พระราชินีก็รู้เรื่องนี้และเสด็จพระราชดำเนินไปที่นั่นเช่นกัน พระราชาอุทยนะและวิฑูษกะได้พบกับสาคริกาตัวปลอม พระราชาเข้าใจผิดคิดว่าเป็นสาคริกาและมาเข้าใจภายหลังว่าเป็นพระราชินี จึงพยายามงอนง้อขอคืนดี แต่พระราชินีก็จากไปด้วยความขุ่นเคืองใจอย่างยิ่ง และเมื่อพระองค์มาพบสาคริกาตัวจริง (ซึ่งแต่งกายคล้ายกับพระนางवासวทตตา) ซึ่งกำลังจะมาตัวตายด้วยการแขวนคอ และสาคริกาก็ได้มาทราบทีหลังว่าเป็นพระราชา พระราชาก็เข้าใจผิดคิดว่าเป็นพระนางवासวทตตาจึงเข้าไปช่วยเหลือ พระองค์พบว่า ความเข้าใจผิดของพระองค์นำความปีติยินดีมาสู่พระองค์ในการพบกับหญิงผู้เป็นที่รักอย่างไม่คาดฝัน ต่อมาพระราชินีสำนึกผิดที่อารมณ์ไม่ดีใส่พระองค์ จึงเตรียมตัวที่จะไปงอนง้อพระองค์และรู้ว่าพระองค์มีใจกับสาคริกา พระองค์รู้สึกประหม่าและม่านก็หยุดลงตรงฉากที่วิฑูษกะเดินออกไปพร้อมกับสาคริกา โดยมีพระราชินีเดินตามทั้งคู่ไป

องค์ที่ 4

พระนางवासวทตตากระพ้อข่าวว่า สาคริกาได้ถูกส่งไปที่อุชชยีนีเมืองของพระราชบิดาของพระองค์ ในขณะที่พระนางवासวทตตาได้นำสาคริกาไปกักขังในวังอย่างลับ ๆ เพื่อไม่ให้นางพบกับผู้ใด ในการแสดงสลับฉาก นางสนมรับใช้ สุธสังคตาได้ให้สร้อยคออัญมณีแก่วิฑูษกะซึ่งสาคริกาได้สวมใส่ และต่อมาได้ส่งมอบให้แก่เธอเพื่อเป็นของขวัญแก่พรหมัน เมื่อตัวของนางเองสิ้นหวังกับชีวิตเสียแล้ว วิฑูษกะได้ไปเยี่ยมพระราชาอุทยนะ รายงานให้พระองค์ทราบว่าสาคริกาได้บอกนางถูกส่งไปยังอุชชยีนีและแสดงสร้อยคออัญมณีแก่พระองค์ ช่วงเวลานั้นมีข่าวเกี่ยวกับความสำเร็จของการเดินทางเพื่อจุดประสงค์เฉพาะกับเมืองโกศลซึ่งรุมณ์วัดได้สู้รบอยู่ ต่อมานักมายากลเข้ามาแสดงมายากลให้พระราชาทอดพระเนตร แต่ถูกขัดจังหวะโดยการมาถึงของพากรวะยะและวสุภูติซึ่งอยู่ด้วยกองทัพของรุมณ์วัดและคืนกลับมายังวังหลวง วสุภูติได้เห็นสร้อยคออัญมณีที่อยู่กับวิฑูษกะ เขาระลึกได้ว่าครั้งหนึ่งเคยเป็นของเจ้าหญิงรัตนาวลี ต่อจากนั้นเขาได้เล่าเรื่องทั้งหมดในการยื่นข้อเสนอการแต่งงานระหว่างเจ้าหญิงรัตนาวลีและพระราชาอุทยนะ แต่การเล่าเรื่องถูกขัดจังหวะจาก ความตื่นตกใจที่มีเหตุเกิดจากข่าวไฟไหม้ในวัง พระนางवासวทตตาเกรงว่าสาคริกา (ผู้ถูกคุมขัง) จะสิ้นชีพในเปลวเพลิง ด้วยทรงหวาดกลัว พระนางจึงขอร้องให้พระราชารช่วยชีวิตนาง พระราชาวังเข้าไปช่วยและนำสาคริกาออกมาจากเปลวเพลิงอย่างปลอดภัย ต่อมาจึงถูกพบว่า ไฟไหม้หลวงตาดเกิดจากฝีมือของนักมายากล วสุภูติระลึกได้ในทันทีว่า สาคริกาคือเจ้าหญิงของเขา และเมื่อทุกอย่างได้ถูกทำให้กระจ่างอย่างสมปรารถนา พระนางवासวทตตาเศร้าใจที่ได้กระทำผิดต่อนาง ซึ่งได้กลายมาเป็นพระญาติของพระองค์ ต่อจากนั้น เขาค้นคราঘณะได้เข้ามาชี้แจงว่าเขามีส่วนร่วมในเรื่องนี้ เขาเป็นผู้ส่งนักมายากลมาเพื่อที่จะทำให้สาคริกาลุคพื้น ทุกคนมีความสุข

พระนางวาสวัตตาทรงยินยอมที่จะให้มีการแต่งงานระหว่างพระราชากับเจ้าหญิงรัตนาวลี การแสดงละครจบลงด้วย การสวดอ้อนวอนขอให้มีความสุข ความรุ่งเรือง มั่งคั่ง และความสำราญใจ

โครงสร้างของบทละคร

บทละครรัตนาวลีมีโครงสร้างดังนี้

องก์ที่ 1 มีบทร้อยกรอง 25 บท บทสนทนา 78 ครั้ง

บทไหว้ครู (นานที)

เบิกโรง นายโรงออกมาเกริ่นนำ (อามุข)

องก์ที่ 2 มีบทร้อยกรอง 21 บท บทสนทนา 162 ครั้ง

บทเกริ่นนำ (ประเวศกะ) เป็นเหตุการณ์ที่เป็นต้นเค้าของความวุ่นวายโดยเหตุจากภาพวาดของนางเอก

องก์ที่ 3 มีบทร้อยกรอง 19 บท บทสนทนา 116 ครั้ง

บทเกริ่นนำ เป็นการพบกันระหว่างพระเอกกับนางเอกในที่สุด

องก์ที่ 4 มีบทร้อยกรอง 22 บท บทสนทนา 198 ครั้ง

เป็นเหตุการณ์ที่นางเอกถูกเปิดเผยฐานะที่แท้จริงโดยกลของนักมายากล ส่งท้ายด้วยการให้พร (ภรตวากยะ)

ตัวละคร

1. ตัวละครชาย

ชื่อตัวละคร

สุตรธาระ

พระราชอาทุยณะ

วิฑูษกะ (วสันตกะ)

เขาคันธรายณะ

วิษยวรมา

พาภระวยะ

วสุภูติ

บทบาท

นายโรง

พระเอก เป็นเจ้าชายแห่งเมือง
เกาสามพี

พราหมณ์ เป็นเพื่อนของพระเอก

เป็นเสนาบดี

เป็นหลานของรุ่มณ์ วัดผู้เป็น
องครักษ์ของพระราช

กรมวัง

อำมาตย์ของพระเจ้าวิกรมพาหุ

ผู้เป็นกษัตริย์แห่งเมืองสิงหล

โขนทราลิกะ

นักรมายากล

2. ตัวละครหญิง

ชื่อตัวละคร

บทบาท

นฤ

ภรรยาของโอง

รัตนาวลี (สาคริกา)

นางเอก ธิดาของพระเจ้าวิกรมพาหุ

แห่งสิงหล

वासवत्ता

พระมเหสีของพระเจ้าอุทยนะ

กาญจนมาลา

นางสนมของพระนางवासवत्ता

सुसंकता

เป็นนางสนม และเป็นเพื่อนของ

นางเอก (สาคริกา)

जुलत्तिका

นางสนมรับใช้

मथनिका

นางสนมรับใช้

निपुणिका

นางสนมรับใช้

पद्मिनी (วสุนทรา)

นางทวารบาล

ตัวละครหลัก

ตัวละครหลักในบทละครสั้นสกฤตเรื่อง รัตนาวลี มีทั้งหมด 4 ตัวละคร ได้แก่ พระราชาอุทยนะ วิทูษกะ พระนางवासवत्ता และสาคริกา

พระราชาอุทยนะ

บทละครสั้นสกฤตเรื่อง รัตนาวลี อาจจะตั้งข้อสังเกตในตอนแรกได้ว่า ความสนใจในเรื่องราวของบทละครเรื่องนี้เน้นไปที่เหตุการณ์ที่เกิดขึ้น โดยไม่ได้ให้ความสำคัญกับการพัฒนาบุคลิกตัวละครเท่าใดนัก ที่เป็นเช่นนี้เนื่องมาจากข้อเท็จจริงที่ว่า การแสดงละครแพร่กระจายไปอย่างรวดเร็วในระยะเวลาสั้นเพียง 2 – 3 วัน ไม่ได้นานเป็นเดือนหรือเป็นปี ซึ่งถ้ามีระยะเวลานานเป็นเดือนหรือเป็นปี บทละครสามารถจะครอบคลุมการพัฒนาลักษณะของตัวละครได้อย่างสมบูรณ์ขึ้น

ในเนื้อเรื่องได้ชี้ให้เห็นถึงคุณลักษณะเด่นของตัวละคร ซึ่งกวีผู้ประพันธ์ได้พรรณนาไว้ ตัวละครทั้งหมดมีบุคลิกที่เป็นแบบแผน พระเอก คือ พระราชาอุทยนะ แห่งเมืองวัตสะ ได้ถูกกำหนดขึ้นเพื่อแสดงให้เห็นถึงชีวิตในราชสำนักที่มีความสนุกสนานรื่นรมย์ เหตุการณ์ที่ดึงดูดใจต่อสาธารณชน (โลก เหาริ จ วัตสราชจรีต) ได้ทำให้พระองค์ได้รับความนิยมน่าอย่างยิ่ง พระองค์เป็นบรรพบุรุษที่ดี มีความเข้าใจและทำตามหน้าที่และความรับผิดชอบ การรับรู้เกี่ยวกับภารกิจทางการเมืองของพระองค์มีน้อยมากเพราะว่าบทละครนี้ไม่ใช่บทละครเกี่ยวกับการเมือง สิ่งที่แสดงให้เห็นถึงความใจกว้างของพระองค์ คือ การยกย่องบุคคลที่ได้กระทำการการบงการ ในขณะนั้น พระองค์ก็มีความประหลาดใจเกี่ยวกับการกระทำของเขาคันธราชณะ โดยแสดงให้เห็นว่า อำมาตย์ต้องปรึกษาพระองค์ในเรื่องการปกครองทั้งหมดก่อนที่จะตัดสินใจทำอะไรลงไป ไม่จำเป็นต้องมองไปที่ความรักอันลึกซึ้งของพระองค์

การที่ผู้ชายมีภรรยาหลายคนเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นตามปกติในประเทศอินเดียในช่วงเวลานั้น และเป็นที่ยอมรับได้ในกรณีที่พระราชามีใจให้แก่หญิงสาวคนใหม่ พระราชาเป็นชายหนุ่มที่สง่างามมาก เห็นได้จากความเข้าใจผิดของนางสาคริกาที่คิดว่าพระองค์เป็นกามเทพ แม้ว่าพระองค์จะต้องอยู่ในสถานการณ์ที่ถูกบังคับให้ต้องโกหกก็ตาม เมื่อพระองค์ต้องปฏิเสธว่าไม่เคยเห็นนางสาคริกามาก่อน พระองค์พูดคำคมและก็ได้กล่าวคำเท็จไปโดยตรง ในฐานะเป็นเจ้านายที่จะต้องจัดการกับพวกที่มีความอิจฉาและไม่อิจฉา พระองค์ต้องมีความรอบคอบ ไม่เพียงแต่การกระทำที่จะส่งผลต่อความรักครั้งก่อนของหญิงคนก่อน คือ ไม่ทำร้ายจิตใจพระนางवासวतीตา ดังจะเห็นได้จากการที่พระองค์ให้เกียรติแก่พระนางवासวतीตาและใช้ความพยายามอย่างต่อเนื่องในการประนีประนอมเพื่อถอนข้อคิดกับพระนางवासวतीตา คำพูดที่กล่าวว่า

มทนิเก คมยตา เทวไย นิเวทิตุมยมหาคค เอว มกรนุ โททุยานมิตี |

โอ้ มทนิกา ขอท่านจงไปแจ้งแก่เทวีว่า เราได้มาแล้วสู่อุทยานมกรันทะ |

เป็นหลักฐานอีกอย่างหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงความมีมารยาท (การให้เกียรติ) ต่อพระนางवासวतीตา นอกจากนี้พระองค์ยังเป็นเจ้านายที่ใจดีอีกด้วย

วิทูษกะ

วิทูษกะเป็นตัวละครตามแบบแผนที่เป็นของบทละครสันสกฤตส่วนใหญ่ เขาเป็นพราหมณ์ผู้เชี่ยวชาญด้านพิธีการและเป็นพระสหายของพระราชา เป็นเพื่อนที่ซื่อสัตย์ของพระเอก เขาทำหน้าที่ในการกระตุ้นเสียงหัวเราะบนเวที มีรูปร่างอัปลักษณ์ เป็นที่ขบขันจากการที่ถูกเข้าใจผิดว่าเป็นลิง นอกจากนี้ ภารกิจของเขายังมีส่วนสนับสนุนช่วยเหลือเรื่องความรักของพระเอกผู้เป็น

เพื่อนของเขาให้มีความก้าวหน้า เขาถูกสาวใช้ทั้งสองคนชักชวนให้เดินร่ำและร้องเพลง แสดงออกให้เห็นบุคลิกของเขว่าเป็นคน โง่ คนเซ่อ เป็นคนตะกละ(ชอบกินขนมโมทกะ) และมีความโลภ มักจะได้รับของขวัญ ของกำนัล ในฐานะที่เป็นพราหมณ์ เขาชอบโอ้อวดความรู้เกี่ยวกับของพระเวทของเขา อย่างไรก็ตาม เขาก็ไม่ได้มีสติปัญญาที่พิเศษที่เดียว เมื่อถึงสถานการณ์ที่เหมาะสม เขาก็สามารถใช้ปัญญาอันเฉียบคมได้ อารมณ์ของเขาถูกทำให้รู้สึกตื่นเต้นได้อย่างง่ายดาย เขาเป็นคนซื่อล้นง่าย และแสดงออกถึงความยินดีและความสนุกสนานอย่างง่ายดาย เห็นได้ชัดจากการที่เขาเดินร่ำด้วยความสนุกสนานอย่างบ้าคลั่ง โดยทั่วไปถือว่าวิหิงษาเป็นตัวละครตลกที่เป็นองค์ประกอบบนเวที อย่างไรก็ตาม นานๆครั้ง เราจะได้รับรู้ความคิดชั่วขณะแบบคนชั้นสูงจากความคิดของเขา แม้ว่าเขาจะได้รับรัตนมาลาเป็นของขวัญ เขาก็ได้มอบแด่พระราชินีเพื่อทำให้พระองค์รู้สึกเพลิดเพลินใจ และในที่สุดก็คืนรัตนมาลาให้แก่เจ้าหญิงรัตนาวลี

พระนางवासวทัตตา

वासवทัตตาผู้เป็นพระมเหสีแห่งพระราชอาทุทนะ พระนางเป็นผู้มีพระชันษาสูงและสุขุม ความรักของพระนางที่ได้มอบแด่พระราชอาทุทนะนั้นมีความลึกซึ้งยิ่งกระทั่งต่อมาภายหลังองค์พระราชอาทุทนะได้ยอมรับด้วยพระคำรัสของพระองค์ที่ว่า

ปรีชา มุญจตยทุย สมุग्มสหนา ชีวิตมเสา
ปรกฤษฏสย เปรมณะ สขลิตมวิหุย หิ กวติ

คนรักของเราผู้ที่มีความอดทนแน่นอนว่าจะต้องละทิ้ง
ชีวิตสำหรับความผิดพลาดนี้ เมื่อความรักมาสู่จุดสูงสุด
ก็ไม่สามารถที่จะทนได้อีกต่อไป

ด้วยความที่พระนางवासวทัตตาตระหนักดีว่า พระราชอาทุทนะมีความชื่นชอบในความงามของหญิงสาวแรกรุ่งจึงทำให้พระนางพยายามคิดกันไม่ให้พระราชอาทุทนะได้ยลโฉมนางสาคริกา

ถึงแม้พระนางवासวทัตตาโดยธรรมชาติจะเป็นคนใจหึง และคอยขัดขวางทางรักของพระราชอาทุทนะอยู่เสมอก็ตาม แต่พระนางก็เป็นคนที่มีรักแท้และเป็นคนที่ไม่โกรธใครนาน ดังจะเห็นได้จากครั้งที่พระนางได้กักขังนางสาคริกาไว้ด้วยการล่อมโซ่ตรวน แต่เมื่อได้รับรู้ว่านางสาคริกาคงอยู่ในอันตรายถึงแก่ชีวิต พระนางก็ได้สารภาพถึงการกักขังนางสาคริกาในทันที ทำให้นางสาคริการอดพ้นจากอันตรายมาได้ด้วยความเมตตาของพระนางवासวทัตตา และในที่สุดพระนางก็ได้

ยอมรับนางสาคริกาซึ่งเป็นคู่แข่งความรักของพระองค์และยอมรับในความรักของนางที่มีต่อพระราชอนุชิต อนุชิตของพระนางจึงจัดได้ว่าเป็นพระมเหสีผู้ใจกว้างและมีเต็มเปี่ยมไปด้วยความรัก

สาคริกา

ถึงแม้ว่าบทละครจะใช้ชื่อ รัตนาวลีซึ่งเป็นชื่อของนางเอกก็ตาม แต่ก็ไม่มีอะไรที่น่าสนใจเป็นพิเศษเกี่ยวกับลักษณะของนางสาคริกา นางสาคริกา ได้รับการกล่าวพรรณนาว่าเป็นเจ้าหญิงผู้เลอโฉมและอ่อนเยาว์ เป็นผู้ที่เสน่ห์สามารถดึงดูดบุรุษผู้ได้ยศแค่เพียงภพวาตของนาง ลักษณะที่โดดเด่นของตัวละครนี้กลับเป็นความรักของนางที่มอบแด่องค์ราชาอนุชิตซึ่งเป็นผู้ที่นางตกหลุมรักตั้งแต่แรกเห็นราวกับว่าองค์ราชาอนุชิตมีรูปร่างสง่างามดั่งกามเทพ ลักษณะเด่นอีกอย่างหนึ่งของเธอคือความอ่อนไหวเป็นพิเศษ จนเมื่อเธอพบเหตุการณ์ที่ผิดหวัง เธอจึงคิดจะฆ่าตัวตายในทันที สิ่งที่แสดงออกมานี้เป็นความอ่อนแอที่ทำให้ลายความเป็นนางเอกของตัวละคร ลักษณะนิสัยอย่างเดียวของนางซึ่งไม่ได้กล่าวไว้โดยตรง คือ การรักษาเกียรติยศของครอบครัวเธอ ทำให้เธอไม่เปิดเผยฐานะที่แท้จริงของเธอให้กับสุสังคดาซึ่งเป็นเพื่อนเธอ

ฉาก

ฉากของบทละครได้ถูกกำหนดเป็นเมืองเกาสามปี ราชอาณาจักรของพระราชอนุชิต ผู้ปกครองแคว้นวัดศราช เมืองเกาสามปีเป็นเมืองที่มีชื่อเสียงมากในสมัยโบราณ ถูกกล่าวถึงในรามายณะของวาลมิกิ เป็นหนึ่งในสิบเก้าเมืองหลวงของอินเดียโบราณ

เวลาในเรื่อง

องก์ 1

เริ่มต้นในช่วงบ่ายของวันหนึ่งใน เทศกาลมทนะ; และนี่จะต้องเป็นพระจันทร์เต็มดวงวันของเดือนไชยตระ สำหรับเรื่องนี้ก็แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนโดยความจริงที่ว่าดวงจันทร์จะขึ้นหลังจากที่ดวงอาทิตย์ตกได้มีการกำหนดเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริงที่เล่าเรื่องอาจใช้เวลาถึงสองชั่วโมงเมื่อดวงอาทิตย์ตกและจบองก์

องค์ที่ 2

องค์ที่สอง เวลาขององค์นี้ไม่สามารถยืนยันได้แน่ชัด แต่ที่มันมีความชัดเจนเพียงพอว่า เกิดในวันรุ่งขึ้นทันทีหลังจากเหตุการณ์ขององค์ 2 สำหรับองค์ 1 สาคริกามอบนกสาลิกาให้สุสังคตา ขณะที่เธอได้ล้มที่จะเอามันกลับ สุสังคตาจะแสดงที่จุดเริ่มต้นขององค์ที่ 2 ในฐานะที่เป็นเพื่อนของเธอที่กำลังมองหาเพื่อเรียกคืนนกที่เธอเก็บรักษา นี่จะเป็นอย่างเห็นได้ชัดในวันถัดไป เวลาไม่ได้กล่าวถึงแน่นอนทุกที่ แต่น่าจะเป็นช่วงบ่ายในวันเดียวกันนั้น ที่พระราชารู้และจะต้องเกิดขึ้นในตอนเช้าอีกครั้ง สาคริกาถูกอ้างว่าไปที่คันทันนมัลลิกาพร้อมด้วยกระดานวาดรูป จะต้องเกิดในช่วงบ่ายที่นางจะได้มีเวลาพักผ่อนเพียงพอที่จะทำเหตุการณ์ที่ตามมาได้ โดยไม่หยุดพักและองค์นี้จบลงเวลาก่อนพระอาทิตย์ตกดิน

องค์ที่ 3

เริ่มต้นในตอนเย็นของวันถัดไป มีบางคนคิดว่าเหตุการณ์ขององค์ที่ 2 และองค์ที่ 3 เกิดขึ้นในวันเดียวกันมีเพียงช่วงเวลาสองหรือสามชั่วโมงระหว่างนั้น แต่ตอนนี้แทบจะไม่ปรากฏแนวโน้มสำหรับพระราชานที่จะอธิบายว่ามีอาการเจ็บป่วยที่เกิดจากความรักและไม่ดีต่อสุขภาพ และพระนางวาสวทัตตาส่งกาญจนมาลามาสั่งเกตเกี่ยวกับสุขภาพของพระองค์ อย่างน้อยช่วงเวลาของวันเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับพระราชานที่จะแสดงให้เห็นสัญญาณของความไม่พอใจและพระราชินีของเขาที่จะได้รับความกังวลเกี่ยวกับพระองค์ การเริ่มต้นในช่วงเวลากลางคืนและต่อเนื่องเป็นเวลาไม่กี่ชั่วโมง ที่จะเกิดเหตุการณ์เข้าใจผิดเกี่ยวกับเครื่องแต่งกายในองค์นี้ขึ้น ต่อมาเมื่อดวงจันทร์เริ่มส่องสว่าง คันทันองค์นี้จึงจบในช่วงปลายในเวลากลางคืน

องค์ที่ 4

เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นตามองค์นี้เป็นวันถัดไป อ้างอิงจากการที่สาคริกาถูกกล่าวว่าจะได้รับการถูกส่งตัวไปตอนเที่ยงคืน แสดงให้เห็นว่าเป็นช่วงเวลาเที่ยงคืนระหว่างสองวันที่เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นตามลำดับขององค์ที่ 3 และองค์ที่ 4 เกิดขึ้น เวลาที่เกิดขึ้นจริงขององค์นี้ไม่มีหลักฐานแน่ชัด แต่อาจจะเกิดขึ้นช่วงบ่ายในกรณีที่ไม่มีการเอ่ยถึงในทางตรงกันข้าม

รูปแบบคำประพันธ์

รัตนาวลีเป็นวรรณคดีประเภทบทละครสั้นสกฤตซึ่งประพันธ์ด้วยภาษาสันสกฤตมาตรฐาน (Standard Sanskrit) ในรูปแบบของร้อยแก้ว (Prose) โดยมีร้อยกรอง (Verse) ที่เรียกว่าคาถาแทรกผสมอยู่ด้วย คาถาคือบทร้อยกรองในภาษาสันสกฤตนิยมเรียกกันว่าฉันท (Prosody) อันแปลว่า ความพอใจ ความปรารถนา ความต้องการหรือความสนุกสนาน ฉันท 1 บทประกอบด้วย

หน่วยนับซึ่งเรียกว่าบาท จำนวน 4 บาท แต่ละบาทมีการกำหนดกลุ่มพยางค์แตกต่างกันออกไป เรียกว่าคณะ (gana) หนึ่งคณะมี 3 พยางค์ แต่ละกลุ่มพยางค์มีกำหนดพยางค์เสียงหนัก (กูรู) นิยม แทนด้วยสัญลักษณ์ – และพยางค์เสียงเบา (ลฆ) นิยมแทนด้วยสัญลักษณ์ ๐ สลับกันไป ฉะนั้นแต่ละชนิดมีข้อกำหนดในการใช้คณะแตกต่างกันออกไป คณะฉันทมีทั้งหมด 8 คณะดังต่อไปนี้

ม คณะ ประกอบด้วยพยางค์ 3 พยางค์ แทนด้วย – – –	เช่น राजानं / rājānam
ย คณะ ประกอบด้วยพยางค์ 3 พยางค์ แทนด้วย ๐ – –	เช่น सकाशात् / sakāśāt
ร คณะ ประกอบด้วยพยางค์ 3 พยางค์ แทนด้วย – ๐ –	เช่น नाविकाः / nāvikāḥ
ส คณะ ประกอบด้วยพยางค์ 3 พยางค์ แทนด้วย ๐ ๐ –	เช่น भगवान् / bhagavān
ต คณะ ประกอบด้วยพยางค์ 3 พยางค์ แทนด้วย – – ๐	เช่น शास्त्राणि / śāstrāṇi
ช คณะ ประกอบด้วยพยางค์ 3 พยางค์ แทนด้วย ๐ – ๐	เช่น उवाच / uvāca
ภ คณะ ประกอบด้วยพยางค์ 3 พยางค์ แทนด้วย – ๐ ๐	เช่น इच्छसि / icchasi
न คณะ ประกอบด้วยพยางค์ 3 พยางค์ แทนด้วย ๐ ๐ ๐	เช่น हरति / harati ¹

เนื่องจากฉันทชนิดหนึ่งๆ ก็มีการกำหนดใช้คณะฉันทและข้อบังคับจำนวนพยางค์ของแต่ละบาทต่างกันออกไป ดังนั้นในภาษาต้นสกฤตจึงอาจมีจำนวนมากถึง 600 ชนิด² ซึ่งคำประพันธ์ในส่วนที่เป็นร้อยกรองในบทละครเรื่องรัตนาวลีมีจำนวนทั้งหมด 87 บท³ ประกอบด้วยฉันทลักษณะทั้งหมด 13 ชนิด ดังต่อไปนี้

¹Charles Philip Brown, *Sanskrit Prosody and Numerical Symbols Explained* (London: Trübner & Co., 1869), 1-2.

²Les Morgan, *Croaking Frogs: A Guide to Sanskrit Metrics and Figures of Speech* (n.p.: Mahodara Press, 2011), 33.

³ในจำนวนบทร้อยกรอง 87 บทในบทละครเรื่องรัตนาวลีประกอบด้วยคาถาที่เป็นภาษาปรากฏ จำนวน 9 บทคือ องค์กรที่ 1 คาถาที่ 13, 14, 15 องค์กรที่ 2 คาถาที่ 1, 7 และองค์กรที่ 4 คาถาที่ 7-10, (M.R. Kale, *The ratnāvalī of Śrīharṣa-deva*, 1.)

ตารางที่ 1 สรุปการใช้รูปแบบฉันทลักษณ์ในบทละครสั้นสกุลเรื่อง รัตนาวลี

คาถา	องค์ที่ 1	องค์ที่ 2	องค์ที่ 3	องค์ที่ 4
1	สารทูลวิกริฑิต	คาถาปรากฤต	สารทูลฯ	สารทูลฯ
2	สารทูลฯ ¹	สุรคชรา	อนุษฎุภ	วสนุตติลกา
3	สุรคชรา	สารทูลฯ	สารทูลฯ	วสนุตติลกา
4	ปุษปีตาคุรา	สารทูลฯ	ศิขริณี	อนุษฎุภ
5	สารทูลฯ	สารทูลฯ	สุรคชรา	สุรคชรา
6	อารุยา	อนุษฎุภ	วสนุตติลกา	สารทูลฯ
7	ศาลินี	คาถาปรากฤต	ศิขริณี	คาถาปรากฤต
8	วสนุตติลกา	ปรหรมณี	สุรคชรา	คาถาปรากฤต
9	สารทูลฯ	อารุยา	หริณี	คาถาปรากฤต
10	สุรคชรา	อนุษฎุภ	อารุยา	คาถาปรากฤต
11	สารทูลฯ	สารทูลฯ	สารทูลฯ	สุรคชรา
12	วสนุตติลกา	อารุยา	อารุยา	สารทูลฯ
13	คาถาปรากฤต	ศิขริณี	สารทูลฯ	ศิขริณี
14	คาถาปรากฤต	มาลินี	วสนุตติลกา	สุรคชรา
15	คาถาปรากฤต	อุปชาติ	ศิขริณี	อนุษฎุภ
16	สุรคชรา	ปฤถวี	อนุษฎุภ	มาลินี
17	สารทูลฯ	วสนุตติลกา	มาลินี	ปฤถวี
18	อนุษฎุภ	อนุษฎุภ	สารทูลฯ	อนุษฎุภ
19	อารุยา	อารุยา	สารทูลฯ	วสนุตติลกา
20	อนุษฎุภ	ศิขริณี	-	สารทูลฯ
21	อารุยา	สารทูลฯ	-	สารทูลฯ
22	อนุษฎุภ	-	-	สุรคชรา
23	สารทูลฯ	-	-	-
24	อารุยา	-	-	-
25	สารทูลฯ	-	-	-

¹ ย่อจาก สารทูลวิกริฑิต.

ทั้งนี้ มีการใช้นั้นทลัษณ์แต่ละชนิด เรียงลำดับจากการใช้มากไปหาน้อย ดังนี้

1. ศาตรทูลวิกิริทิตะ (शार्दूलविक्रीडित/sārdūlavikrīḍita) แปลว่า การเล่นของเสื่อ มีจำนวน 33 บท เป็นฉันทที่ใช้นั้นมากที่สุดในเรื่องนี้ เป็นฉันทที่มีกำหนดจำนวนพยางค์คือ 1 บาทมี 19 พยางค์ 18 พยางค์แรกบังคับกับฉันทฉันท 6 ฉันทได้แก่ ม ฉันท ๗ ฉันท ๘ ฉันท ๙ ฉันท ๑๐ ฉันท ๑๑ ฉันท ๑๒ ฉันท ๑๓ ฉันท ๑๔ ฉันท ๑๕ ฉันท ๑๖ ฉันท ๑๗ ฉันท ๑๘ ฉันท ๑๙ พยางค์สุดท้ายบังคับกับเสียงคุรุ¹ มีผังบังคับดังนี้

--- ๐๐- ๐-๐ ๐๐- ---๐ ---๐-|

ในบทละครเรื่องรัตนาวลีมีร้อยกรองที่ประพันธ์ด้วยฉันทศาตรทูลวิกิริทิตะดังตัวอย่างต่อไปนี้

ปาบาทุรสุถิตยา มุหะ สุตนภรณานิตยา นมรดำ
 สมุโทะ สสุปฤห โลจนตฺรยปลั ยานุตฺยา ตทารารเน |
 หุริมตฺยา ศิริสีหิตะ สปลุกสุเวโททคโมตคฺมปฺยา
 วิศุลิษฺยนุกฺสูมาณชฺลิริศิริชยา กุษิปโต'นฺตเร ปาตุ วะ ||1||

รัตนาวลี 1.1

สวฺยาชะ ศปโละ ปริเยณ วจสา จิตฺตานวฺฤตฺตฺยาธิกั
 ไวลกฺษฺเยณ ปเรณ ปาทปตโนรฺวากุโยะ สจินำ มุหะ |
 ปฺรตฺยาปตฺติมฺปาคตา น หิตฺตา เทวี รุทฺตฺยา ยลา
 ปฺรกุษาลฺยเว ตโยว พายฺปสฺลิโละ โโกโป ปฺนิตะ สวฺยม ||1||

รัตนาวลี 4.1

2. สรัคธรา (स्रग्धरा/sragdhara) มีจำนวน 10 บท เป็นฉันทที่มีกำหนดจำนวนพยางค์คือ 1 บาทมี 21 พยางค์ บังคับฉันทฉันท 7 ฉันทได้แก่ ม ฉันท ๗ ฉันท ๘ ฉันท ๙ ฉันท ๑๐ ฉันท ๑๑ ฉันท ๑๒ ฉันท ๑๓ ฉันท ๑๔ ฉันท ๑๕ ฉันท ๑๖ ฉันท ๑๗ ฉันท ๑๘ ฉันท ๑๙ ฉันท ๒๐ ฉันท ๒๑ พยางค์สุดท้ายบังคับกับเสียงคุรุ² มีผังบังคับดังนี้

--- -๐- -๐๐ ๐๐๐ ๐---๐---๐---|

ในบทละครเรื่องรัตนาวลีมีร้อยกรองที่ประพันธ์ด้วยฉันทสรัคธราดังตัวอย่างต่อไปนี้

¹Les Morgan, *Croaking Frogs: A Guide to Sanskrit Metrics and Figures of Speech*, 157.

²Ibid, 168.

กณฺเฐ กฤตฺตาวเสษํ กณกมยมชฺเช ศฤงฺขลาทาม กรฺษ-
 นฺกานฺตุวา ทวารานฺนิ เหลาจจจรณรณคฺคิกีนฺจกฺวาละ |
 ทตฺตาดตฺตงฺโก ํจนานมนฺสุตฺตสรณฺนิหิ สํกรามาทศฺวาปาไละ
 ปฺรกรฺษโณ ํยํ ปฺลวงฺคะ ปฺรวิสฺติ นฺฤปเตรมฺนทฺริ มมนฺทฺรายะ ||2||

รัตนาวลี 2.2

อชฺวานํ ไนกกะ ปฺรภวติ ภฺวนภฺรณฺนฺติทฺริงฺมิ วิลทฺุชย
 ปฺราตະ ปฺราปฺตุํ ไรโธ เม ปฺนริติ มนาสิ นฺยสฺตจฺินฺนฺตาดิการะ |
 สํชฺยามฤชฺยาวคฺษิยฺญสฺวกรปฺริกรสฺปฺยญฺเหมารปงฺกฺติ
 วฺยาคฤชฺยาวสฺถิติโต ํสฺตาคยฺมิตฺกฤติ นฺยติไวชฺ ทิกจกรมฺรค ||5||

รัตนาวลี 3.5

3. อารยา (आर्या/ārya) มีจำนวน 9 บท เป็นฉันทที่มีกำหนดมาตราพจติ บาทที่มี 12
 มาตรา บาทคู่ มี 18 และ 15 มาตราตามลำดับ¹

ต่อไปนี้เป็นบทละครเรื่องรัตนาวลีมีร้อยกรองที่ประพันธ์ด้วยฉันทอารยา ดังตัวอย่าง

ทฺวิปาทนฺยสฺมาทปฺปี มชฺษาทปฺปี ชลนฺิเรทฺทิสฺไศ ํปฺยนฺตาด |
 อานฺิย ฌญฺติ ฌญฺยติ วิริภิมตมภิมฺญิภูตະ ||6||

รัตนาวลี 1.6

ลิลาวชฺฐปฺทฺมา กถยฺนฺติ ปกฺษปฺตมริถํ นະ |
 มานสมฺไปติ เกยฺ จิตฺรคฺตา ราชหฺสิว ||9||

รัตนาวลี 2.9

ตีวระ สฺมรฺสํตาไป น ตถาทา พาชเต ยถาสฺนเน |
 ตปฺติ ปฺราวฤชฺยิ นิตฺรามภฺยรฺณชลาคโม ทิวสະ ||10||

รัตนาวลี 3.10

¹Les Morgan, *Croaking Frogs: A Guide to Sanskrit Metrics and Figures of Speech*,

4. อนุษฏุก (अनुष्टुभ्/anuṣṭubh) หรือ โสลก (श्लोक/sloka) มีจำนวน 9 บท เป็นฉันทที่ มีหลายรูปแบบ รูปแบบที่ใช้กันมาก คือรูปแบบที่มีการกำหนดพยางค์คุรุและลฆุ 1 บาทมี 8 พยางค์ 4 บาทนับเป็น 1 บท ปรกติพยางค์ที่ 5 ของทุกบาทควรเป็นลฆุ พยางค์ที่ 6 ควรเป็นคุรุ พยางค์ที่ 7 จะเป็นคุรุหรือลฆุก็ได้สลับกันไป แต่อย่างไรก็ตาม พยางค์ที่ 7 นี้ ในบาทที่ (บาทที่ 1 กับบาทที่ 3) นิยม คุรุ ในบาทคู่ (บาทที่ 2 กับบาทที่ 4) นิยมลฆุ ส่วนพยางค์อื่นนอกจากนี้จะเป็นคุรุหรือลฆุก็ได้ซึ่งจะ แทนด้วยสัญลักษณ์ × ฉันทอนุษฏุกนั้นมีผังบังคับซึ่งเป็นลักษณะที่นิยมดังนี้

xxxxx ◡ -- x xxxxx ◡ - ◡ x²

ในบทละครเรื่องรัตนาวลีนั้นประพันธ์ด้วยฉันทอนุษฏุกดังตัวอย่างต่อไปนี้

อนงุโค ยมนงคตวมทย นินทียยติ ฐฐวม |

ยทเนน น สंप्रापते पाणिस्प्रोत्तस्वस्तु ||22||

รัตนาวลี 1.22

สุปฤษฎากษรมิที ยสมานมรุรี สตรีสุภาวตะ |

อลุปางคตวาทนิรหุราที มนุเข วทติ สาลิกา ||6||

รัตนาวลี 2.6

มนศุจลั ปรกฤตไยว ทुरुลภษย์ จ ตถาปี เม |

กาเม ในตตถกั วิทฐั สมั สรไวะ คิลิมุไชะ ||2||

รัตนาวลี 3.2

กณฺสาสุเลษั समासाทय दसुयाः प्रगृभ्यणयानया |

दुलुयावसुठा सञ्चिखे दनुरासुवासुयेते मम ||4||

รัตนาวลี 4.4

5. วสันตติลกา (वसन्ततिलका/Vasantatilakā) หรือ วสันตติลก (वसन्ततिलक/vasantatilaka) มีจำนวน 9 บท เป็นฉันทที่มีกำหนดจำนวนพยางค์คือ 1 บาทมี 14 พยางค์ 12 พยางค์

¹V. S. Apte, *The Practical Sanskrit-English Dictionary*, 1036.

²Charles Philip Brown, *Sanskrit Prosody and Numerical Symbols Explained*, 4.

แรกบังคับคณะนั้นที่ 4 คณะได้แก่ ต คณะ ภ คณะ ช คณะ และ ช คณะ 2 พยางค์ท้ายบังคับเสียงคุรุ¹
มีผังบังคับดังนี้

-- ๐ - ๐ ๐ ๐ - ๐ ๐ - ๐ -- |

ในบทละครเรื่องรัตนาวลีมีร้อยกรองที่ประพันธ์ด้วยฉันทลักษณ์ที่สันตติลกาตั้งตัวอย่าง
ต่อไปนี้

วิสุรานตวิครหโก รติมาณชนสุข
จิตเต วสนปริยวสนตก เอว สาภาษาต |
ปรยตุตุโก นิชม โหตสวทรศนาย
วตเสศวระ กุศุมจาป อิวาภุไปติ ||8||

รัตนาวลี 1.8

ทฤษฏี รุษา กุชิปติ ภามินิ ยทยปีมา
สุนิเคเชยเมษยติ ตถาปี น รุกษภวาม |
ศยูกควา ตูวรา วุรช ปทศขลิไตรย เต
เขท กริชยติ คุรุนิตรรา นิตมพะ ||17||

รัตนาวลี 2.17

ยาโต 'สุมิ ปทมนเขน สมโยมไมย
สุปตา มไฮว ภาวติ ปรดิโพชนียา |
ปรตุยายนามยมิตีว สโรรุหิณยะ
สุโรโย 'สุตมสตุกนิวิษฏกระ กโรติ ||6||

รัตนาวลี 3.6

อม โภชครุภสุกุมารตनुตถาเสา
กณจครเห ปรถมราคชเน วิลีย |
สทฤษะปตนมทนมารุคณรณฐรมารุเค-
รมนุเข มม ปริยตมา หฤทย์ ปรวิษฎา ||2||

รัตนาวลี 4.2

¹Ibid, 133.

6. ศิขริณี (शिखरिणी/ śikhariṇī) จำนวน 6 บท เป็นฉันทัมที่มีกำหนดจำนวนพยางค์ 17

พยางค์ 4 บาทเหมือนกัน บังคับคณะฉันทัม 5 คณะ ได้แก่ ะ คณะ ม คณะ น คณะ ส คณะ ภ คณะ ฮ คณะ
พยางค์สุดท้ายบังคับเสียงลงและครุ¹ มีผังบังคับดังนี้

○-----○○○ ○○- -○○○- |

ในบทละครเรื่องรัตนาวลีมีร้อยกรองที่ประพันธ์ด้วยฉันทัมศิขริณี ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ปริมลانی ปีนศตวรรษนสงคาทุกยต:

สุดโนรมรุษสุยานตะ ปริมิลนมปราปย หริตม |

อิทำ วุยสุตุนุยาตี สุลถภูชลดากเยปวลไนะ

กฤตางคยาะ สิตาปี วตติ นลินีปตฺรศยนม ||13||

รัตนาวลี 2.13

วิฤทุธี กมปลศย ปฺรถยตติร่า สารวุสวศา-

ทวิสปยภู้า ทฤยภูี ติริยตติร่า พายปปฏไละ |

สุลทวรุณา วาณิ ชทยตติร่า กทุกทตยา

ชรายะ สาหายย์ มม หิ ปรีโตโย ทุย กुरुเต ||13||

รัตนาวลี 4.13

7. มาลินี (मालिनी/malini) มีจำนวน 3 บท เป็นฉันทัมที่มีกำหนดจำนวนพยางค์คือ 1
บาทมี 15 พยางค์ บังคับคณะฉันทัม 5 คณะ ได้แก่ ะ คณะ น คณะ ม คณะ ย คณะ และ ะ คณะ² มีผัง
บังคับดังนี้

○○○ ○○○ --- ○-- ○--|

ในบทละครเรื่องรัตนาวลีมีร้อยกรองที่ประพันธ์ด้วยฉันทัมมาลินีดังตัวอย่างต่อไปนี้

¹Charles Philip Brown, *Sanskrit Prosody and Numerical Symbols Explained*, 148.

²Charles Philip Brown, *Sanskrit Prosody and Numerical Symbols Explained*, 138.

9. ประหรรษิณี (प्रहर्षिणी/praharṣiṇī) มีจำนวน 1 บท เป็นฉันทที่มีกำหนดจำนวน พยางค์คือ 1 บาทมี 13 พยางค์ 2 พยางค์แรกบังคับคณฉันทที่ 4 คณะได้แก่ ม คณะ น คณะ ช คณะ และ ร คณะพยางค์สุดท้ายบังคับเสียงคุรุ¹ มีผังบังคับดังนี้

--- ๐๐๐ ๐-๐ -๐---|

ในบทละครเรื่องรัตนาวลีมีร้อยกรองที่ประพันธ์ด้วยฉันทประหรรษิณีดังตัวอย่างต่อไปนี้

ทิวารา กุศุมสรวยตำ วหนดยา
 กามินุยายทกิหิต์ ประ สขินาม |
 ตทญยะ ศิศุศุสสาริกากิรุกต์
 ธนยานา สุรวณปลาติถิตวเมติ ||8||

รัตนาวลี 2.8

10. หริณี (ह्रिणी/harini) มีจำนวน 1 บท เป็นฉันทที่มีกำหนดจำนวนพยางค์คือ 1 บาท มี 17 พยางค์ 15 พยางค์แรกบังคับคณฉันทที่ 5 คณะได้แก่ น คณะ ส คณะ ม คณะ ร คณะ และ ศ คณะ พยางค์ที่ 16 เป็นเสียงลฆ พยางค์สุดท้ายเป็นเสียงคุรุ² มีผังบังคับดังนี้

๐๐๐ ๐๐- ---๐- ๐๐-๐-|

ในบทละครเรื่องรัตนาวลีมีร้อยกรองที่ประพันธ์ด้วยฉันทหริณีดังตัวอย่างต่อไปนี้

ปรณยวิศทำ ทฤษฏี วฤเตร ททาทิน สงกิตา
 ฃญยติ ฃมนิ กณจาศุเลเย รसानน ปโยธเรา |
 วทติ พหุโศ คจณามิติ ปุรยคุนธฤตาปโยโ
 รมายติตรา ส์เกตศฤตา ตถาปี หิ กามินี ||9||

รัตนาวลี 3.9

11. ปุષปีตากรา (पुष्पिताग्रा/puspitaḡrā) มีจำนวน 1 บท เป็นฉันทที่มีกำหนดจำนวน พยางค์คือบาทที่ 1 และ 3 มี 12 พยางค์ บังคับคณฉันทที่ 4 คณะได้แก่ น คณะ น คณะ ร คณะ และ

¹Charles Philip Brown, *Sanskrit Prosody and Numerical Symbols Explained*, 121.

²Ibid., 174.

ย คณะ และบาทที่ 2 และ 4 มี 13 พยางค์ บังคับคณะฉันท 5 คณะ ได้แก่ น คณะ ช คณะ ซ คณะ
ร คณะ พยางค์สุดท้ายบังคับเสียงครุ¹ มีผังบังคับดังนี้

○○○ ○○○ - ○ - ○ --
○○○ ○ - ○ ○ - ○ - ○ -- |

ในบทละครเรื่องรัตนาวลีมีร้อยกรองที่ประพันธ์ด้วยฉันทปุष्ยปีตาครา ดังตัวอย่าง
ต่อไปนี้

ชิตมุขุปตินา นมะ สุเรภโย ทิวชวฤชภา นิรูปทรวา ภวนตุ |
ภวตุ จ ปฤถิวี สมฤทฐสสุยา ปรดปตุ จนุทรวปุรณเรนุทรวจनुทระ ||4||
รัตนาวลี 1.4

12. ศาลินี (शालिनी/salini) มีจำนวน 1 บท เป็นฉันทที่มีกำหนดจำนวนพยางค์ 11
พยางค์ บังคับคณะฉันท ได้แก่ ม คณะ ต คณะ ต คณะ สองพยางค์สุดท้ายเป็นเสียงครุ² มีผังบังคับ
ดังนี้

--- -- ○ --- ○ --- |

ในบทละครเรื่องรัตนาวลีมีร้อยกรองที่ประพันธ์ด้วยฉันทศาลินี ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ปรารมฺเณ 'สฺมินฺสุวามิโน วฤทฺธิเตเต
ไทเวเนตุลฺล ทตฺตหสฺตาวลฺมเพ |
ลิตฺเชรฺกรานฺตินาสฺติ สตุยฺ ตถาปี
สุเวจฺณาจารี ภิตฺ เอวาสุมิ ภรตุะ ||7||

รัตนาวลี 1.7

13. อุปชาติ (उपजाति/upajāti) มีจำนวน 1 บท ส่วนใหญ่เป็นฉันทที่มีกำหนดจำนวน
พยางค์คือ 1 บาทมี 11 พยางค์ และเป็นฉันทที่ผสมกันระหว่างฉันทตั้งแต่ 2 ชนิดขึ้นไป ส่วนใหญ่
นิยมผสมกันระหว่างอินทรวัชรา (इन्द्रवज्रा/indravajrā) กับอุเปนทรวัชรา (उपेन्द्रवज्रा/upendravajrā)³

อุปชาติเป็นฉันทที่นิยมผสมกันระหว่างอินทรวัชรากับอุเปนทรวัชรา ดังนั้นฉันท
อุปชาติแต่ละบาทจึงอาจมีผังบังคับอย่างใดอย่างหนึ่งผสมกันไปดังนี้

-- ○ -- ○ ○ - ○ -- | ○ - ○ -- ○ ○ - ○ -- |

¹Charles Philip Brown, *Sanskrit Prosody and Numerical Symbols Explained*, 126.

²Ibid., 108.

³Charles Philip Brown, *Sanskrit Prosody and Numerical Symbols Explained*, 115.

ในบทละครเรื่องรัตนาวลีมีร้อยกรองที่ประพันธ์ด้วยฉันทอุปราชาติดังตัวอย่าง
ต่อไปนี้

ปริยตุตศตฤกฏกมุภมรธา-
ตุกี โศษมายาสี มฤณาลหาร |
น สุกษมตนะ โตรปี ดาวกสย
ตตราวกาโส ภาตะ กิมุ สยาค ||15||

รัตนาวลี 2.15

บทละครรัตนาวลีกับทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต

ทฤษฎีทางวรรณคดีสันสกฤต เกิดขึ้นพร้อมๆ กับการประพันธ์วรรณคดีสันสกฤต เมื่อ กวีประพันธ์วรรณคดีขึ้นมา ย่อมมีการวิเคราะห์ หรือวิจารณ์ผลงานของตนเองและผลงานของผู้อื่น รวมถึงข้อแนะนำอันเหมาะสมกับรูปแบบและลักษณะของงาน จุดเด่น จุดด้อยของผลงานนั้น ๆ ความ คิดเห็นหรือทรรศนะเหล่านี้ของกวี ได้รับการพัฒนามาเป็นทฤษฎีทางวรรณคดีสันสกฤตเพื่อตัดสิน ว่า วรรณคดีนั้นมีความงดงามทางด้านวรรณศิลป์และมีคุณค่าเพียงใด ทฤษฎีต่างๆ ที่เกิดขึ้นหรือบาง ทฤษฎีอาจถูกลบล้าง ไปตามระยะเวลาและความเหมาะสม ท้ายที่สุดมีทฤษฎีทางวรรณคดีสันสกฤต ที่ได้รับการยอมรับว่ามีความสำคัญยิ่งต่อการประพันธ์วรรณคดี จำนวน 8 ทฤษฎี ได้แก่

1. ทฤษฎีอสังการ ว่าด้วยความงามในการประพันธ์
2. ทฤษฎีรส ว่าด้วยอารมณ์ของผู้อ่าน
3. ทฤษฎีคุณ ว่าด้วยลักษณะเด่นของการประพันธ์
4. ทฤษฎีชวนิ ว่าด้วยความหมายแฝงในการประพันธ์
5. ทฤษฎีริติ ว่าด้วยลีลาในการประพันธ์
6. ทฤษฎีวโกรคติ ว่าด้วยภาษาในการประพันธ์
7. ทฤษฎีอนุมิติ ว่าด้วยการอนุมาณความหมายในการประพันธ์
8. ทฤษฎีเอจิตยะ ว่าด้วยความเหมาะสมในการประพันธ์

ทฤษฎีทั้ง 8 ทฤษฎี เรียกรวมกันว่า อสังการศาสตร์ ซึ่งเป็นวิชาวรรณคดีศึกษาของ สันสกฤตที่มีมาแต่โบราณ ทฤษฎีที่กล่าวมาแต่ละทฤษฎีไม่ได้แยกจากกัน โดยเด็ดขาด อาจมี ลักษณะร่วมกัน ซึ่งเป็นความเหลื่อมล้ำกันอยู่ของงานในวรรณคดีสันสกฤต แตกต่างไปจาก

วรรณคดีไทยที่แต่ละทฤษฎีต้องแยกจากกันเด็ดขาด มีกฎเกณฑ์ตายตัว แล้วจึงนำไปวิเคราะห์ แต่ งานในวรรณคดีสันสกฤตให้ความสำคัญในเรื่องมิติของความสัมพันธ์ การทำให้เกิดการพัฒนา ผลงานที่ดีที่สุดออกมา จึงทำโดยเอาผลงานเป็นตัวตั้งแล้วจึงนำทฤษฎีลงไปวิเคราะห์ ผลงานชิ้น หนึ่งจึงมีทฤษฎีรองรับมากกว่าหนึ่งทฤษฎี ขึ้นอยู่กับมุมมองของผู้วิเคราะห์ด้วย ดังนั้นในการศึกษา บทละครสันสกฤตเรื่อง รัตนาถิ ของพระเจ้าศรีหรรษวรรณะ จึงต้องศึกษาว่า มีทฤษฎีใดบ้างที่ เหมาะสมในการวิเคราะห์บทละครดังกล่าว ซึ่งทฤษฎีทั้ง 8 ทฤษฎีที่กล่าวข้างต้น ผู้วิจัยได้เลือก วิเคราะห์ 2 ทฤษฎีคือ ทฤษฎีอสังการ และทฤษฎีส เพราะทฤษฎีอสังการเน้นการศึกษาถึงการ ตกแต่งบทประพันธ์ของกวี ส่วนทฤษฎีสเน้นการศึกษาถึงปฏิริยาทางอารมณ์ของผู้อ่าน ซึ่งทั้งสองทฤษฎีจะทำให้เข้าใจถึงความสามารถในเชิงการประพันธ์ของกวี ความสัมพันธ์ของกวี ผู้ประพันธ์กับผลงานที่ประพันธ์และผู้อ่าน ทฤษฎีอสังการและทฤษฎีสมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1. ทฤษฎีอสังการ

อสังการ หมายถึง เครื่องประดับตกแต่งบทประพันธ์ให้มีความงดงาม ไพเราะ ได้แก่ การใช้คำที่ไพเราะ และโวหารที่มีความหมายลึกซึ้ง อสังการมี 2 ประเภท คือ ศัพท์สังการ หรืออสังการทางเสียง เป็นวิธีตกแต่งคำประพันธ์ให้มีเสียงที่ไพเราะ และอรรถสังการ หรืออสังการทางความหมาย เป็นวิธีตกแต่งคำประพันธ์ด้วยกลวิธีที่ทำให้ความหมายเด่นชัดและลึกซึ้งมากยิ่งขึ้น

ตำราอสังการมีจำนวนมากน้อยแตกต่างกันไปในแต่ละเล่มขึ้นอยู่กับการแบ่งอย่าง ละเอียดไปถึงละเอียด ในระยะแรกนิยมแบ่งอย่างกว้างๆ จึงมีจำนวนน้อยกว่าในระยะหลังๆ แต่ อย่างไม่รู้ก็ตาม อาจกล่าวได้ว่า อสังการไม่เคยห่างหายไปจากวรรณคดีสันสกฤต วาคภฏะ ได้อธิบาย ความสำคัญของอสังการไว้ใน อสังการศาสตร์ ว่า “อสังการ อันไม่มีอยู่แล้วไซ้ คำประพันธ์แม้ที่ ปราศจากโทษทั้งหลาย และประกอบไปด้วยคุณทั้งหลาย ก็ยังไม่สง่า เหมือนรูปร่างหญิงอันสักแต่ ปราศจากลักษณะที่ชั่ว และประกอบด้วยลักษณะที่ดีแต่เท่านั้น ก็ยังไม่สง่าจะนั้น”

ในงานวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยเลือกตำราอสังการศาสตร์ ของ วาคภฏะ ซึ่งแปลโดย ป.ส. ศาส ตรี (2485) มาเป็นหลักในการวิเคราะห์บทละครสันสกฤต เรื่อง รัตนาถิ ของพระเจ้าศรีหรรษ วรรณะ เนื่องจากมีการแจกแจงจำนวนอสังการทางเสียงและอสังการทางความหมายไม่มากหรื ่น้อยจนเกินไป นอกจากนี้ผู้ศึกษายังใช้ตำราอสังการอื่นๆในการวิเคราะห์ร่วมด้วย ได้แก่ นาฏย

ศาสตร์ ของ ภรตมุณี กาวยาลังการ ของ ภามหะ และได้้นำคำอธิบายอลังการต่างๆ ของกุศุมารักษมณี (2549) มาเปรียบเทียบรวมกันด้วย

อลังการแบ่งเป็น 2 ประเภท คือ 1.ศัพทอลังการ หรืออลังการทางเสียง และ 2. อรรถอลังการ หรือ ออลังการทางความหมาย ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1. ศัพทอลังการ คือ ออลังการทางเสียง ทำให้เสียงในบทประพันธ์มีความไพเราะงดงาม ออลังการทางเสียงที่สำคัญ ได้แก่

ยมก

วาทกฤษณะ ได้ให้ความหมายของคำ “ยมก” ว่า “ยมกม” คือการกล่าวซ้ำ ซึ่ง บาท คำ หรือตัวอักษรของคำไว้ติด ๆ กันหรือไม่ติด ๆ กัน ณ ที่เบื้องต้น ตอนกลาง หรือเบื้องปลาย (ของบทหรือบาท) และให้ความหมายต่างกัน

กุศุมารักษมณี กล่าวไว้ว่า ยมก คือ การเล่นคำโดยใช้คำที่มีเสียงเหมือนกันทุกพยางค์หรือบางพยางค์ แต่สื่อความหมายต่างกันในคำประพันธ์วรรคเดียวกันหรือบทเดียวกัน

อนุปราศ

วาทกฤษณะ ได้ให้ความหมายของคำ “อนุปราศ” ว่า “อนุปราศ” คือ การใช้ซ้ำซึ่งอักษรอันมีเสียงคล้ายๆกันนั้น ชื่อ อนุปราศะ

กุศุมารักษมณี กล่าวไว้ว่า อนุปราศ คือ การเล่นเสียงโดยการใช้ซ้ำเสียงพยัญชนะในคำประพันธ์วรรคเดียวกัน (อาจเป็นพยัญชนะเดี่ยวหรือพยัญชนะซ้อนก็ได้) ส่วนใหญ่มีเสียงสระต่างกัน

2. อรรถอลังการ คือ ออลังการทางความหมายเป็นวิธีการประพันธ์ที่เพิ่มความหมายที่ลึกซึ้งและเด่นชัดให้แก่บทประพันธ์ โดยใช้โวหารแบบต่าง ๆ มาเปรียบเทียบหรือแฝงนัยแทนการกล่าวอย่างตรงไปตรงมา ประเภทของอลังการ ทางความหมายมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1. อุปมา

วาทกฤษฏ์ ให้ความหมายของคำ “อุปมา” ว่า “อุปมา” คือลักษณะที่กล่าวความเหมือนระหว่างอุปมานและอุปไมย ด้วยใช้ “ปรตฺยย” “อฺวยย” คำที่มีความหมายว่า เหมือนกันเป็นต้น และสมาส เช่น

“ใบหน้าของหญิงสาว คนมีคิ้วเหมือนธนูงามเทพนั้น เหมือนดวงจันทร์ ตาทั้งคู่เหมือนดอกนิลบลูหนึ่ง ริมฝีปากเยาะเขี้ยวลูกคำสิงสุก”

ตัวอย่างที่ยกมา อุปมาน คือ สิ่งที่เป็นหลักในการเปรียบเทียบ ได้แก่ ดวงจันทร์ ธนู งามเทพ และดอกนิลบล ส่วนอุปไมย คือสิ่งที่นำไปเปรียบเทียบ ได้แก่ ใบหน้า คิ้ว และตา

ส่วน กุสุมา รัชมนณี กล่าวว่า อุปมา คือการนำสิ่งที่กวีต้องการแสดงลักษณะเด่นไปเปรียบกับอีกสิ่งหนึ่งที่มีลักษณะเด่นนั้นเป็นที่รู้จักหรือเป็นที่ยอมรับกันแล้ว โดยมีคำที่มีความหมายทำนองว่า เหมือน คล้าย เป็นคำแสดงความเปรียบเทียบ เช่น ดวงหน้านางนวลกระจ่างดุจดวงจันทร์ เป็นต้น

องค์ประกอบของอุปมา

อุปมาเต็มรูปแบบ (ปุร โณปมา) จะมีองค์ประกอบครบ 4 ประการดังนี้

1. สิ่งที่เป็นหลักในการเปรียบเทียบ (อุปมาน)
2. สิ่งที่ถูกนำไปเปรียบ (อุปไมย)
3. ลักษณะเด่นที่ร่วมกัน (สาธารณธรรม หรือ สาธรรมยะ)
4. ศัพท์ที่บ่งการเปรียบเทียบ (อุปมาประติบาทก)

ส่วนอุปมาที่มีองค์ประกอบไม่ครบองค์ 4 ประการเรียกว่า ลุปโตปมา

2. รูปกะ หรือ รูปกัม

วาทกฤษฏ์ ให้ความหมายของคำ “รูปกะ (รูปกม)” ว่า “รูปกม” คือ อสังการที่กล่าวอุปมาและอุปไมยเป็นหนึ่งสิ่งเดียวกัน เพราะมีลักษณะเหมือนกัน จะกล่าวคำที่หมายถึงอุปมาและอุปไมยรวมเข้าเป็นสมาสหรือไม่รวมก็ได้ จะกล่าวลักษณะเพียงส่วนเดียวหรือทั้งหมดก็ได้ เช่น

“นางปีศาจคือเวลากลางคืน มีผมอันสยายแล้วคือความมืด มีสร้อยลูกประคำอันแล้วด้วยกระดูกคือดาว และมีเสียงคำรามใหญ่ คือ เสียงนกเค้าแมว ได้เดินออกจากที่แห่ง”

ตัวอย่างที่ยกมา อุปมา คือ นางปีศาจ ผม สร้อย ลูกประคำอันร้อยด้วยกระดูกและเสียงคำรามใหญ่ อุปไมย คือ เวลากลางคืน ความมืด ดาว และเสียงนกเค้าแมว

ส่วน กุศุมารักขมณี (2549 : 28) ได้กล่าวไว้ว่า รูปกะ คือ การเปรียบเทียบทำนองเดียวกับอุปมา แต่กล่าวเสียใหม่ว่าสิ่งหนึ่งเป็นอีกสิ่งหนึ่ง เช่น ดวงหน้าของนางคือดวงจันทร์ ความหมายจึงลึกซึ้งกว่าอุปมา เพราะมิใช่เพียงแต่ดวงหน้าเหมือนดวงจันทร์เท่านั้น แต่เป็นดวงจันทร์เลยทีเดียว จึงสามารถแทนที่ดวงจันทร์ได้

3. อุปมารูปกะ

กุศุมารักขมณี ได้กล่าวไว้ว่า อุปมารูปกะ คือ การเปรียบเทียบโดยใช้ถ้อยคำเหมือนรูปกะ แต่มิได้หมายถึงความลึกซึ้งเท่ากับรูปกะที่ว่าสิ่งหนึ่งอาจแทนอีกสิ่งหนึ่งได้ เพียงแต่ต้องการเปรียบเทียบ เช่นเดียวกับอุปมาว่า อุปไมย (สิ่งที่กวีต้องการกล่าวถึง) มีลักษณะเหมือนอุปมาน (สิ่งที่เป็นหลักในการเปรียบเทียบ) เท่านั้น เช่น

พระบาทของพระวิษณุคือไม้หลาสำหรับวัดวัดนาการของสวรรค์

ตัวอย่างที่ยกมา กวีมิได้ต้องการจะกล่าวว่าพระบาทของพระวิษณุเป็นไม้หลา หรือแทนที่ไม้หลาได้ เพราะสองสิ่งนี้มีได้มีศักดิ์ศรีเสมอกัน กวีเพียงแต่เทียบว่าพระบาทของพระวิษณุเป็นเกณฑ์ใช้วัดความเปลี่ยนแปลงของสวรรค์ เช่นเดียวกับไม้หลาที่เป็นเกณฑ์วัดสิ่งต่างๆ

4. อุปเมโยปมา

ภามหะ ให้ความหมายของคำ “อุปเมโยปมา” ว่า “การกล่าวอุปมานและอุปไมยเปรียบเทียบสลับกันไปมา” เช่น

“ใบหน้าของเธอซึ่งมีกลิ่นหอมและงดงามดูเหมือนกับดอกบัว และดอกบัวก็เหมือนกับใบหน้าของเธอ”

ส่วน กุศุมมา รักษมณี ได้กล่าวไว้ว่า อุปเมโยปมา คือ การเปรียบเทียบแบบอุปมา 2 ทาง นอกจาก ก เหมือน ข แล้ว ในทางกลับกัน ข ก็เหมือน ก ด้วย เช่น

“ดวงหน้าของนางเหมือนดวงจันทร์
และดวงจันทร์ก็เหมือนดวงหน้านาง”

5. อนันวยะ

มีคำจำกัดความว่า “การกล่าวว่าสิ่งนั้นมีลักษณะคล้ายกันกับสิ่งนั่นเอง เพราะสิ่งที่กล่าว นั้น ไม่มีสิ่งใดที่จะมีลักษณะคล้ายกันได้ เช่น

“ใบหน้าของเธอที่มีแหวนคือริมฝีปากสีแดง ความสว่างของฟันและคุณสมบัติของ ดวงตาทั้งคู่ที่เหมือนดอกบัวสีน้ำเงิน อาจพูดได้ว่าเปรียบเหมือนกับใบหน้าของเธอนั่นเอง”

ส่วน กุศุมมา รักษมณี ได้กล่าวไว้ว่า อนันวยะ คือ การเปรียบเทียบทำนองเดียวกับ อุปมา แต่เทียบสิ่งหนึ่งกับตัวของมันเอง เพราะไม่มีสิ่งใดที่คู่ควรพอที่จะนำมาเปรียบด้วยได้ อุปมานและอุปไมยจึงเป็นสิ่งเดียวกัน เช่น

“ดวงหน้าของนางเปรียบได้กับดวงหน้าของนางเท่านั้น”

6. วยติเรก

วากฎะ ให้ความหมายของคำ “วยติเรก” ว่า “ระวางสองสิ่งอันเหมือนกันด้วยลักษณะ ะไรอย่าง ๑ สิ่งหนึ่งมีแสดงเป็นที่เด่นกว่ากันในอลงการใด อลงการอันนั้นชื่อว่า “วยติเรก” อุทาหรณ์ เช่น

“จะว่าพระเจ้าชัยสิงห์กับราชสีห์ มีเดชเหมือนกันก็เอาเถอะ แต่ทหารของศัตรูได้หนี การทำสงครามกับฝ่ายหนึ่งแล้ว ก็รีบเข้าป่าโดยไม่เกรงกลัวอีกฝ่ายหนึ่ง”

ตัวอย่างที่ยกมาเปรียบพระเจ้าชัยสิงห์เท่าเทียมกับราชสีห์ในเรื่องเดช แต่พระเจ้าชัย สิงห์มีเดชเหนือกว่าราชสีห์ เพราะศัตรูเกรงกลัวพระองค์แต่ไม่เกรงกลัวราชสีห์ ศัตรูได้พากันหนี การทำสงครามกับพระองค์เข้าไปในป่าของราชสีห์

ส่วน กุสุมา รักษมณี ได้กล่าวไว้ว่า วยติเรก คือ การเปรียบเทียบสิ่งที่มีลักษณะเหมือนกัน แต่ยกให้สิ่งหนึ่งเหนือกว่าอีกสิ่งหนึ่ง อาจเป็นอุปไมยเหนือกว่าอุปมาน หรือในทางกลับกันก็ได้ เช่น

ดวงหน้าของนางงามสุคต่องทุกเวลา

แต่ดวงจันทร์งามเฉพาะเวลากลางคืนเท่านั้น

ตัวอย่างที่ยกมา เปรียบว่าดวงจันทร์กับดวงหน้านางมีความงดงามเหมือนกัน แต่ดวงหน้านางเหนือกว่าดวงจันทร์ตรงที่มีความงดงามอยู่ตลอดเวลา แต่ดวงจันทร์งดงามเฉพาะเวลากลางคืนเท่านั้น

7. ประติวิสตูปมา

วาทกฤษ ให้ความหมายของคำ “ประติวิสตูปมา” ว่า “ในอลงการอันใด ปรากฏว่า สิ่งหนึ่งเหมือนกันกับอีกสิ่งหนึ่ง ถึงแม้ไม่ได้ใช้คำเช่น “เหมือน” เป็นต้น อลงการอันนั้นเป็น “ปรติวิสตูปมา” อุทาหรณ์ เช่น

(“พระเนมินาถ) พระองค์เดียว ได้เป็นที่นำอศรรย์ในยทวงศ์ ถึงแม้ว่าในวงศ์นั้นได้มีวิรบฤษเป็นจำนวนมาก กลีบในดอกลำเจียกจะมีกลิ่นหอมได้ทั้งหมดหรือ”

ตัวอย่างที่ยกมาได้เปรียบเทียบสิ่งหนึ่งเหมือนกันกับสิ่งหนึ่ง ในที่นี้ เปรียบเทียบพระเนมินาถเหมือนกันกับกลีบดอกลำเจียกที่มีกลิ่นหอม โดยกลีบดอกลำเจียกไม่ได้มีกลิ่นหอมทุกกลีบในดอกเดียวกันเหมือนกับวิรบฤษในยทวงศ์ที่มีเป็นจำนวนมากแต่มีคุณสมบัตินำอศรรย์นั้น มีเพียงพระเนมินาถ

ส่วน กุสุมา รักษมณี ได้กล่าวไว้ว่า ประติวิสตูปมา คือ การเปรียบเทียบด้วยข้อความ 2 ประโยค ในลักษณะคู่ขนานกัน เพื่อแสดงให้เห็นความเหมือนกันของอุปมานกับอุปไมย แม้ว่าจะไม่ปรากฏคำว่าเหมือนหรือคล้าย ผู้ฟังก็หมายรู้ได้ด้วยการอนุมาน เช่น

“ดวงจันทร์เป็นเลิศในสวรรค์

ดวงหน้าของนางเป็นเลิศในโลก”

ตัวอย่างที่ยกมาแสดงให้เห็นถึงความเหมือนกันของดวงจันทร์และดวงหน้าของนางต่างก็มีความเป็นเลิศในแต่ละดินแดนเช่นเดียวกัน โดยไม่ใช่คำเปรียบว่า “เหมือน”

8. อุตเปรกษา

วาทกะ ให้ความหมายของคำ “อุตเปรกษา” ว่า “การสมมติขึ้นกล่าวว่าสิ่งหนึ่งเป็นอีกสิ่งหนึ่งนั้น เมื่อประกอบไปด้วยคำ เช่น ประหนึ่งว่า เป็นต้น เป็นอลงการ ชื่อ อุตเปรกษา” อุทาหรณ์ เช่น

“หนอแสงพระจันทร์ อันแผ่ออกไป ตามท้องฟ้านิดหน่อย ปรากฏประหนึ่งว่าเป็นพื้นของยักษ์ คือ ความมืดอันได้กลืนโลกเข้าไปแล้ว หัวเราะด้วยความพอใจ”

ส่วน กุสุมา รักษมณี ได้กล่าวไว้ว่า อุตเปรกษา คือ การกล่าวโดยแสดงจินตนาการให้เกินจริงว่าสิ่งหนึ่งมีลักษณะประหนึ่งเป็นอีกสิ่งหนึ่ง เช่น

“ไฟทำตัวประหนึ่งเป็นดอกทองกวาวแดงฉานอยู่บนยอดไม้
มองลงมาว่าไฟไหม้ป่าไปแล้วเท่าใด”

ตัวอย่างที่ยกมา แสดงจินตนาการว่า ไฟมีลักษณะประหนึ่งเป็นดอกทองกวาวอยู่บนยอดไม้มองลงมาว่าไฟไหม้ป่าไปแล้วเท่าใด

จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา อธิบายไว้ว่า “จินตนาการแบบกวีที่มองเห็นวัตถุอย่างหนึ่งเป็นวัตถุอีกอย่างหนึ่งเนื่องจากวัตถุสองอย่างนั้นมีลักษณะร่วมกัน”

9. อติศยะ หรือ อติศโยคติ

วาทกะ ให้ความหมายของคำ “อติศยะ” ว่า “การกล่าวสิ่งที่ไม่น่าจะเป็นไปได้เพื่อแสดงความประเสริฐของวัตถุต่าง ๆ นั้น นักปราชญ์ว่าเป็นอลงการซึ่ง “อติศยะ” อุทาหรณ์ เช่น

“ข้าแต่พระราชา การบรรทมของพระนารายณ์สิ้นสุดลง เพราะเสียงนกกัวอันเกิดแต่การประทักษิณระวางขอดกู่เขาอันกลิ้งอยู่ในมหาสมุทรทั้งหลาย ที่มีคลื่นอันการอนใจของบรรดาหญิงฝ่ายศัตรูอันพระองค์ได้สังหารแล้วนั้น พัดให้นูนขึ้นสูง”

ตัวอย่างที่ยกมากล่าวถึงศัตรูจำนวนมหาศาลที่พระราชชาติได้ทรงสังหารแล้ว แม้จะมีเป็นจำนวนมากแต่ไม่อาจมากเท่ากับที่กล่าวอย่างไม่น่าเป็นไปได้

ส่วน กุศุมมา รักษมณี ได้กล่าวไว้ว่า “อติศโยคติ” คือ การกล่าวให้เกินจริงด้วยวิธีการเดียวกับอุปเปรกษา แต่ไม่ใช่คำว่าประหนึ่ง (iva) เช่น

“จงอวดผิวเรีองรองของนางเกิด
ทองจะหมองลงทันที
จงเงยหน้าขึ้นมาเกิด
ท้องฟ้าจะมีดวงจันทร์ถึงสองดวง”

ตัวอย่างขกมาเป็นการกล่าวชมความงามของผิวพรรณและใบหน้าของนางว่ามีความงดงามมาก ผิวพรรณเปล่งปลั่ง เรีองรอง จนทำให้ทองหมอง และใบหน้าก็เทียบเท่ากับพระจันทร์อีกหนึ่งดวง ซึ่งเป็นการกล่าวที่เกินความจริงอย่างมาก เพราะผิวพรรณของคน ไม่มีทางที่จะเปล่งปลั่ง สุกสว่างไปกว่าทองคำได้ และพระจันทร์ไม่อาจมีสองดวงได้เช่นเดียวกัน

10. ตุลยโยคิตา

วากภูกะ ให้ความหมายของคำ “ตุลยโยคิตา” ว่า “จะให้อุปมาได้ระดับกับอุปไมย จึงกล่าวการกระทำอันสิ่งทั้งคู่อุ้ทำอยู่เหมือนกัน และพร้อมกันๆ นั้น ในอสังการใด อสังการอันนั้น คือ “ตุลยโยคิตา” อุทาหรณ์ เช่น

“ความเป็นใหญ่ของท่านและของพระอาทิตย์ปรากฏขึ้นในโลกนี้ เพื่อประโยชน์ทำให้หนทางที่ดีอันความมืดได้ลบแล้วนั้น กลับชัดเจน”

ตัวอย่างที่ยกมากล่าวถึงความเป็นใหญ่ก็เหมือนกับการขึ้นของพระอาทิตย์ พระอาทิตย์ขจัดความมืดและทำให้ผู้คนเห็นทางเดินได้ชัดเจน ในที่นี้ ความมืด หมายถึง ความไม่รู้และหนทางเดิน ก็หมายถึง แบบแผนอันดีงามในการปฏิบัติตาม เพราะฉะนั้นความเป็นใหญ่ของบุคคลผู้

มีประโยชน์นั้นก็ยอมทำให้ความรู้ไม่หายไปและผู้อื่นก็จะได้แบบแผนอันดีงามในการปฏิบัติตามจากผู้นั้น

ส่วน กุสุมา รัชมณี ได้กล่าวต่างออกไปว่า ตุลยโยคิตา คือ การเปรียบเทียบให้เห็นว่าของสองสิ่ง (หรือมากกว่านั้น) มีคุณลักษณะหรือการกระทำที่ส่งผลได้เหมือนกัน แต่มีนัยว่าสิ่งหนึ่งเหนือกว่าอีกสิ่งหนึ่ง เช่น

“ใครเล่าที่ได้สัมผัสความนุ่มละมุนของผิวนางแล้ว
จะไม่รู้สึกวามะลิ รัศมีจันทร์ และผิวหยาบกล้วยกระด้างเกินไป”

ตัวอย่างที่ยกมา ได้แก่ ดอกมะลิ รัศมีจันทร์ และผิวหยาบกล้วย กวีต้องการจะเปรียบเทียบว่า ผิวนางนุ่มละมุนเหมือนสิ่งเหล่านี้ เมื่อสัมผัสจะรู้สึกเนียนมือหรือเมื่อมองดูจะรู้สึกนวลตา แต่กวีต้องการจะเปรียบเทียบผิวนาง ยกให้เหนือกว่าสิ่งเหล่านี้

11. समासक्ति

วาทกฤษ ให้ความหมายของคำ “สมาสक्ति” ว่า “อยากจะกล่าวถึงสิ่งหนึ่งแต่ไปพูดถึงสิ่งๆหนึ่งอันมีลักษณะเหมือนๆ กัน จึงสามารถทำให้นึกถึงสิ่งที่หมายนั้น เรียกว่า समाสक्ति หรือ อนุโยกิตะ อุทาหรณ์ เช่น

“ฝั่งหนุ่มผู้ติดใจต้นบัว ไม่คิดถึงกิ่งมะม่วง ไม่ไปสู่ “ชาติ” ไม่เกาะลำเจียก ทำแต่เรื่องอย่างเดียว”

ตัวอย่างที่ยกมา กล่าวถึงเรื่องของแมลงฝั่งตัวผู้ที่ติดใจแต่บัวจนไม่นึกถึงพืชชนิดอื่นๆ ในที่นี้ กวีหมายถึงชายหนุ่มผู้มีความรักและลุ่มหลงแต่ภรรยาของตนเพียงผู้เดียว จนไม่สนใจหรือใส่ใจหญิงคนอื่นๆ

ส่วน กุสุมา รัชมณี ได้กล่าวไว้ว่า समाสक्ति คือ การเปรียบเทียบโดยกล่าวถึงสิ่งหนึ่ง แต่หมายถึงอีกสิ่งหนึ่ง ซึ่งมีอาจกล่าวออกมาได้ตรงๆ เช่น

“ขอต่อโศกไหวระริก เมื่อหม่อมมรดค่น้ำหวานจากเกสร”

ตัวอย่างที่ยกมานั้นกรีกกล่าวถึงต้นโศก แต่หมายถึง หญิงสาวและภรรยา หมายถึงชายหนุ่ม

12. ภรานติมาน

วาทกรรม ให้ความหมายของคำ “ภรานติมาน” ว่า “ในอลงการอันใด มีการตัดสินเอาว่า สิ่งๆหนึ่งเป็นสิ่งอีกสิ่งหนึ่งอันมีลักษณะคล้ายกัน อลงการอันนั้นเป็น ภรานติมาน อุทาหรณ์ เช่น

“หม่อมแมลงภูโผลงที่ใบหน้าด้วยสำคัญว่าเป็นดอกบัวทอง โผลงที่ตาด้วยสำคัญว่าเป็นดอกนิลอุบลและโผลงที่ปากอันกำลังยิ้มด้วยสำคัญว่าเป็นดอกกุ่มท”

ตัวอย่างที่ยกมากล่าวถึงแมลงภูทั้งหลายไปอยู่ที่ใบหน้าเพราะเข้าใจว่าเป็นดอกบัวทอง ไปอยู่ที่ตาเพราะเข้าใจว่าเป็นดอกนิลอุบล และไปอยู่ที่ปากที่กำลังยิ้มเพราะเข้าใจว่าเป็นดอกกุ่มท จึงเข้าไปดอมดมเพราะสำคัญว่าเป็นดอกไม้ แสดงให้เห็นว่าส่วนต่างๆของร่างกายมีความงดงามเหมือนกับดอกไม้ชนิดต่างๆ

13. สโหกติ

วาทกรรม ให้ความหมายของคำ “สโหกติ” ว่า “ที่กล่าวหาว่า เหตุและผลเกิดขึ้นพร้อมๆ กัน เพื่อแสดงความสามารถของ “พระเอก” นั้น เป็นอลงการชื่อ สโหคติะ” อุทาหรณ์ เช่น

“ผู้ประกอบด้วยศรีผู้นั้น ฉวยเกาทัณฑ์ขึ้นพร้อมด้วยเกียรติของศัตรูทั้งหลาย ไค้งเกาทัณฑ์พร้อมด้วยความทะนงของศัตรู และดึงสายธนูเข้ามาพร้อมด้วยทรัพย์สมบัติของศัตรู”

ตัวอย่างที่ยกมากล่าวถึงการรบ โดยปกติแล้วต้องรบชนะเสียก่อน แล้วจึงได้ทำลายเกียรติ ความทะนงของศัตรูและทรัพย์สมบัติของศัตรู แต่ในที่นี้ กวีต้องการแสดงว่าคนผู้นี้มีความสามารถมากแม้แต่การเตรียมรบแต่ละขั้นตอนก็ทำให้เกิดผลอย่างหนึ่งอย่างใดแก่ศัตรูพร้อมๆ กัน

ส่วน กุศุมมา รัชภยมนิ ได้กล่าวไว้ว่า สโทคติ คือ การกล่าวด้วยถ้อยคำเพียงคำเดียวถึง การกระทำของสิ่ง 2 สิ่งที่เกิดขึ้นพร้อมๆ กัน เช่น

“ความรักเบ่งบานพร้อมกับดอกบัว”

ตัวอย่างที่ยกมา คำว่า เบ่งบาน เป็นถ้อยคำเพียงคำเดียวที่บอกลักษณะของดอกบัวที่บาน พร้อมกับความรักที่เพิ่มพูนขึ้นพร้อมๆ กัน

14. เสดยะ (ศลิษฏะ)

วาทกฤษณะ ให้ความหมายของคำ “เสดยะ” ว่า “ที่พูดประโยคๆ เดียว แต่อาศัยการแปลคำทั้งหลาย ตามที่มันปรากฏอยู่นั่นเอง หรือ (แยกออกไว้ให้เป็น) คนละอย่างกัน หมายความว่าไปหลายอย่างนั้น ท่านว่าเป็น อลงการชื่อ “ศลิษฏะ” อุทาหรณ์ เช่น

ส่วน กุศุมมา รัชภยมนิ ได้กล่าวไว้ว่า เสดยะ หรือ ศลิษฏะ คือ การเล่นคำด้วยการใช้คำเดียวที่มี 2 ความหมาย อาจเป็นคำพ้องรูปและพ้องเสียง เช่น กยิตี แปลว่าแผ่นดินก็ได้ แปลว่า การทำลายก็ได้ มาตาแปลว่ามารดาก็ได้ แปลว่า ผู้สร้าง ผู้ให้กำเนิดก็ได้ หรืออาจเป็นคำที่มีสองความหมาย เพราะการแบ่งคำต่างไป เช่น กุปีตา แปลว่า โจรธ แต่ กุ-ปีตา แปลว่า บิดาแห่งโลก และ อน-อันต แปลว่า ไม่สิ้นสุด แต่ อ-นันต แปลว่า ไม่ล้อมหัว ตัวอย่างเช่น

พระวิษณุตรัสแก่พระลักษมีว่า	“เทวี นางกำลัง โจรธ (กุปีตา)”
พระนางทูลว่า	“พระองค์ต่างหาก กุปีตา (เป็นบิดาแห่งโลก)”
พระวิษณุ :	“นางเป็นมารดา (มาตา) ของสัตว์โลก”
พระลักษมี :	“มิได้ พระองค์ต่างหากเป็นมาตา (ผู้ให้กำเนิด) ซึ่งไม่มีใครทัดเทียม”
พระวิษณุ :	“นางเป็นผู้ไม่สิ้นสุด (อนันตา) ในการโต้เถียง”
พระลักษมี :	“พระองค์ทรงเป็นอนันตา(ผู้ไม่ล้อมหัวให้ใคร)”

นักวรรณคดีสันสกฤตบางท่าน เช่น มัมมภูกะ เกศวามิสร ได้จัดเสกษะเป็นอสังการทางเสียง ส่วน วากภฏะ ชยเทวะ และคนอื่นๆ ได้จัดไว้เป็นอสังการทางความหมาย แต่ วิศวานถจัดเสกษะไว้ทั้งอสังการทางเสียงและอสังการทางความหมาย

15. ทิปกะ หรือ ทิปกัม

วากภฏะ ให้ความหมายของคำ “ทิปกะ” ว่า “ในอลงการอันใด ความหมายของประโยค (หลายประโยค) สัมพันธ์กันอยู่กับความหมายของคำๆเดียว (หรือแปลโดยอีกนัย ๑ สัมพันธ์กันอยู่กับคำต่างๆ อันหมายความว่าอย่างเดียวกัน) อันอยู่ตอนต้น ตอนกลาง หรือตอนปลาย (บท) อลงการอันนั้นชื่อว่า ทิปกัม

วากภฏะ แบ่งทิปกะ เป็น 2 ประเภท ได้แก่

1. ความหมายของประโยคหลายประโยคสัมพันธ์กันอยู่กับความหมายของคำๆเดียว หรือกริยาตัวเดียว อุทาหรณ์ เช่น

“ข้าแต่พระเจ้า เป็นเจ้า เกียรติของท่านอันทำ (ผู้ฟัง) ให้บริสุทธ์นั้น พวกคนธรรพได้กล่าวสรรเสริญบ่อยๆ ในสวรรค์ และพวกกนินร (ได้กล่าวสรรเสริญบ่อยๆ) ในถ้ำของเขาหลวงทั้งหลาย”

ตัวอย่างที่ยกมา คำว่า “ได้กล่าวสรรเสริญบ่อยๆ” เป็นกริยาเพียงตัวเดียว แต่ใช้กับประโยคแรกและประโยคหลัง ในที่นี้ ใช้เป็นกริยาตัวเดียว โดยมีประธานทั้งสองตัว คือ พวกคนธรรพและพวกกนินร

1. ความหมายของประโยคหลายประโยคสัมพันธ์กับคำต่าง ๆ ที่มีความหมายอย่างเดียวกัน อุทาหรณ์ เช่น

วิราชนุต ตมิศราณี ทโยตनुเต ทิวี ตารากะ

วิภานูติ กุมุทศุเรณูชะ โสภนุเต นิสี ทิปกะ

“ในเวลาคำ ความมืดปรากฏอย่างงาม ดาวทั้งหลายปรากฏอย่างงามบนฟ้า บรรดาแสดดอกกมุทปรากฏอย่างงามและประทีปทั้งหลายปรากฏอย่างงาม

ตัวอย่างที่ยกมามีคำกริยาหลายคำ ได้แก่ วิราชनुते, तुโยत्नुते, विगानुति และ โสภनुते แต่ทุกคำมีความหมายว่า “ปรากฏอย่างงาม” ซึ่งเป็นความหมายอย่างเดียวกัน

ส่วน กุศุมารักษมณี ได้กล่าวไว้ว่า ทิปกะ คือ การกล่าวด้วย ข้อความที่มีส่วนขยาย เพียงหนึ่ง แต่มีกริยาหลายๆ ตัว หรือมีกริยาเพียงตัวเดียว แต่มีส่วนขยายมากกว่าหนึ่ง เช่น

“เข้านดาลให้ทะเลสาบมีฝูงหงส์ ต้นไม้มีดอกไม้ ดอกบัวมีฝูงอมร ฯลฯ”

ตัวอย่างที่ยกมามีคำกริยา “บ้านดาลให้” เป็นกริยาหลักของประโยค ทะเลสาบมีฝูงหงส์ ต้นไม้มีดอกไม้ และ ดอกบัวมีฝูงอมร ทุกประโยคมีความสัมพันธ์กับกริยา “บ้านดาลให้”

16. ยถาสังขยัม หรือ ยถาสังขยะ

วากฎะ ให้ความหมายของคำ “ยถาสังขยัม” ว่า “ฝ่ายอลงการอันใด เหล่าสิ่งทีกล่าว มี เรืองร้อยกรองขึ้นไว้ตามลำดับของมัน อลงการอันนั้นชื่อ “ยถาสังขยัม อูทาหารณ์ เช่น

“เราคิดว่าสายบัว ใบไม้อ่อนและดอกบัว ได้แพ้แขนอันนิ่มนวลทั้งคู่ ความสง่าของเท้า อันเสมือนดอกบัว และใบหน้าอันงดงามนั้น (โดยลำดับ) แล้วปองร้าย จึงมาเพิ่มความเดือนร้อน ให้แก่กายในยามวิบัติ คือ ยามพรากคู่

ตัวอย่างที่ยกมา กล่าวถึงสายบัวที่นำมาเปรียบกับแขน ใบไม้อ่อนที่นำมาเปรียบกับเท้า และดอกบัวที่นำมาเปรียบกับใบหน้าตามลำดับ

ส่วน กุศุมารักษมณี ได้กล่าวไว้ว่า ยถาสังขยะ คือ การกล่าวถึงสิ่งต่างๆ โดยใช้ลำดับ เดียวกับที่เคยกกล่าวถึงไว้แล้วในคำประพันธ์บทเดียวกัน เช่น

“พระองค์สถิตอยู่ในใจของบุคคล 3 จำพวก :

ศัตรุ นักปราชญ์ สตรี

ด้วยความกล้าหาญ ความถ่อมพระองค์ ความสง่างาม

ทรงกำราบให้สยบเพราะความทุกข์ทรมาณ ความจงรัก และความหลงใหล”

ตัวอย่างที่ยกมาตามลำดับนั้นกล่าวถึงพระราชว่า พระองค์ชนะใจศัตรู นักปราชญ์ และสตรี ทำให้ศัตรูมีความทุกข์ทรมาณด้วยความกล้าหาญ ทำให้นักปราชญ์มีความจงรักภักดีด้วยความต่อมพระองค์ ทำให้สตรีมีความหลงใหลด้วยความสง่างามของพระองค์

17. อรรถาณตรันยาสะ

วาทกฤษ ให้ความหมายของคำ “อรรถาณตรันยาสะ” ว่า “การแทรกเรื่องอื่นเข้ามาอ้างเป็นหลักฐาน เพื่อให้เห็นจริงตามที่ได้กล่าวไว้ก่อนแล้วนั้น เป็นอลงการชื่อ “อรรถาณตรันยาสะ” นั้น เป็นสองอย่างโดยที่ใช้คำพูดอันมีความหมายสองแง่ หรือไม่มีความหมายสองแง่ อุทาหรณ์ เช่น

“เนื่องจากการดื่มเหล้า ตาของพวกหญิงอื่น (ตามธรรมดา) งามเหมือนดอกนิลูปล ได้กลายเป็นสีแดง การพูดก็ผิดปกติไป สุรานุกาพเป็นอันเหลือที่จะคาดรู้ง่วงหน้าว่าจะแสดงออกมาประการใด มิใช่หรือ”

ตัวอย่างที่ยกมาเป็นการแทรกเรื่องอื่นเข้ามาอ้างเป็นหลักฐาน โดยใช้คำที่มีความหมายสองแง่ คือ คำว่า “สุรานุกาพ” แปลว่า อานุภาพของเหล้า มาจากคำว่า สุรา + อานุภาพ ซึ่งแปลได้อีกอย่างว่า อานุภาพของเทวดา เพราะทั้งอานุภาพของเหล้าและอานุภาพของเทวดา ไม่สามารถคาดเดาหรือรู้ง่วงหน้าได้ว่าจะเป็นอย่างไร

ส่วน กุสุมา รักษมณี ได้กล่าวไว้ว่า อรรถาณตรันยาสะ คือ การหาหลักฐานมายืนยันสิ่งที่กล่าวถึง อาจเป็นการยกหลักทั่วไปมาสนับสนุนกรณีเฉพาะ หรือยกกรณีเฉพาะมาสนับสนุนหลักทั่วไปก็ได้ หลักทั่วไปที่นิยมยกมาอ้างมักเป็นคำพังเพยหรือสุภาษิต เช่น

“คนโง่เท่านั้นที่ปรารถนาสิ่งที่เกินไขว่คว้า ใครบ้างนอกจากเด็กน้อยจะหลงคว้าดวงจันทร์ในสระน้ำ”

ตัวอย่างที่ยกมา ประโยคในวรรคแรกเป็นหลักทั่วไป ประโยคในวรรคหลังเป็นกรณีเฉพาะที่ยกมายืนยันคำกล่าวประโยคในวรรคแรก

18. นิทรศนะ

ภามหะ ให้ความหมายของคำ “นิทรศนะ” ว่า “เมื่อจะอธิบายการกระทำบางอย่าง โดยเฉพาะเปรียบเทียบกับสิ่งที่ผู้คนรู้จักอยู่แล้ว” เช่น

“เมื่อดวงอาทิตย์ฉายแสง เกาย่อมเกิดขึ้น เมื่อสอนผู้คนให้ร่ำรวยเพิ่มขึ้น ก็มักจะนำไปสู่การล่มสลาย”

ตัวอย่างที่ยกมากล่าวถึงแสงของดวงอาทิตย์ที่ทำให้เกิดเงา ซึ่งผู้คนโดยทั่วไปย่อมรู้จักอยู่แล้วนำมาเปรียบเทียบกับการร่ำรวยเพิ่มขึ้น ซึ่งอำนาจของเงินอาจนำไปสู่ความเลวร้ายต่างๆ จนกระทั่งเกิดการล่มสลายของสังคม

ส่วนกุสุมา รัชมณี ได้กล่าวไว้ว่า นิทรศนะ คือ การเปรียบเทียบสิ่งใดสิ่งหนึ่งกับการกระทำหรือสิ่งที่เป็นอุทาหรณ์ เช่น

“เพราะความปรารถนาเพียงเพื่อเสวยสุขในโลกนี้
ฉันจึงใช้ชีวิตอย่างเปล่าประโยชน์
ฉันได้ขายดวงมณีไปเสียแล้วด้วยราคาของกระจก”

ตัวอย่างที่ยกมากล่าวถึง การขายดวงมณีด้วยราคาของกระจก คือ อุทาหรณ์ซึ่งนำมาเปรียบเทียบให้เห็นว่า การใช้ชีวิตอยู่อย่างเปล่าประโยชน์เป็นการลดคุณค่าของชีวิต

19. วิเศโสคติ

กุสุมา รัชมณี กล่าวไว้ว่า วิเศโสคติ คือ การกล่าวถึงสาเหตุ แต่ไม่มีผลที่ควรจะมี เพื่อแสดงลักษณะพิเศษของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เช่น

“ความรักเท่านั้นที่พิชิตไตรโลกได้
แม้จะถูกพระศิวะทำลายร่าง แต่พลังไม่ถูกทำลาย”

ตัวอย่างที่ยกมา กล่าวถึงความรัก (กามเทพ) ถูกพระศิวะเผาร่างมอดไหม้ จนไม่มีร่าง ได้ชื่อว่า ผู้ไม่มีร่าง (อนงค์) แต่ถึงกระนั้นก็ยังมีความสามารถเอาชนะโลกทั้งสามได้ ในคำกล่าวนี้มีเหตุคือ ร่างของกามเทพถูกทำลาย ผลที่ควรจะมี คือพลังถูกทำลายไปด้วย แต่กลับไม่เป็นเช่นนั้น ลักษณะพิเศษที่แสดง คือ อานุภาพของความรัก

20. วิภาวนา

วาทกรรม ให้ความหมายของคำ “วิภาวนา” ว่า ในอภินิหารอันใด มีผลปรากฏปราศจากเหตุ อภินิหารอันนั้นชื่อ วิภาวนา เพราะแสดงถึงคุณอันประเสริฐมาแต่กำเนิด

ส่วนกุศุมารักขมณี ได้กล่าวไว้ว่า วิภาวนา คือ การกล่าวถึงผลต่างๆ ที่ไม่มีสาเหตุ เพื่อแสดงลักษณะพิเศษของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เช่น กวีกล่าวถึงหญิงสาวว่า

“แบบบางทั้งที่มีได้ตรากตรำ
 ดิ้นตระหนกทั้งที่ปราศจากสิ่งน่ากลัว
 สวยงามทั้งที่ปราศจากอสังการ”

ตัวอย่างที่ยกมากล่าวถึงรูปร่างที่แบบบาง อาการดิ้นตระหนก และความสวยงาม เป็นผลที่เกิดโดยไม่มีสาเหตุ ซึ่งน่าจะเป็นการตรากตรำ สิ่งน่ากลัว และอสังการ ตามลำดับ ลักษณะพิเศษที่แสดงคือความสาวของนาง เพราะยังสาวอยู่รูปร่างจึงแบบบาง แวดตาทำทางจึงดิ้นตระหนก และความสวยงามจึงมีตามธรรมชาติ

21. วิโรธ

วาทกรรม ให้ความหมายของคำ “วิโรธ” ว่า “ประโยชน์ที่พอได้ยินก็พึงพิรุช (แต่ภายหลัง) ปรากฏว่า ที่แท้ไม่พิรุชดังนี้ ท่านว่าเป็นอภินิหารชื่อ “วิโรธะ” ความพิรุชนั้น มีเนื่องมาแต่ศัพทบัญญัติ อรรถบัญญัติ อุทาหรณ์ เช่น

“ในเมื่อพระองค์ได้ประทับบนสิงหาสน์ เศียรของพวกอริทนต์ก็ถูกกดลงไป เมื่อทรงยิงลูกศรออกไปเป็นแถวในการสงคราม พระเกียรติก็ไปสู่ที่สุดทิศทั้งหลาย”

ตัวอย่างที่ยกมาก็ฟังพิรุณว่าเมื่อประทับบนสิงหาสน์ทำไมเศียรของศัตรูถูกกดเมื่อยิง ลูกศรออกไป ทำไมพระเกียรติจึงไปสู่ที่สุดทิศทั้งหลาย แต่หากเข้าใจว่าการที่เศียรถูกกดและพระ เกียรติไปสู่ที่สุดทิศทั้งหลายเป็นผลโดยอ้อมจากการประทับสิงหาสน์และยิงลูกศรไม่ใช่ผลโดยตรง ก็จะไม่เกิดความพิรุณ

ส่วน กุสุมา รักษมณี ได้กล่าวไว้ว่า วิโรธ คือการกล่าวถึงลักษณะหรือการกระทำ ของสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่ขัดแย้งกับที่ควรเป็นตามธรรมชาติ เช่น

“ลมที่พัดจากยอดเขามัลละเป็นไฟป่า
แสงจันทร์ร้อนแรง เสียงหึ่งๆ ของกมรทำให้หัวใจสลาย”

ตัวอย่างที่ยกมา กวีกล่าวถึงลม แสงจันทร์ และเสียงของหมู่กมรทั้งหลาย มีลักษณะ ของการกระทำที่ขัดแย้งกับธรรมชาติ ลมที่พัดมาจากยอดเขามัลละควรจะให้ลมเย็นที่พัดพากลิ่น ของดอกไม้โชยมา แสงจันทร์ที่นวลเย็นตาแต่กลับร้อนแรง เสียงร้องหึ่งๆ ของกมรที่ดังเบาๆ กลับ ทำให้หัวใจแตกสลายได้ เพราะการต้องพรากจากผู้เป็นที่รัก สิ่งต่างๆ จึงเปลี่ยนไปในทางตรงกัน ข้าม

22. ปรรยาโยคติ หรือ ปรรยาโยกตะ

วาคภุจะ ให้ความหมายของคำ “ปรรยาโยคติ หรือ ปรรยาโยกตะ” ว่า “ถ้าหากสิ่ง ที่ต้องการกล่าวจะปรากฏจากข้อความอันไม่ได้ร้อยกรองไว้เป็นเรื่องสิ่งนั้น (โดยตรง) เป็นอสังการชื่อ ปรรยาโยกตะ อุทาหรณ์ เช่น

“ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า ในการสงครามใหญ่ๆ ฟุ้งม้านินทพของท่านและพวกหญิงฝ่ายศัตรู ชิงดีกัน คือ ฝ่ายหนึ่งได้ใช้กับค้ำยุ่นให้กระจายออกไปและอีกฝ่ายหนึ่งได้ใช้น้ำดาวรบฟุ้งเหล่านั้น”

ตัวอย่างที่ยกมากล่าวถึงฟุ้งม้านินทพและหญิงฝ่ายศัตรูเกิดการชิงดีชิงเด่นกัน แต่สิ่ง ที่กวีต้องการสื่อ คือ การให้เข้าใจและตระหนักถึงพระบรมเดชานุภาพของพระราชาที่กวีต้องการ สดุดีว่าประเสริฐอย่างยิ่ง

ส่วน กุสุมา รัชมณี ได้กล่าวไว้ว่า ปรรยาโยกตะ คือ การกล่าวโดยอ้อม แสดงเจตนาหนึ่ง แต่มีเจตนาอื่น (ซึ่งมักเป็นเจตนาไม่ดี) แฝงอยู่ เช่น

“เราจะไม่กินอาหารนี้จนกว่าพราหมณ์จะได้กินก่อน”

ตัวอย่างที่ยกมานี้ อาจทำให้มีผู้เข้าใจว่า ผู้กล่าวคำพูดนี้เป็นคนใจบุญและอ่อนน้อมถ่อมตน ไม่ยอมกินอาหารก่อนนักบวช แต่ที่จริงแล้วแฝงเจตนาอื่น คือ ผู้พูดต้องการทดสอบว่าอาหารนั้นมียาพิษปนอยู่หรือไม่

23. อปรัตตุตประสังสา

วาทกฐะ ให้ความหมายของคำ “อปรัตตุตประสังสา” ว่า “ในองการอันใด กล่าวสรรเสริญ แม้สิ่งที่เขาไม่สรรเสริญกัน นักปราชญ์ว่า องการอันนั้นคือ “อปรัตตุตประสังสา” อุทาหรณ์เช่น

“ใน โลกนี้ มีคน (จำพวก) เดียวเท่านั้น อยู่เย็นเป็นสุข คือคนขอทาน ผู้สำราญอยู่ตามอำเภอใจ นอนตามอำเภอใจ พุดตามอำเภอใจ ไม่กลัวเจ้า ไม่กลัวโจร”

ตัวอย่างที่ยกมา กรีกถาวสรรเสริญชีวิตของคนขอทานว่ามีความสุขเพียงใด ซึ่งโดยปกติผู้คนโดยทั่วไปคงไม่สรรเสริญความเป็นขอทาน

ส่วน กุสุมา รัชมณี ได้กล่าวไว้ว่า อปรัตตุตประสังสา คือ การกล่าวสรรเสริญโดยอ้อม สิ่งที่ต้องการสรรเสริญมิได้ถูกเอ่ยถึง แต่เป็นที่เข้าใจว่าเป็นต้นเหตุของคำกล่าวนั้น เช่น

“เมื่อสิดาปรากร่าง ดวงจันทร์ดูราวลูกปัดด้วยอัญชัน
 นัยน์ตานางเนื้อทรายไม่มีชีวิตชีวา ทองดูหมองคล้ำ
 กิ่งปะการังเหมือนรุ่งอรุณที่หมองมัว เสียงนกโกลิการก็แหบเครือ
 ราแพนหางกลับกลายเป็นจุดค้อยของนกยูง”

ตัวอย่างที่ยกมา กวีกล่าวสรรเสริญความงามของนางสีดาแต่ไม่ได้กล่าวชมตรงๆ หากแต่กล่าวว่าเมื่อสีดาปรากฏตัวทำให้ทุกอย่างที่เคยงดงามและไพเราะด้อยค่าลงไป

24. วยาศตฺตติ

กุสุมา รักษมณี กล่าวไว้ว่า วยาศตฺตติ คือ การกล่าวสรรเสริญที่มีเจตนาแท้จริงเป็นการดีเตียน หรือกล่าวดีเตียนที่มีเจตนาแท้จริงเป็นสรรเสริญ เช่น

“นี่คือคำสดุดีอย่างสูงส่งสำหรับเจ้า”

“เมฆเอ๋ย เจ้าช่วยเหลือพญายมอย่างดีในการสังหารคนพเนจร”

ตัวอย่างที่ยกมานี้เป็นคำกล่าวนี้สรรเสริญเมฆที่ช่วยเหลือพญายม แต่แท้จริงกวีดีเตียนที่เมฆไม่ปรากฏตัว ทำให้คนพเนจรซึ่งพลัดพรากจากคนรัก และปรารถนาจะได้เห็นกลุ่มเมฆเพื่อจะฝากสารไปถึงนางอันเป็นที่รัก ต้องผิดหวังและระทมทุกข์จนครอมใจตาย

25. อากฺษปะ

วาคภุญะ ให้ความหมายของคำ “อากฺษปะ” ว่า “อสงการอันใด กล่าวหรือให้เข้าใจการปฏิเสธ ปราชญ์เรียกอกลงการอันนั้นว่า “อากฺษปะ” อุทาหรณ์ เช่น

“ผู้ใดชอบไปอยู่ในนรก ผู้นั้นจงคอยแต่จะเบียดเบียน พุคเท็จและขโมยเถิด”

ตัวอย่างที่ยกมาต้องการให้เข้าใจว่าเป็นการปฏิเสธ โดยต้องการบอกว่า หากไม่ชอบไปอยู่ในนรก ก็จงอย่าเบียดเบียน พุคเท็จและขโมย

ส่วน กุสุมา รักษมณี ได้กล่าวไว้ว่า อากฺษปะ คือ การกล่าวปฏิเสธแต่เจตนาที่แท้จริงมิใช่การปฏิเสธ เช่น

“ฉันมิใช่แม่สื่อหรือก ไม่ใช่น้ำที่ของฉันที่จะบอกว่าคุณรักท่าน”

ตัวอย่างที่ยกมานั้น ผู้พูดปฏิเสธว่าตนมิได้ทำหน้าที่เป็นแม่สื่อ แต่แท้จริงแล้วต้องการจะสื่อความในใจของหญิงสาวให้แก่ชายหนุ่ม

26. อปหุติ

วาทกฤษณะ ให้ความหมายของคำ “อปหุติ” ว่า “ฝ่ายอลงการอันใด ในชั้นต้น ปฏิเสธว่าสิ่ง ๆ หนึ่งไม่เป็นสิ่งนั้นแล้ว กล่าวยืนยันว่า มันเป็นสิ่งอีกสิ่งหนึ่งอันมีลักษณะเหมือนกัน (กับสิ่งที่ได้ปฏิเสธแล้ว) อลงการอันนั้นคือ “อปหุติ” อุทาหรณ์ เช่น

“นี่ไม่ใช่ความมิดในเวลากลางคืน อันเข้มคมแวง ไม่เข้า และอันทำให้ตาบอด แต่เป็นฝุ่นที่ทัพของกามเทพอันออกเดินทางเวลาพลบค่ำ ได้คู้ขึ้น”

ตัวอย่างที่ยกมาในตอนแรกปฏิเสธว่าไม่ใช่เวลากลางคืนที่เข้มแวงไม่เข้าและตามืดบอดแต่ภายหลังบอกว่าเป็นเวลากลางคืนเพราะบอกว่าเป็นฝุ่นที่ทัพกามเทพออกเดินทางได้คู้ขึ้น กามเทพออกเดินทางในเวลากลางคืนเพราะเวลากลางคืนคนรักจะนึกถึงกัน

ส่วน กุศุมมา รักษมณี ได้กล่าวไว้ว่า อปหุติ คือ การกล่าวแสดงจินตนาการโดยปฏิเสธความเป็นจริงตามธรรมชาติของสิ่งนั้นเสีย เช่น

“นี่คือดวงจันทร์ไม่ใช่ดวงหน้าของนางดอก”

27. ซาติ หรือ สวภาโวคติ

วาทกฤษณะ ให้ความหมายของคำ “ซาติ หรือ สวภาโวคติ” ว่า “ซาติ คือ การพรรณนาสภาพของบุคคลหรือของธรรมชาติ นับว่างามเป็นพิเศษ ณ ที่กล่าวถึงคนชั้นต่ำ คนมีความกลัวและเด็กเป็นต้น” เช่น

“หญิงชาวคง คนงามด้วยสายรัดเอวทำอย่างหนาที่บดด้วยขนหางนกยูงและผ้าห่มทำด้วยเปลือกไม้ “ภูริชะ” อันเป็นสีต่างๆ และมีสร้อยคอร้อยขึ้นด้วยเมล็ดตะกั่ว เดินเชื่องกรายเล่นอยู่ในป่า”

ส่วน กุศุมมา รักษมณี ได้กล่าวไว้ว่า สวภาโวคติ (ชาติ) คือ การกล่าวถึงสิ่งใด สิ่งหนึ่ง ตามสภาพที่เป็นอยู่โดยธรรมชาติ โดยไม่นำความรู้สึกของกวีเข้าไปแทรกมากนัก อาจมีการใช้ ภาพพจน์บ้างเล็กน้อย มักเป็นบทพรรณนาสัตว์หรือต้นไม้ เช่น

“นกระเต็นบินเหินขึ้นฟ้า กระพือปีกขึ้นลง
มองเล็งลงมา ชั่วพริบตา ก็โฉบลงในน้ำ
แล้วโฉบกลับขึ้นไปพร้อมกับปลาในกรงเล็บ”

28. สาระ หรือ สารัม

วาทกฤษณ์ ให้ความหมายของคำ “สาระ หรือ สารัม” ว่า “ที่ตัดสินว่าสิ่งหนึ่งสิ่งใดเป็น ของแก่นสาร แล้วกล่าวจาระไนอีกต่อไปตามแต่จะทำได้ว่า สิ่งนั้นสิ่งนี้เป็นของแก่นสารยิ่งขึ้นไป ดังนี้ ท่านว่าเป็นอลงการ ชื่อ “สารัม” อุทาหรณ์ เช่น

“ในสังสารวัฏฏ ความเป็นมนุษย์เป็นของแก่นสาร ส่วนความเป็นมนุษย์ การมีสกุลดี เป็นของแก่นสาร ส่วนการมีสกุลดี ความเป็นผู้มีธรรมเป็นของแก่นสารและส่วนความเป็นผู้มีธรรม การมีใจกรุณาเป็นของแก่นสาร”

29. สมุจยะ

วาทกฤษณ์ ให้ความหมายของคำ “สมุจยะ” ว่า “ที่กล่าวถึงอันประเสริฐ หรือ เลวทราม หลายสิ่งไว้ในแห่งเดียวกันนั้น ท่านว่าเป็นอลงการชื่อ สมุจยะ

สมุจยะ แบ่งออกเป็น 2 ประเภท ได้แก่

1. กล่าวถึงสิ่งอันประเสริฐหลายสิ่งไว้ด้วยกัน อุทาหรณ์ เช่น

“นครอนหิลุลาภูตมฺ พระราชาผู้เป็นโอรสพระเจ้ากรรมเทพ (คือพระเจ้าชัยสิงห์) และช้างชื่อศรีกลศเป็น (ของประเสริฐเหมือน) แก้วมณีในโลกนี้”

2. กล่าวถึงสิ่งอันเลวทรามหลายสิ่งไว้ด้วยกัน อุทาหรณ์ เช่น

“บุคคลผู้อยู่ในคาม มีผู้ที่ไม่รู้ผิดไม่รู้ชอบเป็นผู้นำ มีหญิงอันเป็นที่ตั้งแห่งเดียวของความคดโกงทั้งหลายเป็นภรรยา ป่วยเป็นนิตย์ และอยู่ในบังคับของผู้อื่นนั้น ถึงว่ามีชีวิตก็เท่ากับคนตาย”

30. สังขยะ

วาทกฤษฏ์ ให้ความหมายของคำ “สังขยะ” ว่า “ที่แสดงความคิดว่า สิ่งนั้นจะเป็นสิ่งนี้ หรือสิ่งนี้ เพราะมีลักษณะเหมือนกันทั้งนั้น เป็นอลงการชื่อ “สังขยะ” ได้อาศัยเหตุผลแก่ข้อสงสัยลงไปแล้ว ก็เรียกว่า นิศุขยานตะ (คือ ข้อสงสัยอันมีการตัดสินใจเป็นอวสาน) อุทาหรณ์ เช่น

“ได้เห็นพระแสงดาบอันอยู่ในพระหัตถ์นั้นแล้ว พวกกวีเกิดมีความคิด ต่างๆ กันว่า ดาบเล่มนี้จะเป็นผมของราชลักษมีของศัทรุ หรือว่าจะเป็นคว้นของไฟ คือพระเดช”

ตัวอย่างที่ยกมา เมื่อกวีเห็นพระแสงดาบในพระหัตถ์ก็เกิดความคิดต่างๆ กันว่า เป็นผมของศัทรุบ้าง เป็นคว้นไฟบ้าง แต่ไม่ได้ตัดสินใจว่าเป็นสิ่งใดกันแน่ (ตามธรรมเนียมปฏิบัติของผู้รับชนะ จะเหนี่ยวเอาผมมวยของเชลยไปอยู่ในอำนาจของตน ส่วนคว้นไฟ คือ พระเดช ในที่นี้หมายความว่า การถือดาบอยู่ในมือย่อมมีเดชอยู่ในตน) ส่วน สังขยะ ที่มีการตัดสินใจ เรียกว่า นิศุขยานตะ เช่น

“ถ้าพระองค์นี้เป็นพระอินทร์ ทำไมไม่มีพระเนตรหนึ่งพัน ถ้าเป็นพระนารายณ์ ทำไมพระองค์ไม่ทรงมีสี่กร อ้อนี่ก็ได้แล้ว พระองค์ผู้ทรงมีเก้าอี้อยู่บนรถของราชรถนี้ คือ พระเจ้าชัยสิงห์ โอรสพระเจ้าศรีกรรมเทพ มาประทับอยู่แถวหน้าในการสงคราม”

ตัวอย่างที่ยกมา กวีนี้สงสัยว่าพระองค์นี้เป็นพระอินทร์บ้าง เป็นพระนารายณ์บ้างแต่สุดท้ายก็ตัดสินใจคือ พระเจ้าชัยสิงห์ พระราชโอรสของพระเจ้าศรีกรรมเทพ แสดงให้เห็นว่า พระองค์มีความงาม หรือ ความเก่งกล้าสามารถเหมือนพระอินทร์หรือพระนารายณ์

31. สมานิตะ หรือสมานิตัม

วาทกฤษณะ ให้ความหมายของคำ “สมานิตะ หรือสมานิตัม” ว่า “ในอลงการอันใด การกระทำที่กล่าว บังเอิญเพิ่มมีเหตุอื่นมาแต่ต้นด้วย อลงการอันนั้นคือ “สมานิตมฺ” อุทาหรณ์ เช่น

“เวลาค่ำ ครั้นหญิงผู้มีมานะ นึกอยากจะไปสู่วิวาตของคู่รัก นกยูงบนตึก อันเสียงดังสนั่นของเมฆฝนได้ปลุกให้ตื่นแล้ว ก็ได้ร้องขึ้นทันที”

ตัวอย่างที่ยกมา หญิงสาวนึกอยากจะไปหาคนรักเป็นการกระทำขั้นต้น แล้วก็ยังมีเหตุบังเอิญเพิ่มขึ้นมาคือ เมื่อนึกอยากจะไปหาคนรัก นกยูงก็ร้องขึ้นทันที ซึ่งเสียงร้องของนกยูงก็เป็นเหตุให้คิดถึงคนรัก เพราะนกยูงจะร้องเมื่อเห็นเมฆฝน ฤดูฝนเป็นฤดูที่คนจะคิดถึงคนรักเช่นเดียวกับฤดูใบไม้ผลิ

32. ปรีวฤตติ

วาทกฤษณะ ให้ความหมายของคำ “ปรีวฤตติ” ว่า “ที่กล่าวการแลกเปลี่ยนสิ่งหนึ่งกับอีกสิ่งหนึ่งอันสมกันหรือไม่สมกันนั้น เป็นอลงการชื่อ “ปรีวฤตติชะ” อุทาหรณ์ เช่น

“พระราชองค์ใดได้ประทานการประหารแล้ว ทรงรวบรวมเอาชีวิตของศัตรูในการสงคราม องค์นั้นก็ทรงได้รับเครื่องประดับของสตรีฝ่ายศัตรูเหล่านั้น และประทานความทุกข์แก่เขาไปพร้อมๆ กัน”

ตัวอย่างที่ยกมาเป็นการแลกเปลี่ยนอันไม่เหมือนกันและไม่สมกัน เพราะพระราชทานของที่ไม่ดีให้แก่ศัตรูคือ ความทุกข์ และรับเอาของที่ดีคือ เครื่องประดับของสตรีฝ่ายศัตรู

33. เหตุ

วาทกฤษณะ ให้ความหมายของคำ “เหตุ” ว่า “กล่าวถึงใครที่ทำการอันใด ก็แสดงเหตุผลประกอบไปด้วยว่า ผู้ที่น่าจะทำเช่นนั้นได้ดังนี้ นักปราชญ์ว่าเป็นอลงการชื่อ เหตุชะ อุทาหรณ์ เช่น

“พระจันทร์ผู้เป็นพี่น้องกับพิษ ลมอันพัดมาแต่ทิศพายุม และต้น ไม้อันมีใบผลิออกแล้ว (แปลโดยอิกนัย ๑ ว่า ต้น ไม้ันเกิดต้องการกินเนื้อขึ้นแล้ว) สามสิ่งนี้ย่อมฆ่าคนเดินทาง”

ตัวอย่างที่ยกมาแสดงให้เห็นว่า พระจันทร์ฆ่าคนได้เพราะเกิดจากการกวนเกษียรสมุทรพร้อมกับพิษ เหตุที่ลมพัดมาจากทิศพายุมคือ ทิศใ้ฆ่าคน คือ คร่าวิญญูณได้ ต้น ไม้ที่ผลิใบฆ่าคนได้เพราะต้องการกินเนื้อ ดังนั้นต้น ไม้ที่ต้องการกินเนื้อย่อมฆ่านักเดินทางที่มาพักใต้ต้น ไม้ได้

34. อนุমানัม

วากถุยะ ให้ความหมายของคำ “อนุমানัม” ว่า “อลงการอันใด บังเกิดความรู้ถึง “เจ้าของเครื่องหมาย” อันอยู่ในอดีต ปัจจุบัน หรืออนาคต ด้วยอาศัย “เครื่องหมาย” อันประจักษ์ อลงการอันนั้น ชื่อ อนุมานม

อนุมานัม แบ่งออกเป็น 3 ประเภท ได้แก่

1. อนุมานัมถึงเจ้าของเครื่องหมายในอดีต เช่น

“แม่น้ำทั้งหลาย ได้เกิดขึ้นจากน้ำอัน (พระเนมิฯ) ผู้เป็นเจ้าของได้ทรงในเวลา (ประสูติ) เป็นแม่ ถ้าไม่เช่นนั้น โฉนบุคลล ได้อาบในแม่น้ำเหล่านี้แล้วบริสุทธิ์ขึ้น”

ตัวอย่างที่ยกมาเป็นการอนุมานัมเกี่ยวกับเจ้าของเครื่องหมายในอดีตว่า น้ำสรงของพระเนมิฯ ทำให้คนที่ใช้น้ำสรงอาบต่อๆ มา นั้นมีความบริสุทธิ์ขึ้น ดังนั้นแม่น้ำที่ทำให้ผู้อาบมีความบริสุทธิ์คงจะเกิดจากน้ำสรงพระเนมิฯ นั่นเอง

2. อนุมานัมถึงเจ้าของเครื่องหมายในอนาคต เช่น

“เพื่อนเอ๋ย มีแสงสว่างปรากฏขาวทางทิศตะวันออกเมื่อใด เราคิดว่า พระจันทร์ผู้ทรงชนจักได้โผล่ขึ้นเมื่อนั้น”

ตัวอย่างที่ยกมาเป็นการอนุมานัมเกี่ยวกับเจ้าของเครื่องหมายในอนาคตว่า เมื่อเห็นแสงสว่าง สีขาวพระจันทร์ย่อมจะต้องโผล่ตามมาในอนาคตซึ่งเป็นการคาดการณ์ล่วงหน้าเพราะผู้กล่าวไม่กล้าที่จะมองดูเพราะเมื่อเห็นพระจันทร์จะยิ่งทำให้เพิ่มความคิดถึงคนรักมากขึ้น

3. อนุমানัมถึงเจ้าของเครื่องหมายในปัจจุบัน เช่น

“พระจันทร์ผู้แพ้ความงามของใบหน้า ได้เป็นทาสของหญิงคนนี้ ถ้ามิฉะนั้น ทำไมจึงไปข่มเหงดอกบัวอันมีความคิดเพียงแต่ได้ขโมยความงามของตาของนาง”

ตัวอย่างที่ยกมาเป็นการอนุমানเกี่ยวกับเจ้าของเครื่องหมายในปัจจุบันว่า เพราะข้าทาสยอมเข้าข้างเจ้านายของตนเสมอ เหตุนี้พระจันทร์จึงเป็นข้าทาสของเธอด้วย ไปข่มเหงดอกบัวซึ่งงดงามเหมือนตาของนาง (จึงโทษว่าดอกบัวขโมยความงามของตาของนางไป โดยการทำให้ดอกบัวหุบ โดยปกติดอกบัวบานในตอนเช้า และหุบในตอนเย็น)

35. สังกระ

วาคภุจะ ให้ความหมายของคำ “สังกระ” ว่า “การจนาอลงการเหล่าที่กล่าวแล้วไว้รวมกันหลายอย่าง ชื่อ “สงกระ”

“บุคคลชื่อ โสม ผู้นั้น ได้มีนักปราชญ์ชื่อ ศรีวาคภุจะ เป็นบุตรเหมือนอย่างพระจันทร์ ผู้เป็นประหนึ่งไข่มุก อันติดอยู่กับเปลือกหอยคือ พรหมาณท มีก้องแสงสว่างคือ พระพุทเป็นบุตร

ตัวอย่างที่ยกมาเป็นอสังการหลายชนิดพร้อมกัน ได้แก่ รูปกะ (อันติดอยู่กับ เปลือกหอยคือ พรหมาณท) อุปมา (เป็นบุตรเหมือนอย่างพระจันทร์) เศลยะ (มีก้องแสงสว่างคือ พระพุทเป็นบุตร และชาติ (บุคคลชื่อ โสม ผู้นั้น ได้มีนักปราชญ์ชื่อ ศรีวาคภุจะ เป็นบุตร)

2. ทฤษฎีรส

ทฤษฎีรสในวรรณคดีมีพื้นฐานมาจากทฤษฎีรสในการละคร โดยในตำรานาฏยศาสตร์ของภทรตมุนี ซึ่งถือว่าเป็นต้นตำรับของทฤษฎีรส ประพันธ์ในพุทธศตวรรษที่ 6 ได้กล่าวถึงรสในการละครไว้ว่า

โบราณจารย์กล่าวไว้ในข้อนี้ว่า คำว่า รสหมายถึงสิ่งอะไร แล้วท่านก็ตอบว่า ที่เรียกว่ารสนั้น หมายถึงสิ่งที่รู้ได้เพราะการชิมหรือกิน รสนั้นชิมหรือกินอย่างไร ผู้ชิมหรือผู้กิน เมื่อกินอาหารที่ปรุงขึ้นด้วยเครื่องปรุงต่างๆ ที่ว่าข่อมชิมหรือกินซึ่งรสทั้งหลาย (การกินอาหารก็คือการกิน

รสนั่นเอง) และคนที่มีใจคอเป็นปกติดี กินรสเข้าไปแล้วก็เบิกบานสำราญใจเป็นต้น ความขื่อนี้มีอุปมาฉันใด ผู้ดูแลครที่มีใจเป็นปกติ ก็มีอุปไปฉันนั้น นั่นคือ กินรส ที่เป็น สถายิภาวะ ประกอบด้วย การแสดงวาจา อวัยวะ และตัวเดิมในเนื้อเรื่อง อันเป็นเสมือนกับข้าวที่แสดงภาวะต่างๆ (มีรสต่างๆ) ก็ย่อมเบิกบานสำราญใจเป็นต้น เพราะฉะนั้นข้าพเจ้า (ภรต) จึงกล่าวแถลงว่า นาฏยรส (รสที่เกิดจากการแสดงละคร)

รส ในที่นี้ จึงหมายถึง การรับรู้ทางอารมณ์ของผู้ชมจากการได้รับชมการแสดงละคร ซึ่งเปรียบเทียบได้กับการรับรู้รสชาติของอาหารของผู้กินผ่านการกินอาหาร โดยเปรียบเทียบสิ่งทีประจําอยู่ในอาหารนั้นๆ ว่าเป็นสถายิภาวะ กล่าวคือ

“เกลือมีสถายิภาวะเป็นความเค็มฉันใด รสที่รับรู้ของผู้ที่กินเกลือคือรสเค็มฉันนั้น”

สถายิภาวะ จึงอาจกล่าวได้ว่าเป็นอารมณ์พื้นฐานของมนุษย์หรือเป็นภาวะหลักที่เกิดขึ้นอยู่เป็นประจำ เมื่อกล่าวถึงนาฏยรส สถายิภาวะของรสในการละครมี 8 ประกอบด้วย


- | | | |
|------------|-----|----------------|
| 1. รติ | คือ | ความรัก |
| 2. หาสะ | คือ | ความขบขัน |
| 3. โศกะ | คือ | ความโศกเศร้า |
| 4. โกรธะ | คือ | ความโกรธ |
| 5. อุตสาหะ | คือ | ความพยายาม |
| 6. ภยะ | คือ | ความกลัว |
| 7. ชุคุปสา | คือ | ความเกลียดชัง |
| 8. วิสมยะ | คือ | ความอัศจรรย์ใจ |

ดังนั้นเมื่อกินสถายิภาวะดังกล่าวเข้าไป ก็ย่อมจะได้รับรส

รสที่กล่าวถึงในนาฏยศาสตร์ มี 8 รส ได้แก่ 1. ศงคารส คือ รสของความรัก 2. หาสรส คือ รสของความสนุกสนาน 3. กรุณารส คือ รสของความเมตตากรุณา 4. เราทรส คือ รสของความโกรธแค้น 5. วีรรส คือ รสของความกล้า 6. ภยานกรส คือ รสของความเกรงกลัว 7. พิภัสสรส คือ รสของความเบื่อหน่ายหรือขะแวง และ 8. อัทฤตรส คือ รสของความอัศจรรย์ใจ

สถायิภาวะ และรสที่สัมพันธ์กันโดยลำดับ คือ ศฤงคารรส มี รติ เป็นสถायิภาวะ
 หาสยรส มี หาสะ เป็นสถायิภาวะ กรณารส มี โศกะ เป็นสถायิภาวะ เราทรรส มี โกรธะ เป็นสถायิ
 ภาวะ พิภตสรส มี ชุกุปสา เป็นสถायิภาวะ และ อัทฤตรส มี วิสมยะ เป็นสถायิภาวะ

นอกจาก สถायิภาวะ แล้ว ยังมี วยกจิภาวะ หรือ สัญจริภาวะ ซึ่งเป็นภาวะเสริม คือ
 ทำให้สถायิภาวะเด่นชัด หรือเป็นภาวะที่ทำให้เกิดการแปรเปลี่ยนของรส วยกจิภาวะจะเกิดใน
 บางคราวเท่านั้น มีทั้งสิ้น 33 ประการได้แก่

- 
- 1) นีรเวท คือ ความไม่มีศรัทธา ความไม่แยแส
 - 2) คลานี คือ ความเหน้อย
 - 3) คังกา คือ ความสงสัย
 - 4) อสุยา คือ ความอิจฉาริษยา
 - 5) มทะ คือ ความมัวเมา
 - 6) สรมะ คือ ความอ่อนเฟลีย
 - 7) อาลัสยะ คือ ความเกียจคร้าน
 - 8) ไทนยะ คือ ความอับจน
 - 9) จินตา คือ ความวิตก
 - 10) โมหะ คือ ความหลง
 - 11) สมฤติ คือ ความจำได้
 - 12) ธฤติ คือ ความมั่นคง
 - 13) วรีงทา คือ ความอาย
 - 14) จปลดตา คือ ความห้วนไหว ความไม่มั่นคง
 - 15) หารษะ คือ ความยินดี
 - 16) อาเวคะ คือ ความสะเทือนใจ
 - 17) ชหตา คือ ความเฉยชา
 - 18) ครรรพะ คือ ความหยิ่งจองหอง
 - 19) วิษาทะ คือ ความสิ้นหวัง
 - 20) อุตสุกยะ คือ ความโหยหา
 - 21) นิทรา คือ ความง่วง

22) อปีสมาระ	คือ	ความสิ้นสติ ความเป็นลมแน่นิ่ง
23) สุปตะ	คือ	ความหลับ
24) วิโพธะ	คือ	ความตื่น
25) อมรรษะ	คือ	ความโกรธแค้น
26) อวหิตตะ	คือ	ความเสแสร้ง
27) อุครตา	คือ	ความโหดร้าย
28) มติ	คือ	ความรู้
29) วยาธิ	คือ	ความป่วยไข้
30) อุนมาทะ	คือ	ความบ้าคลั่ง
31) มรณะ	คือ	ความตาย
32) ตราสะ	คือ	ความหวาดกลัว ความพรั่นพรึง
33) วิตรรกะ	คือ	ความไกร่กรวญ

การจะรู้ รัส ได้นั้น ต้องได้รับ สติภาวะ หรือในบางกรณีก็ได้รับวยภิจาริภาวะ ร่วมด้วยตั้งได้กล่าวไปแล้วข้างต้น ซึ่งการจะเกิดภาวะเกิดภาวะต้องอาศัยวิภาวะและอนุภาวะ วิภาวะ คือ เหตุของภาวะ หมายถึง บุคคล เหตุการณ์สิ่งแวดล้อมที่เป็นสาเหตุให้เกิดภาวะนั้นกับตัวละคร

วิภาวะมี 2 ลักษณะ คือ

1. อาลัมพะ หมายถึง ตัวต้นเหตุที่ทำให้เกิดภาวะซึ่งอาจจะเป็นตัวละครในเรื่อง เช่น ความรักระหว่างชายหญิง อาลัมพะ ก็คือชายและหญิงนั่นเอง และ

2. อุททีปะนะ หมายถึง เหตุเสริมที่ทำให้เกิดภาวะ ซึ่งอาจจะเป็นฉากและบรรยากาศแวดล้อมที่ช่วยย้อมให้เกิดอารมณ์ เช่น ฤดูใบไม้ผลิ แสงจันทร์ ดอกไม้ เป็นปัจจัยที่ทำให้เกิดอารมณ์รัก

ส่วนอนุภาวะ คือ ผลของภาวะ หมายถึง การแสดงออกที่ทำให้รู้ว่าเกิดภาวะดังกล่าวขึ้นแล้ว เช่น การยิ้ม พุดคำหวาน เอียงอาย เป็นต้น เป็นอนุภาวะของความรัก

ในนาฏยศาสตร์ได้แบ่งรสทั้ง 8 รส ออกเป็น 2 กลุ่ม ดังนี้

กลุ่มที่ 1 คือ รสที่เป็นต้นเหตุของรสอื่นได้แก่ ศฤงคารรส เราทรรส วีรรส และพิภตสรส

ส่วนกลุ่มที่ 2 คือ รสที่เป็นการกระทำตามหรือคล้อยตาม ได้แก่ หาสยรส กรูณารส อัทฤตรส และภยานกรส

รสทั้งสองกลุ่มดังกล่าวมีความสัมพันธ์กัน ดังนี้ หาสยรส เกิดเพราะ ศฤงคารรส กล่าวคือ

เมื่อเกิดความรักก็ย่อมเกิดความสุขตามมา กรูณารส เกิดเพราะ เราทรรส กล่าวคือ เมื่อเกิดความโกรธแค้นก็ย่อมเกิดความกรูณาตามมา อัทฤตรส เกิดเพราะ วีรรส กล่าวคือ เมื่อเกิดความกล้าก็ย่อมเกิดความอัศจรรย์ใจตามมา และภยานกรส เกิดเพราะ พิภตสรส กล่าวคือ เมื่อเกิดความขยะแขยงก็ย่อมเกิดความกลัวตามมา

นอกจากรสทั้ง 8 รสที่กล่าวว่าพระพรหมเป็นผู้สร้างแล้ว ยังมีรสที่ 9 ที่ภรตเป็นผู้กล่าวเพิ่ม ได้แก่ สานตรส คือ รสของความสงบ มี สามะ คือ ความมีใจสงบเป็นสถายีภาวะ ซึ่งผู้รู้บางท่านก็ไม่นับสานตรสเป็นรส เพราะกล่าวว่าทุกรสล้วนเกิดจากสานตรสเป็นที่ตั้ง จึงนับรสมิเพียง 8 รสเท่านั้น

วาคภฏะ ผู้เขียนตำราอสังการศาสตร์ กล่าวถึงรสวรรณคดีสันสกฤตไว้ในปริเฉทที่ 5 สรุปได้ว่า อาหารถึงแม้ว่าสุกดี ถ้าขาดเกลือแล้ว อาหารไม่อร่อยฉันใด กายย์ปราศจาก “รส” ก็ไม่อร่อยฉันนั้น รส ประกอบด้วย สถายีภาวะ วิภาวะ อนุภาวะ สาคตวิกะ และ วุภิจารี ซึ่งส่งเสริมให้เด่นขึ้น นักปราชญ์กล่าวว่า รส มี 9 อย่าง คือ ศฤงคาร วีระ กรูณา หาสยะ อัทฤตตะ ภยานกะ เราทุระ พิภตตะ และ สานตะ

“ศฤงคาร” คือ รสของการที่สามีภรรยาปฏิบัติต่อกันและกันด้วยความรักใคร่ มี 2 อย่าง คือ สโยคศฤงคาร และ วิปรลมภศฤงคาร ศฤงคารสองอย่างนั้น มีเป็นไปในระหว่างสามีภรรยา คู่ที่อยู่ด้วยกันและคู่ที่พราศจากกัน โดยที่มีเป็นไปอย่างลับหรืออย่างจะแจ้ง ในเรื่องศฤงคารนี้ พระเอกที่ท่านยกย่อง คือ ชายผู้ประกอบไปด้วยรูปและเสาวภาคย์ มีสกุล ชำนิชำนาญ หนุ่ม สุภาพ พูดคำทั้งที่ไพเราะ และจริง มีเกียรติ และมีคุณความดีต่าง ๆ ขณะสามีภรรยาที่รักกัน ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งถึงแก่กรรมลง ศฤงคาร ชื่อ กรูณา ก็เกิดขึ้น (วิธีแสดง”กรูณา”) นี้ก็แต่พรรณนาถึงเรื่องที่แล้วมาแล้ว

“วีรรส” มีความเพียรเป็น “สถायิภาวะ” และเป็นสามอย่างโดยที่ได้เนื่องมาจากความเพียร
ในธรรม การรบ หรือการให้ทาน

“กรณารส” เกิดแต่ “สถायิภาวะ” คือ ความโศก จะให้บังเกิดรสนี้ ควรนึกถึงการเหล่านี้
คือ ไหว้ การร้องไห้ หน้าซีดลง สลบ พุดถ่อมตัว รำพึงรำพันและหลั่งน้ำตา

รสชื่อ “หาสฺย” นั้น ปรากฏว่ามีความรู้สึกขบขันเป็น “สถायิภาวะ” ความขบขันเกิดจาก
การเห็นว่า กิริยาท่าทาง ร่างกาย หรือการแต่งตัวพิลึก

“อหฤตฺรส” มีความรู้สึกประหลาดใจเป็น “สถायิภาวะ” ความรู้สึกประหลาดใจก็มีเกิดขึ้น
ด้วยได้เห็นหรือได้ยินถึงสิ่งที่ไม่น่าจะเป็นไปได้

“ภยานกรส” มีความกลัวอันเกิดแต่การเห็นสิ่งที่น่าเกลียดน่าสยดสยองนั้นเป็น “สถायิ
ภาวะ” ความกลัวนั้นก็มักกล่าวเป็นลักษณะหญิง คนชั้นแลว และเด็ก

“เราทฺรฺรส” มีความโกรธเป็น “สถायิภาวะ” ความโกรธก็เกิดแต่การที่ศัตรูคู่อริ ใน
โอกาสนั้น “พระเอก” ประพฤติอย่างน่าหวาดกลัว อกุศล และไม่อดโทษ ในโอกาสนั้น ท่าน
พรรณนาถึงการที่ “พระเอก” ตบแขนของตนเอง พุดชมตนเอง ถัดค้านผู้อื่น ขอดคิ้ว คำว่าทำทาย
และฆ่าฟันศัตรูด้วย

“พิภตฺสรส” มีความเกลียดชังเป็น “สถायิภาวะ” ความเกลียดชังก็เกิดขึ้น โดยทันที พอได้
ยินถึงสิ่งที่ไม่ชอบและมีอาการคือ ถ่มน้ำลายและทำหน้าขี้ เป็นต้น ยกเว้นแต่มหาบุรุษจะไม่ทำ
เช่นนั้น

“सानฺตรส” มีความรู้ชอบอันมีอาการไม่ปรารถนาสิ่งใดๆนั้น เป็น “สถायิภาวะ” ความรู้
ชอบก็เกิดแต่การสละความรักความเกลียด

ในส่วนของรสนั้น สวรรณคดีสันสกฤต กุสุมารักยมณี (2549: 124-129) ได้กล่าวไว้ สรุปได้ว่า
การเกิดรสทั้ง 9 มีภาวะต่างๆ เป็นองค์ประกอบ ดังนี้

1. ศฤงคารรส คือ ความซาบซึ้งในความรัก เกิดจากความรัก 2 ประเภท คือ ความรักของผู้ที่ได้อยู่ด้วยกัน (สัมภวะ) และความรักของผู้ที่อยู่ห่างจากกัน (วิประลัมภะ) ความรักแบบสัมภวะนั้นมีเหตุของภาวะ (วิภาวะ) คือ การอยู่กับผู้ที่ถูกตาต้องใจ การอยู่ในบ้านเรือนหรือสถานที่ที่สวยงาม การอยู่ในฤดูกาลที่เอื้อต่อการแสดงความรัก การแต่งตัวงดงาม การลูบพาดด้วยของหอม และประดับด้วยมาลัย การเที่ยวชมสวนหรือเล่นสนุกสนาน การดูหรือฟังสิ่งที่เจริญหูเจริญตา เป็นต้น การแสดงผลของภาวะ (อนุภาวะ) ได้แก่ พุดจ่าอ่อนหวาน จริตกิริยาชุ่มช้อย ชมัยชายตา ยิ้มแย้มแจ่มใส เป็นต้น ส่วนความรักแบบวิประลัมภะนั้นมีเหตุของภาวะ คือ การพลัดพรากจากกัน การแสดงผลของภาวะ ได้แก่ ทำทางหมอดาลัยตายอยาก สงสัย วิตกกังวล กระสับกระส่าย พร่ำรำพัน เป็นต้น

2. หาสยรส คือ ความสนุกสนาน เป็นรสที่เกิดจากการได้รับความขบขัน นาฏยศาสตร์แบ่งความขบขันออกเป็น 2 ลักษณะ คือ ความขบขันที่เกิดแก่ผู้อื่น หมายถึง การพูดหรือทำให้ผู้อื่นขบขันซึ่งส่วนมากมักจะเป็นไปโดยตนเองไม่รู้ตัว และความขบขันที่เกิดแก่ตนเอง รู้สึกขำตนเองหรือขำผู้อื่น วิภาวะของความขบขัน ได้แก่ การแต่งตัวแปลกๆ เช่น ชายแต่งตัวอย่างหญิง สวมเสื้อผ่ารุ่มร่าม รุงรัง แต่งตัวผิดกาลเทศะ หรือแต่งตัวมากเกินไป ฯลฯ การทำท่าแปลกๆ เช่น เดินงกๆ เงินๆ ล้มลุกคลุกคลาน หรือทำอะไรสิ่งหนึ่งซ้ำๆ ซากๆ ฯลฯ การพูดแปลกๆ เช่น พูดผิดๆ ถูกๆ พูดรวนรุงฟังไม่ได้ศัพท์ พูดด้วยสำเนียงจากไปจากคนส่วนใหญ่หรือพูดซ้ำซาก ฯลฯ อนุภาวะ ได้แก่ การยิ้มหรือหัวเราะ ซึ่งนาฏยศาสตร์กล่าวไว้ 6 ลักษณะ คือ ยิ้มน้อยๆ ไม่เห็นไรฟันและยิ้มปากพอเห็นไรฟัน เป็นลักษณะของคนชั้นสูง หัวเราะเบาๆ และหัวเราะเฮฮาเป็นลักษณะของคนชั้นกลาง หัวเราะอหายและหัวเราะท้องคัดท้องแข็งเป็นลักษณะของสามัญชนทั่วไป วยกิจวิภาวะ ซึ่งเป็นภาวะเสริมของความขบขัน ได้แก่ ความเสแสร้ง ความเกียจคร้าน หรือความง่วงงุน ความริษยา เป็นต้น บางภาวะเช่น ความรุนแรง อาจเป็นตัวแปรได้ รสที่ควรจะเกิดจากภาวะขบขันจึงไม่ใช่หาสยรส แต่กลายเป็นคนกรุนารสเพราะความสงสารผู้ถูกกระทำ

3. กรุนารส คือ ความสงสาร เป็นรสที่เกิดจากการได้รับความทุกข์โศก ซึ่งมี 3 อย่าง คือ ความทุกข์โศกที่เกิดจากความยุติธรรม เกิดจากความเลื่อมทรัพย์ และเกิดจากเหตุวิบัติ โดยอาจมีภาวะเสริมคือความไม่แยแส ความเหนียวอ่อน ความวิตก ความโหยหา ความตื่นตระหนก ความหลง ความอ่อนเพลีย ความสิ้นหวัง ความอับจน ความป่วยไข้ ความเฉยชา ความบ้าคลั่ง ความสิ้นสติ ความพร่นพรึง ความเกียจคร้าน ความตาย ฯลฯ วิภาวะของความทุกข์โศก คือ การพลัดพรากพรากจากคนรักโดยไม่มีโอกาสกลับมาพบกัน ทรัพย์สมบัติเสียหาย ถูกแข่งด่า ถูกฆ่า ถูกลงโทษ กักขัง จองจำ ถูกจองเวร ประสบเคราะห์กรรมตกทุกข์ได้ยาก เป็นต้น อนุภาวะของความทุกข์

โศกพิ๋งแสดงออกด้วย การร้องไห้คร่ำครวญ แต่การร้องไห้นั้นเป็นลักษณะของคนชั้นต่ำและสตรีเท่านั้น สำหรับคนชั้นสูงและชั้นกลางเมื่อประสบทุกข์โศกจะต้องกลั้นไว้ใจไม่ให้ร้องไห้คร่ำครวญ นอกจากนั้นอาจมีอนุภาวะอื่น เช่น การทอดถอนใจ ห่มทอคิ้ว ตีอกชกหัว ฯลฯ หรือมีปฏิกิริยา (สาตตวิภาวะ) เช่น นิ่งตะลึงงัน ตัวสั่น สีหน้าเปลี่ยน น้ำตาไหล เสียงเปลี่ยน เป็นต้น

4. เราทรธ คือ ความแค้นเคือง เป็นรศที่เกิดจากการรับรู้ความโกรธ ตัวละครผู้มีความโกรธเป็นเจ้าเรือน มักได้แก่ รากษส ทานพ คนอุณเณียว เป็นต้น อาจมีภาวะเสริม คือ ความตื่นตระหนก ความแค้น ความหวั่นไหว ฯลฯ วิภาวะของความโกรธ ได้แก่ การพูดใส่ความ พูดให้เจ็บใจ คูหมิ่น กล่าวเท็จ อาฆาตจองเวร กล่าวคำหยาบ ข่มขู่ อิจฉาริษยา ทะเลาะพุ่มเถียง ต่อสู้ ฯลฯ อนุภาวะของความโกรธ ได้แก่ การเขี้ยว ตัด ตี ฉีก บีบ ขว้าง ทำให้เลือดตก ฯลฯ และอาจมีปฏิกิริยา คือ เหงื่อออก ขนลุก ตัวสั่น เสียงเปลี่ยน เป็นต้น เนื่องจากความโกรธนั้นมีหลายอย่าง ได้แก่ ความโกรธที่เกิดจากศัตรู เกิดจากผู้ใหญ่ เกิดจากเพื่อนรัก เกิดจากคนรับใช้ และเกิดขึ้นเอง การแสดงความโกรธจึงมีต่างกันไปด้วย เช่น เมื่อผู้ใหญ่ทำให้โกรธ ผู้แสดงพิงกัมน้ำเล็กน้อย มีน้ำตาคลอเบา อัธอันตันใจ ฯลฯ แต่เมื่อคนรับใช้ทำให้โกรธ อาจชิ่งว คว้าด ถลึงดา ฯลฯ

5. วีรธ คือ ความชื่นชม เป็นรศที่เกิดจากการรับรู้ความมุ่งมั่นในการแสดงความกล้าหาญอันเป็นคุณลักษณะของคนชั้นสูง ความกล้าหาญมี 3 อย่าง คือ กล้าให้ (ทานวีระ) กล้าประพฤติธรรมหรือหน้าที่ (ธรรมวีระ) และกล้ารบ (รณวีระ) อาจมีภาวะเสริม คือ ความมั่นคง ความพิณิจพิเคราะห์ ความจองหอง ความตื่นตระหนก ความรุนแรง ความแค้น ความระลึกได้ ฯลฯ วิภาวะของความมุ่งมั่น ได้แก่ การเอาชนะศัตรู การบังคับอินทรีย์ของตนได้ การแสดงพลังกำลัง ฯลฯ อนุภาวะของความมุ่งมั่น ได้แก่ ท่าที่มั่นคง เฉลียวฉลาดในการทำงาน เข้มแข็ง ขะมักเขม้น พุดจาแข็งขัน เป็นต้น

6. ภยานกรธ คือ ความเกรงกลัว เป็นรศที่เกิดจากการรับรู้ความน่ากลัว ซึ่งแบ่งเป็น 3 ประเภท คือ เกิดจากความหลอกลวง เกิดจากการลงโทษ และเกิดจากการข่มขู่ อาจมีภาวะเสริม คือ ความสงสัย ความหลง ความอับจน ความตื่นตระหนก ความเฉยชา ความพรั่นพรั้ง ความสิ้นสติ ความตาย ฯลฯ วิภาวะของความน่ากลัว ได้แก่ การวิงหนี การส่งเสียงร้อง เป็นต้น และอาจมีปฏิกิริยา เช่น อาการตะลึงงัน เหงื่อออก ขนลุก ตัวสั่น สีหน้าเปลี่ยน เสียงเปลี่ยน น้ำตาไหล หรือเป็นลม

7. พิกัดสรรส คือ ความเบื่อ ความรำคาญ ขยะแขยง เป็นรสที่เกิดจากการรับรู้ความน่าเบื่อ น่ารังเกียจ ซึ่งมี 2 ประเภท คือ เกิดจากสิ่งน่ารังเกียจที่ไม่สกปรก เช่น เลือด และสิ่งน่ารังเกียจที่สกปรก เช่น อุจจาระ หนอง อาจมีภาวะเสริม คือ ความสิ้นสติ ความตื่นตระหนก ความหลง ความป่วยไข้ ความตาย เป็นต้น ภาวะของความน่าเบื่อ น่ารังเกียจ ได้แก่ สิ่งไม่สบอารมณ์หรือไม่ต้องประสงค์ สิ่งชวนสลดใจ สิ่งสกปรก เป็นต้น อนุภาวะของความน่าเบื่อ น่ารังเกียจ คือ การทำท่าทางขยะแขยง นิ้วหน้า อาเจียน ถ่มน้ำลาย ตัวสั่น เป็นต้น

8. อัทกตรส คือ ความอัศจรรย์ใจ เป็นรสที่เกิดจากการรับรู้ความน่าพิศวง มี 2 ประเภท คือ เกิดจากสิ่งที่เป็นทิพย์ หรืออภินิหาร และเกิดจากสิ่งที่น่ารื่นรมย์ อาจมีภาวะเสริม คือ ความตื่นตระหนก ความหวั่นไหว ความยินดี ความบ้ำคั่ง ความมั่นคง เป็นต้น ภาวะของความน่าพิศวง ได้แก่ การพบเห็นสิ่งที่เป็นทิพย์ การได้รับสิ่งที่ปรารถนา การไปเที่ยวในสถานที่ที่งดงาม น่ารื่นรมย์ เช่น อุทยาน วิหาร การเห็นสิ่งที่เป็นมายา หรือมีเวทมนตร์ ฯลฯ อนุภาวะของความน่าพิศวง คือ การทำท่าประหลาดใจ หรืออุทานด้วยความแปลกใจ เป็นต้น อาจมีปฏิกริยา เช่น การนั่งตะลึงงัน เหงื่อออก ขนลุก น้ำตาไหล ฯลฯ

9. สานตรส คือ ความสงบใจ เป็นรสที่เกิดจากการรับรู้ความสงบของตัวละคร สานตรสในนาฏศาสตร์ก็มีแต่ในต้นฉบับบางฉบับเท่านั้น ทั้งยังมีลักษณะของการแต่งเดิมมากกว่า สานตรสคงเป็นอิทธิพลของคติทางพุทธที่ถือว่าความสงบเป็นสิ่งประเสริฐ เป็นทางสู่นิพพาน กวีพุทธส่วนมากจึงถือว่า สานตรสเป็นรสที่เด่นกว่ารสอื่นทั้ง 8 และภาวะสงบ (सानตะ) ก็เป็นภาวะเด่น ดังปรากฏใน โศลกบทที่ 103 ซึ่งเป็นส่วนที่เพิ่มเข้ามาในนาฏศาสตร์บางฉบับว่า “ภาวะอาศัย เหตุการณ์ของตน ๆ แล้วเกิดขึ้นจากसानตะ และเมื่อยังไม่ประสบเหตุการณ์อย่างใดแล้วก็แฝงตัวอยู่ในसानตะนั่นเองอีก”

รสวรรณคดีที่กล่าวมาทั้งหมด 9 รสนั้น ศงคารรส จัดเป็นวิการะรูป หรือ วิกฤตรูป หมายถึง รูปที่เปลี่ยนแปลงได้ เช่น จากความรักกลายเป็นความเกลียดชัง เป็นต้น ส่วน สานตรส เป็น ปกติรูป หมายถึง รูปที่เป็นพื้นธรรมดา ไม่เปลี่ยนแปลง จึงสงบ ไม่เปลี่ยนเป็นรสอื่น วิการะรูปเกิดจากปกติรูป โดยวิการะรูปนั้นก็แฝงตัวอยู่ในปกติรูปนั่นเอง กล่าวคือ ศงคารรส หรือ รสอื่น ๆ จะเกิดขึ้นเมื่ออาศัย ปัจจัยเหตุการณ์ต่าง ๆ ของตนเกิดขึ้นจากसानตรส เมื่อยังไม่พบปัจจัยเหตุการณ์ใดก็ยังคงแฝงตัวอยู่ในसानตรสนั่นเอง จึงเกิดความเห็นว่า สานตรส เป็นบ่อเกิดแห่งรสอื่นและไม่นับรวมเป็นรส

บทที่ 4

วิเคราะห์อรรถศาสตร์และรสในบทละครเรื่อง รัตนาวลี

การที่ผู้ชมละครจะได้รับรสจากละครมากน้อยเพียงใดขึ้นอยู่กับกวีผู้ประพันธ์ละครซึ่งเป็นเจ้าของอารมณ์ ประสานกับความสามารถของผู้แสดงซึ่งจำลองอารมณ์ของกวีมาแสดง และสภาพจิตใจของผู้ดูละคร การเกิดรสในการอ่านวรรณคดีก็เช่นกัน นอกจากกวีผู้ประพันธ์งานแล้ว ตัวบทประพันธ์จะต้องสามารถจำลองอารมณ์ของกวีออกมาได้อย่างชัดเจน ภาษาซึ่งเป็นสื่ออารมณ์จึงมีความสำคัญมาก¹ ฉะนั้นบทนี้ผู้ศึกษาต้องการจะศึกษาถึงอรรถศาสตร์และรสทางวรรณคดีในผลงานบทละครของพระเจ้าศรีธรรมวรรชนะ เรื่องรัตนาวลี ฉบับบรรณาเป็นภาษาสันสกฤตของ M.R. Kale ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 10 ตีพิมพ์ไว้เมื่อคริสต์ศักราช 1977 มาศึกษาดังต่อไปนี้

ความหมายและความเป็นมาของทฤษฎีอรรถศาสตร์

อรรถศาสตร์เป็นคำสันสกฤตมาจากคำว่า อลฺม + กฤ ชาติ + ฆณ ปัจจย แปลว่า การประดับ ตกแต่งหรือเครื่องประดับซึ่งหมายถึง เครื่องประดับทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม² ว่าด้วยการประดับตกแต่งคำประพันธ์ให้ไพเราะงดงาม มีความหมายลึกซึ้งกินใจ มีหลักเกณฑ์ต่างๆ ทั้งในด้านการใช้เสียง การใช้คำและการใช้ความหมายของคำหรือของข้อความ รวมตลอดถึงการประพันธ์ให้ดีและวิธีการพิจารณาคำประพันธ์ด้วย ป.ส. ศาสตรี ได้ชี้ให้เห็นความสำคัญของอรรถศาสตร์ในการแต่งหนังสือต่างๆ ว่า

คราวนี้เราจะกล่าวถึงประมวลอรรถศาสตร์อันไม่มีอยู่แล้วไซ้ คำประพันธ์แม้แต่ที่ปราศจากโทษทั้งหลายและประกอบไปด้วยคุณทั้งหลาย ก็ยังไม่สง่าเหมือนรูปร่างหญิงอันสักแต่ปราศจากลักษณะที่ชั่ว และก่อบรรด้วยลักษณะที่ดี แต่เท่านั้นก็ยังไม่สง่าละนั้น³

¹ กุสุมา รัชมณี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, (กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2549), 26.

² จีรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “อรรถศาสตร์,” ใน คีตวรรณกรรม ชมรมศิษย์เก่าจารึกบัณฑิตวิทยาลัย กลุ่มคีตวรรณกรรมภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร (กรุงเทพฯ: บริษัทอมรินทร์ พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด, 2530), 8.

³ วาถกฏ, อรรถศาสตร์, แปลโดย ป.ส. ศาสตรี (กรุงเทพฯ: บริษัท เอ็ดดิสัน เพรส โปรดักส์ จำกัด, 2550), 18.

อลังการจึงมีความจำเป็นเสมอไปกับเสื้อผ้าอาภรณ์และเครื่องประดับกายต่างๆ ของสตรีหรือบุคคลทั่วไป ถ้าแต่งกายดีประดับร่างกายสวยงาม ก็จะทำให้บุคคลนั้นดูงามสง่าขึ้นกว่าเดิม งามหะ และรุทราณะ⁴ ก็ได้เปรียบเทียบอลังการในการประพันธ์ไว้ว่า เหมือนกษณะ คือ เสื้อผ้าอาภรณ์หรือเพชรนิลจินดา หรือ เครื่องประดับอื่นๆ ของงานประพันธ์ อีกทั้งกวีอื่นๆ ไม่ว่าจะในภาษากรีก ละติน หรือสันสกฤต ต่างก็เห็นพ้องกันว่า เครื่องประดับหรืออลังการนี้เป็นสิ่งจำเป็นที่ขาดไม่ได้สำหรับกวีนิพนธ์ กวีนิพนธ์ต้องอาศัยพียงพาลังการไม่ใช่อลังการอาศัยกวีนิพนธ์

เค้าของอลังการในวรรณคดีสันสกฤตนั้นมีมาตั้งแต่สมัยพระเวทแล้ว แต่ไม่แน่ว่าฤๅษีที่แต่งคัมภีร์พระเวทจะมีความรู้สึกนึกคิดด้านอลังการหรือไม่ เนื่องจากมีความเชื่อสืบต่อมาว่า คัมภีร์พระเวทนั้นเป็นสิ่งที่ฤๅษีทั้งหลายได้ยืมมาโดยตรงจากพระเจ้า ในคัมภีร์ฤๅษีฤๅษี มณฑลละที่ 1 สุกตะที่ 4 ฤๅษีที่ 1 เปรียบเทียบ (อุปมา) พระอินทร์กับแม่โคนมที่ดี และในมณฑลละเดียวกัน สุกตะที่ 48 ฤๅษีที่ 5 เปรียบเทียบอุษา เทพีแห่งอรุณกับหญิงผู้งดงาม ผู้ชำนาญในการเลี้ยงดูทุกสิ่งทุกอย่าง เป็นต้น⁵

ภรตมุณี กล่าวไว้ใน คัมภีร์นาฏยศาสตร์ ว่า

อุปมา ทิปกั ใจว รูปกั ยมกั ตลา /

กายุไลยเต หยลงการาศ จตวาระ ปริกิริติตา // (อัยยที่ 17 โสลกที่ 43)

“อุปมา ทิปกั รูปกั และยมกั เหล่านี้คือ ออลังการะ 4 ประการของกวีนิพนธ์ ที่ได้กล่าวมาถึงแล้ว”

จากข้อความข้างต้นนี้แสดงว่าก่อนหน้าภรตมุณีมีอลังการเพียง 4 ชนิดเท่านั้น แต่ตำราที่เกี่ยวข้องกับอลังการมีมากมาย ซึ่งนาฏยศาสตร์ของภรตมุณีถือว่าเป็นตำราเกี่ยวกับอลังการศาสตร์เล่มแรก ซึ่งแต่งขึ้นในราวคริสต์วรรษที่ 1⁶ แต่ พี.วี. กานะ (P.V. Kane) ถือว่า อคินิปุราณะเป็นตำราอลังการศาสตร์เล่มแรก⁷ ในสมัยต่อๆ มา ได้มีผู้ค้นคว้าศึกษา และแต่งตำราว่าด้วยอลังการศาสตร์ขึ้นอีกเป็นจำนวนมาก เช่น กวาลังการของกามหะ กวาทรรศของพันจิน กวามีมังสาของราชเสพรทศรูปของธัญชัย กวายุประกาศของมัมมภูชะ วาถกฏาลังการของวาถกฏชะ และ สาทิตยทรรปณะ

⁴ Antony B.S., *A Study of Alaṅkāras in Sanskrit Mahākāvya and Khaṇḍakāvya* (Delhi: Amar Printing Press, 1977), 49.

⁵ จีรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “อลังการ,” ใน คีตวรรณกรรม ชมรมศิษย์เก่าจารึกบัณฑิตวิทยาลัย กลุ่มคีตวรรณกรรมภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 8.

⁶ Mammaṭa, *Mammaṭa's Kāvya-prakāśa*, tr. A.B. Gajendragadkar (Bombay: C.K. Dhotre, 1970), 35.

⁷ P.V. Kane, *History of Sanskrit Poetics*, 4th ed (Delhi: Motilal Banarsidass, 1971), 3.

ของวิศวานถ เป็นต้น แสดงให้เห็นว่านับตั้งแต่สมัยของภรตมุณีเป็นต้นมา อลังการมีเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ จนทำให้เราคิดว่าวรรณคดีนั้น ไม่มีส่วนไหนเลยที่ว่างเปล่าไปจากอลังการ

ลักษณะและประเภทของอลังการ

อลังการในวรรณคดีสันสกฤตแบ่งออกเป็น 2 ประเภท⁸ คือ

1. ศัพท์อลังการ คือ อลังการที่มุ่งความงามทางด้านเสียง
2. อรรถอลังการ คือ อลังการที่มุ่งความงามทางด้านความหมาย

ในแต่ละสมัย จำนวนของอลังการจะมีมากน้อยต่างกันเช่น ในคัมภีร์นาฏยศาสตร์ในคริสต์ศตวรรษที่ 1 มีอลังการทางเสียงเพียงชนิดเดียว แต่ในคริสต์ศตวรรษที่ 11 ในตำราของโกชะ มีอลังการทางเสียงมากที่สุดถึง 24 ชนิด⁹ ส่วนอลังการทางความหมายปรากฏในคัมภีร์นาฏยศาสตร์เพียง 3 ชนิดแต่ในคริสต์ศตวรรษที่ 16 ในตำราของอัปยทีกิมิตะ ชื่อ กุวลยานนุท มีอลังการทางความหมายมากที่สุดถึง 123 ชนิด¹⁰

วรรณคดีแต่ละเรื่องผู้ประพันธ์อาจใช้อลังการแตกต่างกันออกไปมากบ้างน้อยบ้างตามแต่ละลักษณะและประเภทของวรรณคดี เรื่องรัตนาวลีเป็นละครประเภทนาฏิกามี 4 องก์ เนื้อเรื่องเกี่ยวกับความรักของพระราชาอุทัยนะ แห่งวัดสะกับนางสาคริกา หรือเจ้าหญิงรัตนาวลีแห่งลังกา นางข้าหลวงของพระมเหสีวาสวัตตา โคร่งเรื่องไม่เกี่ยวข้องกับเทพนิยาย แต่เป็นประวัติศาสตร์ซึ่งอลังการที่พบในรัตนาวลีนี้นับตั้งต่อไปนี้

1. ศัพท์อลังการ อลังการทางเสียง คือ การเล่นคำให้เกิดความไพเราะของเสียงในบทประพันธ์ มีลักษณะเป็นการซ้ำคำหรือซ้ำเสียงพยัญชนะในตำแหน่งต่างๆ ของบทประพันธ์ เช่น ต้นบท กลางบท ท้ายบท หรือ ต้นบาท กลางบาท ท้ายบาท เป็นต้น อันเป็นผลให้บทประพันธ์นั้นๆ มีเสียงไพเราะน่าอ่าน น่าฟัง เพิ่มความสง่างามให้แก่บทประพันธ์ ศัพท์อลังการที่ปรากฏในบทละครสันสกฤตเรื่องรัตนาวลี มีดังนี้

⁸ บางแห่งว่ามี 3 ประเภท คือ ประเภทที่ 3 เป็น ศัพท์ธาตุอลังการ ได้แก่ อลังการที่มุ่งความงามทั้งด้านเสียงและความหมาย ดูรายละเอียดใน V.S. Apte, The Practical Sanskrit English Dictionary (Revised & Enlarged Edition) (Delhi: Motilal Banarsidas, 1965), 156.

⁹ K. Krishnamachariar, **History of Classical Sanskrit Literature** (Delhi: Motilal Banarsidass, 1974), 721.

¹⁰ A.K. Warder, **Indian Kavya Literature**, 4 vols (Delhi: Motilal Banarsidass, 1972), 117.

1.1 ยมก วาकण्णु ให้คำจำกัดความไว้ใน อลังการศาสตร์ ว่า

สุยาคู ปาพปทรวณานา- มาวฤตติะ สียุคายูตา /
 ยมกั ภินุนวากยานา- มาทิมธยานุดโคจรมุ //¹¹

ยมก ก็คือการซ้ำ บาท บท (คำ) และวรรณะ (อักษร) ที่มีความหมายแตกต่างกัน การซ้ำนั้นจะอยู่ติดกันหรือไม่ติดกันก็ได้ ยมกจะอยู่เบื้องต้นท่ามกลางหรือที่สุคของบาทก็ได้

กฤษณา รักษามณี¹² กล่าวว่า ยมก คือการเล่นคำโดยใช้คำที่มีเสียงเหมือนกันทุกพยางค์ หรือบางพยางค์แต่สื่อความหมายต่างกัน คำประพันธ์วรรคเดียวกันหรือบทเดียวกัน

ตัวอย่างจากบทละครเรื่องรัตนาวลี องค์กรที่ 1 โศลกที่ 9

ราชย์ นิรัชิตศตรุ โยคยสจิว นุยสุตะ สมสุโต ภระ
 สมยกุลาลนลาติตะ ปรัชมิตา เสโยปสรุคาะ ปรัชชะ |
 ปรัชโยตสย สุตา วสนตสมยสุตว เจติ นามนา มฤดี
 กามะ กามมูไปตวย มม ปุนรุมนเถ มหานุคฺสวะ ||9||

รัตนาวลี 1.9

ราชอาณาจักรไร้ซึ่งศัตรูใดมายึดครอง ภาระทั้งหลายก็ได้มอบหมายให้อำมาตย์ผู้มีความสามารถ ประชาชนทั้งหลายผู้มีอุปสรรคทั้งปวงสงบดีแล้วก็ได้รับการใส่ใจด้วยการปกครองโดยชอบ รวมไปถึงพระธิดาแห่งปรัทโยตะ (เป็นชายาของเรา) วสันตฤดูและตัวเจ้าด้วย ขอพระกามเทพจงบรรลู่ถึงความพึงพอใจตามชื่อของเทศกาล แต่เรานั้นคิดว่างานฉลองเทศกาลอันยิ่งใหญ่นี้เป็นของเราเอง

ตัวอย่างที่ยกมานี้ คำที่เป็นตัวหนา คือ ยมก ในคำว่า กามะ กับ กามมู คำแรกแปลว่า กามเทพ ส่วน กาม คำหลังแปลว่า อย่างแท้จริง

¹¹ วาकण्णु, อลังการศาสตร์, แปลโดย ป.ส. ศาสตรี, 24.

¹² กฤษณา รักษามณี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 27.

ตัวอย่างบทละครรัตนาวลี องค์ที่ 4

वासवः : ओमाद्य ऐषा खलु साक्रात्प्रापुतेति गणित्वा माद्यैषा कनुरायणेन मम हृदये

निकुम्पिता | ओत ऐव साक्रि गेति स्फुटयेते |

वासवत्तदा : โอ้อำมาตย์เอ๋ย อำมาตย์เขาคันธราขณะได้กล่าวแล้วว่า หญิงผู้นี้ได้มาจากสาคร (มหาสมุทร) แล้วถูกส่งมาแล้วในมือของเรา ดังนั้น จึงถูกเรียกว่า สาคริกา (นางผู้มาจากมหาสมุทร)

ตัวอย่างที่ยกมานี้มี ยมก การเล่นคำซ้ำกันระหว่าง สาคร กับ สาคริกา

1.2 อนุปราศ วาकण्ण ให้คำจำกัดความไว้ใน อลังการศาสตร์ ว่า

कुल्यस्त्रुक्यक्षरावृत्ति- रनुप्रासे स्फुरतुण्डे /
ओतुपठे सुयज्जेगानाम् लाणाना तुपठसु से //¹³

การใช้ซ้ำซึ่งอักษรอันมีเสียงคล้ายๆ กันนั้น ชื่อ “อนุปราสะ” (เมื่อประกอบ) มี “คุณ” อันรุ่งโรจน์ “เจกานุปราส” (อนุปราส อันนักปราชญ์นิยมใช้) ไม่เป็นการกล่าวคำเดียวกันนั่นเองซ้ำๆ “ลาณานุปราส” (อนุปราส ที่ชาวลาญ์นิยมใช้) เป็นการกล่าวคำเดียวกันซ้ำไป

กุสุมา รักษามณี¹⁴ กล่าวว่า อนุปราส คือ การเล่นเสียงโดยการซ้ำเสียงพยัญชนะในคำประพันธ์วรรคเดียวกัน (อาจเป็นพยัญชนะเดียวหรือพยัญชนะซ้อนก็ได้) ส่วนใหญ่มีเสียงสระต่างกัน

ตัวอย่างจากบทละครเรื่องรัตนาวลี

1.2.1 เจกานุปราส คือ การซ้ำกลุ่มพยัญชนะแต่เพียงครั้งเดียว ตัวอย่างของเจกานุปราส ในบทละครรัตนาวลี คือ

¹³ วาकण्ण, อลังการศาสตร์, แปลโดย ป.ส. ศาสตรี, 23.

¹⁴ กุสุมา รักษามณี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 27-28.

alamalamatimātram sāhasenāmunā te
tvaritamayi vimuñaca tvam latāpāsametam |
calitamapi niroddhum jīvitam jīviteśo
kṣaṇamiha mama kaṅthe bāhupāsam nidhehi ||17||

รัตनावลี 3.17

1.2.2 วฤตตยานุปราศ คือ การซ้ำเสียงพยัญชนะตัวเดียวหรือกลุ่มพยัญชนะมากกว่า 1 ครั้งขึ้นไป ตัวอย่างของวฤตตยานุปราศ ในบทละครรัตनावลี คือ

jītamudupatinā namaḥ surebhyo
 dvijavṛṣabhā nirupadravā bhavantu
 bhavatu ca pṛthivī samṛddhsasyā **pratapatu**
candravapurnarendracandraḥ ||4||

รัตनावลี 1.4

ตัวอย่างจากโคลกข้างต้นนี้ มีการเล่นเสียง โดยการซ้ำเสียงพยัญชนะ นฤร (ndra) ใน candravapurnarendracandraḥ และเสียงพยัญชนะ ป (p), ต (t) ใน pratapatu

yāto'smi padmanayena samayo mamaiṣa

suptā mayaiva bhavati pratibodhanīyā |
 pratyāyanāmayamīva saroruhinyāḥ
 sūryo'stamastakaniviṣṭakaraḥkaroti ||6||

รัตनावลี 3.6

ตัวอย่างจากโคลกข้างต้นนี้ มีการเล่นเสียง โดยการซ้ำเสียงพยัญชนะ ม (m), ย (y) ใน yāto'smi padmanayena samayo mamaiṣa

nīto vikramabāhurātmasamatām prāptoyamurvītale
sāram sāgarikā sasāgaramahīprāptyakahetuḥ priyā |
 devī pṛitimupāgatā ca bhaginīlābhājītaḥ kosalāḥ
 kiṃ nāsti tvayi satyamātyavṛṣabhe yasmai karomi ||21||

รัตनावลี 3.21

ตัวอย่างจากโคลกข้างต้นนี้ มีการเล่นเสียง โดยการซ้ำเสียงพยัญชนะ ส (s), ก (g) และ ร (r) ใน sāram sāgarikā sasāgara

1.3 **ศรุตยอนุปราศ** หมายถึง การซ้ำเสียงพยัญชนะที่อยู่ในฐานที่เกิดอันเดียวกัน
ตัวอย่าง ศรุตยอนุปราศ ในบทละครรัตนาวลี เช่น

pādāgrasthitayā muhuḥ stanabhareṇanītayā namratām
śambhoḥ saspṛhalocanatrāyapatham yāntyā tadārādhane |
hrīmatyā śirasīhitaḥ sapulakasvedomotkampayā
viśliṣyankusumañjaliririjayā kṣipto'ntare pātu vaḥ ||1||

รัตนาวลี 1.1

kodheddhairhastīpātraimuhurupaśamitā vahayo'mī trayo'pi
trāsārtā ṛtvijō'dhaścapalagaṇahrtoṣṇiśapadyāḥ patanti |
dakṣaḥ stautyasya patnī vilapati karuṇam vidrutam cāpi devaiḥ
śsannityāttaddāso makhāmathanavidhau pātu dveyai śivo vaḥ ||3||

รัตนาวลี 1.3

ตัวอย่างที่ยกมานี้มีการซ้ำเสียงพยัญชนะในพยัญชนะวรรคต้นตชะ คือ t, th, d, dh, n, s
และเสียงพยัญชนะในวรรคโอยฐชะ p, bh, m, v

2. **อรรธาลังการ** อลังการทางความหมาย คือการใช้โวหารเปรียบเทียบ หรือโวหาร
แฝงความหมายเพื่อให้มีการตีความได้ลึกซึ้งต่างๆ กันไป ในระยะแรกๆ มักเป็นโวหารง่ายๆ ซึ่ง
เปรียบว่าสิ่งหนึ่งดงาม เหมือนอีกสิ่งหนึ่ง เช่น อุปมา เป็นต้น อนึ่ง อรรธาลังการนั้นมีจำนวน
มากมายแตกต่างกันไป¹⁵ ในแต่ละคัมภีร์ดังที่กล่าวมาข้างต้น ซึ่งอรรธาลังการที่ปรากฏมากชนิด
ที่สุดมีกล่าวไว้ในตำราของอัปยทิกษิตะที่มีมากที่สุดถึง 123 ชนิด อนึ่ง ในที่นี้ผู้ศึกษาจะกล่าวถึง
อรรธาลังการที่สำคัญที่ปรากฏในบทละครเรื่องรัตนาวลี ดังนี้

2.1 **อุปมา** คำว่า อุปมา ตามหลักไวยากรณ์สันสกฤต เป็นคำนามเพศหญิงประกอบรูป
ศัพท์มาจากธาตุ “มา” ซึ่งแปลว่า วัด ตวง เปรียบ และลงอุปสรรค “อุป” เข้าไปข้างหน้าได้รูปเป็น
“อุปมา” แปลว่า การเปรียบเทียบ ความเหมือนกัน

¹⁵ กุสุมา รัชชมนี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 28.

วาทกฏ ให้คำจำกัดความ อุปมา ไว้ในอสังการศาสตร์ ว่า

อุปมาเนน สาทุกศย- มุปเมยสุย ยตฺร สา /
 ปรตฺยยาวยตฺตุยารุถ- สมาเป็นสรูปมา ยถา //¹⁶

“อุปมา” คือลักษณะที่กล่าวความเหมือนระหว่างอุปมานและอุปไมย ด้วยใช้
 “ปรตฺยย” “อวยย” คำที่มีความหมายว่า เหมือนกันเป็นต้น และสมาส

กุสุมา รัชชามณี¹⁷ กล่าวว่า อุปมา คือการนำสิ่งที่ต้องการแสดงลักษณะเด่นไป
 เปรียบกับอีกสิ่งหนึ่งที่มีลักษณะเด่นนั้นเป็นที่รู้จักหรือเป็นที่ยอมรับกันแล้ว โดยมีคำที่มีความหมาย
 ทำนองว่า เหมือน คล้าย เป็นคำแสดงความเปรียบเทียบ เช่น ดวงหน้านางนวลกระจ่างดุจดวงจันทร์
 เป็นต้น

องค์ประกอบของอุปมา

อุปมาเต็มรูปแบบ (ปุร โณปมา) จะมีองค์ประกอบครบ 4 ประการดังนี้

1. สิ่งที่เป็นหลักในการเปรียบเทียบ (อุปมาน)
2. สิ่งที่ถูกนำไปเปรียบ (อุปไมย)
3. ลักษณะเด่นที่ร่วมกัน (สาธารณธรรม)
4. ศัพท์ที่บ่งการเปรียบเทียบ (อุปมาประดิบาทก)

ส่วนอุปมาที่มีองค์ประกอบไม่ครบองค์ 4 ประการเรียกว่า ลุปโตปมา

ตัวอย่างจากบทละครเรื่องรัตนาวลี องค์ที่ 3 โศลกที่ 11

ราชา : (อุปสุตฺย) ปรียะ สาคริกะ |
 ศีตาศุรุมุขมุตฺปเร ตว ทฺตุโส ปทุมานุการะ กเร
 รมุภาครุณิกํ ต โถรุยฺยคฺลํ พาหุ มฤณาโลปเมว |
 อิตฺยาลาททราจิลางฺคิ รกฺसानุนิะสงฺกมาลิจฺย ฆา-
 มฺจนานิ ตฺวมนฺจตฺวาปวิธฺรณฺเยหุเยหิ นิรวาย ॥11॥
 พระราชาอุทฺยนะ : (เข้าไปใกล้) โอ้ สาคริกา นางผู้เป็นที่รักเอ๋ย

¹⁶วาทกฏ, อสังการศาสตร์, แปลโดย ป.ศ. ศาสตรี, 31.

¹⁷กุสุมา รัชชามณี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 28.

ใบหน้าของเจ้าคือพระจันทร์ ดวงตาทั้งสองคือบัวอุบล มือทั้งสองมีลักษณะคล้ายบัวปัทมา สะโพกทั้งคู่ของเจ้าคล้ายภายในแห่งต้นกล้วย แขนทั้งสองมีอุปมาดุจรากบัว โอ้ นางผู้มีองค์กายพิพิทังหมคอันมอปปิติสุขเอ๋ย จงมาเถิด จงมาเถิด หลังจากที่สวมกอดเราอย่างรุนแรงโดยไร้ความกลัวแล้ว จงทำให้อวัยวะทั้งหลายที่ถูกแผดเผาด้วยความรักสงบเย็นเถิด ||11||

รัตนาวลี 3.72

ตัวอย่างที่ยกมาจากโคลกข้างต้นก็ใช้การอุปมาส่วนต่างๆ ของร่างกายหลายแห่งดังนี้

การกล่าวถึงใบหน้า องค์ประกอบของอุปมาในโคลกข้างต้น คือ

อุปมาน	พระจันทร์
อุปเมยะ	ดวงหน้า
สาธารณธรรม	ความนวลผ่อง
อุปมาประติปาทกะ	ทุฤโศ

การกล่าวถึงดวงตา องค์ประกอบของอุปมาในโคลกข้างต้น คือ

อุปมาน	ดอกบัว
อุปเมยะ	ดวงตา
สาธารณธรรม	ความสดใส สงดงาม
อุปมาประติปาทกะ	ทุฤโศ

การกล่าวถึงมือ องค์ประกอบของอุปมาใน โคลกข้างต้น คือ

อุปมาน	ดอกบัวที่บานตอนกลางวัน
อุปเมยะ	มือ
สาธารณธรรม	ความเรียว อ่อนนุ่ม ลดหลั่นเป็นระเบียบ
อุปมาประติปาทกะ	ทุฤโศ

การกล่าวถึงแขน องค์ประกอบของอุปมาใน โคลกข้างต้น คือ

อุปมาน	ปลายยอดบัว
อุปเมยะ	แขน
สาธารณธรรม	ความเรียว กลมกลิ้ง อ่อนช้อย

อุปมาประติปาทกะ ทฤโศ

ตัวอย่างจากบทละครรัตนาวลี องค์กรที่ 1 โศลกที่ 18

มูเล คณทุษเสกาสว อิว พกุไลรวาสยเต ปุษุปวฤษฏยา
มธวาทามเร ตรุณยา มุขศศินิ จิราจุมปกานุทยุ ภานติ |
อากรณฺยาโสภปาทาหติษุ จ รมต่า นิรุภร์ ฐุปราน่า
ณฺงการสุยานุติไตรนุรณนมิวารภยเต ภณฺงคสารุโละ ||18||

น้ำเกสรดอกไม้จำนวนหนึ่งถูกสาครตกลงบนโคนรากคูดังถูก
ประพรหมด้วยฝนดอกไม้แห่งต้นพลูละ ดอกจัมปกะทั้งหลายยืม
แยมวันนี้หลังจากผ่านไปเนิ่นนาน ในขณะที่ใบหน้าดูดวงจันทร์
ของหญิงสาวยังคงมีสีแดงกำเพราะฤทธิ์แห่งน้ำเมา และเมื่อได้ยิน
เสียงกระทบกันของกำไลข้อเท้าจากหญิงสาวอันเป็นคู่จัญญาณ
ต่อต้านอโศก ผึ้งผึ้งจึงเริ่มเลียนแบบเสียงนั้นด้วยเพลงที่คล้ายคลึง
กัน ||18||

ตัวอย่างจากบทละครรัตนาวลี องค์กรที่ 1 โศลกที่ 25

เทวี คุนมุขปงกเชน โศภาตริสการินา
ปศยาพชานิ วินชีตานิ สหสา คจฺจนฺติ วิจฺฉายตาม |
ศรุตุวา คุวคฺปรีวารวรวินิตาคีตานิ ภณฺงคางคนา
ลียนฺเต มุกฺตานตเรษุ สนุโละ สํชาตลชชา ||25||

โอ้ เทวี จงมองดูเถิด ดอกบัวทั้งหลายเมื่อถูกความงามของ
ใบหน้าดูดวงจันทร์ของเจ้าบังยอมปรากฏความเศร้าหมองในทันที ผึ้ง
ตัวเมียทั้งหลายเมื่อได้ยินเพลงของหญิงคนกาอันเป็นบริวารของเจ้า ย่อม
รีบหลบไปในดอกตูมจนหมดสิ้น ดูว่าถูกทำให้เจ็บปวดด้วยความเย็นอาย
อันมีมาแต่กำเนิด ||25||

ตัวอย่างที่ยกมานี้ ใช้ อลังการอุปมา เพราะมีการเปรียบเทียบอย่างชัดเจนว่ามี
ใบหน้าจุกดวงจันทร์

2.2 **อุปมารูปกะ** คือ การเปรียบเทียบโดยใช้ถ้อยคำเหมือนรูปกะ แต่ไม่ได้
หมายความลึกซึ้งเท่ากับรูปกะที่ว่าสิ่งหนึ่งอาจแทนอีกสิ่งหนึ่งได้ เพียงแต่ต้องการเปรียบเทียบ
เช่นเดียวกับอุปมาว่า อุปไมย (สิ่งที่วิธต้องการกล่าวถึง) มีลักษณะเหมือนอุปมาน (สิ่งที่เป็นหลักใน
การเปรียบเทียบ) เท่านั้น ตัวอย่างที่พบในบทละครเรื่องรัตนาวลี องค์กรที่ 1 โสลกที่ 8 เช่น

วิสุรานตวิครหโก รติมาณชนสุข
จิตเต วสนปฺริยวสนตค เอว สาภาษาต |
ปรยุดสุโก นิหมโหดสวทรศนาย
วตเสศวระ กุศุมจาป อิวาภฺยูไปติ ||8||

รัตนาวลี 1.8

พระผู้เป็นใหญ่แห่งวัดสะ ผู้ยังให้คำเล่าลือเกี่ยวกับร่างกายเหือดหายไป
ผู้ประกอบด้วยรติ คือ ความรัก ผู้สถิตในหัวใจของปวงชน ผู้เป็นที่รักแห่ง
วสันตกะ ได้มาปรากฏต่อหน้าพวกเราแล้ว พระองค์ผู้มีความกระหายอยาก
ทอดพระเนตรที่สนามงานมหรสพของตน พระผู้เป็นคุณงามเทพได้เสด็จ
ขึ้นไปแล้ว||8||

จากตัวอย่างข้างต้นกวีมิได้ที่ต้องการจะกล่าวว่า ฐานของพระราชาเป็นดอกไม้ หรือ
แทนที่ดอกไม้ได้ กวีเพียงแต่ต้องการแสดงว่า พระราชาที่เพิ่งเสด็จกลับมาจากการสู้รบซึ่งถือธนูอยู่
ในมือ เมื่อเห็นงานมหรสพก็มีความปรารถนาที่จะเข้าไปชม จนไม่ทันได้เก็บอาวุธ ซึ่งเมื่อเดินเข้าไป
ท่ามกลางมหรสพ ธนูที่พระราชาถืออยู่ ที่เคยเป็นอาวุธสำหรับประหารชีวิตจากการสู้รบ แต่ด้วย
บรรยากาศอันรื่นรมย์นั้น อาวุธนั้นก็ไม่ได้มีความน่ากลัวกลับกลายเป็นธนูดอกไม้ตามบรรยากาศ
ที่แวดล้อม

ตัวอย่างจากบทละครรัตนาวลี องค์กรที่ 1 โสลกที่ 20

ปรตยุกรมชชนวิเศษวิวิฏกานดิชะ
เกาสุมภราครุจิรศฺมุรทศฺกานตา |
วิภูราชเส มกรเกตนมรฺจยฺนุติ
พาลปรวาลวิภูปีปรภวา ลเดว ||20||

ด้วยผิวกายของเจ้าที่กระจ่างใสเพราะการสรงสนานและด้วย
เครื่องประดับของเจ้าที่ส่องประกายงดงามเคียงคู่กับดอกเกตุสมณะสีแดง
เจ้าผู้กำลังถวายบูชาแด่พระผู้มีพระเชษฐาเป็นธงชัยจึงปรากฏจตุรพักตร์อันที่
ขึ้นบนต้นไม้อันผลิบานใหม่ อันถูกชำระให้สะอาดโดยประพรมน้ำและ
งดงามด้วยสีอันส่องสว่างดุจดอกเกตุสมณะ||20||

ตัวอย่างจากบทละครรัตนาวลี องค์กรที่ 4

วส๐ : (ราชานันท์ ทฤษฏี) เอช ขลุ นิรุโรตถกณฐาปริภุชามามปี สุลภณนิยลาณญ่า ตนุ
สมุทวนนุทิต อิว ทวีติยาจนุโทร ธิกตร โสภเต | ปริยวสย | ตทวยวเทน
มุปสรปามิ | (อุปสฤตย) สวสติ ภวติ | ทิษฏยา ทฤษฏี 'สิ เทวิหสฤคเตนาปี
มยา ปุณรปเยตาทยามกษิภุชาม |

วสันตกะ : (มองไปที่พระราชา) นี่แหละเพื่อนรักผู้มีรูปร่างอันงดงามจนเป็นที่เลื่องลือ
แม่จะเหือดแห้งด้วยความกระสับกระส่ายอันลึกซึ้ง กำลังส่องประกายอยู่
คุณพระจันทร์ในปักษ์ที่สองที่กำลังขึ้นแต่สว่างไสวกว่านั้น ดังนั้นเราจะ
เข้าไปใกล้เขา | (เข้าไปใกล้แล้ว) ขอความสวัสดิจึงมี ด้วยโชคดี ข้าพเจ้า
ผู้ซึ่งเคยตกไปอยู่ในมือของพระเทวียังได้เห็นท่านด้วยดวงตาทั้งสองนี้ |

2.3 อุตเปรกษา คือ การกล่าวโดยแสดงจินตนาการให้เกินจริงว่าสิ่งหนึ่งมีลักษณะ
ประหนึ่งเป็นอีกสิ่งหนึ่ง

วาทกฐะ ให้คำจำกัดความ อุตเปรกษาไว้ในอรรถการศาสตร์ ว่า

กลุปนา กาจิตาจิตยาทุ- ยตุรารุสย สโต' นยุธา /
ทโยทิตเต วาทิภะ สฟุไท- รุตุปรเรกษา สวา สมฤตา ยลา //¹⁸

การสมมติขึ้นกล่าวว่าสิ่งหนึ่งเป็นอีกสิ่งหนึ่งนั้น เมื่อประกอบไปด้วยคำ

¹⁸ กุสุมา รัชภมณี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 38.

เช่น “ประหนึ่งว่า” เป็นต้น เป็นอঙ্การชื่อ “อุตุปรฤษา”

ตัวอย่างจากบทละครเรื่องรัตนาวลี องค์กรที่ 1 โสลกที่ 4

ชิตมุขุดินา นมะ สุเรภโย ทิวชวฤษา นิรูปทรวา ภวนตุ |

ภวตุ จ ปรฤถิวี สมฤทฐสสุยา ปรตปตุ จนุทรวปฺรณเรนุทฺรจนุทฺระ ||4||

รัตนาวลี 1.4

ขอชัยชนะจงมีแต่พระผู้เป็นใหญ่แห่งดวงดาว ขอความนอบ
น้อมจงมีแต่สุระ (เทวดาทั้งหลาย) ขอให้พฤษภแห่งทิวชะทั้งหลาย
(พราหมณ์) จงปราศจากอันตรายทั้งปวง ขอพระแม่ปรฤถิวีผู้มีข้าวกล้าออก
งามทุกเมื่อ ขอจอมกษัตริย์ผู้รุ่งเรืองดุจดวงจันทร์และมีรูปร่างงดงามดุจดวง
จันทร์ (พระเจ้าศรีธรรมวรรชนะ) จงสว่างรุ่งเรือง ||4||

ตัวอย่างที่ยกมานี้ กวีใช้ อঙ্การ อุตปรฤษา จินตนาการเปรียบเทียบพระราชผู้มี
ความสง่างาม และร่างกายที่งดงามของพระองค์เหมือนกับพระจันทร์ซึ่งนับว่าเป็นสิ่งที่สูงส่งงดงาม
เช่นเดียวกับพระราชซึ่งเป็นบุคคลที่สูงศักดิ์และประกอบไปด้วยรัศมีแห่งเกียรติยศที่สง่างาม

ตัวอย่างจากบทละครรัตนาวลี องค์กรที่ 1 โสลกที่ 10

(สมนุตาทวโลกย) อโห ปรำ โภภูมิโรหติ ปรโมทะ เปราณาม |

ตธา หิ | กิริไณะ ปิยภฏาตเกาโระ กฤตทิวสมุโฆะ กุณุม โภษทเลาไรรุ

เหมาลัการภากิริกรณมิตติโฆะ เศษโระ โคงกิริาโตะ |

เอษา เวษาลิลกษย สุววิกววิชิตาเศษวิตเตศโกศา

เกาสามพี ศาตกุมภทรวจิตชเน ไวกปีตา วิภาติ ||10||

โอโห ความปราโมทย์แห่งชาวเมืองทั้งหลายได้ทวีขึ้นไปถึงขีดสุดแล้ว เป็นดังนี้
ด้วยกองแห่งผงกุงกุ่มที่ถูกโปรยกระจายไปทั่ว อันมีสีเหลืองคุดหญาฝรัน ยังเวลากลางวันให้ดู
เหมือนประคุดยามสนธยา ด้วยประกายระยิบระยับแห่งเครื่องประดับทอง และด้วยความพิโรธ
แห่งดอกอโศกที่ล้อมตัวลงต่ำเพราะน้ำหนักของมัน เมืองเกาสามพีนี้อันมีค่ายิ่งกว่าทรัพย์สมบัติใดๆ
ของเจ้าแห่งสมบัติด้วยของมีค่าอันเห็นได้ชัดจากเครื่องแต่งกาย(ของประชาชน) เมืองนี้ปรากฏเป็น
สีเหลืองทองเพราะประชาชนยังให้ปกคลุมไปด้วยทองคำ ||10||

ตัวอย่างจากบทละครรัตนาวลี องค์กรที่ 4 โสลกที่ 6

อสุตรวายสตุตศีรสตุตศสตุตกรษ โณตฤฤฤโตตตมางเค กษณ
 วุฒาสฤฤฤฤฤ สฺวนตปฺรหฺรณ วร โมทูลทวหฺนินิ |
 อาหฺยาชิมฺมุเข สโกสลปตฺริภฺงคปฺรตีปภา-
 นฺเนเกโนว รุมนฺวตา ศรศไตรมตฺตทวิปสุโธ หตะ ||6||

ขณะนั้น เมื่อกองกำลังหลักฤกษ์ตีฟ้า ศีรษะถูกตัดด้วยการลากอาวุธไปกระทบกับ
 เครื่องป้องกันศีรษะที่โดนธนูยิง ธารแห่งเลือดออกเป็นสาย อาวุธทั้งหลายส่งเสียง
 ประกายไฟพุ่งออกจากเกราะ เขา (รุมณวัต) ได้เรียกแล้วซึ่งเจ้าแห่งโกสล ณ สงครามเปิด
 ด้วยรุมณวัตเพียงผู้เดียว เขา (เจ้าแห่งโกสล) ถูกฆ่าแล้วขณะที่ประทับบนช้างศึกมัน ||6||

2.4 ทิปกะ คือ การกล่าวข้อความที่มีส่วนขยายเพียงหนึ่ง แต่มีกิริยาหลายๆ ตัว หรือมี
 กิริยาเพียงตัวเดียว แต่มีส่วนขยายมากกว่าหนึ่ง¹⁹

วากภฺภู ให้คำจำกัดความ ทิปกะ ไว้ในอสังการศาสตร์ ว่า

อาทิมฺรฺชานตวฺรตฺเตก- ปทารเถนารุตฺสงคฺติะ /
 วากฺยสุย ยตฺร ชาเขต ตทุกฺตํ ทิปกํ ยถา //²⁰

ในอสังการอันใด ความหมายของประโยค (หลายประโยค) สัมพันธ์กันอยู่กับ
 ความหมายของคำๆเดียว (หรือแปลโดยอีกนัยหนึ่ง สัมพันธ์กันอยู่กับคำต่างๆ อันหมายความว่าอย่าง
 เดียวกัน) อันอยู่ตอนต้น ตอนกลาง หรือตอนปลาย (บท) อสังการอันนั้นชื่อว่า “ทิปกมฺ”

ตัวอย่างจากบทละครเรื่องรัตนาวลี องค์กรที่ 1 โสลกที่ 4

¹⁹ คำว่า ทิปกะ แปลว่า ดวงประทีป คำที่มีความหมายหลักเปรียบดั่งใจกลางของดวง
 ประทีป ข้อความต่างๆ เป็นเปลวไฟที่แผ่จากจุดนั้น (กุสุมา รัชมณีนี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตาม
 ทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 32.)

²⁰ วากภฺภู, อสังการศาสตร์, แปลโดย ป.ศ. ศาสตรี, 40.

ชิตมฤตยพตินา นมะ สุเรภโย ทิวิชวุฒยา นิรุปรุทรวา ภาวนตุ |

ภาวตุ จ ปุฤถิวิ สมฤทุทศสสุยา ปุรตปตุ จนุทรวปุรณเรนุทรวจนุทระ ||4||

รัตนาวลี 1.4

ขอชัยชนะจงมีแต่พระผู้เป็นใหญ่แห่งดวงดาว ขอความนอบน้อมจงมีแต่สุระ
(เทวดาทั้งหลาย) ขอให้พฤษภแห่งทิวะทั้งหลาย (พราหมณ์) จงปราศจากอันตรายทั้งปวง
ขอพระแม่ปฤถิวิจงมีข้าวกล้างอกงามทุกเมื่อ ขอจอมกษัตริย์ผู้รุ่งเรืองดวงจันทร์และมีรูปร่าง
งดงามดวงจันทร์ (พระเจ้าศรียุทธวรรณะ) จงสว่างรุ่งเรือง ||4||

ตัวอย่างโศลกข้างต้นปรากฏการใช้ทิปกะคือ การใช้กิริยาเพียงตัวเดียวในบาทแรก คือ
จงปราศจากอันตรายทั้งปวง (นิรุปรุทรวา ภาวนตุ) แต่มีส่วนขยายมากกว่าหนึ่งนั่นคือพราหมณ์
ทั้งหลายและพฤษภทั้งหลาย ซึ่งมีความสัมพันธ์กับกิริยา จงปราศจากอันตรายทั้งปวง

ตัวอย่างบทสนทนาของนิปฎีกาที่ตอบคำถามของสุสังคตา ในองค์ที่ 2

นิปฎีกา : สขิ ทฤษฏฐา มยา เต ปริยสขิ สาคริกา คุฤหิตจิตรผลกวรุตติกาสมุททุกกา สมุท
วิคุเนว กพลีคุฤหิต ปุริวิศนติ | ตตฤจจตุ มุม | อหมีปี เทวเยสา สกาศ คมิมิขมิ |

นิปฎีกา : เพื่อนเอ๋ย ฉันได้เห็นสาคริกา เพื่อนรักของเธอถือกระดานวาดรูป พู่กัน
และกล่องสี ดูราวกับว่ากำลังตื่นเต้น กำลังเข้าไปสู่เรือนแห่งกล้วย
คิ่งนั้นเธอจงไปเถิด ฉันเองก็จักไปเฉพาะพระพักตร์ของพระเทวี |

ตัวอย่างที่ยกมานี้ใช้ ทิปกะ คือใช้คำกริยาตัวเดียวคือ คุฤหิต หมายถึง "ได้ถือแล้ว" แล้ว
ตามด้วยคำขยาย คือ คำว่า จิตรผล กวรุตติกา สมุททุกกา ซึ่งหมายถึง กระดานวาดรูป พู่กัน และกล่องสี
ตามลำดับ โดยมีความสัมพันธ์กับกิริยา คุฤหิต

ตัวอย่างจากบทละครรัตนาวลี องค์ที่ 2

วิฑูษกะ : หี หี โกะ อาศจรมยาศจรม | สาธุ เร ศริชฌฆาตาส ธารุมิก สาธุ | เยน ทคต
มาเตร ไฉว เตน โททเทเนทฤตี นวมาลิกา ส่วฤตตะตา เยน นินนตุโรททินนุ
สุมคุจจ โสภิต วิฑูปา อุปหสนตีว ลกษยเต เทวีปริคุฤหิตี ต้า มาชวีลตาม | ตท
ยวาทคตวา ปุริยวสยั วรชยิปยามิ | (ปริกรรมโยวโลกย จ) เอษ ขล

ปรีชวยศุขสุดศุข โทหทศุข ลพฺขปรตฺยตฺยา ปโรภฺยามปี ตำนวมาลีกำ
ปรตฺยภฺยามิว กุสุมิตำ เปรภฺษมาณะ หรุ โษตฺมุผลฺโลจน อิติ เอวาคจฺนติ |
ตฺทฺยวาทนฺมฺปสรฺปามี |

(ตตะ ปรวิศติ ยถานิริทฺธิ โภ รธา)

วิทฺษกะ : โห โห ท่านผู้เจริญ อัจจรรยฺ อัจจรรยฺ สาธุ ศรีฉันททาส ผู้ทรงธรรม
สาธุ ในขณะที่ถูกให้ปุ๋ยนั้น ต้นนวมาลิกาเปลี่ยนแปลงไปอย่างเห็นได้ชัด
มีลักษณะโสภาด้วยดอกและช่อที่แทงขึ้นมาอย่างไม่มีช่องว่าง คุณว่ากำลัง
ยืมอ่อนๆ กับเถาวัลย์มารวิอันที่ทรงโปรดของเทวี ดังนั้น เราจะไปและ
แสดงความยินดีแก่เพื่อนรัก (เดินไปรอบๆ และมอง) นี่แหละคือเพื่อนรัก ผู้
มีดวงตาบ่งบานด้วยความยินดีที่ได้จ้องมองต้นนวมาลิกานั้นกำลังออก
ดอกด้วยได้รับปัจจัยคือปุ๋ยของเขา แม้จะเลยพ้นสายตาไปแล้วแต่ก็ดูยัง
อยู่ต่อหน้า กำลังเดินมาทางนี้ ดังนั้น เราจะเดินเข้าไปใกล้เขา |
(หลังจากนั้น พระราชาผู้ได้รับการบรรยายดังข้างต้นเข้ามา)

ตัวอย่างโศลกข้างต้นปรากฏการใช้ที่ปกะคือ การใช้กริยาเพียงตัวเดียวในบาทแรก คือ
เปลี่ยนแปลงไปอย่างเห็นได้ชัด (สํวฤตฺตฺตา) แต่มีส่วนขยายมากกว่าหนึ่งนั่นคือลักษณะและความ
งดงามของการเติบโตของต้นนวมาลิกา

2.5 **สมาโสกติ หรืออันโยกติ** คือ การเปรียบเทียบโดยการกล่าวถึงสิ่งหนึ่ง แต่หมายถึง
อีกสิ่งหนึ่ง มิได้กล่าวถึงสิ่งนั้นจริงๆ ตรงกับคำว่า นามนัย (Metonymy) ตามตำราวรรณคดีไทย
ต่อไปนี้

ตัวอย่างในบทละครรัตนาวลี องก์ที่ 1

สํปฺราปฺตํ มกรฐวเสน มถนํ ตฺวตฺโต มทรเถ ปฺรธา
ตฺทฺยุกฺตํ (เกี ยุกต์) พหุมารุคคํ มม ปุโร นิริลลชฺช โวทุํ (โวทุส) ตว |
ตามวานุนยสฺวภาวภูฏิตํ เหา กุณฺษณกณฺฐุครุหํ
มฺฤเจตฺยหา รุษา ยมทฺริตฺนยา ลกฺษฺมีศฺว ปายาตฺส วะ ||

รัตนาวลี 1

พระธิดาแห่งภูเขา (ปารวตี) ผู้มีโชคดี ตรัสแล้วอย่างแค้นเคืองกับเทพเจ้าองค์ใดว่า

“เมื่อก่อนนี้ เพื่อห่อมฉัน พระผู้มีพระสงฆ์ (มกุฏ) เป็นเครื่องหมาย (กามเทพ) ถูกท่านทำลายแล้ว โอ ! พระผู้ปราศจากความอาย เหมาะสมแล้วหรือที่จะแบกนางผู้มีการไหลไปหลายทาง (พระแม่คงคา) ต่อหน้าห่อมฉัน ข้าแต่พระผู้มีพระศอสีคำ โปรดจงปล่อยการกอดห่อมฉันเสียเถิด และเอาใจนางผู้มีควมลดเลี้ยวเป็นธรรมชาตินั้นเถียว ||

ตัวอย่างที่ยกมา มีการกล่าวถึงพระผู้มีพระสงฆ์เป็นเครื่องหมายซึ่งหมายถึงพระกามเทพ พระผู้มีพระศอคำซึ่งหมายถึงพระศิวะ และกล่าวถึงนางผู้มีการไหลไปหลายทางและนางผู้มีควมลดเลี้ยวเป็นธรรมชาติแต่หมายถึงพระแม่คงคา ซึ่งเป็นลักษณะของการเปรียบเทียบแบบสมาโสภิต

ตัวอย่างบทสนทนาของสาคริกานในบทละครรัตนาวลี องค์กรที่ 2

สาคริกา : (นิเศวไสย) หุถุย ปุริสทิ ปุริสทิ | กิมเนนayasaสมาตรผลเลน ทูรลภชนป
 رارณานู พนุเรน | อนุญจ | เยโนว ทุญญณ ตอิทุสะ สัตาโป นนุ วรฐ
 เต ตเมว ปุนรปี เปรกมิคุมภิลยสีตยโห เต มุตตา | ถัง จาตินุถุสัศ ชนมตะ
 ปุรภูติ สหสัวรฐิติมิมิ ชนั ปริตยหุย กษณมาตฺรทฺรสนปฺริจิตฺ ชน
 มนุจจณน ลชชเส | อถ วา กสฺตว โทษะ | อนงฺคสรปตฺนภีเตน ตวไยวมทฺย
 วุยวสีตม (สาสเนม) ภาตฺ | อนงฺค ดาวทฺ ปาลปฺสฺ เย
 (อญชลิ พทฺฐวา) ภควนุสุมาชฺช นริชิตสกลสุรสาสุโรภูตฺวา สุตฺริชน
 ปฺรหฺรณกถึ น ลชชเส | (วิจินตฺย) อถ วา อนงฺโคติ | (เทีรณิ นิเศวไสย) สรวถา มม
 มนุทภาคินฺยา มรณเมวเนน ทูรณิมิตเต โนปฺสฺถิตม | (ผลกมว โลภฺย) ตทฺยาวน
 โกวปีหาคจฺจติ ดาวทาเลชฺยสมรฺปีตํ ตมภิมตํ ชนั เปรกมฺย ยถาสมิหิตํ กริชฺยามิ |
 (สาวชฺญมฺภเมกมฺนา ภูตฺวา นาฏฺเยน ผลกํ กุถฺหิตฺวา นิเศวไสย) ยทฺยปี
 เม’ตีสาวชฺว เสน เวปติ อยมติมาตฺรมคฺรหฺสฺตสฺตถาปี นาสฺติ ตสฺย ชนสฺยานุโย
 ทรศโนปาย อิติ ยถาตถาลิขฺไยเน เปรกมิเย | (อติ นาฏฺเยน ลิจฺติ) |

สาคริกา : (หายใจออก) หัวใจเอ๋ย จงพอใจเถิด จงพอใจเถิด ประโยชน์อะไรกับ
 ความปรารถนาอันมีต่อผู้ที่มิอาจเข้าถึงได้โดยง่ายและมีผลคือความ
 เจ็บปวดทรมาน นอกจากนั้น โอนี่คือความโง่เขลาของเจ้า เจ้าปรารถนา
 จะได้เห็นอีกครั้งผู้ที่เมื่อเจ้าเห็นแล้ว ความเจ็บปวดรวดร้าวของเจ้าจัก
 เพิ่มพูนขึ้น เหตุใดเจ้าจึงไม่รู้สึกร้ออาย โอ หัวใจอันโหดร้ายเอ๋ย เจ้าละ
 ที่งบุคคลที่เลี้ยงดูเจ้ามาแต่เกิดแล้วจะตามหาบุคคลซึ่งเจ้ารู้จักเพียงแค
 มองเห็นชั่วขณะ หรือนี้เป็นความผิดใจของเจ้า วันนี้เจ้ามีท่าทางเช่นนี้

เพราะกลัวถูกสรรแห่งพระกามเทพตกใส่ (มีน้ำตานองหน้า) จึงเป็น
 เช่นนั้นเถิด เราจะสวดภาวนาต่อพระกามเทพ (ประณมมือขึ้น) โอ้ พระผู้
 มีพระภาค ผู้มีดอกไม้เป็นอาวุธ หลังจากท่านไม่พ่ายแพ้แก่ทေးและอสูร
 ทั้งหมดแล้ว ท่านกำลังประหารสตรีอยู่ เหตุใดท่านจึงไม่ละอาย (คิดอยู่
 ภายใน) หรือเหตุใดท่านจึงไม่มีรูปร่าง (หายใจออกยาว) ความตายย่อม
 เป็นของฉับผู้ไร้ซึ่งโชคด้วยประการทั้งปวง ด้วยสังเกตจากนิมิตร้ายที่ได้
 เข้ามาใกล้ฉับแล้ว (มองดูที่กระดานวาดรูป) ดังนั้น ทราบเท่าที่ไม่มีผู้ใด
 มาขังที่นี่ ทราบนั้นฉับจะจ้องมองบุคคลนั้นอันจินตนาการขึ้นและวาดลง
 แล้ว แล้วจึงทำตามสิ่งที่ตนปรารถนา (รวบรวมสติในการเพ่ง ทำที่ว่า
 หยิบกระดานวาดรูป ถอนหายใจ) แม้ว่ามือด้านหน้านี้จะสั่นเทาเนื่องจาก
 ความประหม่ายิ่ง แต่เพราะไม่มีอุบายอื่นอันจะได้เห็นคนผู้นี้
 หลังจากเขียนตามเท่าที่ทำได้แล้ว ฉับจะจ้องมองรูปนั้น (กล่าวจบ
 จึงทำท้าวาดรูป) |

ตัวอย่างที่ยกมานี้ กวีใช้คำศัพท์แทนคำว่า พระกามเทพอย่างหลากหลาย เช่น คำว่า
 อนงค ผู้ไม่มีรูปร่าง คำว่า ภควนกุสุมาบุตร พระผู้มีพระภาคผู้มีดอกไม้เป็นอาวุธ

2.6 อรรถธานตรันยาสะ (arthāntaranyāsa) คือการใช้ถ้อยคำแสดงเหตุหรือหา
 หลักฐานมายืนยันเพื่อสนับสนุนสิ่งที่กล่าวถึง อาจเป็นการยกหลักทั่วไปมาสนับสนุนกรณีเฉพาะ
 หรือยกกรณีเฉพาะมาสนับสนุนหลักทั่วไปก็ได้ เช่น

ตัวอย่างบทละครรัตนาวลี องค์กรที่ 1 โศลกที่ 6

อารุเย ทูรสติเตเนตยลุมทุเวเคน | ปศุย |

ทวิปาทนุยสุมาทปิ มธยาทปิ ชลนิเรรุติ โส'ปยุนตาด |

อานีย ฌภูติ ฌภูยติ วิธิรมตมภิมุขีภูตะ ||6||

รัตนาวลี 1.6

โชคชะตาอันเรากำลังเผชิญอยู่ย่อมน้อมนำและเชื่อมต่อสิ่งที่เราต้องการ
 มาได้ในบัดดล แม้จากทวีปอื่น จากใจกลางแห่งท้องมหาสมุทรหรือ
 แม้แต่จากประเทศอื่น ||6||

ตัวอย่างที่ยกมานี้ เป็นตอนที่สูตรธาระ (นายโรง) พுகกับภรรยาในบทที่จะนำเข้าเรื่องรัตนาวลี ปลอดภัยรยาว่า อย่างกังวลถึงการที่ต้องอยู่ห่างไกลจากสิ่งที่รักหรือปรารถนาเลย เพราะไม่ว่าสิ่งปรารถนาจะอยู่ไกลสักเพียงใดไม่ว่าจะกลางมหาสมุทรลึก เกาะอันห่างไกล หรือทวีปอื่น โชคชะตาจะสามารถพาให้ได้มาประสบพบเจอได้ เหมือนกับเหตุการณ์ของพระราชอุทขณะกับรัตนาวลีที่อยู่คนละประเทศแต่ก็มีเหตุให้ได้มาพบกัน

ตัวอย่างบทละครรัตนาวลี องค์กรที่ 4 โศลกที่ 1

สวยาไชระ ศปโละ ปริเยณ วจสา จิตตานาวฤตตยาธิกั
 ไวลกษเยณ ปเรณ ปาทปตไนรวากุโยะ สขินำ มุหะ |
 ปฤตยาปตติมุปาดตา น หิตตา เทวี รุทตยา ยลา
 ปฤกษาลูเยว ตไชว พายปสลิโละ โกโป ปนิตะ สวาม ||1||

ด้วยการกล่าวคำสบถทั้งหลายที่กำกวม ด้วยวาจาอันอ่อนหวาน ยิ่งกว่านั้น ด้วยความรู้สึกรังพึงพอใจแห่งจิตใจ ด้วยความหัดห่อนยิ่งยวด ด้วยการลดลงไปที่เท้า หรือแม้แต่ด้วยคำพูดทั้งหลายของเพื่อนทั้งหลาย เทวีไม่ไปแล้วสู่ความสงบราบเรียบด้วยสิ่งเหล่านี้ รวมถึงการร้องไห้ก็เช่นกัน ดูงเดียวกับการล้างมือ ด้วยการปล่อยให้น้ำตาไหลหลัง ความโกรธจะถูกร้างให้หายไปด้วยตนเอง ||1||

2.7 สวภาโวคติ คือ การกล่าวถึงสิ่งใดสิ่งหนึ่งตามสภาพที่เป็นอยู่โดยธรรมชาติ โดยไม่นำความรู้สึกของกวีเข้าไปแทรกมากนัก อาจมีการใช้ภาพพจน์บ้างเล็กน้อย

ตัวอย่างในบทละครรัตนาวลี องค์กรที่ 1

(วิโลกษ) ตตถิมเนน | เปรฤษสว ตาวทสย มฐมตตคามินีชนสวย์คุราห-
 ฤฤหิตตฤฤกคชลปรหารนฤตยุนนาครชนชนิตเกาตุหลสย สมนตตะ สพทายมานมรุตโลตามจร
 จริศพทุมขัรฤยามุขโสภโน ปฤกัรณปฏวาสปญชาปิณชริ ตทศาทิสามุขสย สศุริกตำ มทนมโหด
 สวสย |

รัตนาวลี 1

ขอพระองค์โปรดทอดพระเนตรความงดงามของเทศกาลแห่งความรักอันยิ่งใหญ่นี้
 ซึ่งมีความน่าสนใจ ถูกทำให้เกิดขึ้นโดยชาวเมืองผู้ป้อนรำโดยการฉีบน้ำออกจากที่ฉีบน้ำซึ่งสตรีผู้

นารักผู้กำลังมีนเมาถือไว้ด้วยมือตนเอง เป็นเทศกาลที่มีความงดงามอยู่บริเวณหน้าถนน ซึ่งอ้ออิงไปด้วยเสียงจระจิวผสมผสานกับเสียงกลองก้องกังวาน เป็นเทศกาลที่ทั่วทุกทิศถูกทำให้เป็นสีเหลืองด้วยก้อนแห่งน้ำหอมอันมีชื่อเสียงที่ถูกโปรยลง |

ตัวอย่างบทละครรัตนาวลี องค์กรที่ 1 โสลกที่ 11

ธารายนตรวิมุกตส์ตตปะยะปุระปุลเต สรวตะ
สทยะ สานุทรวิมรทกรทมกฤตกริเท กุณณิ ปุระจกณเ |
อุททามปุรมทากโปลนิปิตตสินุทราคารูไฉะ
ไสนุทริกริเท ชเนน จรณนยาไสะ ปุระ กุณณิมม ||11||

ในอุทยานอันท่วมท้นไปด้วยกระแสน้ำที่พุ่งออกมาจากน้ำพุอย่างต่อเนื่อง และที่ที่มีกิจกรรมรื่นเริงอยู่บน โคลนอันเกิดจากการค้าที่เกิดขึ้นพร้อมกันและใกล้เคียง ทางเดินนั้นกลายเป็นสีแดงเพราะผู้คนเข้าไปด้วยเท้าของตน ซึ่งก็เป็นสีแดงเพราะสีจากผงกุงกวมที่ร่วงลงมาจากแก้มของสตรีผู้เดินไปมาอย่างอิสระ||11||

ตัวอย่างที่ยกมานี้ ใช้ อลังการ สวภาโวคติ โดยบรรยายถึงบรรยากาศของเทศกาลแห่งความรักที่ผู้คนออกมาทะเล่เล่นกันตามท้องถนน

ตัวอย่างบทละครรัตนาวลี องค์กรที่ 1 โสลกที่ 23

อสุตาปาสตสมสทภาสิ นภสะ ปารี ปุระยาเต รว
วาสถานิ สมเย สมนุ นฤปชนะ สายัตเน สิปตน |
สัปรคฺยเย สโรรุหฺยติมุยะ ปาทำสฺตวาเสวิตุ
ปรีตฺยคฺฤชกฤโต ทฺฤศามุทยนสุเขนุ โทริโวทฺวิกฺษเต ||23 ||

พระอาทิตย์ได้เดินทางไปสู่สุดขอบฟ้าแล้ว ด้วยแสงทั้งหมดที่ส่องกระทบยอดเขา ณ ยามแห่งสนธยานี้ ที่ประชุมแห่งราชาที่รวมกันอยู่ในสถานที่ต่างรอคอยที่จะชื่นชมพระบาทแห่งท่าน ราชาอุทยนะ ผู้ขโมยความรู้เรื่องแห่งดอกบัวทั้งหลายไปหมดสิ้น ผู้มอบความปิติยินดีให้แก่ดวงตาคุณเดียวกับรังสีแห่งดวงจันทร์อันนำความร่มเย็นมาให้แก่ดวงตา ||23||

ตัวอย่างบทละครรัตนาวลี องค์กรที่ 4 โศลกที่ 14

หมรุธาณา เหมศุญจศุริยมิว นิจโยริจิชามาทานะ
 สานทุโรทธานทรมากรคูลปนปีศุนิตาตยุนตตีวราภิตาปะ |
 กุรวนุกิทามหิธร์ สชลชลชรศุยามลั ชุมปาเตา-
 เรษ ปุโลยารตโยมิชชน อีห สหไสโวตติโต 'นตะปุเร 'คุนิะ ||14||

ไฟนี้เกิดขึ้นแล้วในคำหนักในอย่างรวดเร็ว ดูว่าสร้างความงามให้แก่ยอดทองคำแห่ง
 อาคารทั้งหลายด้วยกลุ่มแห่งเปลวทั้งหลาย มีความร้อนอันยิ่งยวดโดยคุณได้จากความเหี่ยวเฉาของ
 ยอดต้นไม้ในอุทยานอันเขียวชอุ่ม ทำให้ภูเขาอันน่ารื่นรมย์กลายเป็นสีดำจางเมฆฝนด้วยการปล่อย
 ควัน และยังให้หญิงสาวเจ็บปวดด้วยกระบวนการเผาไหม้ ||14||

ตัวอย่างที่ยกมานี้ ใช้อสังการ สวภาโวคติ บรรยายสภาพเหตุการณ์ขณะเกิดไฟไหม้ใน
 วัง ซึ่งทำให้เกิดขึ้นโดยนักมายากล

สรุปได้ว่า บทละครรัตนาวลีปรากฏอสังการครบถ้วนทั้งอสังการทางเสียงและอสังการ
 ทางความหมาย แสดงให้เห็นว่ากวีได้ใช้อสังการทั้งสองประเภทคือ ศัพท์อสังการ หรืออสังการทาง
 เสียง ตกแต่งคำประพันธ์ให้มีเสียงที่ไพเราะ และอรรถาสังการ หรืออสังการทางความหมาย ตกแต่ง
 คำประพันธ์ด้วยกลวิธีที่ทำให้มีความหมายเด่นชัด ลึกซึ้งงดงามมากยิ่งขึ้น

นอกจากนี้ อสังการ ยังเป็นสิ่งสำคัญที่ทำให้เกิดรส เมื่อแสดงให้เห็นถึงอสังการในบท
 ละครดังรายละเอียดที่กล่าวมาแล้ว ลำดับต่อไปผู้ศึกษาจึงแสดงให้เห็นถึง “รส” ในบทละคร
 รัตนาวลี

ความหมายและความเป็นมาของทฤษฎีรส

ในบรรดาส่วนประกอบของวรรณคดี อันได้แก่ วัสดุ อสังการ และรส รสนับว่าเป็นสิ่ง
 ที่สำคัญที่สุด และถือเป็นหัวใจของนักประพันธ์²¹ รสในวรรณคดีตามที่ปรากฏในนาฏศาสตร์ มีอยู่
 ด้วยกัน 8 อย่าง แบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มแรก รสที่เป็นเหตุของรสอื่น มี 4 คือ ศฤงคารรส
 (รสแห่งความรัก) เราทรรส (รสแห่งความแค้นเคือง) วีรรส (รสแห่งความกล้าหาญ) และพิภัดสรส

²¹ วาภกฏ, อสังการศาสตร์, แปลโดย ป.ส. ศาสตรี, 136.

(รสแห่งความชิงชังเมื่อระอา) กลุ่มที่ 2 คือรสที่คล้อยตาม มี 4 รส ได้แก่ หาสยรส (รสแห่งความสนุกสนาน) กรุณารส (รสแห่งความสงสาร) อัทกุตรส (รสแห่งความอัศจรรย์ใจ) และภยานกรส (รสแห่งความกลัว)²²

คำว่า “รส” นี้เมื่อพูดถึงแล้วก็อาจสับสนว่ายลบล้างไปได้จนถึงยุคพระเวทเลยทีเดียว ฤคเวท คำว่า รส หมายถึง น้ำโสม²³ ในอถรรพเวท คำว่ารส หมายถึง น้ำจากสมุนไพรม²⁴ น้ำจากเมล็ดธัญพืช²⁵ และที่ปรากฏมากก็คือคำว่า รสชาติ ต่อมาในยุคอุปนิษัท คำว่า รส ในความหมายว่า น้ำจากสมุนไพรมหรือจากเมล็ดธัญพืช ไม่ปรากฏที่ใช้ แต่ความหมายว่า รสชาติ นั้นยังมีใช้อยู่ เช่นในคำว่า รู้รสด้วยลิ้น และในคัมภีร์ไตตตริยะ คำว่า รส มีความหมายเจาะจงขึ้น เพราะเป็นรสชาติที่มาพร้อม กับปิติสูงสุด อันเป็นอันติมสัจจะ²⁶ นักทฤษฎีละครสันสกฤต อาศัยความหมายว่ารสชาติจากคัมภีร์อุปนิษัทนี้ มาใช้กับรสที่ผู้ชมได้จากการชมละครที่มีจิตเป็นสหฤทัยอยู่แล้ว ในที่สุดก็จะได้รับรสชาติเหมือนกับนักพรตผู้เพ่งสมาธิ

รสคือปฏิกิริยาทางอารมณ์ที่เกิดขึ้นในใจของผู้อ่าน เมื่อได้รับรู้อารมณ์ที่กวีถ่ายทอดไว้ในวรรณคดี นักวรรณคดีตามทฤษฎีรสมีความเห็นว่า วรรณคดีเกิดขึ้นเมื่อกวีมีอารมณ์สะเทือนใจแล้วถ่ายทอดความรู้สึกนั้นออกมาในบทประพันธ์ อารมณ์นั้นจะกระทบใจผู้อ่าน ทำให้เกิดการรับรู้ และเกิดปฏิกิริยาทางอารมณ์เป็นการตอบสนองสิ่งที่กวีเสนอมา รสจึงเป็นความรู้สึกที่เกิดขึ้นในใจของผู้อ่าน มิใช่สิ่งที่อยู่ในวรรณคดี ซึ่งเป็นเพียงอารมณ์ที่กวีถอดถ่ายทอดลงไว้และเป็นตัวทำให้เกิดรสเท่านั้น²⁷

อารมณ์พื้นฐานของมนุษย์มีด้วยกัน 9 ชนิด ได้แก่ รติ (ความรัก) หาสะ (ความขบขัน) โศกะ (ความทุกข์โศก) โกรธะ (ความโกรธ) อุตสาหะ (ความมุงม่น) ภยะ (ความน่ากลัว) ชุคฺปสา (ความน่ารังเกียจ) วิสมยะ (ความน่าพิศวง) และสมะ (ความสงบ) กวีจะต้องทำให้อ่านรับรู้ว่ามีภาวะ

²² วาคกฏ, อสังการศาสตร์, แปลโดย ป.ส. ศาสตรี, 25.

²³ प्रधानः कलशे रसम्. A. Sankaran, **Some Aspects of Literary Criticism in Sanskrit** (Delhi: Oriental Books Reprint Corporation, 1973, อ้างถึงในกุสุมา รัชกษมณี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 117.

²⁴ उदायुषा समायुषोदोषधीनां रसेन. (ขอให้อายุยืนยาวขึ้นด้วยน้ำจากสมุนไพรม) อ้างถึงในกุสุมา รัชกษมณี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 117.

²⁵ आहार्यं धान्यं रसं. (เข้าได้น้ำจากเมล็ดธัญพืช) อ้างถึงในเรื่องเดียวกัน, 118.

²⁶ रसो वै सः, रसं ह्यवायं लब्ध्वा लब्धि भवति. (สิ่งนั้นคือรสแน่แท้แล้ว เมื่อรับรู้รสชาติแล้วความปิติก็เกิด) อ้างถึงในเรื่องเดียวกัน, 119.

²⁷ กุสุมา รัชกษมณี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 24.

หนึ่งเกิดขึ้นแก่ตัวละคร โดยแสดงสาเหตุของภาวะ (วิภาวะ) ขึ้น จากนั้นตัวละครจะต้องแสดงผลของภาวะ (อนุภาวะ) ให้รู้ว่าเกิดภาวะหนึ่งขึ้นในใจของตัวละครแล้ว เมื่อผู้อ่านได้รับรู้ภาวะที่กวีเสนอ ก็เกิดอารมณ์ตอบสนองต่อภาวะนั้น เรียกว่า รส จำนวนของรสที่มีอยู่จะเท่ากับจำนวนของภาวะที่กวีแสดงไว้ในผลงานมีทั้งหมด 9 รส ได้แก่ ศฤงคารรส (ความรัก) เป็นอารมณ์ตอบสนองอรติหาसरส (ความสนุกสนาน) เป็นอารมณ์ตอบสนอง หาสะกรณารส (ความสงสาร) เป็นอารมณ์ตอบสนอง โสกะ เราทรรส (ความแค้นเคือง) เป็นอารมณ์ตอบสนอง โกรธะ วีรรส (ความชื่นชมในความกล้า) เป็นอารมณ์ตอบสนอง อุตสาหะ ฅยานกรส (ความเกรงกลัว) เป็นอารมณ์ตอบสนอง ฅยะพีภัสสรส (ความเบื่อระอา ซิงซัง) เป็นอารมณ์ตอบสนอง ชุคุปสา อัทรุตรส (ความอัศจรรย์ใจ) เป็นอารมณ์ตอบสนอง วิสมยะและศานตรส (ความสงบใจ) เป็นอารมณ์ตอบสนอง สมะ²⁸ ซึ่งรสทางวรรณคดีในบทละครรัตนาวลี มีรสที่สำคัญดังนี้

1.รสหลักในบทละครรัตนาวลี

รสหลักของบทละครรัตนาวลี คือ ศฤงคารรส หรือ รสแห่งความรัก เพราะความรักมักจะเป็นจุดเริ่มต้นของทุกสิ่งทุกอย่าง สอดคล้องกับอุดมการณ์หรือความปรารถนาของมนุษย์ตามความเชื่อของศาสนาฮินดูที่เรียกว่า ปุรุชารละ 4 คือ สิ่งที่มนุษย์พยายามปฏิบัติ แสวงหาหรือบรรลุถึง เป็นเป้าหมายของชีวิต เป็นคุณค่าที่มนุษย์ยึดถือ 4 ประการ ได้แก่ อรรถละ (ประโยชน์) กามะ (ความรัก) ธรรมะ (หน้าที่) และ โมกยะ (การละวาง) ซึ่งกวีผู้ประพันธ์อาจไม่กล่าวถึงครบทั้งหมด ขึ้นอยู่กับว่าผู้ใดจะให้ความสำคัญกับสิ่งใดมากกว่ากัน ดังนั้นจะปรากฏอยู่ในผลงาน ซึ่งบทละครรัตนาวลีนั้นตรงกับปุรุชารละ 4 ข้อกามะ

ศฤงคารรส คือ ความซาบซึ้งในความรัก เกิดจากความรัก 2 ประเภท คือ ความรักของผู้ที่ได้อยู่ด้วยกัน (สัมโภคะ) และความรักของผู้ที่อยู่ห่างกัน (วิประลัมภะ) ความรักแบบสัมโภคะนั้นมีเหตุของภาวะ (วิภาวะ) คือการอยู่กับผู้ที่ถูกตาต้องใจ ส่วนความรักแบบวิประลัมภะมีเหตุของภาวะ คือการพลัดพรากจากกัน

ตัวอย่างในบทละครรัตนาวลี องค์กรที่ 3

ราชา : (อุปสุตตย ฅณจาทุปาศมปนยฺนุ) อยิ สาหสการिณิ กิมิทमारुयि ฅุริยเต |
(เข้าไปใกล้ นำบ่วงออกจากคอ) โย้ เจ้าผู้กระทำอย่างรีบด่วน เหตุใดจึงทำสิ่งอัน โง่เขลาเช่นนี้ |

²⁸ เรื่องเดียวกัน, 24-25.

มม กณฺฐคตาะ ปุราณะ ปาโศ กณฺฐคเต ตว |

อตะ สุวารุถะ ปุรยตุโน อยํ ตยชฺชตํ สาหสํ ปุริเย ||16||

ปราณทั้งหลายของเราไปสู่แล้วที่คอ (ลำคอก) เมื่อบ่วงบาปอยู่ที่คอของเจ้า
ดังนั้น นี่คือการพยายามเพื่อตนเองของเรา โอ้ ที่รักเอ๋ย จงละทิ้งความโหดร้ายป่าเถื่อนเถิด ||16||

สาคริกา : (ราชานํ ทฤษฏฺฐวา |) อมฺโม กถเมษ ภรฺตฺวา | (สทรมฺมาตฺมคตฺม |) ยตฺสยฺเมณํ
เปฺรฺกษฺย ปุณฺรปํ เม จีวิตาภิลายะ สํวฤตฺตะ | อถไวณํ เปฺรฺกษฺย กฤตารุถา
ภูตฺวา สุเขโนว จีวิตํ ปฺริตฺยภฺยยามิ | (ปฺรกาสม |) มฺลฺยจตุ มฺลฺยจตุ มา ภรฺตฺวา |
ปฺราธินะ ขลฺวยํ หนะ น ปุณฺริทฺถสมวสฺรํ มรฺตํ ปฺราปฺโนติ | | (อติ ปุณะ
ปาคำ กณฺเจ ทาตุมิจฺจติ |)

สาคริกา : (มองพระราชา) โอ้ว่า นี่เป็นนายท่านได้อย่างไร (กล่าวกับตนเองด้วยความ
ความยินดี) เป็นความสัจย์แท้ว่าหลังจากได้เห็นเขาแล้ว ความต้องการ
ในการมีชีวิตอยู่ของเราเริ่มขึ้นอีกครั้ง ไม่เช่นนั้น มองเห็นเขาแล้ว
ฉันจะถือว่าได้บรรลุความประสงค์แล้วและจักสละชีวิตด้วยความสุข
(เสียงดัง) ขอนายท่าน ปล่อยหม่อมฉันเถิด ปล่อยหม่อมฉันเถิด
คนผู้นี้อยู่ในอำนาจแห่งผู้อื่นแล้วและจะไม่ได้รับโอกาสเพื่อความตาย
เช่นนี้อีก (กล่าวจบ ต้องการจะนำบ่วงมาคล้องที่คอ)

รัตนาวลี 3.79

ตัวอย่างนี้แสดงให้เห็นถึงความรักที่พระราชอาทุทษณะมีต่อนางสาคริกา เมื่อพบว่านาง
กำลังจะแขวนคอฆ่าตัวตายก็รีบเข้าไปห้ามปรามและช่วยเหลือนางทันที ส่วนนางสาคริกาเมื่อได้พบกับ
พระราชอาทุทษณะก็ปรารถนาที่จะมีชีวิตอยู่ จัดเป็นความรักแบบสัมโมกชะ มีเหตุของภาวะ (วิภาวะ)
คือ การได้อยู่กับคนรัก การแสดงผลของภาวะ (อนุภาวะ) คือ ความปิติยินดีที่ได้พบหน้าคนรัก²⁹

และอีกตอนหนึ่ง

ราชา : (สเขตม |) กษฺมฺภู โภคะ กษฺมฺภู |

กี เทวฺยาะ กฤตฺทิตฺรุม โธษมฺมุขิตาสฺนิกฺษสมิตํ ตนฺมุขํ

²⁹ กุสุมา รัชชมนี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 134.

ตฺรสุตำ สาคฺรึกำ สุลัฏฺถตฺรฐา กึ ตฺรฐยมนำ ตยา |
 พทฺฐวา นึตมิโต วสนฺตกมห์ กึ จินฺตยา มิตฺยโ
 สรวาการกฺฤตฺตฺยถะ กุษณฺมปี ปฺราปฺโนมิ โน นึรฺวฤตฺติมฺ ||19||

พระราชอุทฺทยนะ : (ด้วยความเศร้ายิ่ง) ลำบากหนอ ท่านผู้เจริญ ลำบากหนอ
 ไบหน้านั้นของเทวีอันรอยยิ้มแห่งความรักถูกขโมยไปเพราะความโกรธอันยาวนาน
 สาคฺรึกาผู้ตกอยู่ในความกลัวและกำลังถูกข่มขู่ด้วยความโกรธอันบ่มไว้ดีแล้ว วสันตกะผู้ถูกมัด
 แล้วและนำตัวไป เหล่านี้ฉันจะลืมได้อย่างไร โอโฮ ฉันผู้ถูกความทุกข์ในทุกรูปแบบมีอาจได้รับความ
 ความสบายใจได้เลยแม้ขณะเดียว ||19||

รัตนาวลี 3.84

ตัวอย่างที่ยกมาข้างต้นจัดเป็นความรักแบบวิประลัมภะ มีเหตุของภาวะคือการพลัด
 พราจากกัน การแสดงผลของภาวะได้แก่ ทำทางหมคาลัยตายอยาก กระสับกระส่าย พร่ำรำพัน
 เป็นต้น ซึ่งเป็นตอนที่พระราชอุทฺทยนะต้องพลัดพราจากนางสาคฺรึกาผู้เป็นที่รักทำให้รู้สึกเศร้า
 สลดใจหมคาลัยตายอยากและพร่ำรำพันถึงนางด้วยความปวดร้าว

2.รสรองในบทละครรัตนาวลี

รสรองในบทละครรัตนาวลี คือ วีรรส หรือ รสของความกล้า หาสยรส หรือ รสของ
 ความสนุกนาน กรุณารส หรือ รสแห่งความสงสาร พิภตฺตรส หรือ รสแห่งความน่ารังเกียจ ซึ่งรส
 เหล่านี้ล้วนช่วยส่งเสริมให้รสของความรักเด่นชัดยิ่งขึ้น

วีรรส คือ ความชื่นชม เป็นรสที่เกิดจากการรับรู้ความมุ่งมั่นในการแสดงความกล้า
 หาญ อันเป็นคุณลักษณะของคนชั้นสูง ความกล้าหาญมี 3 อย่าง คือ กล้าให้ (ทานวีระ) กล้าประพฤติ
 ธรรมหรือหน้าที่ (ธรรมวีระ) และกล้ารบ (รณวีระ) อาจมีภาวะเสริมคือ ความมั่นคง ความพินิจ
 พิเคราะห์ ความจงหอง ความตื่นตระหนก ความรุนแรง ความแค้น ฯลฯ ภาวะของความ
 มุ่งมั่น ได้แก่ การเอาชนะศัตรู การบังคับอินทรีย์ของตนได้ การแสดงพลังกำลัง ฯลฯ อนุภาวะของ
 ความมุ่งมั่น ได้แก่ ทำที่มั่นคง เฉลียวฉลาดในการทำงาน เข้มแข็ง ะมัดกเขม้น พุดจาแข็งขัน เป็นต้น³⁰

³⁰ กุสุมา รัชมณี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 127.

ตัวอย่างจากบทละครเรื่องรัตนาวลี

วิฑู : (ราชานมุตตรีเย คฤหิตวา) วยสฺย มา ขลเววํ สาหสํ กुरु |

ราชา : (อุตฺตริยมฤตฺสฤชฺช) ชิงฺ มฺรฺช สาคฺริกา วิปฺทฺยเต | กิเมทฺยาปี ปฺราณา
ชารฺยฺนเต | (อิตฺติ ชฺวฺลนปฺรเวศํ ชฺฐมาภิกวํ นาภฺยฺน)

วิรม วิรม วฺหฺเน มฺลฺย ชฺฐมานุพฺนฺชํ

ปฺรกฏฺยตี กิเมจฺโจรฺจิชฺมา จกฺรวาลมฺ |

วิรฺหฺตฺกฺษฺาหํ โย น ทฺกฺช ปฺรียายา

ปฺรลยฺทฺนภาสา ตสฺย กิํ ตฺวํ กโรมิ ||16||

วิฑูษกะ : (จับพระราชที่เครื่องทรงส่วนบน) โอ้ เพื่อนเอ๋ย โปรดอย่าทำอย่าง
ลูกละหุกเช่นนี้ |

(ถอดเครื่องทรงส่วนบนทิ้ง) โห้ เจ้าโง่เอ๋ย สาคริกากำลังเข้าสู่ความวิบัติ ปราณ
ทั้งหลายจะถูกค้ำจุนไว้ได้อย่างไร (กล่าวจบ แสดงว่าเข้าไปในกองเพลิงและแสดงว่าถูกควั่นกลม
เอาไว้) |

จงหยุดเถิด จงหยุดเถิด โอ้ ไฟเอ๋ย จงยกเลิกวันไฟอันต่อเนื่องเถิด เจ้ายังให้วงกลม
ปรากฏด้วยเปลวไฟอันสูงตระหง่านเพราะเหตุใด เราอันไม่ถูกเผาไหม้ด้วยไฟแห่งการลาจากจาก
คนรัก อันเป็นไฟแห่งการทำลายล้าง แต่เหตุใดท่านจึงทำเช่นนี้กับเรา ||16||

รัตนาวลี 4.104

ตัวอย่างที่ยกมาข้างต้นเป็นการแสดงถึงความกล้าหาญของพระราชอุทยนะที่พร้อมที่
จะสละชีพของตนเอง เพื่อช่วยเหลือนางสาคริกาคือผู้เป็นที่รักที่กำลังจะถูกเปลวเพลิงเผาไหม้ โดย
ที่ไม่เสียดายในชีวิตของตนเอง

หยาตรส คือ ความสนุกสนาน เป็นรสที่เกิดจากการได้รับความขบขัน ซึ่งมีด้วยกัน 2
ลักษณะตามคัมภีร์นาฏยศาสตร์ คือ ความขบขันที่เกิดแก่ผู้อื่น หมายถึง การพูดหรือทำให้ผู้อื่น
ขบขัน ซึ่งส่วนมากมักจะเป็นไปโดยตัวเองไม่รู้ตัว และความขบขันที่เกิดแก่ตนเอง รู้สึกขำตนเอง
หรือขำผู้อื่น ภาวะของความขบขัน ได้แก่ การแต่งตัวแปลกๆ เช่น ชายแต่งตัวอย่างหญิง สวม
เสื้อผ้ารุ่มร่ามรุงรัง แต่งตัวผิดกาลเทศะ การทำท่าแปลกๆ การพูดแปลก ฯลฯ³¹

³¹ กุสุมา รัชมณี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 125.

ตัวอย่างหาสรสในบทละครรัตนาวลีมักจะมาพร้อมกับตัวตลกหรือตัวละครประกอบ
ดังเช่นในองก์ที่ 1 ดังบทสนทนาต่อไปนี้

วิหุยกะ : โภ วยสุข อหมปุเขต โยรัมชเย คตวา นฤคยณุ คายนุ มทนม โหตุสวี่ มานยิษ
ยามิ |

วิหุยกะ : โอ้ สหาย แม่แต่ข้าพเจ้า หลังจากไปสู่ว่ามกลางแห่งนางทั้งสองนั้นแล้ว
ก็จกร่วมเฉลิมฉลองในพิธีบูชาพระกามเทพนี้ด้วยการเดินรำและการร้อง |

ราชา : (สสุมิตม) วยสุข เอวี่ กุริยตาม |

ราชาอุทขณะ : (มีรอยยิ้ม) เพื่อนเอช จึงทำเช่นนั้นเกิด |

วิหุยกะ : (อุตุถาย เญญ โยรัมชเย นฤคยณุ |) ภวติ มทนิเก ภวติ จุตลติเก มามปุเขต่า
จรจรี ศึกษยตม |

วิหุยกะ : (ลุกขึ้น เดินร่าระหว่างนางร่าทั้งสอง) โอ้นางมทนิกาผู้เจริญ โอ้นางจุตลติกา
ผู้เจริญ โปรดสอนจรจรีนี้ให้แก่ข้าพเจ้าด้วย |

อุเก : (วิหุยกะ |) หตาศน ขลเวษา จรจรี |

นางสนมทั้งสอง : (หัวเราะ) คนเขลาเอช นี้แลมิใช่จรจรี |

วิหุยกะ : ตต กี่ ขลเวตต |

วิหุยกะ : ถ้าเช่นนั้น นี้คืออะไรเล่า |

มทนิกา : ทวิปทีขณทั ขลเวตต |

มทนิกา : นี้แลคือ “ทวิปทีขณทั” |

วิหุยกะ : (สหรมม) | กิเมเตน ขณเทาน โมทกะ คุริยเนต |

วิหุยกะ : (ยินดียิ่ง) ขนมโมทกะทั้งหลายทำขึ้นจากสิ่งนี้หรือ |

เญญเยา : (วิหุยกะ |) น หิน หิ | ปจยเต ขลวิทม |

นางสนมทั้งสอง : (หัวเราะ) ไม่ใช่เช่นนั้น ไม่ใช่เช่นนั้น สิ่งนี้คือฉันท้อนถูกร้อง
(บทสวด) |

วิหุยกะ : (สวิยาม) | ยทิ ปจยเต ตทลั มไมเตน | วยสุขสุข สกาศเมว คมิษยามิ |
(คนตุมิจติ) |

วิหุยกะ : (ด้วยอาการไม่พึงพอใจ) ถ้าเป็นสิ่งที่ถูกร้อง (บทสวด) ถ้าเช่นนั้นก็
พอแล้วสำหรับข้าพเจ้า | ข้าพเจ้าจักไปยังด้านหน้าของเพื่อน |
(วิหุยกะต้องการจะไป)

อุเบ : (หสฺเต คฺฤหิตฺวา) เอหิ กุริฑามะ | วสนฺตค กุศฺร คจฺฉลฺสิ |
(อติ พหุวิธํ วสนฺตคมากรษตะ)

นางสนมทั้งสอง : (คว้าไว้ด้วยมือ) ท่านจงมาเถิด พวกเราเดินด้วยกัน โอ้ วสันตคะ
ท่านจะไปไหน | (ว่าแล้วดังนี้ นางทั้งสองรั้งวสันตคะไว้ด้วยวิธีการ
หลากหลาย)

วิฑูษกะ : (อาภุชฺช หสฺตํ ปรปฺปาย ราชานมุปรตฺตฺย) วยสฺย | นรฺติโต 'สฺมิ | น หิน
หิ | กุริฑิตฺวา ปฺลยิตฺ 'สฺมิ |

วิฑูษกะ : (ดึงมือออก รั้งหนี เข้าไปใกล้พระราชินี) โอ้สหาย ข้าพเจ้าถูกยั้งให้
เดินรำ ไม่เลย ไม่เลย หลังจากเล่นแล้ว ข้าพเจ้าจะหนีไป |

ราชา : สาธุ กุฑม |

ราชาอุทฺทยนะ : ทำได้ดีแล้ว |

รัตนาวลี 1.15-16

ตัวอย่างที่ยกมากล่าวถึงเหตุการณ์ในงานเทศกาลแห่งความรักที่มีนางสนมสองคนมา
ทำการแสดงร้องและเต้น เห็นดังนั้นเพื่อนของพระเอกคือ วิฑูษกะ จึงได้เข้าไปร่วมเต้นด้วย ถามว่า
สิ่งที่พวกนางร้องคืออะไร พวกนางก็บอกว่าคือ ทวิปาทีฉันทะ จากนั้นวิฑูษกะก็เล่นมุขว่า ฉันทะนี้
ใช่ก่อนกลมๆ ที่เขาใช้ทำขนมโมทกะหรือไม่ พวกนางสนมก็ตอบว่าไม่ใช่เช่นนั้น มันคือบทสวด
วิฑูษกะจึงบอกว่าถ้าเป็นบทสวด ตนก็คงไม่เห็นมีอะไรจะต้องทำแล้ว ไปดีกว่า จากนั้นพวกนางสนม
ก็ได้จุดกระซางแขนให้วิฑูษกะเต้นด้วยกันต่อ จุดคิ่งกันไปมาจนวายจันวิฑูษกะพ้นมาได้แล้ว
กลับไปทูลกะพระราชินีเป็นสหายว่า ตนไปเต้นแล้วก็หนีมา

กรณารส คือความสงสาร เป็นรสที่จากการได้รับความทุกข์โศก ซึ่งมี 3 อย่าง คือ
ความทุกข์โศกที่เกิดจากความอยุติธรรม เกิดจากความเสื่อมทรัพย์ และเกิดจากเหตุวิบัติ วิภาวะของ
ความทุกข์โศก คือการพลัดพรากจากคนรักโดยไม่มีโอกาสกลับมาพบกัน ทรัพย์สมบัติเสียหาย ถูก
แข่งด่า ถูกฆ่า ฯลฯ อนุภาวะของความทุกข์โศกพึงแสดงออกด้วยการร้องไห้คร่ำครวญ³²

³² กุสุมา รัชมณี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 126.

กรณารส ในบทละครรัตนาวลี ปรากฏในช่วงท้ายของบทละคร ดังตัวอย่าง เช่น

วาสว๑ : อารยบุตร มยาคุมณะ กฤเต ภณิตม | เอษา ขลุ มยา นิรุณฤณเยห นิกเทน
สัสมิตา สาศริกา วิปทยเต | ตตตำ ปริตรายตามารยบุตระ |

วาสวทัตตา : โอ้ สวามี หม่อมฉันมิได้กล่าวเพื่อตนเอง นี่แลคือสาศริกาผู้ถูกหม่อม
ฉันล้ามไว้ด้วยโซ่ที่ข้อเท้าด้วยความไร้เมตตา กำลังเข้าสู่ความวิบัติ
ดังนั้น ขอสวามีจงไปช่วยเหลือนางเถิด |

รัตนาวลี 4.104

ตัวอย่างที่ยกมาเป็นกรณารส เมื่อพระนางวาสวทัตตาเห็นว่านางสาศริกาซึ่งถูกนางล้ามโซ่ไว้กำลังจะถูกเปลวเพลิงเผาไหม้จึงเกิดความรู้สึกสงสารจัดเป็นความทุกข์โศกที่เกิดจากความอยุติธรรมของนาง ดังนั้นจึงได้อ้อนวอนขอร้องให้พระสวามีของนางไปช่วยเหลือ

พิภตสรส คือ ความเบื่อบำรุงขะแยงเป็นรสที่เกิดจากการรับรู้ความน่าเบื่อน่ารังเกียจ ซึ่งมีสองประเภทคือ เกิดจากสิ่งน่ารังเกียจที่ไม่สกปรก และสิ่งน่ารังเกียจที่สกปรกคือ อุจจาระ หนอง อาจมีภาวะเสริมคือ ความสิ้นสติ ความตื่นตระหนก ความหลง ความป่วยไข้ ความตาย เป็นต้น ภาวะของความน่าเบื่อน่ารังเกียจได้แก่ สิ่งที่ไม่สบอารมณ์ หรือไม่ต้องประสงค์ สิ่งชวนสลัดใจ สิ่งสกปรก เป็นต้น อนุภาวะของความน่าเบื่อน่ารังเกียจคือ การทำท่าทางขะแยง นิ้วหน้าอาเจียน ถ่มน้ำลาย ตัวสั้น ฯลฯ³³

พิภตสรส ในบทละครรัตนาวลี ดังตัวอย่าง เช่น

วิษย๑ : เทว กฤตนิศุจยศุจาเสา |

วิษยวรมัน : โอ้ เทวะ เจานั้นเองคือผู้ก่อให้เกิดการตัดสิน

โยทุรุ นิรุคคย วินธยาทภวทมิขสุตตฤษณิ ทิคุวิภาคา-
นุวินธยเนวาปเรณ ทวิปติปฤตนาปีทพนุเรน รุณธนุ |
เวคาทพานานวิมฺญจนสมทกริม โฏตปิษฏปติริณีปตย
ปรตุโยจตุทวาลุฉิตาปติทวิคฺฉิตรภสสตุ รุณณวานกฺษณณิ ||5||

³³ เรื่องเดียวกัน, 128.

หลังจากออกจากเทือกเขาวิรัชแล้วเพื่อการยุทธ ในขณะที่กำลังปิดกั้นหนทาง
ทั้งหลายด้วยกองแถวแห่งพญาช้างอันดุจดั่งเทือกเขาวิรัชอีกเทือกหนึ่ง การเผชิญหน้ากันจึงเกิดขึ้น
รุมณ์วัดผู้ปล่อยลูกศรทั้งหลายด้วยความรวดเร็วในช่วงขณะนั้น ผู้มีพลทหารอันถูกบดขยี้ด้วยกองทัพ
ช้างตกมันและมีความโหดเหี้ยมถูกทำให้ทวิคุณด้วยการเผชิญหน้าที่เขาต้องการ ได้เข้าไปใกล้เขา
(เจ้าแห่งโกศล) และกล่าวท้าทายแล้ว ||5||

อปิจ

และ

อสุตรวุสตุตสิตรสตุตรกษโณตฤฤโตตตมวงเค กษณัม
วยุฒาสตุฤสริติ สวานตปรหระณ วรุ โมทูลทวหุณินิ |
อาหุยาชิมเข สโกศลปติรังกุคปติปีภา-
นุเนเกโนว รุมณวตา ศรศไตรมตตทวิปลโธ หตะ ||6||

ขณะนั้น เมื่อกองกำลังหลักถูกตีพ่าย ศีรษะถูกตัดด้วยการลากอาวุธไปกระทบกับ
เครื่องป้องกันศีรษะที่โคนธนูยิง ชารแห่งเลือดออกเป็นสาย อาวุธทั้งหลายส่งเสียง ประกายไฟพุ่ง
ออกจากเกราะ เขา (รุมณ์วัด) ได้เรียกแล้วซึ่งเจ้าแห่งโกศล ณ สงครามเปิด ด้วยรุมณ์วัดเพียงผู้เดียว
เขา (เจ้าแห่งโกศล) ถูกฆ่าแล้วขณะที่ประทับบนช้างตกมัน ||6||

รัตนาวลี 4.93-94

ตัวอย่างที่ยกมานี้แสดงให้เห็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในสนามรบทำให้เกิดสิ่งน่ารังเกียจที่
ไม่สกปรกเช่น เลือด และมีภาวะเสริมคือความตาย ภาวะของความน่าเบื่อหน่ายรังเกียจได้แก่ สิ่งชวน
สลัดใจเกิดขึ้นจากการที่ราชาแห่งโกศลถูกสังหารด้วยลูกศรนับร้อยขณะประทับอยู่บนหลังช้าง

สรุปได้ว่า ในบทละครรัตนาวลี มีรสหลัก ได้แก่ ศฤงคารรส หรือ รสแห่งความรัก
ส่วนรสรองที่มาเสริมรสหลัก ได้แก่ วีรรส หรือ รสของความกล้า หาสยรส หรือ รสของความสนุก
นาน กรุณารส หรือ รสแห่งความสงสาร พิภัตสรส หรือ รสแห่งความน่ารังเกียจ

บทละครสั้นสกฤตเรื่อง รัตนาวลี ของพระเจ้าศรีธรรมวรรคนะ จัดว่าเป็นบทละครที่มี
วรรณศิลป์ คือ มีความงามในการใช้ถ้อยคำภาษาที่ไพเราะ เนื้อหาที่สนุกสนาน มีตัวละครที่มี
บทบาทโดดเด่นไปตามจินตนาการของกวีผู้ประพันธ์ ซึ่งทำให้ผู้อ่านและผู้ฟังเกิดความซาบซึ้งใจ
เกิดอารมณ์สะเทือนใจกลายเป็นรส ซึ่งทั้งอุลัการและรส ต่างก็เป็นสิ่งที่มีความสำคัญ ที่ทำให้
บทละครเรื่องรัตนาวลีนี้มีความงดงามสมบูรณ์ครบถ้วน

บทที่ 5

สรุปและข้อเสนอแนะ

สรุป

บทละครรัตนาวลีเป็นบทละครภาษาสันสกฤต มีความยาว 4 องก์ ประพันธ์โดยพระราชาศรีหรรษวรรณะ ซึ่งมีพระชนม์ชีพอยู่ในช่วง พ.ศ. 1143 – 1190 (ค.ศ.590 – 647) ทรงเป็นจักรพรรดิผู้ครอบครองดินแดนทางตอนเหนือของอินเดีย ระหว่าง พ.ศ. 1149 – 1190 (ค.ศ.606 – 647) เป็นพระโอรสของพระเจ้าประภากรวรรณะ และเป็นพระอนุชาของพระราชหรรษวรรณะ พระเจ้า ศรีหรรษวรรณะยังปรากฏในฐานะผู้แต่งบทละครสันสกฤตอีกสองเรื่อง คือ ปรียทรรศิกา และ นาคานันทะ

เนื้อหาในเรื่องรัตนาวลีนั้นเป็นละครสันสกฤตที่มีเนื้อเรื่องเกี่ยวกับความรักของพระราชอาทุทนะ แห่งแคว้นวัตสะกับนางสาคริกา หรือเจ้าหญิงรัตนาวลีแห่งลังกา นางข้าหลวงของพระมเหสีวาสวัตตา โคร่งเรื่องของละครเป็นเรื่องที่ไม่เกี่ยวข้องกับเทพนิยาย แต่เป็นละครทางด้านประวัติศาสตร์

เรื่องย่อของรัตนาวลี เล่าเกี่ยวกับพระราชอาทุทนะมีมเหสีชื่อ พระนางวาสวัตตาแต่มารักกับนางสาคริกาหรือรัตนาวลีเจ้าหญิงแห่งลังกา ซึ่งบังเอิญถูกนำมาอยู่ในพระราชสำนักของพระเจ้าอาทุทนะเพราะเรืออัปปาง นางสาคริกาเองก็หลงรักพระราชอาทุทนะและวาดรูปพระองค์ พระนางวาสวัตตาจึงมาเมื่อพบภาพนั้นจึงลงโทษนางสาคริกา และขอให้เลิกรักพระราชอาทุทนะ เมื่ออุปสรรคต่าง ๆ ผ่านพ้นไป ละครก็จบลงด้วยการประนีประนอมกันระหว่างพระมเหสีทั้งสององค์ คือ พระนางวาสวัตตา และเจ้าหญิงรัตนาวลี

บทละครรัตนาวลีมี 4 องก์ ประกอบด้วย บทสนทนาเป็นร้อยแก้ว และบทร้อยกรองสลับกัน โดยมีบทสนทনার้อยแก้ว 554 ครั้ง และบทร้อยกรอง 87 บท มีตัวละครหลักคือพระราชอาทุทนะเป็นพระเอก สาคริกา (เจ้าหญิงรัตนาวลี)เป็นนางเอก วิฑูษกะเพื่อนพระเอก สาวใช้คนรับใช้ เขาคันธราชณะ วสุภูติ นักมายากล เป็นต้น

ภาษาที่ใช้ในบทละครรัตนาวลีนั้น ใช้ภาษาสันสกฤตเป็นหลัก คือในบทบรรยาย และตัวละครชั้นสูง ส่วนตัวละครหญิงและคนใช้จะใช้ภาษาป्राकृत อย่างไรก็ตาม ต้นฉบับที่ใช้ในการศึกษาครั้งนี้ได้แสดงไว้เฉพาะภาษาสันสกฤต ผู้ศึกษาจึงไม่ได้ระบุว่าส่วนใดเป็นภาษาป्राकृत

บทละครรัตนาวลีใช้ฉันททั้งหมด 13 ชนิด ฉันทที่นิยมใช้เรียงลำดับจากมากไปหาน้อยได้แก่ 1) สารทูลวิกฤษิตฉันท มีจำนวน 33 บท 2) สรัทธฉันท จำนวน 10 บท 3) อารยาฉันท

จำนวน 9 บท 4) อนุชฎกัณฑ์ จำนวน 9 บท 5) วสันตติลลิกัณฑ์ จำนวน 9 บท 6) ศิขริณีนัณฑ์ จำนวน 6 บท 7) มालีนีนัณฑ์ จำนวน 3 บท 8) ปฤถวีณีนัณฑ์ จำนวน 2 บท 9) ประหรรณีนีนัณฑ์ จำนวน 1 บท 10) หริณีนัณฑ์ จำนวน 1 บท 11) ปุชปีตาคาราณีนัณฑ์ จำนวน 1 บท 12) ศาลินีนัณฑ์ จำนวน 1 บท และ 13) อุปชาติณีนัณฑ์ จำนวน 1 บท

อรรถกถาที่ใช้ในบทละครรัตนาวลีมีความโดดเด่นใน ทั้งในด้านศัพท์พาลังการ (อรรถกถาทางเสียง) ได้แก่ ยมก (การซ้ำคำ) อนุปราส (การเล่นเสียงซ้ำพยัญชนะ) และอรรถาลังการ (อรรถกถาด้านความหมาย) ได้แก่ อุปมา (การเปรียบเทียบ) อุปมารูปกะ (การเปรียบเทียบโดยใช้ถ้อยคำเหมือนรูปกะแต่ไม่ได้หมายความว่าสิ่งหนึ่งเท่ากับรูปกะ) อุตปรกษา (การกล่าวโดยแสดงจินตนาการให้เกินจริง) ทีปกะ (การกล่าวข้อความที่มีกิริยาเพียงตัวเดียว แต่มีส่วนขยายมากกว่าหนึ่ง) समासกติ หรืออันโยกติ (การเปรียบเทียบโดยการกล่าวถึงสิ่งหนึ่ง แต่หมายถึงอีกสิ่งหนึ่ง มิได้กล่าวถึงสิ่งนั้นตรงๆ) อรรถานตรันยาสะ (การใช้ถ้อยคำแสดงเหตุหรือหาหลักฐานมายืนยันเพื่อสนับสนุนสิ่งที่กล่าวถึง) สวภาโวคติ (การกล่าวถึงสิ่งใดสิ่งหนึ่งตามสภาพที่เป็นอยู่โดยธรรมชาติ)

ตัวละครสำคัญในเรื่องนี้ได้แก่ ตัวละครชาย คือ พระราชาอุทยนะ (พระเอก เป็นเจ้าชายแห่งเมืองเกาสามพี) วิบุษกะ หรือวสันตกะ (พราหมณ์ผู้เป็นเพื่อนของพระเอก) เขาคันธราชณะ (เสนาบดี) วิชยวรุมา (เป็นหลานของรัฐมนตรีผู้เป็นองครักษ์ของพระราชา) พกระวะยะ (กรมวัง) วสุภูติ (อำมาตย์ของพระเจ้าวิกรมพาหุผู้เป็นกษัตริย์แห่งเมืองสิงหล) โอนทรชาลิกะ (นักมายากล)

ตัวละครหญิง ได้แก่ รัตนาวลี หรือสาคริกา (นางเอก ธิดาของพระเจ้าวิกรมพาหุแห่งสิงหล) วาสวัตตดา (พระมเหสีของพระราชาอุทยนะ) กาญจนมาลา (นางสนมของพระนางวาสวัตตดา) สุลังกดา (เป็นนางสนม และเป็นเพื่อนของนางเอก (สาคริกา) จูตลติกา, มทนิกา และนิปุลนิกา (นางสนมรับใช้) ประดิหารีหรือวสุนทรา (นางทวารบาล)

ในการวิเคราะห์รสทางวรรณคดี พบว่า บทละครรัตนาวลีมีรสหลักได้แก่ ศฤงคารรส (ความรัก) รสรอง ได้แก่ วีรรส (ความกล้าหาญ) हास्यรส (ความสนุกสนาน) กรุณารส (ความสงสาร) पीडसरस (ความน่ารังเกียจ)

ข้อเสนอแนะ

1. ควรมีการศึกษาเปรียบเทียบบทละครทั้งสามเรื่อง que เชื่อว่าพระเจ้าศรีธรรมวรรคนะ เป็นผู้ประพันธ์ เพื่อศึกษาความแตกต่างและความเหมือนระหว่างบทละครทั้งสาม
2. ควรมีการศึกษาการใช้คำศัพท์และไวยากรณ์ในบทละครรัตนาวลี ซึ่งผู้ศึกษาไม่ได้ศึกษาไว้ในงานวิจัยชิ้นนี้

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

- คำทร ทองประคู่, พระมหา, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ศตวรรษในบทธะครสันสกฤตเรื่อง
ปรียทรรศิกา” สารนิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาสันสกฤต
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2548.
- กุสุมา รัชมณี. การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต. กรุงเทพฯ : ชรรรมสาร,
2549.
- กุหลาบ มัลลิกะมาส, คุณหญิง. วรรณคดีวิจารณ์. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง,
2529.
- จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา. “อสังการ” ในคัตววรรณกรรม, 8. ชมรมศิษย์เก่าจารึกบัณฑิตวิทยาลัย
กลุ่มคัตววรรณกรรมภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.
กรุงเทพฯ : บริษัท อมรินทร์ พรินตติ้ง กรุ๊ป จำกัด, 2530.
- จำลอง สารพัดนึก. ประวัติวรรณคดีสันสกฤต 1. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง,
2546.
- ดวงมน จิตรจำนงค์. สุนทรียภาพในภาษาไทย. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ธรรมสาร, 2536.
- ดารณี บุรณวัฒน์, “อุปมาในบทธะครสันสกฤต ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 4 – 12” วิทยานิพนธ์
ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาบาลี-สันสกฤต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์-
มหาวิทยาลัย, 2522.
- ธวัชชัย ดุลยสุจริต, “การศึกษาวิเคราะห์บทธะครสันสกฤต อภิธานศานุกุศลมองที่ 1-2”
วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาสันสกฤต บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2554.
- นิยม รักไทย, หลวงบวรบรรณรักษ์. สันสกฤต-ไท-อังกฤษ อภิธาน. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ : แสงดาว
, 2552.
- บุญเหลือ เทพยสุวรรณ. วิเคราะห์สวรรณคดีไทย. กรุงเทพฯ : โครงการตำราสังคมศาสตร์และ
มนุษยศาสตร์ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2517.
- ประเทือง ทินรัตน์, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ที่มาและความสัมพันธ์ระหว่างเรื่องศกุนตลาฉบับต่าง ๆ”
วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาบาลี-สันสกฤต บัณฑิตวิทยาลัย
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526.
- มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. ปรียทรรศิกา. พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร,
2468.

- มณีปิ่น พรหมสุทธีรักษ์. **ประวัติวรรณคดีสันสกฤต**. นครปฐม : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2551.
- วิทย์ ศิวะศรียานนท์. **วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์**. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพฯ: ชรรมาชาติ, 2544.
- วาทกฏ. **อสังการศาสตร์**. แปลโดย ป.ส. ศาสตรี. กรุงเทพฯ: บริษัท เอคิสัน เพรส โพรดักส์ จำกัด, 2550.
- ศักดิ์ศรี เข้มแน่นดา. **การตนิยานิยายโรมันตีกจากคลังวรรณกรรมโบราณ**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แม่คำผาง, 2547.
- _____. **เวตาลปัญญาวิงศติ**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แม่คำผาง, 2543.
- แสง มนวิฑูร. **นาฏยศาสตร์ รจนาโดยท่านกรมมนีนับกรมศิลปากรจัดพิมพ์ พุทธศักราช 2541**. กรุงเทพฯ : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์กรมศิลปากร, 2541.
- เสาวภา เจริญขวัญ. **วรรณคดีสันสกฤต**. เชียงใหม่: ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2526.

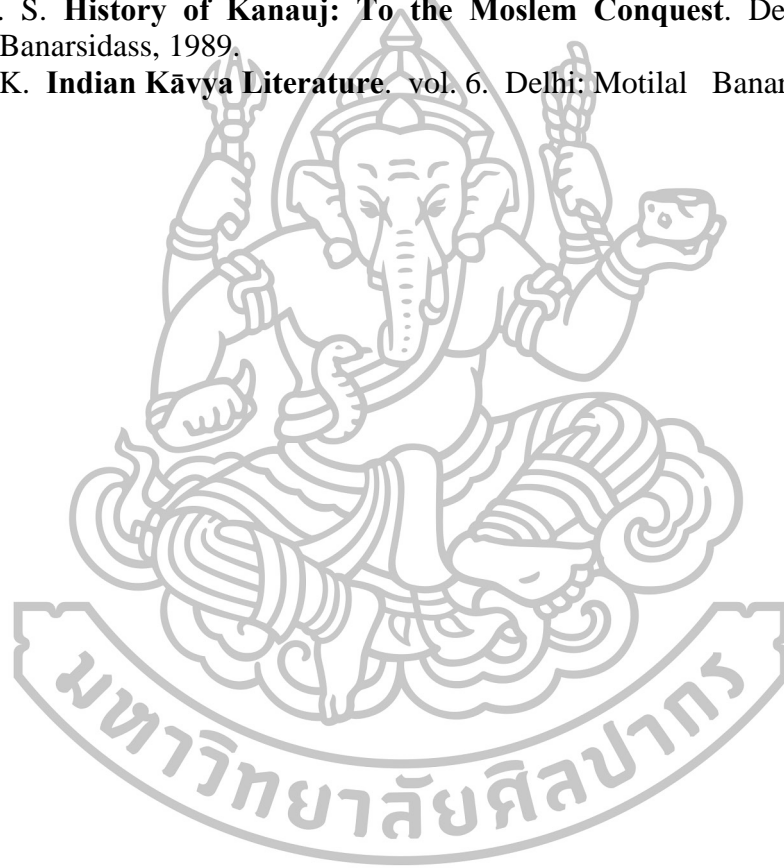
ภาษาสันสกฤต

Kale, M.R. **The ratnāvalī of Śrīharṣa-deva**. Varanasi: Motilal Banarsidass, 2004.

ภาษาอังกฤษ

- Antony, B.S. **A Study of Alaṅkāras in Sanskrit Mahākāvya and Khaṇḍakāvya**. Delhi: Amar Printing Press, 1977.
- Apte, V. S. **The Practical Sanskrit-English Dictionary**. Reprint. Delhi: Motilal Banarsidass, 1985.
- Boyd, Palmer. **Nāganada of the Joy of the Snake-World**. London : Trübner & Co., 1872.
- Brown, Charles Philip. **Sanskrit Prosody and Numerical Symbols Explained**. London: Trübner & Co., 1869.
- Gajendragadkar, A.B. **Mammaṭa's Kāvya prakāsa**. Bombay: C.K. Dhotre, 1970.
- Garg, Ganga Ram. **An Encyclopedia of Indian Literature**. Delhi : Mohan Printing Corporation, 1972.
- Kane, P.V. **History of Sanskrit Poetics**. 4th ed. Delhi: Motilal Banarsidass, 1971.
- Kale, M.R. **A Higher Sanskrit Grammar**. Delhi : Motilal Banarsidass, 1977.
- _____. **The ratnāvalī of Śrīharṣa-deva**. Varanasi: Motilal Banarsidass, 2004.
- Keith, A. B. **The Sanskrit Drama in Its Origin, Development, Theory & Practice**. Delhi : Motilal Banarsidass, 1992.
- Krishnamachariar, K. **History of Classical Sanskrit Literature**. Delhi: Motilal Banarsidass, 1974.
- Kun-Bae, Bak. **Nāgānanda of harsa**. India : Shri Jainendra Press, 1992.

- Macdonell, A.A. **A History of Sanskrit Literature**. Delhi : Motilal Banarsidass, 1971.
- Monier Williams, Sir. **Sanskrit-English Dictionary**. Delhi : Motilal Banarsidass, 1970.
- Morgan, Les. **Croaking Frogs: A Guide to Sanskrit Metrics and Figures of Speech**. Delhi: Mahodara Press, 2011.
- Ramanujaswami, P.V. **Sri Harsha's Nâgânanda**. Madras : V. Ramaswamy Sastrulu & Sons., 1934.
- Sankaran, A. **Some Aspects of Literary Criticism in Sanskrit**. Delhi: Oriental Books Reprint Corporation, 1973.
- Tripathi, R. S. **History of Kanauj: To the Moslem Conquest**. Delhi : Motilal Banarsidass, 1989.
- Warder, A. K. **Indian Kāvya Literature**. vol. 6. Delhi: Motilal Banarsidass, 1992.





ภาคผนวก

ตารางเทียบอักษรและหลักการปริวรรต

มหาวิทยาลัยศิลปากร

ตารางที่ 1 เทียบอักษรเทวนาครี-โรมัน-ไทย

ภาษาสันสกฤต					
พยัญชนะวรรค					
ก วรรค	क k ก	ख kh ข	ग g ก	घ gh ฆ	ङ ñ ง
จ วรรค	च c จ	छ ch ฌ	ज j จ	झ jh ฌ	ञ ñ ญ
ฎ วรรค	ट t ฏ	ठ th ฐ	ड d ฑ	ढ dh ฒ	ण n ฌ
ด วรรค	त t ต	थ th ฑ	द d ฑ	ध dh ฐ	न n ฌ
ป วรรค	प p ป	फ ph ฝ	ब b ฝ	भ bh ภ	म m ม
พยัญชนะอวรรค					
อ วรรค	य y ย	र r ฤ	ल l ฤ	व v ฤ	
	श ś ษ	स s ษ	ह h ฬ		
สระ					
สระลอย/สระจม	โรมัน/ไทย		สระลอย/สระจม	โรมัน/ไทย	
अ -	a	อ	आ -ा	ā	อา
इ ि	i	อี	ई -ी	ī	อี
उ ँ	u	อุ	ऊ -ू	ū	อู
ऋ ॄ	r̄	ฤ	ॠ -ॡ	r̄ī	ฤา
ऌ ॡ	l̄	ฤ	ए -ै	e	เอ
ऐ ञ	ai	ไอ	ओ ञ	o	โอ
औ ञ	au	เอา			
อนุสวาระและวิสर्क					
เทวนาครี			โรมัน/ไทย		
अं ँ	-		am	อัม	
अः ँ	-:		aḥ	อะ	

หลักการปริวรรต

1. พยัญชนะอักษรเทวนาครีที่มีเครื่องหมายวิราม (ँ) อยู่ได้ ถือว่าไม่มีสระใดผสมอยู่ ออกเสียงตามลำพังไม่ได้ เช่น क् च् द् त् प् ปริวรรตเป็นอักษรโรมันดังนี้ k c t t p และเมื่อปริวรรตเป็นอักษรไทยจะใส่เครื่องหมายพิณฑุ (.) ไว้ได้ดังนี้ กุ จุ ตุ ฎุ ปุ

2. พยัญชนะอักษรเทวนาครีที่มีเครื่องหมายวิรามอยู่ได้ ไม่ว่าจะตามหลังสระใดก็ตาม ถือว่าพยัญชนะนั้นเป็นตัวสะกด เมื่อปริวรรตเป็นอักษรโรมันจะเขียนเฉพาะรูปพยัญชนะและเมื่อปริวรรตเป็นอักษรไทยจะใส่เครื่องหมายพิณฑุไว้ได้ เช่น

भगवान् อักษรโรมัน = bhagavān อักษรไทย = ภกวาน

पुरुषम् อักษรโรมัน = puruṣam อักษรไทย = ปुरुษม

3. พยัญชนะอักษรเทวนาครีที่ไม่มีเครื่องหมายวิรามอยู่ได้ และไม่มีรูปสระใดผสมอยู่ จะถือว่าพยัญชนะนั้นมีสระ อะ ผสมอยู่ เช่น ङ ञ न ण म เมื่อปริวรรตเป็นอักษรโรมันจะใส่ a ผสมกับพยัญชนะนั้น ดังนี้ ṅa ṅa n?a na ma และเมื่อปริวรรตเป็นอักษรไทยจะไม่ใส่เครื่องหมายพิณฑุไว้ได้ดังนี้ ฦ ฦ น ม

4. พยัญชนะอักษรเทวนาครีครึ่งรูปที่ใช้เป็นตัวสะกด ไม่ว่าจะตามหลังสระใดก็ตาม ถือว่าพยัญชนะนั้นเป็นตัวสะกด เมื่อปริวรรตเป็นอักษรโรมันจะเขียนเฉพาะรูปพยัญชนะและเมื่อปริวรรตเป็นอักษรไทยจะใส่เครื่องหมายพิณฑุไว้ได้ เช่น

पुष्प अักษรโรมัน = puṣpa อักษรไทย = ปุษฺป

भिक्षु अักษรโรมัน = bhikṣu อักษรไทย = ภิกฺษุ

5. พยัญชนะอักษรเทวนาครีครึ่งรูปซึ่งควบคู่กับพยัญชนะอื่น ไม่ได้ใช้เป็นตัวสะกด เมื่อปริวรรตเป็นอักษรโรมันจะเขียนเฉพาะรูปพยัญชนะและเมื่อปริวรรตเป็นอักษรไทยจะใส่เครื่องหมายพิณฑุไว้ได้ เช่น

क्षत्रिय अักษรโรมัน = kṣatriya อักษรไทย = กษตฺรีย

प्रणिधान अักษรโรมัน = praṇidhāna อักษรไทย = ปฺรณฺธิชาน

6. พยัญชนะอักษรเทวนาครีที่ควบคู่กับพยัญชนะ ย ร ล ว หรือ ษ และผสมกับสระ เอ โอ โอ เอา เมื่อปริวรรตเป็นอักษรโรมันจะเขียนรูปสระต่อท้ายพยัญชนะที่ควบคู่กันนั้น และเมื่อปริวรรตเป็นอักษรไทยจะเขียนรูปสระไว้หน้าและ/หรือคร่อมพยัญชนะควบคู่กันนั้น เช่น

पुण्येन अักษรโรมัน = puṇyena อักษรไทย = ปุณฺยเณ

क्षेत्रे अักษรโรมัน = kṣetre อักษรไทย = กษेत्र

क्लेश अักษรโรมัน = kleśa อักษรไทย = กฺลศ

अश्विः	อักษรโรมัน = aśvaiḥ	อักษรไทย = อัสไวะ
आद्यो	อักษรโรมัน = ādʰyo	อักษรไทย = อาโद्य
रात्रौ	อักษรโรมัน = rātrau	อักษรไทย = ราเตร

7. พยัญชนะอักษรเทวนาครีที่ผสมกับสระ ऋ (ृ) เมื่อปริวรรตเป็นอักษรโรมันจะเขียนรูปสระ r ต่อท้ายพยัญชนะ และเมื่อปริวรรตเป็นอักษรไทยจะใส่เครื่องหมายพินทุไว้ได้ พยัญชนะที่อยู่ข้างหน้าสระ ฤ นั้นเพื่อแสดงว่าพยัญชนะและสระ ฤ นั้นออกเสียงควบกล้ำกัน เช่น

गृहपति	อักษรโรมัน = grʰapati	อักษรไทย = กฤหปติ
तृतीय	อักษรโรมัน = trʰtīya	อักษรไทย = ตฤตีย
मृग	อักษรโรมัน = mrʰga	อักษรไทย = มฤค

8. พยัญชนะอักษรเทวนาครีรูป ॠ (ृ) ที่เขียนซ้อนบนพยัญชนะอื่น เมื่อปริวรรตเป็นอักษรโรมันจะเขียนเฉพาะรูปพยัญชนะ r และเมื่อปริวรรตเป็นอักษรไทยจะใส่เครื่องหมายพินทุไว้ได้รูปพยัญชนะ ฤ เช่น

स्वर्ग	อักษรโรมัน = svarga	อักษรไทย = สุวรุก
ऐश्वर्य	อักษรโรมัน = aiśvarya	อักษรไทย = ไอศวรย

9. เครื่องหมายอวครหะ (̣) ที่ใช้แสดงการสนธิวิตรจะท้ายคำหน้ากับสระ อะ ต้นคำหลังตามหลักการสนธิในภาษาสันสกฤต เมื่อปริวรรตเป็นอักษรโรมันและอักษรไทยนิยมใช้เครื่องหมาย (̣) แทน เช่น

पुत्रोऽपि	อักษรโรมัน = putro'pi	อักษรไทย = ปุโตร'ปี
देवोऽत्र	อักษรโรมัน = devo'tra	อักษรไทย = เทโว'ตร

10. เครื่องหมายจบประโยคและ/หรือ โสลกจะใช้เครื่องหมายเดิมที่ตรงกับต้นฉบับภาษาสันสกฤตอักษรเทวนาครีดังนี้

เครื่องหมายทัณฑะ | ใช้ปิดท้ายบาทที่สองของโสลกและ/หรือจบประโยค

เครื่องหมายทวิทัณฑะ || ใช้ปิดท้ายบาทที่สี่ของโสลก จบโสลกและ/หรือจบย่อหน้า